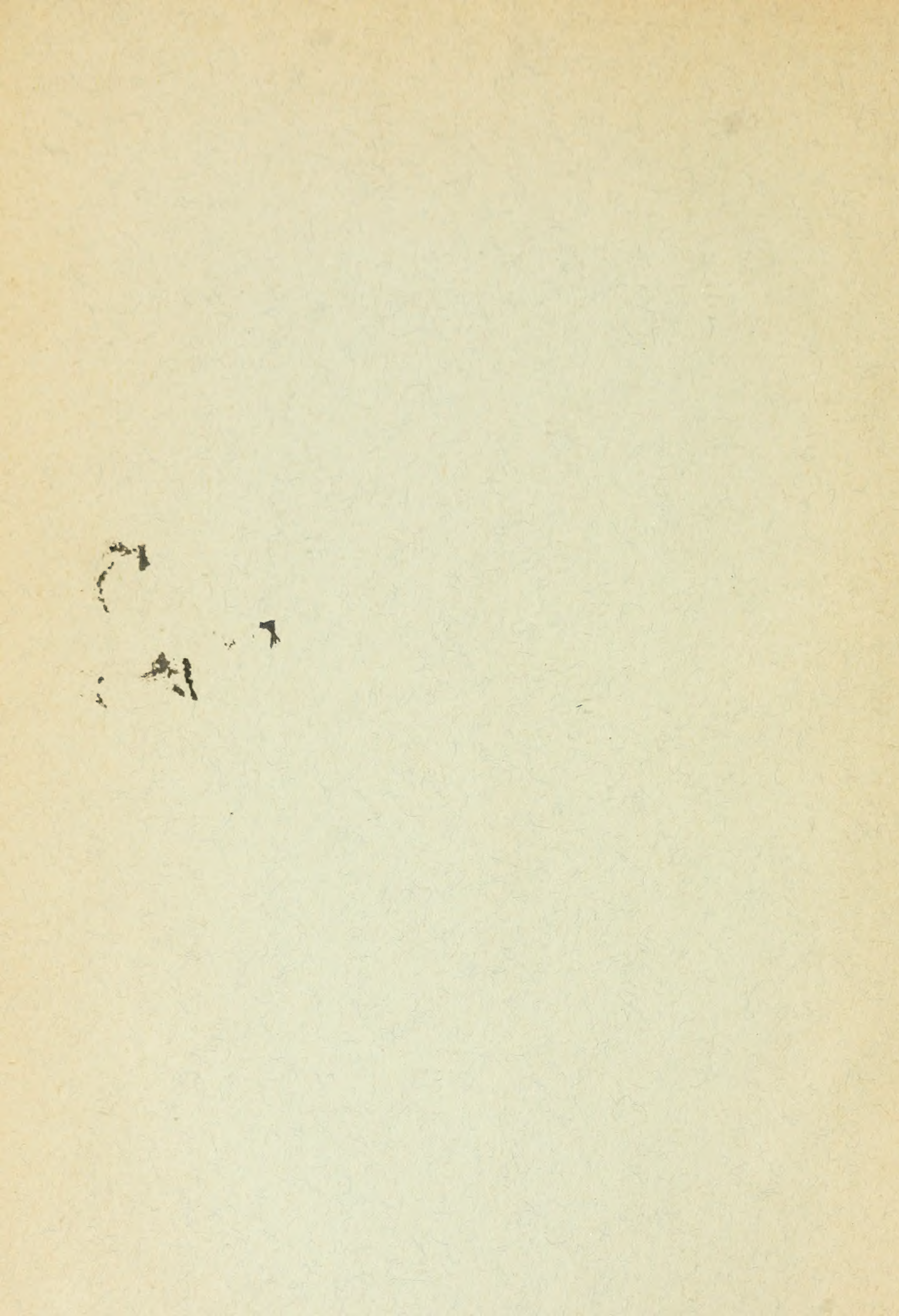

ДЕЛО

ЛИСТ

ЗА

НАУКУ, КЊИЖЕВНОСТ И ДРУШТВЕНИ ЖИВОТ

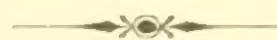

ПЕДЕСЕТ ОСМА КЊИГА

ГОДИНА ШЕСНАЕСТА

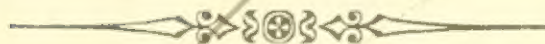

БЕОГРАД

ШТАМПАРИЈА „ДОСИТИЈЕ ОБРАДОВИЋ“ ЧИКА-ЉУБИНА УЛ. БР. 8.

1911.

LIBRARY
APR 30 1969
UNIVERSITY OF TORONTO

ВАРИЈАЦИЈЕ ПОД ЈЕСЕН

У ТУЗИ

Ово вече ја бих плакô
Са црнога нашег јада,
Док умире сутон млако
И у мртве сенке пада.

И сузом бих причô како
Мемла дави, душа страда,
Ово вече ја бих плакô,
Док се гуши младост млада.

Ово вече ја бих плакô
С неуспела вечно рада,
Крвљу својом ја бих такô
Срца бледа, слаба — када

Без одзива ћути свако.
Душа ми је болна тада
Кô отровни, мрачни пакô,
Где се вечно трпи, страда.

Ово вече ја бих плакô
Док умире сутон млако
И у мртве сенке пада.
Ово вече ја бих плакô.

ЈЕДНОГ ДАНА

И после кад блудне занемеше пу́ти
И јави се гадна и без маске јава,
Поквари нам срећу и радост помути
Свест о нашем јаду усред заборава.

Бедна, како беше скрхана и тужна,
Са расутом косом низ мраморно плеће,
Ћуташе у куту и лепа и ружна,
Кô злослутна прича проклетства и среће.

О, што згину тако у дражима својим
Ти што беше некад жеља мојих снова,
И што сада само у очима твојим
Љуто мрзим јата црних гавранова.

РАСТАНАК

Растанак је био без суза и плача,
Ма да душа пати и немоћно грца,
Пустисмо да неми бол очајног срца
Охолост и понос кукавно надјача.

И тада уз тужне и суморне звуке
И спомене мртве, што сташе да нагле,
Пољубих ти беле и од свиле руке,
А душе нам беху пуне мутне магле.

И не знасмо тада како чама гази,
Кад презресмо тугу расплаканих муза.
Растасмо се гордо, свако својој стази,
Нит' рекоше збогом очи пуне суза.

ЈЕСЕЊА ПЕСМА

По пољима ветар свира
И самртну песму пева.
— Драга моја, немам мира,
Моја болна машта снева
Кола нимфа и сатира,
Погажене беле руже
Са последњег, лудог пира,
И силвене како туже. —

По пољима ветар свира.
— Драга моја, снови моји,
Моје срце слутња дира
Као некад тужни твоји
Мртви звуци са клавира.
Душа пати, немам мира.
Дођи, драга, ја сам тужан. —
По пољима ветар свира.

— Кобне ћемо мисли скрити,
Јер тог задњег нашег пира
Краљицом ћеш мојом бити.
Кола пана и сатира
Око нас ће игру свити,
И јецаће болно лира.
Дођи драга, то ће бити. —
По пољима ветар свира.

Божидар Пурић.

КОРЕЂО

Antonio Allegri da Correggio (1494.—1534.)

Када Коређо са својом уметношћу изиђе на позорницу, Леонардо да Винчи, Рафаел и Микеланђело беху већ великим проналасцима својим у области светлости, композиције и моделисања отворили уметности нове видокруге. За нове уметнике ремек-дела ових славних мајстора имала су да буду најбоља школа. Ну Коређо прође затворених очију поред Рафаела и Микеланђела. Питање је, да ли је он видео које од гласовитих дела Леонардових. Ипак је он умео у својој уметности да сједини толико нових и неслућених лепота, да је мало уметникâ, чија уметност може у толикој мери и тако неодољиво да заплени гледаоца, као што је то случај са Коређом. То беше једна природа пуна темперамента и до крајњих граница осетљива за лепо. Као човек необично смеран, као сликар врло мало учен он је са својом уметношћу најбоље сведочанство, шта у уметности вреде инспирација и чисто уметничко осећање.

Слатки отров античкога сензуализма беше Леонардо да Винчи укапао у тело свога столећа. Ну нигде Чулно не беше тако прослављено као у уметности Коређовој. Судећи по његовој уметности, обојеној чисто еротичком бојом, човек би рекао, да је цео његов живот био само један љубаван сан, испреплетен лепим женама и насмејаним еротима. Веома је вероватно, да је Коређо морао видети које од славних дела Леонардових. Сродност је тако уочљива, да се ово мора претпоставити. Из свога роднога места Коређа (код Парме) дође он веома рано у Модену, а одатле у својој седамнаестој години у Парму, где остаде скоро целога свога краткога живота. Он се морао бавити и у Мантови, где је упознао Мантењу и где је добио управо

прве велике утиске у своме животу. Ту у Castello di Corte налазиле су се на зидовима чувене Мантењине слике, разглашене својим смелим скраћењима. Једна од њих морала је нарочито интересовати Коређа. Наги пути са крилима као у лептира, који се несташно играју на таваници Camera degli Sposi придобише га одмах. Ту је могао познати и славнога мајстора Тајне вечере. При крају XV века радио је Леонардо овде чувени портре Изабеле из Есте, који се данас чува у Лувру. Можда је Коређо у Леонарду ту први пут познао једну себи сродну душу. Очаран, он је, вероватно, потегао у Милано, да се на лицу места упозна са уметношћу великога мајстора. Ту га је потпуно заплениила она чисто еротичка страна Леонардове уметности; ту је најдубљи утисак могао учинити на њ онај нежни сфумато Леонардових сликаних дела, са којим је тако у складу чисто сензуална атмосфера, у којој се купају фигуре и предмети Леонардових слика.

Мадона са св. Франциском показује већ све, што Коређо беше научио од Леонарда. Он ту задржава пирамидну композицију, која је за Леонарда тако карактеристична; он се ту потпуно креће у колосеку Леонардове технике. Ну у Заручењу св. Катарине (у Лувру), које насликa 1519. год. поводом удадбе своје сестре Катарине, Коређо излази на видик као самосталан и већ израђен мајстор. Све су фигуре необично нежне и необично деликатне: Христос, који изгледа тако простосрдачан; мала светитељка, у чијој грацији има нешто намештенога; девојачки нежан Севастијан са црним витицама, за кога би се рекло, да је какво божанство античко, само да не држи стрелу у руци; Богородица плавих очију и ружичасте хаљине рафиниране лепоте и рафинираних покрета. У нервозним рукама ових фигура са финим, нежним прстима огледа се цео Коређо. Лаким и добродушним осмејком прате лица, што у овој сцени узимају учешћа, озбиљне покушаје Божанскога детета, да на нежни прст младе свете шипарице навуче заручни прстен. Сликар грације и љупкости обелодањује се ту потпуно.

Већ се у овим сликама осећа, да се под црквеном и религиозном етикетом крију ствари, које са религијом имају мало што заједничкога. Чисто чулни елеменат долази ту до потпунога израза. У Ecce homo Христос пада у очи својим нежним, белим рукама. Узе, које његове руке везују, личе пре на гривне.

Магдалена у љубавноме усхићењу гледа на Христа, а Богородица веома обазриво пада у несвест. Рекло би се, е Коређо врло често око Богородице групише фигуре светитеља, да би насликао какву љубавну сцену, у којој управо присуствујемо страсноме дијалогу чежњивих погледа и љубавних осмејака. Док један од светих људи баца галантне погледе на лепу свету мајку, дотле би други хтео да кокетира са каквом лепом дамом из публике, која стоји пред сликом. Фигуре из слике почињу да се обраћају публици, која пред сликом стоји. У сликарству Барока ово ће после бити једна обична појава.

Коређо је уз то сликар светлости. У третирању светлости надмаши он чак и венецијанске мајсторе. Светлосни ефекти у појединим сликама његовим показују мајстора, који би могао Рембранта научити свима тајнама његове уметности. У Мадони са св. Себастијаном лепршају се анђели позлаћени сунцем. У гласовитој слици Ноћ (у Дрездену) анђели изгледају окупани у пламену љубави, обасјани светлошћу, која се зрачи са божанскога детета на све стране и губи се у дубокој ноћи. Новорођенога Христа спушта на постељу од сламе Света Мајка, нагињући се нежно над њим. Њено деликатно и љупко лице купа се у светлости која се излива са малога Христа. И пастири, што се слева са својим псом приближују јаслима, обасјани су том светлошћу. Она се просипа и на хор анђела, који изгледају као да су соком од ружа насликани и на Јосифа, који се у позађу појављује са једним магаретом. Напољу се на још замраченоме хоризонту тек слуте први наговештаји зоре. У фиксирању контраста светлости и мрака лежи смела новина, коју Коређо уводи у италијанску уметност. Рафаел беше већ нешто слично томе покушао у станцама Ватикана у својој чувеној слици Ослобођење Петрово. У једној од својих ранијих слика представи Коређо једну групу од четири меланхоличне фигуре у замагљеној светлости вечерњој. Њихне сенке оцртавају се на тлу. То је (према једноме апокрифноме јеванђељу) дирљива сцена растанка Христова од своје свете матере. Христос клечи. Он је погнуо главу, као да чека благослов. Богородица, савладана болом, клонула је. Дражесна Магдалена придржава је, док Јован, погружен у тузи, стоји поред Христа.

Ну нежни и деликатни сликар, какав беше Коређо, показује нам се и с друге стране. Он створи и таква дела, која не

беху у складу са његовим темпераментом. Ту би дошле оне горостасне слике, којима он уреси кубе у цркви Св. Јована јеванђелиста у Парми и кубе катедрале истога града. У првоме представи он Визију св. Јована. Христос се појављује у слави на облацима прошараним од безброј глава анђелских. Доле група апостола и јеванђелиста, који се, као олимписки богови, испружили преко јастука̂ од облака̂. У лунети врата од сакристије св. Јован, који седи на земљи, са пером у руци, са једним свитком од пергамента на коленима, посматра и описује врачну визију, док његов орао спава пред његовим ногама, увукавши главу међу крила. У кубету катедрале представи он Успење Богородице, које му даде прилике, да у најразноврснијим и најсмелијим скраћењима представи фигуре, које лебде у ваздуху. У врху кубета Христос се сагиње да прими Богородицу, која стреми њему, окружена хором анђела и пружа руке пут свога божанскога сина. Свуда уоколо лете анђели, гледајући усхићено на Богородицу и на облацима носе горе Матер Божију. Између отвора („oculi“) у тамбуру насликани су апостоли, а више њих пути држе светњаке и замахују кадионицама. Доле на пандантифима представљени су свети патрони Парме на облацима, око којих се лепршају дивне фигуре херувима.

Тела Коређових фигура овде као да пркосе свима законима равнотеже и у најсмелијим скраћењима представљена нагле кроз бескрајну пучину и слободно лебде у неизмерноме простору. Уметници познијих векова у овоме су се делу највећма дивили перспективној илузији простора изведеној до крајњих граница. Покушаји Мантење и Мелоца да Форли овде су постали свршено дело. Ту је Коређо покушао да се покаже као сликар снажног и исполинског. Ипак је све далеко од тога да даде утисак снаге, којом дишу бесмртна дела Микеланђелова. Осећа се, да је све извештачено и намештено. Као што су чела оних замишљених фигура без мисли, тако су без сврхе и без смисла они снажни гестови њихни.

Коређо не беше створен за представу снажнога и дивовскога. Ну после ових фресака у Парми он се није могао више отети жељи, да и у осталим сликама представи нешто слично томе. Ми ћемо на пр. у Мадони са св. Хијеронимом поред нервозно покретљива Христа, умиљата анђела што му држи књигу, нежне Магдалене што свој образ притискује уз његову

ножицу, наћи и џиновскога Хијеронима, чије присуство у овоме нежноме друштву непријатно дира. Коређо је исто тако волео да у својим разним сликама представи хор анђела у најсмелијим и најусиљенијим покретима. Њихово место било би сасвим подесно у једноме кубету ну не и на мирној површини једне слике. Овај хор анђела одузима много од мирнога ефекта чувеној слици његовој у Дрездену, која је позната као Света ноћ.

Ма колико да се јачина Коређове кичице обелодањује у овим сценама религиозне садржине, прави Коређо познаће се тек у сликама са паганским сижеима. Његова права област беше у паганским митима а не у хришћанским. Још веома рано (1518. год.) њему се даде прилика, да на овоме пољу окуша своју срећу. Игуманица манастира св. Павла, богата и светски васпитана donna Giovanna, кћи једнога патриције из Пијаченце, учини једну наруџбину код Коређа, која је веома карактеристична за оно доба. Дона Ђована беше скроз прожета јелинским духом. У своме грбу ношаше она полумесец Дијанин, невине богиње Селене, што очарана лепотом младога пастира Ендимиона силажаше свако вече лепоме младићу, кога богови беху заувек успавали, да би сачували за вечна времена његову младост и његову лепоту. Коређо је имао задатак да једну собу чудне игуманице уреси сликама са сценама из живота Дијанина. Видимо Дијану на њеним колима, која вуку две кошуте; видимо целу површину таванице покривену гранчицама винове лозе и ружа, у којима се отварају шеснаест медаљона са плавим позађем. У њима се појављују све по две аморете у најразноврснијим играма. Једне носе комичну маску, друге дувају у рог, треће запињу лук и т. д. Утицаји Мантењини су овде несумњиви. Пути из Camera degli sposi и архитектура од лишћа из Madonna della Vittoria морали су бити веома живи у фантазији Коређовој, кад је радио на украсу ове собе.

Иста жена, која је некада давала поруџбине Мантењи, обрати се сада и Коређу. То беше Изабела Гонцага, која му даде прилике да створи она дела, на која се управо данас и мисли, кад се његово име спомене. То су гласовите слике, у којима он наслика љубавне доживљаје врховнога бога јелинскога, Зевса. Неке од њих беху намењене као дар од Гонцаге Карлу V приликом свечаности његова крунисања у Болоњи.

Отмица Ганимеда можда не би могла бити од руке Коређове. Таква сцена занимаће доцније Реморанта и мајсторе Барока. Ну остале четири слике: Леда, Данаја, Јо, Антиопа довољне су биле, да обесмрте Коређово име.

На слици из Галерије Боргезе лежи Данаја, гиздава и нежна женица, нервозно покретљива, на одру застрвеноме белом простирком. Светлост и сенка мешају се. У сребрнастој светлости одсева тело младе девојке и јасно се издваја од белих тканина и сивих постељних завеса. Два пакосна пута десно, који злобно испитују капи златне кише, отржу нас из сањарија и упућују на догађај пун баналности. У слици из Берлина, која је имала трагичну судбину, испреда се пикантна историја Леде. Слика је раније била својина херцога од Орлеана, чији син, вођен лицемерним стидом, исече главу Ледину. Доцније је она брижљиво рестаурирана. На заталасаној води, у којој се купа Леда са својим другарицама, играју зелени рефлекси високога дрвећа што се над њима своди. Ту се брчкају и лабуди. Све дише заношљивом атмосфером љубави и страсти. Бела, округла тела са свежином прве младости. Једна умиљата, полуодрасла девојка, не слути ништа и хтела би да отклони лабуда. Друга старија враголаста и несташна држи кошуљу, ну ваздушаста тканина неће сакрити контуре њена лепа тела. Друге се немарно играју по води. У средини испод једнога дрвета седи Леда и прима лабуда у своје крило. Док овај кљуном тражи њена уста, његово перје пришија се уз њена бедра. Еротично осећање избија овде јасно на видик.

Врхунац овога еротичнога осећања обележава Јо (у Бечкоме Музеју) Никада пре тога није једна чулна сцена тако чулно насликана. (И глава од Јо била је уништена, па је доцније рестаурирана). Чулно задовољство овде је раскинуло све своје окове. Фиксиран је моменат, када се у крајњем усхићењу страсти тело потпуно заборавља. Јо у загрљају Зевса, који се претворио у облак, тоне у мору сласти. Контрастима светлости и сенке овде се постижу најјачи ефекти. Онако како се из облака издвајају рука и уста Бога и како тело Јо дрхће у љубавноме заносу, изгледа све као појава једнога сна.

Антиопа (у Лувру) остала је неповређена. Млада нимфа отпочива на окомку једнога брежуљка у једној нежној пози. Зевс, претворен у Сатира, приближује се и подиже драперију, која је покривала њено бело тело. Један путо пришијено лежи уз

њена бедра. То је Химeнеј, чија буктиња, што лежи на земљи, означава, да је његова мисија завршена. Глатка и сјајна површина епидермиса третирана је на лепоме телу Антиопином са ненадмашном вештином. Сликари XVIII века беху то добро осетили. Коређо их беше научио тајни њихова манира.

Коређо је сликар нежних и деликатних створења. Отуда је он као сликар деце ненадмашим. Дете је, управо, право божанство у његовој уметности. Целоме свету, који Коређо слика, даде он детињасти колорит. Зевсове љубазнице Данаја, Леда, Јо, Антиопа још су веома младе девојке, несигурне у својим покретима, фине и разнежене. Његова Богородица и његови светитељи представљени су млађи и детињастији него ли код ма кога другога уметника. Христос је једна необично осетљива природа са врло мало мужанскога у себи. Чак и фигурама зрелих година и онима са седом косом даде Коређо свежу, нежну, глатку кожу, а њиховим гестовима и минама покретљивост детињих година.

Коређови су типови у пуној сагласности са лирским осећањем, које прожима свеколику уметност његову. То су веома покретљиве фигуре нервозних руку, чије лице управо није ништа друго до очи и уста. Очи крупне и нешто косо усађене. Уста широка и насмејана са тананим уснама. Тип је нешто фаунски.

У најбољој снази својој умре Коређо тек четрдесет година стар. Вазари прича, да је он једнога жаркога летњега дана носио на леђима једну торбу са шездесет талира у најситнијој монети од бакра (у quattrini-ма), идући пешице из Парме у своје родно место Коређо. Изнурен од напора и несносне врућине он се на путу напи хладне воде, да би се освежио. Ну ово беше кобно за њега. Одмах је добио грозницу, која га је у гроб отерала.

Коређо не остави никаквих директних ученика. Својим савременицима он остаде скоро сасвим непознат. Његове чувене фреске у кубетима цркава из Парме нађоше сличнима „рагуу од жаба". Ну уметник, који је створио нешто у својој уметности, није могао за сва времена остати заборављен. Његова уметност кокетерије и сензуалности, прожета једним паганским осећањем природе, брзо је добила својих поклоникâ. Ентузијазам за ову уметност јавља се тек при крају XVI века. Цар Рудолф II покуша да своје усамљене царске одаје разве-

сели сликама Корећовим. Школа браће Караћи постави Корећа за образац дражесног. У XVII веку Парма постаде мета безбројних поклоника уметничких. Уметност Рокока уздиже Корећа још више. Својом нервозном еротиком Корећо је био у потпуноме складу са сувише префињеним укусом XVIII века. Ритмичну линију и грациозне покрете нагих, младих девојачких тела умели су после тек сликари Рокока да насликају са онолико обланорности. „Корећо пред природом то је Зевс претворен у Сатира пред успаваном Антиопом. чији вео он подиже“.[1]

Д-р Влад. Р. Петковић.

[1] Из предавања на Универзитету. Литература: R. Muther; A. Michel; A. Venturi; J. Lange; H. Thode; H. Taine.

ТАЈНА

О, вечита тајно у дну васионе,
Сјајне су очи упрте у те!
Ал' у кобно ништа мој поглед тоне —
О, ко позна јоште скривене ти путе?

Ништавила људског можда ти си слика,
Најдубљи ехо вапајних нам груди!
Последња искра сужних, невољника,
По тами вечној очајно што блуди...

О, очи моје, две луче сјајне,
Утолите пламен вашег чезнућа!
Из мрака у мрак наши воде пути!

Тамо... о, тамо где нема ускрснућа —
У самом крилу недокучне тајне,
Срце моје људско блаженство слути!

Душан Малушев.

ПОД УВРЕДОМ

Губи се спомен на прошла времена:
Ја другу тражим тебе да замени.
Свака ме мами само као жена,
У сан ме воде загрљаји њени —
Ја свакој дајем да ми срце плени.

Ма која било! Пружићу јој руке
И док ми лицем лажан осмех леће,
Безбрижно, лако, уз песама звуке,
Славићу љубав која проћи неће —
И сваког дана носићу јој цвеће.

Нисам те воло̂. Она љубав чиста,
Коју сам теби давао пред светом,
Била је као свака друга, иста:
Права ми љубав у срцу не блиста —
Ја себе китим којим било цветом.

Момчило Милошевић.

ПРАЗНИК

Досадни дани у млакости бле́де,
Свуд мртве сенке, скалупљене жеље,
Мрачне ко амбис, побожне ко Веде
Молитве... Време меље, меље, меље.

Отклоните ми своје мртве сенке:
Испљуваћу вам погане олта́ре
И раздрљићу у светињи женке
И изгребаћу стубове и шаре!

Како ме ти̑ште ти богови сви̑ју!
Како си бедан, Боже милиона!
У тачне сате химне ти се вију
И бруји песма с украдених звона.

Како си бедан ти што блудиш самац
У дуге дане зноја и бѐспу̑ћа,
И у дан један пружаш маси мамац:
Опроштај граха̑ и крстић од пру́ћа!

О, у те дане светиње и мира
У мојој души беснп бу̑ра срама,
Играју блудне гомиле куми́ра
У једном црном ковчегу од ча̑ма.

Ја тада бежим у крајње нѐзна̑не,
До у сред пу̑сте смело могу рећи:
Ја празник стварам и празничне дане,
Кад своме Богу тамјан ћу прижѐћи.

М. Бојић.

(Неколико епизода из живота једне љубави.)

Заједно су били у једном кредитном заводу. Он је био шеф књиговодства, а она књиговођа. Он је био ожењен и отац троје нејаке деце, а она девојка. Он је био тих и смеран човек, човек од оних симпатичних људи који на први поглед уливају поверење и изазивају наклоност; она је била весела девојка и по мало кокета.

То је све што се тиче њиховог карактера.

По служебеном послу долазили су често у додир. И како је она била весела и разговорна, то им је разговор врло често излазио из уског оквира службених интереса. У прво време та прекорачења строге службености она је изазивала својим наивним запиткивањима и допадљивим препричавањем по неких дневних новости, а после је он, мало по мало, почео осећати као неку врсту потребе у таквим разговорима. Тако се међу њима, неосетно, засновала једна особита дружба, која је, у току кратког времена, почела дубоко засецати у другарску интимност.

А да их је когод у поверењу и свако понаособ упитао како се међу њима дошло до те интимности, они би је савесно одрицали; међутим, она је у истини постојала и као бршљен све дубље пуштала своје жилице у стабло једног заједничког осећаја њихових душа, у осећај којега они још нису били свесни.

Време је протицало и он је у томе времену почео опажати неке промене и на њој и на себи. И ако је био потпуно уверен

да није ни у колико и ни зашта крив; да нема ни једне сабла жњиве мисли која би га ма у колико одводила с пута честитости и његових супружанских и светих родитељских обавеза, — он се ипак тако често бавио неким нејасним и прекорним мислима о себи. А на њој, и у опхођењу, и у ношњи, и у целокупном њеном држању, он је јасно опазио да је она у њему нашла свога апостола, од чијих се надзора, можда сугестивно примљених, не би тако лако одвојила.

Он то није могао себи довољно да објасни, али га је то бунило и пекло његову честитост. У целој тој ствари он није могао да нађе довољно смисла, али му је то ипак годило и чинило га на неки начин срећним.

А у њој се тај процес вршио независно од ње, стапајући се у осећај који значи и блаженство и бол.

*

А време је и даље протицало и собом доносило све нове и нове таласе струје која се не да̂ ни обуставити ни пресећи.

— Да ми дате један пријатељски савет — рече му она једнога дана, али гласом несигурним и бојажљивим.

— Добро.

— Пријатељи наше куће навалили да ме удаду.

— То није рђаво.

— И ја мислим да није рђаво, а видим да је и мојим родитељима то мило.

— Сасвим тако.

— Прилика није рђава... То је један официр; врло симпатичан човек и, право ћу вам рећи, допада ми се... И он је изјавио да се и ја њему јако допадам...

— То је лепо и тим је први услов за ступање у срећан брак испуњен.

Затим је настала кратка пауза, за време које он опази да је девојка бледа и узнемирена, да ни цртице њене урођене јој веселости на себи нема, да је управо таква, какву је дотле никад није виђао.

И ако му је јако годила и њена проста фризура, и њена сасвим скромна хаљина, и апсолутно одсуство сваког накита, њему се она учини тада сасвим необичном, и би му је жао.

— А ја сам вас ноћас тако дивно сањао — рече он расејано. Рече то и одмах се застиде од тих речи.

Она му се дубоко загледа у очи и онда скрену поглед некуд кроз просор.

— Дакле, шта ми саветујете?

— Ја?... Пођите за њега.

— Онда ми честитајте! — рече она врло одлучним гласом.

Он јој пружи руку и изјави своје најлепше жеље за тај брак.

*

А време је и даље протицало, спујући међу њиховим душама све тешње и тешње споне.

— Ви као да сте престали интересовати се судбином моје прошевине? — рече му она једног дана.

— Ја сматрам да је то ствар свршена.

Она се на то болно осмехну и, очевидно усиљавајући се да буде весела, рече:

— Није свршена. Кад сам вам прво казала, ред је да вам кажем и друго. Ствар је покварена. Ја сам са поуздане стране сазнала да се он карта, и сматрала сам за потребно да већ поготову свршену ствар покварим... Мислим да сам паметно поступила? Је л' те да сам паметно поступила?

— Држим да нисте. Мало је људи данас који се не картају. И ја се картам, али увиђам да ми то ништа не смета да будем и примеран супруг и необично нежан отац... То још није порок који може потпуно овладати паметним човеком... Погрешили сте...

— Погрешила?

— Јест.

Она дубоко уздахну.

— Ах, ја сам толико чезнула за тим да ме бар неко у животу разуме, па ипак...

*

И опет је време протицало.

— Слушајте — рече му она једног дана после дужег разговора о којечему — хоћу једну искрену исповест са ваше стране... Можда је то и прилично смешно и довољно нескромно са моје стане, али ја вас молим за то...

— Да чујем.

— Јесте ли кадгод волели?... Видећете мало после зашто

вам то питање постављам, претпостављајући да на њ добијем савршено искрен одговор... Не шалим се ни најмање!

— Јесам.

— И предмет ваше љубави била је ваша данашња жена?

— Не.

— То онда значи да сте се из рачуна оженили?

— Ни то не.

— Онда ништа не разумем.

— Ствар је и јасна и разумљива. Волео сам, и ту сам љубав промашио. А оженио сам се после зато што је моја данашња жена мене безгранично волела. Стављен сам био пред дилему: или да за жену узмем девојку коју сам само лепо ценио, или да будем сведок њеног страшног свршетка. Ја сам оно прво изабрао. Ето у томе је све.

— Па сте је доцније у браку заволели?

— Ни то не. У браку сам само појачао цену њеним у истини добрим особинама.

— Зар ни онда кад је постала мајком ваше деце?!

— Е, то је већ и сувише строг испит...

— Немојте се љутити! Ево ја ћу вам искрено казати зашто вас о томе испитујем... Мени се опет јавила једна прилика. То је један чиновник из унутрашњости. Човек је добар и чиновник од несумњиво-лепе каријере... Ја га знам, добро га познајем, али то је све што вам о њему могу рећи... Боже мој, куд се изгуби моја веселост и шта је то што ме данас чини толико несрећном?!...

И време је опет протицало.

— Интересантно је — рече му она другом приликом — да ме ви више не питате о ствари коју сам вам пре неки дан поверила!... Али и боље је што ме о томе нисте више питали.

— Зничи да је у питању какав нов и бољи изглед на вашу удадбу?

— Јест. Један страни трговац, чија би сестра имала поћи за једног мога даљнoг рођака. Према добивеним референцијама, партија брилијантна!

— Онда нека вам је бар то са срећом!

— А на све то ја бих само желела да умрем...

* * *

— Нашто све то! — рече јој он и први пут дотле помилова јој нежно лице и влаћане косе. — Ви не говорите паметно... Ах, ја сам тако много, тако ужасно несрећан човек!

*

И време је опет протицало.

— Ја сам дошла к вама са једним малим протестом — — рекла му је она. — Молим вас, шта вас је руководило да ме јуче не поздравите, и ако сте ме видели, и ако сам двапут поред вас прошла?!

— То је све истина и опростите... Кушао сам моћ једне своје одлуке и сломио сам се под теретом своје слабости... Доцније, кад је ветар дунуо, пошао сам за вама... бојао сам се да не озебете...

— Па ипак сте имали моћи да појачате један бол који је можда од смрти тежи?!

— Девојко, оставите ме мојој несрећи!... Ја сам ноћас подизао руку на себе!... Је ли бар то довољно кајање?...

— Опростите мени, грешници! — промуца она бледа као смрт.

Онда му слободно приђе, узме му десну руку и тако је покајнички и топло помилова и пољуби.

*

И време још непрестано мирно и тихо протиче.

И тако ће даље тећи у вечност, без обзира на осећаје који у вечности не значе ништа.

— —

Два гроба ће бити, али нико ни слутити неће да у њима лежи прах који је на вечност полагао право...

Чеда Поповић.

О ОТРОВИМА

Председник удружења студената природњака београдског универзитета г. Милан Т. Луковић позвао ме, да једним популарним предавањем[1] из хемије, отворим серију јавних предавања, која намерава удружење ове зиме да прпреди. Врло је похвално заузимање овога нашег одвећ корисног удружења, да популарним предавањима шире знања из природних наука, и ја сам сматрао за дужност да се одазовем њиховом позиву, јер сам такође уверен, да популарна предавања могу бити врло корисна, ако се изабере подесна тема и обради тако, да је за шири круг слушалаца довољно занимљива. Поред избора и обраде теме није мала вештина и умети довољно занимљиво предавати. —

Изабрао сам да говорим о отровима, јер та ми је тема била по најближа према моме садањем занимању, као управника државне хемијске лабораторије. У државној хемијској лабораторији као што је познато по највише се бавимо испитивањем најразноврснијих тела на отрове, а сем тога мислио сам да је то и једна довољно популарна тема. О отровима могли би да нам говоре и да нам изнесу доста занимљивих ствари не само природњаци и лекари, већ и правници и историчари и теолози и други стручни и научни људи.

Као хемичар ја ћу вам наравно говорити о отровима са хемијског гледишта.

Прво питање, на које би имали да одговоримо, било би: шта је отров?

[1] Јавно предавање, које је држано 5. децембра 1910. год. у дворани основне палилулске школе у Београду.

Видим већ како се по неки од поштованих слушалаца мршти, што у овој прилици додирујем то питање, као да неко од присутних не би знао чак ни то: шта је отров.

Сваки зна да је отров оно тело, које већ у малим количинама отровно дејствује.

Тако се обично сматра отров, али у ствари ипак није тако лако довољно тачно одговорити на питање: шта је отров?

Шта мислите, да ли је н. пр. **шећер** отров? Изненадићете се можда, кад вам кажем да и шећер, и ако је у ствари храна, ипак у великим количинама дејствује као отров.

Или н. пр. **со** — обична домаћа или тако звана кухињска **со** — и ако човек без соли не би могао живети, ипак у извесним приликама и со дејствује као отров. Доказано је да 15—60 грама соли кад се узму са храном или иначе у једанпут унесе у организам, већ шкодљиво дејствује а 250—500 грама соли довољно је да човека отрује. Код мале нежне деце дејствује со отровно и у тако малим количинама, да би се и по обичном схватању со могла да уврсти у ред отрова.

(Показује један леп примерак кристалисане соли у облику правилне коцке од 1600 грама тежине, и скреће пажњу како би отприлике 1/6 тога комада соли била довољна да отрује човека).

Шта би тек имали да кажемо о **алкохолу**, па о **чају**, **кави**, **дувану** и т. д. све су то отрови. И при свем том све те отрове са већим или мањим уживањем, без икакве бојазни свакодневно уносимо у наш организам.

Запитаћете сад можда па шта је онда сичан? Да није то случајно каква посластица? Посластица није — али у извесним приликама нешто је и више од посластице. Као сичан тако и сирћик и цијановодонична киселина и стрихнин, морфијум — сва та тела, која су нам позната као најжешћи отрови, у извесним приликама нису отровна, већ су одвећ важна и цењена **лековита средства**.

Према томе и ако се зна шта је отров, није нимало лако са неколико речи довољно тачно одговорити на то питање.

И најжешћи отрови у извесним приликама нису отрови, као што и најневинија тела, могу у извесним приликама дејствовати као отров.

Све је у природи неограничено, па и појам о отрову не може бити ограничен. —

Са правничког гледишта сматра се као отров и оно тело,

које није ни мало шкодљиво, само ако је употребљено злом намером, и обратно, отров кад га надлежни употребе у доброј намери, н. пр. као лек, не сматра се као отров.

Као што се види и питање шта је отров, које изгледа тако просто, задаје доста посла, да се правилно реши. Не треба дакле никад олако решавати стручна питања. — У томе погледу као да се код нас чешће греши. —

Да ли ће неко тело дејствовати на човечији организам као храна, или као зачин, или као лек, или ће дејствовати шкодљиво, или као отров, зависи од разних прилика.

Као **отров** може неко тело дејствовати:

1.) Ако је довољна **количина**, која на организам дејствује, и ако је тело по својим особинама такве природе, да може дејствовати као отров.

2.) Ако је то тело довољно сварљиво т. ј. ако је довољно растворљиво, или је у најситним делићима самлевено. Употреба средстава против отрова и оснива се поглавито на томе, да се отров претвори у неко нерастворљиво тело, које не може лако организам да прими, и да се отров што пре из организма избаци.

3.) Има отрова, који не шкоде органима за варење а дејствују отровно кад се у крвоток спроведу удисањем, или уштрицавањем, или трљањем по кожи.

4.) Има тела, која се не могу сматрати као отров н. пр. утуцано стакло, које при свем том, кад се прогута, може да проузрокује смрт. Такви се отрови зову **механички**, за разлику од **физиолошких отрова**, који хемијски на организам дејствују.

5.) Има бактерија отровних а има их, које нису отровне већ се њиховим животним процесом стварају отрови. Са таквим отровима, који постају животним процесима бактерија не баве се обично хемичари, то спада у надлежност зоолога, ботаничара или бактереолога.

6.) Дејство отрова зависи и од брзине којом отров прелази у организам, и којом се брзином из организма лучи.

7.) Дејство отрова зависи и од старости особе, да ли је душевно и телесно здрава, од наклоности, навике на отрове и т. д.

Као што се види, дејство отрова зависи од многих чињеница, и кад се још зна, да има, може се рећи, неограничено

много отрова, онда је лако замислити, како је велика област науке о отровима.

Примера ради донео сам овде један прост уџбеник, и то само хемијске науке о отровима. Тај прост уџбеник[1] као што видите има преко 45 штампаних табака. И сад треба овде за један час, и то у једном популарном предавању изнети све што би о отровима било важније и занимљивије. — Све то разуме се не може се постићи. У осталом то се и не тражи. Главни је задатак оваквих популарних предавања да за поједине гране наука изазове што живље интересовање, и у колико се то интересовање живље изазове, у толико је лакше да се после већим бројем предавања задовољи.

После питања шта је отров и под каквим приликама може неко тело дејствовати на организам као отров, било би на реду питање о подели отрова.

Отрови се деле на групе, обично или према дејству, или по пореклу.

По дејству обично се деле на три групе:

1.) Отрови, који разоравају оне органе, са којима непосредно у додир дођу. Као што је н. пр. камена сода (натрон-хидрат) ђезап (азотна киселина). витриол (сумпорна киселина) и т. д.

2.) Отрови, који на крв дејствују и промене крв тако да се живот угаси. У ту групу отрова долази н. пр. гас, који се развија кад угљен сагорева тако, да известан продукат сагоревања (угљен-моноксид) улази у простор у који људи бораве. сумпор-водоник, арсен-водоник и т. д.

3.) Отрови који дествују на нерве, мишиће срца, органе за дисање и т. д. Ту спадају многи биљни отрови као: морфин, стрихнин, никотин и т. д.

По пореклу можемо поделити све отрове на 2 групе, на минералне и органске отрове. У те две групе долазе не само отровна једињења из минералног, биљног и животињског царства. већ и сва вештачки произведена хемијска једињења, која као отрови дејствују. Особито су многобројна та вештачки произведена једињења, и сваким даном број тих једињења расте.

И овде ваља напоменути, да и међу минералним и орган-

[1] J. Gadamer, Lehrbuch der chemischen Toxikologie, Göttingen Vanderboeck, Rupprecht, 1909.

ским отровима нема оштрих граница. Има отрова, који би се могли уврстити и у минералне а и у органске отрове. Између тих отрова главна је разлика у томе, што сви органски отрови садрже угљеника и проучавају се у органској хемији, која се, као што је познато и зове хемија угљених једињења.

Да узмемо прво о минералним отровима да кажемо неколико речи. Код нас најчешће се дешавају тровања са минералним отровом, сичаном. И у другим земљама раније се највише злоупотребљавао сичан, као отров, доцније пак сичан се у неколико замењује другим отровима. Сичан или арсеник врло је снажан отров, који изазива јако запаљење у желудцу и цревима. Појаве тровања арсеником сличне су појавама код болесника од колере. Мале количине арсеника (показује количину од 0.12 грама арсеника), могу већ да изазову јако повраћање, пролив, грчеве са јаким боловима у желудцу и цревима, дрктање, несвестицу, занос и напослетку смрт.

Арсеник и арсен није једно исто тело. Арсен изгледа као метал а арсеник, кад је ситно истуцан, бео је прашак.

(Показује арсен и сичан, и загрева и једно и друго тело у стакленој цеви. Пара арсена згусне се у облику тако званог арсеновог огледала — показује то огледало — а пара сичана у облику белог прашка, који кад се ближе загледа — особито кад је осветљен сунчаним зрацима — примећује се да је кристалисан и слично дијаманту сјајан). —

Арсен прелази у сичан (арсеник), кад се на ваздуху жари т. ј. тада се једини хемијски са кисеоником атмосферског ваздуха. Сичан је дакле хемијско једињење арсена са кисеоником. Из тога једињења — сичана — може опет да се ослободи арсен, кад се сичану одузме кисеоник. Ако н. пр. загрејемо сичан са угљеном — настаће хемијски процес и том приликом угљен ће одузети сичану кисеоник — добићемо једињење угљеника са кисеоником, које је и на обичној температури гасовито, а и арсен том приликом претвара се у пару, која се врло лако згусне, и прелази у чврсто стање:

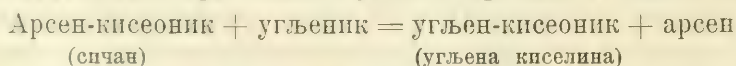
Арсен-кисеоник + угљеник = угљен-кисеоник + арсен
(сичан) (угљена киселина)

(Показује, како се загревањем сичана са угљеном у стакленој цевчици ослобођава арсен у облику арсеновог огледала).

Та појава ослобођавања арсена и одвајања у облику арсеновог огледала, тако је карактеристична, да смо помоћу те појаве у стању и најмање количине арсеника да докажемо.

Има још један метал, који је сличан арсену, и који се слично као арсен понаша т. ј. који се такође из његових једињења у облику металног огледала одваја. То је метал **антимон** (показује тај метал). Али између арсеновог и антимоновог огледала има знатне разлике. Поред осталог разлика је и у томе, што се приликом загревања, антимоново огледало прво стопи у куглице, па онда тек пређе у пару, док арсеново огледало под обичним приликама непосредно из чврстог стања прелази загревањем у гасовито и из гасовитог се лако претвара у чврст облик.

Није само хемијски елеменат угљеник у стању да из сичана ослободи арсен, има и других елемената, који се слично као угљен понашају т. ј. да из арсенових једињења ослободе арсен. За ослобођавање арсена из његових једињења особито је подесан **водоник** — елеменат, који се налази у води са кисеоником хемијски сједињен. Водоник није чврсто тело као угљен и стога морамо се послужити нарочитим апаратом, да би показали како водоник ослобођава арсен из његових једињења. Водоник је гас и то необично лак гас. (Показује апарат за развијање водоника. Покушао да покаже како је водоник лакши од ваздуха, пуњењем једнога балона од колодијума водоником — али пошто је тај балон био поцепан, оглед је пропао — показао, како је водоник запаљив гас. Скреће пажњу на пламен водоников, који се не светли, уноси у пламен један повећи бео порцелански суд, на коме се у околини пламена нахвата влага од чисте воде, јер се приликом сагоревања водоника ствара вода т. ј. при сагоревању једини се водоник са кисеоником атмосферског ваздуха и постаје вода. Затим сипа у апарат, у коме се водоник развија мало раствора сичана. Ускоро пошто је у апарат усут раствор сичана безбојни пламен водоника обојадисао се бледо плавичасто, кад је у тај пламен упет бео порцелански суд, на истоме појавиле се неке мрље, које изгледају као **арсеново огледало**).

Дејством водоника на сичан, не само да се као угљеном ослобођава арсен, већ се том приликом ослобођени арсен једини хемијски са водоником и постаје хемијско једињење арсен-водоник. Једињење арсена са водоником гасовито је и запаљиво као и водоник. Исто онако као што се водоник при сагоревању на ваздуху једини хемијски са кисеоником и ствара воду, исто тако саставни делови једињења арсена са водоником т. ј. арсен и водоник при сагоревању на ваздуху једине се са кисеоником и ствара се из водоника вода, а из арсена сичан. Али кад у пламен арсен-водоника унесемо какав хладан предмет, пламен се расхлади и пошто арсен теже сагорева но во-

доник, то се одваја у облику арсеновог огледала, и само водоник сагоре (Показује како је исти случај са пламеном н. пр. стеаринске свеће, кад се у тај пламен унесе какав хладан порцелански суд — од пламена почађави т. ј. одваја се угљен, који услед спижене температуре пламена не може да сагоре, већ се у облику чађа одваја). Као год што се из пламена од свеће, у коме сагорева угљеник одваја угљен (чађ), исто тако из арсен-водониковог пламена, у коме сагорева арсен, одваја се арсен у облику арсеновог огледала.

Из једињења арсена са водоником може се добити арсеново огледало и онда, кад се то гасовито тело спроведе и кроз усијану цев. Пролазећи кроз усијану цев арсен-водоник распада се на водоник и арсен. (Показује такву цев с арсеновим огледалом).

На тај начин т. ј. дејством водоника на арсенова једињења, а помоћу показаног апарата, у стању смо да докажемо и најмање количине арсена, и то у ма каквом се хемијском једињењу налазио арсен. На тај начин у стању смо да докажемо и $^1/_{1000}$ деo милиграма арсена. Најмања количина арсена, која је у стању да отрује човека износи 0,1 грама — у стању смо дакле да докажемо сто хиљадити део оне количине, која је у стању човека да отрује. (Показује 0,1 гр. сичана, — As_4O_6).

Имамо још један врло интересантан начин, по коме се и мање количине арсена могу пронаћи. То је тако звани биохемијски начин, који се оснива на животном процесу извесних гљива, које у присуству арсена производе арсен-водоник. Извесном хемијском појавом, тим биохемијским путем, можемо доказати и $^1/_{10.000}$ део милиграма арсена. (Показује тег од једног милиграма).

Можда ће вас занимати да сазнате, како се могу измерити и тако незнатне количине неког тела (Показује тако зване хемијске аналитичке теразије, на којима се у лабораторији мери обично до $^1/_{10}$ дела милиграма) мање количине од $^1/_{10}$ дела милиграма не мере се обично на теразијама. Мање количине н. пр. сичана можемо доста тачно добити, ако н. пр. растворимо 1 грам сичана у 1 литар или 1000 ксм дестиловане воде. У сваком кубном сантиметру тога раствора имамо дакле по 1 милиграм сичана. Ако сад од тога раствора узмемо 1 ксм па разредимо дестилованом водом на 1000 ксм, онда у 1 ксм тога слабијег раствора имамо само 0,000.001 грам или $^1/_{1000}$ део милиграма сичана. Ако и даље наставим таквим разређивањем можемо лако добити растворе,

који ће у једном кубном сантиметру имати и знатно мање но и $^1/_{100,000.000}$ део милиграма сичана.

(Показује раствор једне интензивне плаветне аналинске боје. У једном литру тога раствора, растворен је само 1 грам те плаветне боје. У једном кубном сантиметру тога раствора има дакле само 1 милиграм поменуте боје. Узима 1 ксм тога раствора и разређује дестилованом водом на 1000 ксм. И ако у 1 ксм тога разређеног раствора нема сад више од $^1/_{1000}$ део милиграма плаветне боје, ипак је раствор још доста јако обојен).

Овим примером са плаветном бојом видли смо како се једним милиграмом те боје може доста јасно да обоји читав литар воде.

Таквим растворима, у којима се зна, колико има од неког тела у раствору, можемо дакле разређивањем одмерене запремине раствора врло лако да делимо материју и до тако сићушних делића, да се једва могу и замислити. Видли смо како је сићушан тег од једног милиграма и како се могу добити делићи материје, који су мањи и од сто милионитог дела милиграма. — Не треба сад из тога извести погрешан закључак, као да је материја до безкрајности дељива. Из многобројних физичких и хемијских појава изведен је закључак, да материја није до безкрајности дељива, већ да се састоји из одвећ сићушних делића, који се зову молекули. Даље да се ти сићушни делићи материје — молекули, не могу физички даље делити, али да се хемијским путем могу разложити на атоме, делиће материје, који су до скора сматрани као недељиви. На основу новијих испитивања пак изведен је закључак, да се и атоми могу делити на делиће, који се електрони зову.

О тој тако званој теорији атома, можемо говорити другом приликом. —

Овим разређивањем раствора хтео сам да покажем само, како се може одредити, до којих се граница може ићи, па да се добије извесна хемијска или физичка појава.

Интересантно је како се разређивањем раствора по физичким особинама, могу приметити и одвећ мале количине неког хемијског једињења. Као по боји тако и по мирису можемо приметити нека тела и у одвећ малим количинама, ако се она довољно интензивним мирисом одликују. Тако н. пр. сумпор-водоник, који ћемо доцније у једном огледу употребити, може се осетити у неком раствору и кад га нема више но $^1/_{5000}$ део милиграма.

Има хемијских једињења са још јачим мирисом. Нарочито органска једињења одликују се необично интензивним мирисом. Тако н. пр. сумпоровито органско једињење, које се меркаптан зове, може се по мирису познати и онда кад се налази у количини од $1/460.000$ дела милиграма. И то није граница осетљивости по мирису. Органско једињење хлорфенол, може се по мирису осетити и у количини од $1/460,000.000$ дела милиграма.

У колико је у извесним приликама врло значајно, кад се и тако мале количине хемијских једињења по њиховим особинама могу познати, у толико је потребна већа пажња, да се приликом изналажења отрова не изведе погрешан закључак. Тако н. пр. несме се олако извести закључак о тровању, чим се отров докаже. Нарочито важи то за арсен, који је у природи јако распрострањен. У незнатним количинама налази се арсен и у нашој храни. Количине су истина веома незнатне, али се ипак доказало, да са храном уносимо у наш организам 7—8 милиграма арсена годишње. Арсена може бити и у земљи на гробљу, у оделу, у хемикалијама, које се за испитивање сумњивих тела на арсен употребљавају и т. д. У сумпорној киселини, која служи за развијање водоника, па и у металу, који за то служи, може се налазити већа или мања количина арсена. Приликом пуњења једног балона у Шлезији, умрло је неколико радника услед тровања. Материјал из кога је том приликом произведен водоник, није био чист, садржавао је арсена, те се поред водоника, стварало и једињење арсена са водоником, које је раднике потровало. Арсена има и у неким минералним водама, од којих су неке као лековите воде веома цењене. Арсена има и у многим минералима, нарочито у рудама, у којима се налази по најчешће као споредан саставни део, а има и минерала, којима је арсен главни састојак, као што су н. пр. једињења арсена са сумпором. (Показује леп златножути минерал: аурипигмент. У томе жутом минералу налази се арсен једињен са сумпором. Тај минерал веома је сличан по саставу сичану, а и код нас је познат под именом жутог мишомора. Тај жути минерал арсенов можемо и вештачки произвести. Показује како се из раствора сичана додатком сумпороводоничне воде одваја жут талог — једињења арсена са сумпором. Том приликом, ма да су количине сумпорводоника биле веома незнатне, у целој дворани осетио се интензиван мирис сумпорводоника).

Једињење арсена са сумпором, тако звани жути мишомор кад је сасвим чист није отров. Само треба знати да фа-

брички произведен жути мишомор садржи често велике количине сичана. Често садржи много више сичана, но жутог мишомора. У том случају разуме се жесток је отров. Такав веома отрован жути мишомор по најчешће употребљава се по несрећи код нас за тровање. Кад је пак жути мишомор сасвим чист т. ј. кад не садржи ни трага сичана, онда није отрован, јер се не раствара ни у води ни у киселинама. Желудачни сок обично је кисео, али може и да не буде кисео, и онда се каже да је а л к а л а н, у том случају растворила би се незнатна количина овога жутог арсеновог једињења. Али, пошто је количина, која се ту раствара веома незнатна, не дејствује као отров, већ на против веле да врло повољно утиче на исхрану.

Изгледа мало чудновато да један тако жесток отров као што је арсен, у извесним приликама може и повољно да утиче на здравље. Познато је да у Тиролској и Штајерској има људи који стално узимају арсен, да би се могли лакше пењати по брдима и да би изгледали млађи и бујнији. И ако је за оне, који се на тај отров нису научили довољно да узму само 12 сантиграма сичана па да се отрују, могу неки који су се на тај отров навикли, да узму и 40 сантиграма сичана, а да се не појаве никакви знаци тровања.

И неке животиње нису осетљиве према сичану. Овци н. пр. може се дати до 15 грам. сичана а да се не отрује. И коњима прија сичан и нарочито им се даје, да би по спољашности боље изгледали.

Као хемичар у фабрици анилинских боја у Офенбаху на Мајни, пре 30 и неколико година, где се тада још производио фуксин, (лепа црвена боја), помоћу једног арсеновог једињења, имао сам прилике да видим раднике, који су дуже времена били изложени дејству арсенове паре. Изгледали су ванредно добро, кожа им је била необично нежна и бела, тако да би по лепоти коже и међ деколтованим дамама однели победу.

Истина то неможе сваки да поднесе, многи страдају а и они који се навикну на арсен, морају га стално узимати или се веома постепено одвикавати, иначе ако нагло престану узимати арсен, наступају и код њих врло опасне а и смртоносне појаве тровања.

После с и ч а н а најчешће се употребљава с и р и ц и к као отров.

Сичан је као што смо видели једињење арсена, а сирџик је хемијско једињење живе. (Показује живу и сирџик, који кад се истуца, изгледа бео као прашак. Показује и раствор сирџика у води, у коме се одвојио сирџик у облику врло лепих иглачастих кристала).

Метална жива није тако опасна. Пролази кроз организам готово без икаквога дејства. Од металне живе ређе се умире. Много је опаснија за живот, пара живина. Једна жена код које је за кађење употребљено само 2,4 грама металне живе, умрла је од тровања живом. (Показује количину од 2,4 грама мет. живе).

И живина маст, која се употребљава противу вашију, и у којој је жива одвећ фино самлевена, врло је јак отров.

Од живиних једињења, најжешћи су отрови она једињења, која се лакше растварају и која организам може брже да свари. Ту спада и сирџик, који се иначе зове и сублимат или корозив или хидраргири-хлорид. За одраслога човека довољно је 0.18 грама сирџика па да се отрује. (Показује ту количину сирџика). Код неких особа, и под извесним приликама и 20 пута толика количина сирџика, није шкодљива. Они, који редовно узимају опијум, у стању су да поднесу близу 2 грама сирџика. У тим случајевима изледа, као да морфијум претвара сирџик у нерастворљива живина једињења, која нису шкодљива.

И ако су живина једињења, која се лакше растварају, под обичним приликама страшни отрови, ипак доста лакоумно рукује се тим отровом. Ту скоро сазнао сам од једне госпође, како је пронашла једно врло поуздано средство против бубуљица, и уверавала ме је, како је то сасвим безопасна као вода бистра течност. То средство препоручио је неки апотекар. Замолио сам је да ми донесе мало те водице да видим шта је. Била је тако љубазна и донела ми ту течност. (Показује ту течност.) Ма да ова течност изгледа као вода, ипак није чиста вода, већ је прилично јак раствор сирџика у води, један од најжешћих живиних отрова, који и у малим количинама, као н. пр. у белилу, дужом употребом кроз кожу нарочито код разчешаних бубуљица, прелази у организам, ту се нагомилава, и упропашћује здравље.

Из сирџика, може се одвојити метална жива на сличан начин као из сичана метални арсен.

Сирџик је хемијско једињење живе са хлором. Из тога једињења, можемо ослободити металну живу н. пр. бакром. (Показује

како се из раствора сирицика у води металним бакром таложи жива на бакру у облику врло лепог живиног огледала).

Нису сва једињења живе јаки отрови. Имамо једно живино једињење, које се састоји из истих елемената као и сирицик т. ј из живе и хлора, али се од сирицика разликује поред осталог и у томе, што се у води не раствара, те стога не дејствује на организам као сирицик. То је каломел, који се и деци даје као лек, разуме се у врло малим количинама, јер у већим и каломел је јак отров.

Једињење живе са сумпором није отровно. (Показује минерал цинобер — упоређује га са одговарајућим једињењем арсена. И једињење арсена са сумпором има лепу боју као и једињење живе са сумпором. Оно прво је жуто а ово лепо црвено. Оба та сумпорна једињења, кад су чиста нису отровна. Даље показује како се и из раствора живиних једињење, сумпороводоничном водом таложи не растворљиво једињење живе са сумпором. Само се под тим приликама то једињење не одваја у облику црвеног већ црног талога. Напомиње, да се може лако и вештачки, хемијским путем добити исти онакав па и лепши цинобер но што се у природи налази. Показује друго једно црвено једињење живе, једињење живе са јодом, и показује како се из раствора живиних једињења, то црвено једињење таложи. Напомиње да је и то црвено једињење живе отров).

Доста је велики број минералних отрова, а време од једнога и два часа и сувише је кратко, да о свима отровима и по неколико речи само проговорим. Допустите ми да поменем само још један минерални отров, који је код нас у последње доба, више из непажње, починио доста несрећа. То је позната камена сода. И то је такође једињење једнога метала. Тај метал који је саставни део и наше домаће или кухињске соли, зове се натријум.

Камена сода или натрон-хидрат није управ отров, али у јаком раствору, или сам камен, страшно нагриза кожу и све органе са којима у додир дође.

Несретним случајем приликом туцања камене соде, из авана одлетело је једно парченце камене соде у око једном асистенту универзитетске лабораторије у Берлину. Пошто се камена сода врло лако раствара и залепи за влажне органе ока, није било могућно тако брзо испрати око, и тако је камена сода врло брзо прогризла рожњачу и око је одмах iscурило.

(Показује јак раствор камене соде како врло брзо прогризе говеђи желудац).

Камена сода купује се код нас поглавито за прављење сапуна и за прање. Она има ту особину да разлаже масна тела животињског и биљног порекла, да их раствара и производи сапун. Не само на животињске и биљне масти, већ и на друга биљна и животињска тела, камена сода врло енергично хемијски дејствује, и на томе се оснива њена разоравајућа снага.

Коме је потребно да набави камену соду за прављење сапуна или цеђа, несме никако изгубити из вида страшно разоравајуће дејство тога производа. Само у нарочитим судовима са јасним натписом да је „жесток отров“ треба држати камену соду. Најбоље чим се набави одмах је и употребити, и ни у ком случају несме се држати и остављати камена сода или њен раствор у води, у судовима, који служе у кући за пиће и за храну. Ко није у стању да сачува камену соду да се не злоупотреби, не треба ни да је уноси у кућу.

Остало нам је да кажемо још неколико речи о органским отровама. Органских отрова има много више но минералних. Из животињског царства доста је познат отров шпанских буба. (Показује шпанске бубе — кантариде и отров кантаридин, који је из шпанских буба добивен). Шпанске бубе садрже просечно 1% кантаридина — има буба које садрже само трагова а неке и 2% тога отрова. Кантаридин страшан је отров. Количине од 0.006 до 0.015 грама довољне су већ да проузрокују смрт. Има животиња којима не шкоди кантаридин, као н. пр. жабама. Многи пак који су такве жабе јели отровали су се. Изгледа да и кокошке могу да поднесу тај отров. Кантаридин као и шпанске бубе, снажно дејствују на кожу, која од мање количине поцрвени, а веће количине праве пликове. На основу те особине шпанске бубе или кантаридин примењује се у лекарству и за тако звани везикатор. Кантаридин дејствује и кроз кожу отровно.

Из животињског царства имали би даље да поменемо змијин отров. — Затим отрове који се стварају у организму човечијем за живота и после смрти. Слушали сте без сумње о несретним случајима код лекара кад се посеку приликом сецирања заражених људских лешева. Отрови који се после смрти стварају у организму, зову се птомаини или отрови лешева. Не само у човечијем лешу, већ и у лешу животиња.

стварају се отрови, и то или услед хемијскога процеса распадања, или утицајем бактерија, а и самим животним процесом бактерија стварају се врло снажни отрови.

Познати су случајеви тровања рибом, острицама, сиром и т. д. — У свима тим случајевима тровања, понајчешће птомаини играју најглавнију улогу.

Немам да покажем ни један од птомаина — али и нема шта особито по спољашности да се види. Ништа више не би се видело но што се види код ових овде изложених препарата.

Донео сам овде неколико отрова из биљнога царства. (Показује: стрихнин, морфин, никотин, хинин, кофеин и т. д.).

Још је већи број органских отрова, који су вештачки, хемијским путем, произведени. Новим проналасцима, број тих вештачких отровних једињења из дана у дан расте тако да се може рећи да је број органских отрова неограничен. И ту имамо неке наше познаника н. пр. антипирин, аспирин, антифебрин, фенацетин, пирамидон — и т. д. — све су то снажни отрови, а у мањим количинама служе нам као лек. —

На основу једне физичке особине могли би органске отрове поделити на две групе: на испарљиве и неиспарљиве.

(Показује како се дестилацијом могу издвојити испарљиви отрови).

Од испарљивих отрова да поменем само цијановодоничну киселину. Калијумова со те киселине: цијанкалијум, доста је популаран отров. Цијановодонична киселина тако је јак отров, да и кад се јаче помирише, могу да наступе знаци тровања па и сама смрт. Цијановодонична киселина и цијанкалијум дејствују врло снажно као отров и кад дођу у додир са крвљу. Кроз најмању раницу на кожи, улази тај отров у организам и веома брзо разорава крв, тако да у брзо наступа и смрт.

(Показује цијанкалијум и обраћа пажњу на мирис који не долази од цијанкалијума. Цијанкалијум кад је чист нема мириса, већ тај карактеристичан мирис на горак бадем, долази од цијановодоничне киселине, која се развија из цијанкалијума дејством угљене киселине атмосферскога ваздуха. Не само угљена киселина већ и друге киселине ослобођавају цијановодоничну киселину из њених соли. Цијановодонична киселина течно је тело, врло лако испарава, кључа већ на 26.5^{0} C.).

Цијановодонична киселина налази се у горком бадему, кошчицама од шљива, трешања, кајсија и т. д. — Ствара се и у организму неких животиња.

При сагоревању **целулоида** ствара се такође цијановодонична киселина. — У Лајпцигу приликом једног пожара 1900. г. сагорела је повећа количина целулоида, и том приликом неколико људи умрло је од тровања цијановодоничном киселином.

(Показује фероцијанкалијум једно врло лепо кристалисано жуто једињење. Напомиње да је то главни материјал за добијање цијановодоничне киселине, цијанкалијума и осталих цијанских једињења. Описује како се то лепо кристалисано жуто једињење производи топљењем рогова, кожа, у опште органских **азотних** материја са поташом и гвожђем. Узима дестилат који је за време предавања добивен, и у коме се налазила цијановодонична киселина, и показује како се, таложењем берлинског плаветнила, цијановодонична киселина доказује).

Неиспарљиве органске отрове издвајамо помоћу разних испарљивих растворних средстава.

(Показује **Сокслетов екстракциони апарат** и објашњава како се у том апарату могу лако да издвоје отрови из чврстих тела. За тим показује један суд налик на **левак**, у коме **се може из појединих раствора** помоћу разних испарљивих растворних средстава која се са раствором не мешају, **одвојити какав отров**. Тај левак има славину и удешен је за мућкање тако да се после може лако одвојити течност у коју је прешао отров, од течности у којој се пре тога отров налазио. Показује како је у том левку пре мућкања доњи део течности био обојен а горњи безбојан, и како је после мућкања било обратно, т. ј. отров који је био растворен у доњој течности, прешао је у горњу течност. Напослетку показује како се кроз славину те две течности могу лако одвојити).

Овим **огледима** показали смо, како се у извесним приликама могу врло лако и поуздано и из чврстих и из течних тела, да издвоје хемијски отрови. —

Како би то славно било, кад би могли да издвојимо и другу врсту отрова, који се тако не виде, а наносе друштву неразмерно веће штете по најжешћи хемијски отрови.

Мислим на **душевне отрове**: **незнање**, **мржња**, **пакост**, **подлост**, **завист**, **злоба**, **коцкарство**, **уображеност**, **грамжљивост**, **мекуштво**, **неумереност** и т. д.

Како би то славно било кад би некако могли и те отрове да стрпамо овако у флаше, као ове хемијске отрове, и да их тако склонимо, да им нико прићи неможе.

Како би то славно било кад би могли од тих отрова онако лако и поуздано да ослободимо душу човечију, као што видесмо да се из отровних тела могу издвојити хемијски отрови. —

Прешао сам већ у туђу област. Али на завршетку допустићете да кажем, да и она средства, којима би се могли послужити ради ослобођавања душевних отрова, да се и та средства не примењују у оној мери, колика је потреба.

У религији без сумње имамо најпростији, и најпоузданији пут и начин за ослобођавање душе од отрова. Огромна је само штета за човечанство, што се данас не користи у довољној мери хришћанском науком, тим неисцрпним извором енергије како у сретним, тако и у несретним часовима живота.

Карактеристично је, да се културнији народи као н. пр. Енглези, у већој мери користе том енергијом, која нам свима на расположењу стоји, но мање културни народи. —

Нема сумње, да могу доста допринети пречишћавању душе и популарна предавања, која приређује удружење наших студената природњака, и ја мислим да ћу погодити жељу поштованих и драгих слушалаца, ако им у томе раду пожелимо највећу истрајност и најбољи успех.

Др. Марко Т. Леко.

УТИЦАЈ ГЕОГРАФСКИХ ПРИЛИКА У ЗАПАДНОЈ МАКЕДОНИЈИ[1]

По географском положају и пластичким особинама западна Македонија представља засебну целину, која се знатно разликује од околних области.

Она лежи између Арбаније, јако збијених планинских венаца, уских долина и тешко приступачне обале и отвореног Повардарја, којим пролази главна балканска комуникација и она централишући утиче на осталу Македонију. Кроз Западну Македонију се Арбанија и Епир везују са Повардарјем, и у њој се сутичу и мешају разноврсни народи и племена: македонски Словени, Тоске и Геге са Дибралијама, Аромуни Грци и Турци.

Противно Арбанији и Епиру, западна Македонија је састављена од пространих котлина, које се од осталих македонских котлина тиме разликују, што им је дно веће висине, представљају највише котлине Балканскога Полуострва, што су неке од тих котлина најтеже приступачне и што садрже велика језера.

Западна Македонија састоји се од ових шест простих котлина. Најдаље на И. је котлина Сариђол, у коју ћу уврстити и област око Островског Језера и у којој центар рада и живота постаје мала варошица Суровичево. На Западу од њега је највећа Пелагонијска или Битољско-прилепска Котлина, у којој због Цинцара има релативно више вароши и варошица но и у којој области исте величине на Балканском Полуострву, а најважније су: Битољ, Прилеп, Крушево и Лерин. Северозападно од ове је мала котлина Железник или Демир-Хисар, у којој се развија, сада још незнатан центар Прибилци. За-

[1] По допуштењу пишчеву, из необјављене III књиге „Основе за географију и геологију Македоније и Старе Србије“.

падно од пелагонијске је преспанска котлина или Преспа, са два језера, Преспанским и Малим, и са главним местима Ресном и Наколцем; с њом је у вези котлина око горњег Девола са главним местом Билиштем. Већи део Охридске Котлине заузима језеро, на чијим су обалама вароши и варошице: Охрид, Струга, Поградец и Старова; с овом котлином је на Северу везана мала, али жупна, плодна и густо насељена котлина Дебрца, око горњег тока реке Сатеске, у којој се развија локални центар Згилаве. На Југу од Охридске је Корчанска Котлина са вароши Корчом. У вези су са западно-македонским котлинама Дебар и Река на Северу или котлине око Радике и њених притока Големе и Мале Реке, затим Костурска Котлина на Југу.

Висине ова западно-македонских котлина крећу се између сарићолске као најниже, с најнижом тачком или нивоом Островскога Језера од 530, па до нивоа Преспанског Језера од 860 m, које лежи у највишој котлини. Сарићолска и Пелагонијска Котлина припада сливу Вардара или Егејског Мора, али су од њега чврсто ограђене Караташем, Ничом и Мориховским Планинама, а остале котлине западне Македоније отичу Дримом и Деволом и припадају сливу Јадранскога и Јонскога Мора, али су на Западу заграђене Јаблаником, Мокром и Мусканољском Планином. Из ових котлина води на Исток само уска долина Црне, која скочивирским клисуром излази из Пелагонијске Котлине у тешко пролазну планинску област Морихово, кроз коју нема правога пута; главне комуникације из западне Македоније у Повардарје воде преко високих преседлина: мухаремске или владовско воденске, Плетвара и Присата, дакле кроз парчад преграбенских долина. На Запад се из ових котлина излази клисурама Дрима и Девола, затим планинским путем, који води у долину Шкумбије. Тешки су и унутрашњи прелази или везе између појединих западно-македонских котлина. Оне нису везане речним долинама, као остале македонске котлине, већ високим преседлинама или умртвљеним парчадима преграбенских долина. Такве су преседлине: Превтис између Корчанске и Преспанске, буковска преседлина између Охридске и Преспанске, Ђават између Преспанске и Пелагонијске и писодерска преседлина између Пелагонијске и Билиштанске Котлине. Западна Македонија је дакле као целина од суседних области знатно изолована, осим тога су и поједине котлине поглавито па се упућене и слабих веза са суседним котлинама. Највише

су изоловане дасаретске котлине: охридска и преспанска, нарочито јужни делови последње. Али су све западно-македонске котлине пластички упућене на пелагонијску, која према томе на западну Македонију централишући утиче и у њој су иначе концентрисани интереси целе области. Пошто су ове котлине међусобно и са околним областима везане само високим преседлинама, које је тешко прелазити а лако затворити, затим клисурама, кроз које нема правих путева, ова се област историјски махом друкчије понашала од остале Македоније и осим тога су њене поједине котлине у многоме самосталне. У области дасаретских котлина био је центар словенског македонског царства под Симеуном и Самуилом, које се кратко време одржало, при крају X и у XI веку; престоница и утврђења су била у најскровитијем делу Преспе, на острвцу Аилу Малог и на острвцу Граду Преспанског Језера, и у Охриду. Пре тога времена је на Охридском Језеру био духовни центар балканских Словена, под последницима Кирила и Методија, а доцније је охридска архиепископија била важан црквени центар, нарочито за ове Словене. Напослетку поједине западно-македонске котлине су различне етнографске композиције и међу њима постоје знатне културне и антропогеографске различности.

Између котлина и око котлина су високе планине, чија су била пространа површи, а највиши врхови махом прелазе висину од 2000 m. Особито су пространe суватске површи оних планинских маса, које леже источно од Преспанског Језера: Перистера с Бабом, Столова, Бистре и Нича с Кајмак-Чаланом; али су знатне и планинске масе западно од поменутог језера, нарочито Галичица, Јабланица и Кораб. Сувати ових планина спадају међу најбоље и најпространије сувате Балканскога Полуострва, и зато се овде развило сточарство великих размера. Али пошто су ове суватске планине у близини Егејскога и Јадранскога Мора и њихових жупних, и зими травних равница, у овој су се области развила сточарска кретања, нарочито из Дебра, Реке и са поменутих планина према солунској Кампањи, тесалијској и артанској равници и Мусакији, и обрнуто; она су од великог значаја за начин живота и привреду становништва.

На свима побројаним планинама има и у јуну великих свежаника, који се, отапањем знатно смањени, махом одрже до

новога снега. И у најтоплијим летњим месецима је преко ноћ, нарочито пред зору температура ваздуха на њима само који степен изнад 0°. Због тога је ваздух у западно-македонским котлинама, чија су дна већ велике висине, и лети свеж, особито у битољско-прилепској котлини; из јутра и пред вече та свежина граничи са хладноћом. И преко дана често дувају хладни ветрови са планина. Даље се често смењују ветрови различних праваца. У битољској котлини, а нарочито у правом Сарићолу, ти ветрови крену језерски песак и прашину са дна, и ове се котлине испуне и обавију облацима од прашине. При тихом времену завладају кашто лети у обема котлинама несносне жеге, нарочито у сарићолској, али само до пред вече. Зима је махом врло оштра, нарочито у битољској котлини, где је температура падала и до — 30° С. Осим тога ову котлину велики део зиме притискује „сињак", густа магла; тада је често на дну котлине већа хладноћа но по странама, које су сунчане, и у високим аромунским варошицама и селима је топлије но у Битољу; то знају становници Крушева, Гопеша, Магарева и Трнова. Иста зимња инверзија температуре запажа се у мањој мери и у правом Сарићолу. У обема источним котлинама влада дакле због велике висине дна и високих околних планина ексцесивна клима, са знатним летњим и зимским екстремима; медитерански климски утицаји једва да прелазе пречагу владовско-воденске удолине, а Кизиљ-Дервент је несумњиво граница медитеранским климским утицајима.

Ексцесивна средњеевропска клима је знатно ублажена у преспанској и охридској котлини језерским утицајима; то је и становницима горњих котлина познато. Путујући зими од Охрида Битољу, они знају да од Бавата настаје знатно већа хладноћа; често је у Охриду температура само — 3 до — 4° С, а у Битољу — 20° С. Обрнуто, долазећи лети из сарићолске и битољске котлине, у којима су владале несносне жеге, ја сам на обалама Преспанског и Охридског Језера улазио у свеж и пријатан летњи ваздух; К. Грујчевић је забележио, да се при изузетно јаким жегама топе оловни кровови у Елбасану и Битољу, док је у Охриду сасвим подношљива врућина. Познати су узроци који ублажују климу у близини великих водених просторија. Језерска се вода спорије загрева и хлади но копно. Преко лета се, нарочито у Охридском Језеру, накупе знатне количине топлоте, температура његове воде не пада нигда зими

испод 0°, оно се никад не залеђава, и зато зими зрачи топлоту по околини; изгледа да се овај утицај највише осећа у северним прибрежним равницама, око Струге, Охрида и у Дебрцу, јамачно зато што су заклоњене од северних ветрова; ово су крајеви особито племенитог воћа, које у осталој западној Македонији не може успевати. При крају пролећа и лети копно се јаче загрева од језера, и онда оба језера утичу расхлађујући на своју околину, нарочито оним ветром неодређеног правца, који ћарлија и пирка и зове се ветерник; то је истакнуто у одељцима о мерењу језерских дубина, поглавито у одељку „Боје и појаве“ (с. 703).

Велика висина котлина и махом оштра средњеевропска клима чине да у западној Македонији скоро нема медитеранских биљних елемената, ако је она знатно на Југу и у близини и Егејског и Јонског Мора. Само се још у Сариђолу и око Островског Језера јавља овде онде карактеристичан медитерански жбун прнар и осим тога је велики део Сариђола под виноградима. Али на Западу од Кизли-Дервента нестаје сасвим културних медитеранских биљака и других вегетацијских елемената. Јављају се исте културне биљке као у нашим планинским крајевима.

Али је мало земљишта, које је згодно за културу. Највише га је у исушеним језерским котлинама, као што су битољска, Сариђол и корчанска; као што је напред изложено, и оне нису још потпуно исушене, и знатне просторије око Црне у битољској котлини и још знатније око Звирине и Совјана у корчанској котлини и већи део Сариђола су под барама, које су остаци старих језера. Ипак је битољска котлина, највећим делом под церелијама нарочито под кукурузом, житница западне Македоније; остаје знатна количина цереалија и за извоз, који је управљен према Солуну и у Епир. Исто тако успевају цереалије у јужном делу Сариђола, Буџаку, који је искључно Турцима насељен; из њега се у повољним годинама извози воће и нарочито грожђе и познато сариђолско вино. Принос од цереалија је незнатнији, са земљишта исте величине, но у Србији и Бугарској. Воћарство је у битољској котлини врло слабо развијено, можда због висине, оштре климе и јаких ветрова.

Преспанска и охридска котлина су већим делом заузете језерима, али су мале исушене партије старог језерског дна

врло плодне. Ресенска равница даје цереалија колико треба за сву преспанску котлину, а охридска истина не производи довољно цереалија, али су околина Охрида и Дебрце богате поврћем, воћем, а има и винограда. Овде се гаје све врсте поврћа, цењене су и продају се по околним варошицама и у Битољу. Воћарством се баве највише Турци. Чувене су охридске трешње, велике као ораси, јако миришу и зову се далбазлије; затим охридске јабуке, ради којих долазе у Охрид и купују их трговци из Епира, Тесалије, па и из Грчке; врло су цењене и крушке, дуње, шљиве, пепуни (диње) и охридско грожђе. У колико је у овим котлинама смањен агрикодни принос тиме што су под језерима, ипак им је то бар у некој мери враћено приносом од рибарства. Раније је поменуто, да око Преспанског (Нивица, Копско и друга) и око Охридског Језера има много села и породица у појединим селима које се баве рибарством, и већи део становника Струге и не мали део охридског становништва живи од рибарства. Особито су цењене „охридске јегуље“ (које се поглавито код Струге хватају) и једна врста пастрмке, које се продају и по пијацама околних вароши, а јегуље допиру и у северне балканске земље.

Од шуме је незнатан принос. Овде нема већих правих шума, већ су и планине обрасле поглавито жбуњем. Скоро су сасвим голе стране битољско-прилепске котлине и Сарићола. Боља дрвена грађа увози се у западну Македонију, а извози се само ситно дрво за гориво и за прављење ћумура.

Главна привредна грана западне Македоније је сточарство, нарочито гајење ситне стоке, и она се због тога може обележити као претежно сточарска област; то је у вези са напред изложеним географским приликама. Сточарством се баве Словени, Арбанаси, а нарочито Аромуни. Извози се и жива стока, али највећи принос има западна Македонија од извоза вуне, кожа (цереалије долазе на треће место), затим сира и масла.

Рударство није постало никаква привредна грана.

Док су до сад поменуте врсте производа у вези са географским особинама земљишта, има једна врста привреде, печалба или гурбетлук, за коју се то у најмањој мери може тврдити. Из западне Македоније иде становништво у печалбу у Бугарску, Србију, Румунију, по европској Турској, из јужних крајева и у Грчку, затим у новије време готово највише у Америку, нарочито и Грци и Словени костурске области. Иду више у пе-

чалбу но становници повардарске и источне Македоније. Стално настањени Аромуни иду сви: ја нисам нашао ни једног старијег Аромуна, који није био у печалби. Скоро у истој мери иду у печалбу Словени и Арбанаси из Дебра, Реке и охридске области, нарочито из Дримкола. Баве се о најразноврснијим занатима које ћемо доцније поменути, доносе или шаљу знатне суме новаца и нема сумње да се од печалбе издржава велики део становништва. Тим путовањима и дужим бављењем у културнијим областима, ово становништво постаје просвећеније и културније, нарочито се то осећа на онима, који су били у Северној Америци.

Извесан утицај географских прилика може се из тога извести, што више иде у печалбу становништво планинских села но из равнице; најмање се печалби одају сељаци битољскога поља и Сариђола, ма да и они иду у последње време у Америку. Печалбара је у последњим годинама све више, и то увећање је несумњиво проузроковано немирима и већом несигурношћу, који су овде настали од 1900 г. Али као да у печалбарењу има и етничкога, јер највећу склоност за њим имају Аромуни.

Последњем проматрању се може још и ово додати. У овој области мешовитога становништва јасно се види како поједини народи на разне начине реагирају на географске прилике, бирајући од начина продукције и зараде, који им стоје на расположењу, поглавито извесне, за које имају нарочиту предилекцију. Нема на пр. ниједног Аромуна земљорадника, већ су искључно сточари и печалбари. Арбанаси су поглавито сточари, док су Словени главни земљорадници; још детаљније разлике видеће се из идућег одељка о етнографском саставу.

Словенско становништво западне Македоније психички се разликује од истог становништа у македонском Повардарју и од Словена солунске околине. Неокретно, тромо и без духовне живахности је словенско становништво битољскога поља; много је духовно живахније планинско становништво исте котлине. Изгледа да нарочиту психичку оазу чини словенско становништво Охрида и најближих села. Ови због благе климе проводе живот поглавито на пољу. Хране се највише поврћем и рибом. Позната је духовна живахност, често духовитост Охриђана, затим њихов ипак богатији унутрашњи живот. Обичне занатске израђевине, које се изводе у свима македонским ва-

рошима, овде су усавршене и профињене. Позната је отменост и поноситост Охриђана, у којој због малих прилика има абдеритскога. Кад се психичке особине становништва појединих котлина детаљније фиксирају, но што сам ја могао учинити бавећи се сасвим другим студијама, то ће постати од већег значаја, јер се ово становништво мање кретало и несразмерно је у њему више старинаца но у северним балканским земљама младе миграције. Због тога ће се међу њиховим психичким особинама моћи изнаћи оне, које су се развиле под утицајем различних географских средина, нарочито под утицајем различне климе.

Горње и друге особине овога становништва, нарочито Охриђана, осетио сам више имплицитно, не тако да их могу прецизно исказати. Има један општи утисак, који људи праве на пажљивог проматрача; то је израз лица, оно духовно и осећајно што лебди преко лица, утисак који остављају: израз очију, боре и угибли на лицу, видљиве линије тела и начини покрета. Ако уз то дође разговор, вођен и упућен тако да се личности осете, онда се између испитивача и његових објеката устали осећајна и духовна комуникација, и као да су неком врстом непознатих зракова пренесене, испитивач сазна много више особина својих објеката, но што се то може само из њихових речи да изведе. Чини ми се да се те најосетљивије психичке особине људске, од којих многе људи не умеју речима да искажу а друге неће да признају, да се те психичке особине не могу објаснити само утицајем великих црта средине и обичним климским утицајима, климским елементима, о којима се метеорологија бави. Они једини несумњиво нису довољни. Изгледа да су на развијање тих најосетљивијих црта нарави, Gemüth-а, од већег утицаја извесне, тешко схватљиве особине атмосфере и земљишта, које се мењају под утицајем светлости, боја, ветрова, поглавито нека врста ваздушних и светлосних импондерабилија. Свака већа и изолована географска целина има свој нарочити Stimmung, и становништво, које генерацијама живи под утицајем тога Stimmung-а добива извесне, нарочито емоционалне особине. У главноме су ово те особине атмосфере и земљишта:

Од највећег је утицаја оно што лебди у ваздуху, ваздух као такав, његов мирис и његова боја, јер то, као да је осетљиво, изазива осетљивост: кашто бескрајну тугу, чежњу, са-

мораност и осамљеност, или ведрину, свежину и енергију. Можда ће се овај утицај хемијским и физиолошким испитивањем моћи свести на неке састојке ваздуха, или познате али друкчије комбиноване или нове. Затим долазе такве особине ваздуха, које би се могле обележити као детаљне особине, потом оне, које се јављају услед разноврсних промена у атмосфери. Утицај ваздуха на кожу и живце: влажног и сувог, копненог, морског и језерског, ваздуха различног састава, утицај који може бити благ, мек и пријатан или опор, са оштрином и ујелима, ваздух који кожу јежи. Небо ведро или са наведринама, између којих или кроз које сунце просијава, одсева и одблескава, сива и црна наоблачност, и начини како се према томе мењају боје ваздуха, воде, поља, шума и голог земљишта; то узнемирава човека, и он осећа унутрашње покрете, који генерацијама понављани, најјаче га унутрашње формирају; начин како се при горњим променама види млаз реке, која, вијугајући кроз брда и поља, различно обојена, губи се у даљини. Тишине у атмосфери, које се нарочито дубоко сећају на обалама великих језера и мора, изазивају осећања потпуне и необично пријатне мирноће и тихе свечаности, која је завладала природом, и то има благ, питом утицај на људе; олујине у ваздуху и буре водених просторија, које савијају и ломе дрвета, узбуркавају водене масе и уносе дивљи покрет, шум и звиждање у атмосферу. Напослетку разноврсне појаве при рађању и заласку сунца. — Интиман утисак, који горостасни и дрски планински облаци или равне и монотоне партије, затим боја земљишта чине на човека: на пр. утицај голог земљишта тамно-сиве боје (битољска околина, од кристаластих шкриљаца) или беличастог и блештећег, као што је карст, или утицај сувог медитеранског земљишта интензивних жућкастих, љубичастих и црвених боја или утицај сочног зеленила, које пуца, као у северним влажним земљама. Различне боје и одблесци водених површина при снежном и зеленом покривачу земљишта. Напослетку, форме и боје вегетације; утицај лиснатог дрвећа, чије лишће мења боје и опада, утицај четинарских мрачних шума, друкчије архитектуре дрвета и друкчијег облика и сталности четина. И напослетку утицај вијугавог и квргавог медитеранског дрвећа, које не гради шуме и не спречава преглед и његових сочних биљака са кожастим епидермом.

Скуп ових особина атмосфере и ваздуха и њихове про-

мене које се се у свакој области крећу у извесном правцу или у одређеним границама, имају дакле свој тип, утичу развијајући или гушећи на најфиније психичке особине. Описана је разноврсност боја и појава на Охридском Језеру (с. 703. овога дела), које је осим тога најбистрије воде и највеће провидности од свих европских језера и мени се чини да су оне развијајући утицале на поменуте разноврсније и живахније психичке особине охридског становништва.

Комуникације, каравани и ханови.

У овој области, састављеној од котлина које су ограђене врло високим планинама, број и правац главних путева је ограничен и мора бити везан за дубоке преседлине или парчад старих долина. Ове су све употребљене. Преко главнијих води Via Egnatia, комуникација која је одржала свој правац и значај већ две хиљаде година. Она везује западне обале Балканскога Полуострва и Арбанију са Солуном и даље са Цариградом, и по њој се види да висока западна Македонија има и у погледу на комуникације значај посредничке земље.

Via Egnatia, полазећи од Драча и водећи долином Шкумбије према западној Македонији, излазила је у ову најпре код вароши Lichnidus-а, данашњега Охрида. Одавде је ишла преко буковске преседлине у преспанску котлину или њену главну варош Seiritiana-у, у главноме положај данашњега Ресна, па затим преко преседлине Бавата у област Пелагонију или њену варош Heraclea, од прилике положај данашњег Битоља. Из ове котлине је излазила преседлина Кизли-Дервента и спуштала се у област Eordaea-у; затим се од обала Островског Језера попела и спуштала кроз владовско-воденску удолину до вароши Edessa-е, данашњега Водена и даље водила према Солуну (II књ. с. 495. ов дела). То је и данас најглавнија комуникација западне Македоније и то од Охрида, преко Ресна до Битоља добар друм, а од Битоља до Солуна железничка линија, која нарочито око Кизли-Дервента и од Водена до Вртокопа, има врло знатне падове, до 20 pro mille. Због ове железничке линије у Битољу се састају све главније комуникације из Арбаније, Епира и западне Македоније, више но што би следовало само због његовог географског положаја, и он је сада главна станица за извоз и увоз поменутих области.

Остале су комуникације унутрашње, у котлинама и између појединих котлина. И с погледом на унутрашње комуникације битољска је котлина одвојила од осталих. Из Битоља води добар пут до Крушева и Прилепа и последњи, рачвајући се, води преко Присата Велесу и преко Плетвара за вардарске котлине Рајац и Тиквеш; оба последња пута изгубила су стари, велики значај од како је довршена битољска железница. Од мањег је значаја и рђав пут, којим се из битољске котлине иде за Железник, затим за Поречи Кичево; бољи је пут који од Прилепа преко села Брода води за Кичево и Поречи. Још има велике важности друм, који се из Лерина пење на писодерску преседлину, па рачвајући се води на Запад у Билиште и Корчу, а на Југ у Костур; поглавито њима излазе ови крајеви на битољску железницу. У Сариђолу има само један рђав пут, који од станице Суровичева води Југу преко села Сотира и Палбаиткеја у Кајалар и одатле до најплоднијега сариђолског дела Буџака; од њега се одваја према Влахоклисури каравански пут, који је нарочито због гурбеција јако посећен. У преспанској котлини има само један али добар пут, који се испод Ђавата одваја од охридског друма и иде западном обалом Преспанског Језера, затим преко преседлине Превтиса у Корчу. Тај пут води даље од Корче на J. према Колоњи, Љасковику и Јањини. То је епирски пут, најважнији после Via Egnatia-е. Напослетку су Охрид и Струга везани са Дебром рђавим каравапским путевима.

Западно од Битоља, преко Ресна до Охрида, затим југозападно од Корче и Костура, још је у пуном јеку стари балкански начин путовања и преноса еспапа. Осим ове области, он се потпуно очувао још у Новопазарском Санџаку северно од Митровице, затим у Епиру.

То су поглавито каравански транспорти, који се састоје од поворке коња или мазги, и ови су натоварени еспапима или земаљским производима. Мање су одомаћени колски транспорти. На путевима су многобројни ханови, који су нарочито карактеристични за путеве караванског или самарског транспорта.

Пошто се цео саобраћај креће према Битољу и од Битоља, и сви излазе на линију Ресен—Битољ, на том се делу пута саобраћај и пренос производа згусну; они даље нарочито оја-

чају у јесен. Поменути пут је тада онако пун света као најживље улице у македонскимм варошима. Сретају се кириџије са натовареним мазгама и коњима: сваки час се наилази на 50 до 100 натоварених мазги или коња. Нису ретке ни поворке од кириџиских кола, које вуку биволи или волови и крећу се нарочито према Ресну и Охриду. Каравански и колски транспорти носе из Битоља производе европске индустрије, махом европски бофл. Мазге су најчешће натоварене гвозденим мамaтеријалом, петролеумом у сандуцима и врећама брашна. Уз њих иду кириџије: Тоске са белим фесом и карактеристичним при врху зашиљеним опанцима са китом, Грци и Цинцари од Корче, Билишта и Костура, обучени често у антерије, затим македонски Словени, поглавито од Ресна и Охрида са црвеним чакширама и ферменима. На добро опремљеним коњима јашу тоскански и цинцраски трговци или турски бегови, за којима иду често њихове слуге и гавази; последњи богато и китњасто одевени. Трговци се често возе и у колима или каруцама. Затим промине цела цинцарска породица или више њих, и жене и деце, сви на мазгама или коњима, и носе собом све што им треба за преноћиште и храну, затим сандуке са купљеним стварима за домаћу потребу; то су махом Цинцари који се враћају из печалбе. Увек се на овим друмовима сретају многи попови и калуђери, који су, у новије време, услед познатих догађаја у Македонији, постали нарочито покретљиви. Често се виде и учитељи разних народности, али поглавито словенске крви а разних пропаганди, који су у Битољу добили инструкције или плату за свој мучни рад, у коме је ипак тако мало културнога и просветнога. Сретају се дакле представници свих друштвених слојева западне Македоније и Арбаније и осети се, боље него у чаршији или путујући по селима, живот и пулс тих области.

Али су на овим путевима главно ипак кириџије са караванима и колским транспортима, нарочито прве. Ови се споро крећу, прелазе преко дана одређена одстојања и имају од старине утврђене конаке. Зна се н. пр. да на путу од Битоља према Корчи и Јањини имају најпре да преноће у Ресну, затим у Стењу на западној обали Преспанскога Језера, у Звезди на северној ивици корчанске котлине, затим у Корчи и даље. У тим кириџиским преноћиштима има највише и најбољих ханова. То су махом највећа здања ових области. Ограђена су високим

каменим зидом и имају тешка дрвена врата, која се у акшам отварају и с мраком се нико доцније пушта. Изузевши непожељне случајеве, кириџије стижу на конак пре заласка сунца. Унутра, у овом грађењу су дугачке коњушнице, и то је главно у хановима. Ови су ту због стоке и за њу све има. Сам хан је по правилу на два спрата. У доњем гори ватра и ту се цео дан и скоро целу ноћ пече кафа; њу једино могу гости у хановима добити. Али се често у овој просторији или уз њу, код бољих ханова, налази дућан, у коме се може купити дувана, ћибрита, хлеба, јаја, и кашто и меса. Кириџије и трговци купују те потребе и сами справљају јело, ако нису собом понели, или им справљају ханџије, који су у овим крајевима готово искључиво Цинцари и Тоске. Кириџије и ноћивају у хану, поред ватре, или у коњушници, поред своје стоке. Међутим трговци, бегови и остали бољи путници ноћивају у собама горњег спрата, чији су прозори окренути на ону страну што на пут гледа. У већим хановима има и по нека соба за госте. Изузевши Охрид, Корчу, Јањину, у ханским собама нема кревета и нечистоћа је аугијевска. Нема веће муке за путника но ноћивати у тим собама, а на хладном времену се то мора. По њиховом поду су прострте једна или две асуре, и то је све у овој соби, чији је под оне прљавштине од које се кожа јежи, а дуварови су избрљани и готово црни. Међутим у поменутим хановима боље врсте по поду су прострте сламњаче, преко којих су улежани ћилими и масни јастуци, који се цакле. Поред путника су скоро редовни гости ових прљавих и омашћених соба пацови, чија се трка и цика кашто целу ноћ слуша; гдегде су врло агресивни и разнесу храну, коју су путници спремили, кашто изглођу и омашћене калупе. Нису много бољи ни они ханови, у којима има кревета.

У дворишту хана, ређе изван хана, има велико дрво, најчешће платан или једна врста храста, око кога је узвишење подзидано и земљом набијено налик на гувно, и то је теферич за боље путнике, где се они најпре мало одморе и пију кафу. Уз њега је по правилу чесма или бунар.

Кириџије са биволским или воловским колима ноћивају на лепом времену изван ханова: поређају кола у круг, као кару, ограде се, и у том затвореном простору гори велика ватра око које поседају; доцније на смену спавају, тако да их има будних целе ноћи; они преседе пушећи дуван и пијући кафу. Кад је

ђено време и караванске кириџије наложе ватру у дворишту хана и око ње преспавају или преселе целу ноћ у истом расположењу као и први.

У већим варошима поред ханова има ашчиница, кашто доста чистих, у којима се справљају јела византиско-цинцарске и турске кујне, махом разноврсне манџе или јаније, са доста зеља, много зачина, а мало меса.

У западној Македонији су велика језера, као Преспанско, Охридско и Островско, знатна сметња саобраћају. Чамци су махом несигурне оранице, и зато је саобраћај између села, која леже на супротним језерским обалама, минималан. Једино у Охриду, у неколико и у селима око Охридског Језера, има напред описаних бољих чамаца, и зато се на овом језеру, кад су пазарни дани у варошима, сретају многи чамци. На Островском Језеру има бољих чамаца у селу Пателику и поглавито ови сељаци преносе производе и еспапе од железничке станице у Острову и према њој. Најслабији је саобраћај на Преспанском Језеру, где једино у селу Нивици има неколико добрих чамаца.

Јужни делови Островског, Преспанског, Малог и Охридског Језера су прави ћор-сокаци, као што је и К. Естрајх приметио (Makedonien. Geogr. Zeitschrift. Bd. 10 Heft 4. с. 248), из којих се само врлетним путањама може изаћи на главне путеве. Нарочито су скровити и искључени из саобраћаја: јужни део Преспанског Језера или Мала Преспа и Мало Језеро, чије су обале високи клифови, те местимице поред њих нема ни путања између села. Иначе су насеља на обалама језера по правилу везана путањама, које воде изнад клифова и где где се спуштају на обале језера: у живописне заноглинe и мале интимне углове. Њима се иде поглавито онда, кад је језеро узбуркано. Тада се нарочито на Охридском и Преспанском Језеру издваја неколико метара широка бела зона уз обалу, жива од узбурканих таласа који се крше, праскају и пенушају, и пространа, као уље зеленкасто-црвенкаста језерска просторија, даље од овог живог обалског појаса; идући тим путањама слуша се непрекидан шум нормалних таласа, у који овда онда упадне праска већих таласа; од Пештана до Љубаништа и око Лина на Охридском Језеру чују се кроз таласни шум пуцњи као топовски, и онда високо у ваздух искоче бели као снег млазеви од таласа који су разбијени у капљице: услед тога

што таласи заплљусну обалске поткапине и пећине, наступа компресија ваздуха, и, кад се талас врати, ваздух избија са пуцњем, и избаци оне млазеве од воде. На овакве обале најмногоструччије игре и праске таласа код манастира св. Наума, на јужној обали Охридског Језера, доводе нервозне и умоболне и изгледа да се неки после дужег бављења излече: идући оним путањама наиђе се кашто на ове болеснике, уз које је калуђер или који манастирски момак.

Д-р Ј. Цвијић.

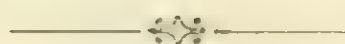

НАСТУП

— Антон Чехов —

Студент медицине Мајер и ђак московске школе живописа, вајарства и архитектуре, Рибњиков, дођу једном у вече своме пријатељу — студенту — правнику Васиљеву и предложе му да иде с њима у сокак С—в. Васиљев се у почетку дуго опирао, али се напослетку обуче и пође са њима.

Пропале жене је знао само по чувењу и из књига, а у тим кућама где оне живе, није био ни једанпут у животу. Он је знао да имају такве нечасне женске, које под притиском злог удеса, околине, рђавог васпитања, сиротиње, и т. д. бивају принуђене да за новац продају своју част. Оне не познају чисту љубав, немају деце, немају никаквих права; матере и сестре их оплакују као мртве, наука их третира као зло, а мушкиње им говори ти. Али, не гледајући на све то, оне не губе „образа и подобија Божјега“. Све оне признају свој грех и надају се спасењу. Средствима, која воде спасењу, оне могу да се користе у највећим размерама. Истина, друштво не прашта људима прошлост, али се код Бога Света Марија Египатска не рачуна ниже других светаца. Кад би Васиљев покаткад по костиму или покретима познао на улици пропалу женску или би видео њену слику у хумористичком журналу, увек би се сетио једне историје, коју је негде некад прочитао: како је неки млад човек, чист и пун пожртвовања, заволео палу женску и предложио јој да му буде жена, а она се, сматрајући себе за недостојну такве среће, отровала.

Васиљев је живео у једној споредној улици, која је излазила на Тверски Булевар. Кад је изишао с пријатељима из куће, било је око једанаест сати. Тек што је пао први снег и све у

природи било је под влашћу тога младог снега. У ваздуху је мирисало на снег, под ногама је меко шкрипао снег, земља, кровови, дрвеће, клупе на булварима — све је било меко, бело, младо и због тога су куће изгледале друкчије, него јуче, фењери сијали јаче, ваздух био прозрачнији, екипажи тандркали тише, и души се, заједно са лаким, свежим и мрачним ваздухом, наметало осећање, које личи на бели, млад и као паперје меки снег.

— „И нехотице, обали тужној — запева медицинар пријатним тенором: — мене привлачи незнана сила!...

— Ево и млина, ево и млина... — поче да секундира уметник. — Разрушен стоји...

— Ево и млина, ево и млина. Разрушен стоји... — понови медицинар, подижући обрве и тужно климајући главом. Он поћута мало, протре чело, сећајући се речи и запева гласно и тако лепо, да су се за њим освртали пролазници:

— Овде некад слободног сретала моја слободна љубав...

Сва тројица уђоше у ресторан и, не свлачећи капута, попише у бифеу по две чашице ракије. Пре но што ће испити другу, Васиљев опази у својој ракији парченце запушача, принесе чашицу очима, дуго гледаше у њу и, онако кратковид, намршти се. Медицинар није разумео његов израз и рече.

— Та шта гледаш? Молим те, само без философије! Ракија је дата да се пије, кечига — да се једе, женске — да се иде к њима, снег — да се по њему гази. Бар једно вече поживи као човек!

— Ја ништа... — рече Васиљев, смејући се. — Зар нисам пристао?

Од ракије му је било топлије у грудима. Нежно је гледао своје пријатеље, гледао их с уживањем и завидео им. Како је код тих здравих, силних и веселих људи све доведено у равнотежу, како је у њиховим умовима и душама све завршено и глатко! Они и певају и страсно воле позориште, и сликају, и много говоре, и пију, и глава их сутра дан после тога не боли; они су и поетични и распусни, и нежни, и дрски; они умеју и да раде и да се узбуде, и да се смеју без узрока, и да говоре глупости; они су одушевљени, часни, жртвују се, и као људи ни по чему нису гори од њега, Васиљева, који мотри на сваки свој корак и сваку своју реч, који је пажљив и који од најмање ситнице прави читаво питање. И њему се, ето, прохтело да

бар једно вече поживи, као што живе и његови пријатељи, да пусти себи на вољу, да се ослободи своје контроле. Треба ли да пије ракије? Пиће је, па ма му сутра прсла глава од бола. Воде га к женама? Он иде. Смејаће се, лудирати се, весело одговарати на задиркивања пролазника...

Из гостионице је изашао весео, смејући се. Свиђали су му се пријатељи — један у згужваном шеширу са широким ободом, са претензијом на уметничку немарност, други у капи од мачје длаке, човек доброг стања, али са претензијом на ученост; свиђао му се снег, бледе светлости фењера, оштри црни трагови, које су остављали по првоме снегу ђонови пролазника; свиђао му се нарочито тај прозрачни, нежни, наивни, као девојачки тон, који се у природи може посматрати само два пут у години; кад је све покривено снегом и у пролеће, у јасне дане, или кад је месечина, а на реци пуца лед.

— И нехотице обали тужној — запева он полугласно: — мене привлачи незнана сила...

И целог пута и њему и пријатељима није силазио с језика тај мотив, и сва тројица га певаху махинално, кварећи један другом.

Васиљев је замишљао како ће кроз десет минута са пријатељима закуцати на вратима, како ће се по тавним ходницима прикрадати женама, како ће, користећи се тавнином, кресмути палидрвце, изненада осветлети и опазити патничко лице и осмех који признаје кривицу. Непозната плавојка или црнојка биће зацело са распуштеном косом и у белој поћној реклии; уплашиће се од светлости, јако збунити и казати: „За Бога, шта радите! Угасите!" Све је то страшно, али занимљиво и ново.

II

Пријатељи са Трубног Трга скренуше на Грачевску и брзо уђоше у сокак, који је Васиљев знао само по чувењу. Опазивши два реда кућа са јако осветљеним прозорима и широм отвореним вратима, зачувши веселе звуке клавира и виолина — звуке, који су излетали кроза сва врата и мешали се у чудну збрку, која је изгледала као да се негде у помрчини над крововима удешава невидљив оркестар, Васиљев се зачуди и рече:

— Како је много кућа!

— То није ништа! — рече медицинар: — У Лондону их је десет пута више. Тамо има око сто хиљада таквих женских.

Кочијаши седе на својим местима тако спокојно и равнодушно као и у свима улицама; по тротоарима иду пролазници као и по другим улицама. Нико се не жури, нико не крије у огрлицу своје лице, нико прекорно не клима главом... И у тој равнодушности, и метежу звукова од клавира и вијолина, у светлим прозорима, у широм отвореним вратима осећало се нешто сасвим искрено, дрско, одважно и развучено. Мора бити да је у старо време на трговима с робовима било такође весело и живо: и лица, и ход и људи, мора бити изражавали су такву исту равнодушност.

— Да почнемо баш од почетка! — рече уметник.

Пријатељи уђоше у један узан ходник, који је осветљавала лампа са ноћним сигналом. Чим отворише врата, у предсобљу се са жутог дивана лено подиже човек с необријаним лакејским лицем и сањивим очима. Мирисало је на вешерницу и на сирће. Из предсобља воде врата у јако осветљену собу. Медицинар и сликар зауставише се код тих врата и, опружививши вратове, обојица од једном погледаше у собу.

— Бона сера, сењори, риголето — хугеноти — травиата! — поче вештак, клањајући се глумачки.

— Хавано — таракено — пистолето! — рече медицинар, притискујући на грудима своју капицу и клањајући се ниско.

Васиљев је стојао иза њих. И он је хтео да се театрално клања и да каже штогод глупо, али се само осмехивао, осећао да му је незгодно, као да се стиди, и с нестрпљењем је чекао шта ће даље бити. На вратима се указа мала плавуша од седамнаест до осамнаест година, ошишана, у кратком, плавом оделу са белим гајтанима на грудима.

— Што стојите код врата? — рече она. — Скините капуте и уђите у салу.

Медицинар и уметник, говорећи и даље „талијански“, уђоше у салу. Васиљев неодлучно пође за њима.

— Господо, скидајте капуте! — рече строго лакеј. — Тако се не може.

Осим плавојке у сали је била још једна женска, врло пуна и висока, с голим рукама, по типу туђинка. Седела је код клавира и размештала на коленима карте. На госте није обратила никакву пажњу.

— Где су остале госпођице? — упита медицинар.

— Пију чај — рече плавојка.

— Степане, — викну она: — иди кажи госпођицама да су дошли студенти!

Мало после у салу уђе трећа госпођица. Била је у јасно црвеном оделу са плавим пругама. Лице јој је било јако и невешто набељено, чело се крило у коси, очи гледале не трепћући и уплашено. Ушавши, одмах је запевала силним, грубим контраалтом неку песму. За њом је дошла четврта госпођица, за овом пета...

У свему томе Васиљев није видео ништа ни ново, ни занимљиво. Њему се чинило, да је ту салу, клавир, огледало у јефтино позлаћеном раму, ленту са гајтанима, одело с плавим пругама и тупа, равнодушна лица већ негде више пута виђао. Сумрака, тишине, тајне, постиђеног осмеха, од свега тога, што је он мислио да ће овде наћи и што га је страшило, није видео чак ни сенке.

Све је било обично, прозаично и неинтересантно. Само једно је дражило његово љубопитство: — што је, као нарочито измишљено, било све без укуса, а то се видело по украсима на зиду, по ружним сликама, по оделу, по гајтанима, у том недостатку укуса било је нечега карактеристичног, особитог.

— Како је све јадно и глупо! — мислио је Васиљев. Шта ли у свој овој лудорији, коју сад гледам, може да наведе нормалног човека, да га побуди на страшан грех — да купи за рубљу живог човека. Разумем ма који грех због сјаја, лепоте, грације, страсти, укуса, али шта је ово овде? Због чега овде греше? У осталом — не треба мислити!

— Човече, почастите ме портером! — обрати му се плавуша.

Васиљев се збуни.

— Врло радо... — рече он, учтиво се клањајући. — Само опростите, госпођо, ја... ја с вама нећу пити. Ја не пијем.

После једно пет минута пријатељи су већ ишли у другу кућу.

— Али зашто си поручио портер? — Љутио се медицинар. — Гле, милионар! Бацио шест рубаља у ветар!

— Па кад хоће, зашто јој не учинити то задовољство? — правдао се Васиљев.

— Учинио си по вољи газдарици, а не њој. Оне траже од гостију частење, јер им тако наређују газдарице, којима то иде у рачун.

— Ево и млина... — запева уметник. — Разрушен стоји...

У другој су кући пријатељи само мало постојали у предсобљу, а у салу нису улазили. Исто као и у првој кући, у предсобљу се са дивана подигла фигура у капуту, са дремљивим лакејским лицем. Гледајући тога лакеја, његово лице и изношени капут, Васиљев помисли: „Колико ли мора да преживи обичан, руски човек пре но што га судбина баци у овакву службу? Где ли је био раније и шта ли је радио? Шта га чека? Да ли је ожењен? Где ли му је мати и зна ли да он овде служи?" И Васиљев је већ у свакој кући нехотице обраћао пажњу пре свега на лакеја.

У једној, од прилике четвртој кући био је лакеј мали, изнурен, слаб, с ланчићем у прснику. Читао је „Листак" и никакву пажњу није обратио на дошљаке. Погледав на његово лице, Васиљев је однекуд помислио да човек са таквим лицем може и да украде и да убије, и да се лажно закуне. А лице је заиста било интересантно: велико чело, сиве очи, пљоснат нос, мале стиснуте усне, а израз глуп и у исто време дрзак, као у младог пса кад сустиже зеца. Васиљев помисли, како би добро било повући тога лакеја за косу и видети, да ли је оштра или мека? Мора бити оштра као у пса.

III

Уметник, пошто је попио две чаше портера, као да се одједном опи и неприродно живахну.

— Хајдемо у другу кућу! — Командовао је он, млатарајући рукама. — Ја ћу вас одвести у најбољу!

А када дођу с пријатељима у кућу, која је, по његову мишљењу, била најбоља, изјави осудну жељу да игра кадрил. Медицинар је гунђао што ће се морати музикантима платити рубља, али је пристао да му буде vis-à-vis. Почеше да играју.

Али у „најбољој" било је та тако исто ружно, као и у најгорој кући. Ту су била иста онаква огледала и слике, исте фризуре и одела. Посматрајући намештај и костиме, Васиљев је већ појимао да то није недостатак укуса већ нешто тако, што се може назвати укусом па чак и стилом „С-а сокака"

и што се не може наћи нигде на другом месту; нешто једноставно у својој ругоби, не случајно већ обрађено временом.

После тога, кад је већ био у неких осам кућа, није се више чудио ни бојама одела ни дугачким шлеповима, ни јасно обојеним трацима, ни мрпарским костимима, ни густо намазаним љубичастим образима; он је разумео да све то овде тако треба, јер ако би се ма једна од њих одenула, као остали свет, или ако би на зид обесили ваљан украс, онда би од тога могао настрадати општи тон целог сокака.

— Како се невешто продају! — мислио је он. — Зар не могу разумети да је порок само онда примамљив, кад је леп и кад се крије, кад има знаке доброчинства? Скромно црно одело, бледа лица, тужан осмех и сумрак силније дејствују, него та црвенкаста варка. Како су глупе! Кад оне саме не разумеју то, бар би гости требали да их поуче, шта ли...

Девојка у пољском костиму, опшивеном белом кожом, приђе му и седе до њега.

— Симпатични гарави, зашто ви не играте? — упита она — Зашто сте тако замишљени?

— Зато што је досадно.

— А ви ме почастите лафитом. Онда неће бити досадно.

Васиљев ништа не одговори. Поћута мало, па је упита:

— У колико сати идете да спавате?

— У шест.

— А кад устајете?

— Некад у два, а некад и у три.

— А кад устанете, шта радите?

— Пијемо каву, а у седам ручамо.

— А шта ручате?

— Обично... Супу или чорбу, бифтек, десерт. Наша мадам лепо издржава девојке. Али зашто ви све то питате?

— Тек да говоримо о чему.

А Васиљев је желео о многом чему да говори с девојком. Он је осећао силну жељу да дозна откуда је родом, јесу ли јој живи родитељи и знају ли да је она овде и како је дошла у ту кућу; да ли је весела и задовољна или тужна и опхрвана мрачним мислима, да ли се нада да кадгод изиђе из свог садашњег положаја?.. Али никако није умео да се сети, како да почне и какав облик да дâ питању, да се не би показао нескроман. Дуго је мислио, па напослетку запита:

— Колико вам је година?

— Осамдесет, — лупну девојка, гледајући са смехом на фокусе, које је правио рукама и ногама играч уметник.

Одједанпут се засмеја и изговори гласно, да су сви чули, једну дугачку и циничку фразу. Васиљев се збуни и, не знајући какав израз да да своме лицу, усиљено се насмеја. Осмехнуо се само он, а сви остали — његови пријатељи, музиканти и женскиње — чак нису ни погледали његову суседку, као да је нису ни чули.

— Частите ме лафитом! — опет рече суседка.

Васиљев осети одвратност према њезину белом порубу и гласу и оде од ње. Њему је изгледало загушљиво и прегрејано, и срце је почињало да куца споро, али јако као чекић: један-два-три!

— Хајдмо одавде! — рече, повукавши сликара за рукав.

— Чекај, пусти да свршимо.

Док су уметник и медицинар свршавали кадрил, Васиљев је, да не би гледао на женске, посматрао музиканте. На клавиру је свирао неки пристојан старац с наочарима, који је личио на маршала Базена; на виолину — младић са смеђом брадицом, одевен по последњој моди. Младићево лице није глупо ни испијено, већ, напротив, паметно, младо, свеже. Одевен је био с вољом и укусом, а свирао је с осећањем.

Питао се: како ли су он и тај пристојан старац стигли овамо? Зашто се не стиде да овде седе? О чему ли мисле кад гледају на ово женскиње?

Кад би на клавиру и виолини свирали људи исцепани, гладни, мрачни, пијани, са подбулим и тупим лицима, тада би њихово присуство можда било и разумљиво. Овако Васиљев ништа није појимао. Он се сећао историје пропале жене, коју је некад прочитао, и сад је налазио да та човечја слика с осмехом, који потпуно признаје кривицу, нема ничег заједничког с тим што сад види. Њему се чинило да не види пропале женске, већ неки други, са свим нарочити свет, њему туђ и непознат. Да је раније видео тај свет негде у позоришту, или прочитао о њему у књизи, не би поверовао...

Женска са белим порубом опет се закикота и опет гласно рече неку одвратну фразу. Осећање гађења савладало га, те поцрвене и изиђе.

— Почекај, и ми ћемо! — викну за њим сликар.

IV

— Мало пре сам се разговарао са својом дамом, док смо играли, причао је медицинар кад су сва тројица изишли на улицу. — Био је говор о њеном првом роману. Он, херој — био је неки књиговођ у Смоленску. Имао је жену и петоро деце. Њој је било седамнаест година и живела је код тате и маме, који су трговали сапуном и свећама.

— Чим је то победио њено срце? — упита Васиљев.

— Тиме што јој је купио рубља за неких педесет рубаља. Ђаво би га знао.

„Ипак, ето, он је умео да испита и дозна роман своје даме!“ — помисли Васиљев за медицинара.

— А ја не умем... — Господо, ја идем кући! — рече он.

— Зашто?

— Зато што ја не умем овде да се понашам. После, и досадно ми је и одвратно. Чега има ту веселог? Да су бар људи, него дивљаци и животиње. Ја одлазим, а ви како хоћете.

— Али, Гриша, Глигорије, драги мој... рече плачевним гласом уметник, грлећи Васиљева. — Хајдемо! Хајдемо још у једну кућу и нека су проклете... Молим те, Глигорије!

Васиљева су наговорили и повели горе по степеницама. По ћилиму и по позлаћеним филаретама на степеницама, по вратару, који је отворио врата, и по украсима у предсобљу осећао се исти стил „С-ва сокака“, али само савршенији, који импонује.

— Бога ми, ја идем кући! — рече Васиљев, свлачећи капут.

— Али, али, мили мој... — рече уметник и пољуби га у врат. — Немој бити ћудљив... Гри — Гри, буди друг! Заједно смо дошли, заједно ћемо и отићи. Каква си ти животиња, богами.

— Ја могу да вас причекам на улици. Верујте, мени је одвратно.

— Али, Гриша... Ако ти је одвратно, а ти онда посматрај! Разумеш ли? Посматрај!

— На ствари треба гледати објективно, — рече озбиљно медицинар.

Васиљев уђе у салу и седе. Осим њега и пријатеља, у сали је било још доста гостију: два пешадијска официра, неки сед и ћелав господин са златним наочарима, два студента без бр-

кова, и неки врло пијан човек са глумачким лицем. Све девојке су биле заузете тим гостима и нису обратиле на Васиљева никакву пажњу. Само једна од њих, која је била обучена као Анда, са стране погледа на њега, насмеши се и зевајући рече:

— Гле, црномањасти!...

Срце Васиљева је лупало, а лице горело. Било га је и срамота од гостију што је ту, и било му је гадно и неугодно. Мучила га мисао да он, човек уредан и који воли људе (до тог времена је себе за таквог сматрао), мрзи те женске и ништа осим одвратности не осећа према њима. Није му било жао ни тих жена, ни музиканата, ни лакеја.

„То је зато што се ја не старам да их разумем! — мислио је он. — Све оне више личе на животиње, него на људе, али су то ипак људи, јер и оне имају душу. Треба их разумети!“...

— Гриша, немој ићи, причекај нас! — викну му уметник и ишчезну негде. Брзо нестаде и медицинара.

— Да, треба се постарати да их разумем, а овако се не може... — продужи своје мисли Васиљев.

И поче усиљено да гледа у лице сваке женске и да тражи осмеха, који признаје кривицу. Али или он није умео да чита на лицима, или ни једна од тих женских није осећала да је крива — на сваком лицу је читао само туп израз свакидашње, гадне досаде и задовољства. Глупе очи, глупи осмеси, оштри глупи гласови, нагли покрети — и ништа више. Изгледа да је свака у прошлости имала роман с књиговођом и с рубљем од вредности око педесет рубаља, а у садашњости никакве друге диоте у животу осим каве, ручка од три јела, вина, кадрила, спавања до два сата...

Не нашавши ни једног стидљивог осмеха, Васиљев потражи има ли бар паметног лица. И његова пажња се заустави на једном бледом, мало сањивом, уморном лицу... То је била старија црномањаста девојка у оделу посутом шљокицама. Седела је у наслоњачи, гледала у под и мислила о нечему. Васиљев се прошета од једног краја до другог и са свим нехотице седе поред ње.

„Треба почети нечим гадним, — мислио је он: — а после постепено прећи озбиљноме“... —

— Ала вам је леп костим! — рече он и додирну прстом златне ресе на њеној хаљини.

— Какав имам... — рече лено црнојка.

— Из које сте губерније?

— Ја? Далеко... Из Черњиговске.

— Лепа губернија. Тамо је лепо.

— Лепо је онде, где нас нема.

„Жао ми је што не умем описивати природу, — помисли Васиљев. Могао бих је тронути описивањем природе. Мора бити да воли што се тамо родила“.

— Вама је овде досадно? — упита он.

— Дабогме, досадно.

— А зашто не одете одавде кад вам је досадно?

— Куда ћу? Да просим, шта ли?

— Лакше је и просити, него овде живети.

— А одкуд ви то знате? Јесте ли просили?

— Просио сам кад нисам имао чиме да платим за учење. Па чак и да нисам просио, то се само разуме. Просјак, ма какав био, ипак је слободан човек, а ви сте робиња.

Црнојка се протегли и сањивим очима пропрати лакеја, који је носио на служавнику чаше и селтерску воду.

— Частите ме портером, — рече она, зевајући опет.

„Портером... — помисли Васиљев. — А шта би било кад би овог тренутка ушао твој брат или твоја мати? Шта би ти казали? Био би ти портер, мислим...“

Одједном се зачу плач. Из суседне собе, у коју је лакеј понео селтерску воду, брзо изиђе неки плав човек са црвеним лицем и срдитим очима. За њим је ишла висока, пуна домаћица и викала крештавим гласом:

— Нико вам није допустио да бијете девојке по образу! Код нас долазе гости бољи од вас, па се не туку? Шарлатан!

Диже се врева. Васиљев се уплаши и побледе. У суседној се соби плакало и јецало искрено, као што плачу увређени. И он је појмио да ту заиста живе људи, прави људи, које, као и свугде, вређају, који страдају, плачу, моле за помоћ. Тешка мржња и гађење уступише своје место јаком осећању сажаљења и мржњи на онога, који је увредио. Он појури у ту собу, где се плакало. Кроз редове флаша које су стајале на мраморном столу, видео је лице патничко и влажно од суза, па му пружио руке и пошао један корак к столу, али је одмах с ужасом одскочио натраг. Она што је плакала, била је пијана.

Гурајући се кроз немирну гомилу, која се око плавог човека скупила, он је пао духом, уплашио се, као дечко, и чинило

му се, да у том туђем, за њега неразумљивом свету хоће да гоне њега, да га туку, да га оспу прљавим речима... Он откиде с чивилука свој капут и јурну, као без главе, низа степенице.

V

Нагнувши се на ограду стојао је близу куће и чекао кад ће му изићи другови. Звуци клавира и вијолина, весели, дрски и тужни, мешали су се у ваздуху у неки хаос, и та је збрка, као и пре, изгледала као да се у помрчини над крововима припрема невидљив оркестар. Ако погледаш у ту таму, видећеш да је сва посута белим покретним тачкама: то је падао снег. Његове пахуљице, чим дођу на светлост, лено се врте по ваздуху као паперје и још лењивије падају на земљу. Прамење снега гомилама се врти око Васиљева и пада на његову браду, трепавице, обрве... Кочијаши, коњи и пролазници већ су сасвим бели.

„Како може снег да пада на овај сокак! — мислио је Васиљев. — Нека су проклете те куће!

Зато што је трчао низа степенице, ноге су му клецале од умора; задихао се као да се пео уз брдо, срце му је тако лупало да се чуло. Мучила га је жеља да се што пре опрости тог сокака и да иде кући, али још је већа жеља била да дочека пријатеље и да свали на њих своје тешко осећање.

Он много што шта у тим кућама није разумео; душе жена, које гину, остале су за њега, као и пре тајна; али сад му је било јасно да је ствар много гора, него што се могло мислити. Ако се та грешна жена, која се отровала, називала пропалом, онда за све те, које су сад играле слушајући збрку звукова и говориле дугачке одвратне фразе, мучно је било наћи погодан назив. То нису биле оне које пропадају, већ са свим пропале.

„Греха има, мислио је он, — али нема ни сазнања погрешке ни наде на спасење. Њих продају, купују, даве у вину гадостима, а оне су као овце тупе, равнодушне и не разумеју. Боже мој, Боже мој!“

Јасно је било такође и то, да је све што се назива човечјим достојанством, личношћу, образом и подобијем Божјим, овде обесвећено до основа, „дибидуз“ како говоре пијанице и да за то није крив само сокак и тупе женске.

Гомила студената, белих од снега, весело разговарајући и смејући се, прође поред њега, један од њих, висок и сув, заустави се, погледа Васиљева у лице и рече пијаним гласом:

— Наш! Јеси ли се накресао, брате? Аха, брате! Ништа, ништа, лумпуј! Терај! Не губи наде, чико.

Он ухвати Васиљева за рамена, притисну му на образе мокре, хладне бркове, затим поклизну, посрну и махнувши рукама, викну:

— Држи се! Не падај!

И засмејавши се, потрча да стигне своје другове.

Кроз вику се чуо уметников глас:

— Ви не смете да тучете женске! Ја вам не допуштам, нека вас ђаво носи! Зликовци једни!

На вратима се указа медицинар. Он загледа свуд унаоколо и опазивши Васиљева, рече узбуђено:

— Зар си ти овде? Чујеш, са Јегором се, Бога ми, не може никуд ићи. Не разумем какав је то човек. Начинио скандал! Чујеш ли? Јегоре! — викну кроз врата: — Јегоре!

— Ја вам нећу допустити да бијете женске! — одјекну одозго уметников глас.

Нешто тешко и крупно појури одозго по степеницама. То је сликар, као дењак, летео доле. Нема сумње, избацили су га.

Он се подиже са земље, отресе капу и љутито попрети горе песницом и викну:

— Подлаци! Крвопије! Живодери! Ја не дам да бијете! Да бијете слабу, пијану женску! Ах, ви...

— Јегоре!... Јегоре!... поче да га моли медицинар. — Дајем ти часну реч, да више никад нећу ићи с тобом. Часну реч!

Уметник се мало по мало умири и пријатељи пођоше кући.

— И нехотице обали тужној... — запева медицинар — мене привлачи незнана сила!..

— Ево и млина, ево и млина... — растеже мало после уметник. — Разрушен стоји... Ала сипа снег, пресвета мајко! Гришка, зашто си отишао? Страшљивац си ти, жена и ништа друго!

Васиљев је ишао за пријатељима и мислио:

„Једно од двога јесте: или нам се само чини да је проституција зло, и ми увеличавамо, или, ако је проституција заиста такво зло, како се узима, онда су и ови моји мили пријатељи власници робова, насилници и убице, као и они становници Сирије и Кипра, које сликају у „Њиви“. Они сад певају, смеју се, паметно расуђују, а зар нису малочас експлоатисали глад, незнање и глупост? Јесу — ја сам био сведок. Зашто им је

онда хуманитет, медицина, живопис? Науке, вештине и узвишена осећања тих убица подсећају ме на сланину из једне анегдоте. Два разбојника убили у шуми просјака, почели да деле његово одело и у торби нашли парче сланине. „Таман згодно, — рече један — дај да се прихватимо“. — „Шта говориш, од куд можемо?“ — ужаснуо се други. — „Зар си заборавио да је среда?“ И не хтедоше јести. Ти људи, који су заклали човека, изишли су из шуме с уверењем да су испосници. Тако и ови, који су купили женскиње, иду и мисле сад да су уметници и учени људи“...

— Чујте, ви! — рече он срдито и оштро. — Зашто долазите у ове куће? Је ли могућно, је ли могућно, да не разумете како је то страшно? Ваша медицина говори да свака од тих женских умире пре времена, од туберкулозе или чега другог; уметности говоре да морално умиру још раније. Свака од њих умире зато што у свом веку прима средњим бројем рецимо пет стотина људи. Сваку убија пет стотина људи. У броју тих пет стотина — и ви сте! Сад, ако ви обојица за цео свој живот долазите у ово и друга слична места по две стотине педесет пута, онда значи на обојицу вас долази по једна убијена жена! Зар то није разумљиво? Зар није ужасно? Убити на два, три, на пет начина једну глупу, гладну женску! Ах, зар то није ужасно, Боже мој?

— Знао сам да ће се тиме свршити! — рече уметник, мрштећи се. — Није требало да се везујемо с тим лудаком и глупаном! Мислиш ли ти да сад у глави имаш велике мисли, идеје? Не, ђаво би знао шта је, али идеје нису! Ти сад гледаш на мене са мржњом и одвратношћу, а по моме мишљењу боље ја да начиниш још двадесет таквих кућа, него тако да гледаш. У томе твом погледу има више порока, него у целом сокаку! Хајдемо, Владо, а њега нека ђаво носи! Луда, глупан и више ништа...

— Ми људи убијамо узајамно један другог — рече медицинар. — То је, разуме се, нечасно, — али философијом ту нећеш помоћи. Збогом!

На Трубном Тргу пријатељи се опростише и разиђоше. Оставши сам, Васиљев поче брзо да хода по булевару. Њега је било страх од помрчине, страх од снега, који је пахуљицама сипао на земљу, као да је хтео да заспе цео свет; било га је страх светлости фењера, који су бледо светлуцали кроз снежне

облаке. Покаткад су му излазили на сусрет пролазници, али се он страшљиво склањао од њих. Чинило му се да са свих страна иду и са свих страна гледају па њега женске, само женске...

„Почиње код мене! — мислио је. — Наступ почиње!..“

VI

Код куће је лежао на постељи и говорио, стресајући се целим телом:

— Живе! Живе! Боже мој, оне су живе?

Он је све начине уображавао: замишљао је сад да је брат пропале женске, сад да је отац њен, сад да је и сам пропала женска с намазаним образима, и све га је то доводило до ужаса.

Њему се однекуд чинило, да он треба да реши то питање, одмах, по што по то, и да то питање није туђе већ лично његово. Напрезао је силе, скупио у себе очајање и, седнувши на постељу и обухвативши рукама главу, почео да решава: како да спасе све те женске, све те женске које је данас видео? Ред, којим се решавају питања, био му је, као човеку ученом, добро познат. И, ма како да је био узбуђен, оштро се држао тога реда. Сетио се историје питања, његове литературе. Скоро четири сата корачао је из угла у угао и старао се да се сети свих огледа, који се у садашње време употребљавају за спасавање женских. Имао је много добрих пријатеља и другова, који живе у собама Фалцфајновим, Гаљашкиновим, Нечајевим, Ечкиновим... Међу њима доста људи поштених и са самопожртвовањем. Неки су од њих и покушавали да спасавају женскиње...

„Сви ти многобројни покушаји — мислио је Васиљев: — могу се поделити на три групе. Једни, откупивши је из сумњиве куће, узимали су јој стан, куповали јој шиваћу машину и она је постајала шваља. И откупивши је, хотимице или нехотице, сваки је чинио од ње женску, коју он издржава, затим свршивши курс, одлазио а њу давао у руке другог ваљаног човека, као неку ствар. И пропала је — остајала пропалом.

Други, откупивши је, такође су најимали за њу засебну собу и куповали неизбежну шиваћу машину, учили је писмености, давали јој књиге и проповеди. Женска је живела и шила док ју је занимало и док је било ново, после је, кад јој се већ досадило, почињала тајно од проповедника да прима мушкарце, или је бежала натраг тамо, где може да се спава до три сата по подне, да се пије кава и добро да се једе. Трећи,

најодушевљенији и најнужнији пожртвовања, чинили су смео, одлучан корак. Женили су се њима. И кад је дрска, размажена или тупа, заборављена животиња постајала жена, домаћица, а затим мати, онда је то преображавало из корена њен живот и поглед на свет, тако да је после у жени и матери тешко било познати пређашњу природу женску. Да, женидба је најбоље, а готово и једино средство“...

— Али немогућно! — рече гласно Васиљев и паде на постељу. — Ја први не бих могао да се женим. За то треба бити светим, не умети мрзити и не знати одвратности. Али, рецимо, да смо медицинар, уметник и ја нагонили себе и оженили се, и оне ће се све удати. Али какав је закључак? Какав? Овакав је закључак: док се овде у Москви оне буду удавале, смоленски шпигоновођа развратиће нову партију да јурне овамо на упражњена места са саратовскима, нижњеновгородскима, варшавскима... А где да денемо сто хиљада лондонских? Куда хамбуршке?

Лампа у којој је уље догоревало, поче да се дими. Васиљев то није опазио. И опет поче корачати, не престајући да мисли. Сад је већ постављено друкчије питање: шта треба урадити, па да пале жене не буду потребне? За то је потребно да мушкарци, који их купују и убијају, осете сву нечасност своје улоге властника над робовима и да се ужасну. Треба, дакле спасавати мушкарце.

„Науком и уметношћу, очевидно се ништа неће учинити... — мислио је Васиљев. — Једини излазак је — апостолство“.

И он је маштао како ће сутра у вече стати на угао забачене улице и говорити сваком пролазнику:

— Куда и што идете? Бојте се Бога! Он ће се обратити равнодушним кочијашима и рећи им: Зашто стојите ту? Зашто се не буните, не противите? Та ви верујете у Бога и знате да је то грешно, да ће за то људи отићи у пакао! Зашто ћутите? Истина, оне су туђе, али и оне имају оцеве, браћу, исте такве, као и ви...

Неко од пријатеља рече за Васиљева, да је талентован човек. Има талената списатељских, драмских, уметничких, али у њега је особити таленат — човечански. Он влада финим, великим осећањем бола уопште. Као што добар глумац изводи на себи туђа кретања и глас, тако и Васиљев уме да осети у својој души туђ бол. Опазивши сузе, он плаче; поред болесника сам постаје болестан и уздише; ако види насиље, чини му се

да се оно над њим врши; он се плаши као дечко, и уплашивши се, трчи у помоћ. Туђ га бол раздражава, узбуђује, доводи до екстазе и т. д.

Да ли пријатељ има право — не знам, али то, што је преживео Васиљев, кад му се чинило да је питање решено, било је врло слично надахнућу. Он је плакао, смејао се, говорио гласно те речи, које ће сутра да каже; осећао је жарку љубав према тим људима који ће га послушати и стати упоредо с њим на улични угао да проповедају; он је седао да пише писма, заклињао се у себи...

Све је то личило на надахнуће већ и зато, што је мало трајало. Васиљев се брзо уморио. Лондонске, бомбајске и варшавске су га својом масом гушиле, као што брда гуше земљу; он се збуњивао пред том масом, губио се; сећао се да нема беседничког дара, да је страшљив и малодушан, да једва ако хтедну да слушају и разумеју равнодушни људи њега, студента-правника треће године, човека стидљивог и ништавног, да истинско апостолство није само у проповеди, већ и у делима...

А када свану и када на улици већ затандркаше кола, Васиљев је непомично лежао на дивану и гледао у једну тачку. Он више није мислио ни о женскињу, ни о мушкињу, ни о апостолству. Сву пажњу је обратио на душевни бол, који га је мучио. То је био бол туп, без предмета, неодређен, сличан туги и највећем страху и очајању. Да покаже где је бол, могао је: у грудима под срцем; али није могао ни с чим да га пореди. Пре га је страшно болео зуб, имао је неуралгију; али је све то, поређено с овом душевном болешћу, било ништавно. С тим болом живот му је био одвратан. Дисертација, одлична ствар, коју је већ био написао, људи које је волео, спас женских које пропадају — све то, што је јуче још волео или према чему је био равнодушан, сад га је, чим би се сетио, раздраживало као и лупа екипажа, трчање људи по ходнику, дневна светлост... Ако би сад ко пред његовим очима извршио подвиг милосрђа или ужасно насиље, на њега би и једно и друго произвело подједнако одвратан утисак. Из свих мисли, које су лено лутале по његовој глави, само две га нису раздраживале: прва — да он има власт сваког тренутка да се убије и, друга — да се бол неће продужавати више од три дана. Другу је знао из искуства.

Пошто је мало лежао, устаде и, ломећи руке, прође не из

угла у угао као обично, већ по квадрату поред зидова. Узгред погледа у огледало. Лице му је било бледо и посунуло, слепе очи упале, очи веће, тамније, непокретније, као туђе и изражавале су неспошљиво душевно страдање.

У подне сликар закуца на врата. — Глигорије, јеси ли код куће? — запита он. Пошто не доби одговора, он постоја један минут, замисли се и одговори себи малоруски:

— Нема га. Отишао у универзитет, проклети деран! И оде.

Васиљев леже у постељу и, сакривши главу под покривач, поче да плаче од бола. И што су се више лиле сузе, све је ужаснији бивао његов душевни бол. Кад се смркнуло, он се сети страшне ноћи која га чека и обузе га ужасно очајање. Брзо се обуче, истрча из собе и, оставивши своја врата широм, без икакве потребе и циља изиђе на улицу. Не питајући се куда ће, он брзо пође по Садовој улици.

Снег је сипао као јуче, била је југовина. Увукавши руку у рукаве, дршћући и плашећи се лупе, звонцади с трамваја и пролазника, Васиљев је прошао по Садовој улици до Сахареве куле, затим до Црвених Врата, одатле је скренуо у Басманују. Ту уђе у крчму и попи велику чашу ракије, али од тога му не беше лакше. Дошавши до Разгуљаја, окрену десно и пође по улицама, у којима пре није ни једном у животу био. Дође и до старога места, где шуми Јауза и одакле се виде дугачки редови осветљених прозора на Црвеним Касарнама. Да би одагнао свој душевни бол неким новим осећањем или другим болом, не знајући шта да ради, плачући и дршћући, Васиљев рашири капут и прсник и изложи своје голе груди влажном снегу и ветру. Али и то није умањило бол. Тада се наже кроз ограду моста и погледа доле, на црну хучну Јаузу, и зажеле да се баци стрмоглав доле, не из одвратности према животу, не ради самоубиства, већ само да се бар угрува и једним болом да одагна други. Али црна вода, мрак, усамљене обале покривене снегом — били су страшни. Он се стресе и пође даље. Прође поред Црвених Касарни, затим натраг и спусти се у неки шумарак, а из шумарка опет изби на мост...

„Не, кући, кући! — мислио је. — Код куће је, чини ми се, лакше“...

И пође натраг. Вративши се кући, баци са себе мокар капут и капу, поче да хода поред зидова и тако је непрестано ходао до самог свануħа.

VII

Кад другог дана дођоше медицинар и уметник, он се у исцепаној кошуљи и са изуједаним рукама преметао по соби и јецао од бола.

— За Бога! — заплака он, кад угледа пријатеље. — Водите ме куд хоћете, радите што знате, али, ради Бога, спасавајте ме што пре! Ја ћу се убити.

Уметник побледе и збуни се. Медицинар такође само што није заплакао, али, држећи да су медицинари обавезни да у свима случајевима у животу буду хладнокрвни и озбиљни, рече хладно:

— То је код тебе наступ. А то није ништа. Хајдемо одмах доктору.

— Куда, хоћете, само што пре!

— Немој да се узнемирујеш! Треба се борити са собом.

Уметнику и медицинару су дрхтале руке док обукоше Васиљева и изведоше на улицу.

— Михаило Сергјевић одавно већ хоће с тобом да се упозна, — говорио је путем медицинар. Он је врло мио човек и одлично зна свој посао. Свршио је осамдесет друге године, а већ има велику праксу. Према студентима се понаша као друг.

— Брже, брже... — журио је Васиљев.

Михаило Сергјевић, пун, плав доктор, дочека пријатеље учтиво, солидно, хладно и осмехну се само једним образом.

— Мени су сликар и Мајер већ говорили о вашој болести — рече он. Стојим вам на услузи. Дакле? Молим вас седите.

Посади Васиљева у велику наслоњачу код стола и примаче му сандуче са цигаретама.

— Дакле! — поче, гладећи колена. — Да почнемо посао... Колико вам је година?.

Он је питао, а медицинар одговарао. Питао је да није отац Васиљева био болестан од какве нарочите болести, да није сувише пио, да се није одликовао строгошћу или ма каквим чудним особинама. Исто је то питао и за његова деда, матер, сестре и браћу. Чувши да је његова мати имала диван глас и понекад играла у позоришту, он одједном постаде живљи и упита:

— Опростите, а сећате ли се да ли је позориште била страст ваше мајке?

Прошло је око двадесет минута. Васиљеву беше већ до-

дијало што доктор једнако гледа колена и говори све о једном истом.

— Колико ја разумем ваша питања, докторе, — рече он — ви хоћете да знате да ли је моја болест наследна или не. Она није наследна.

Даље је доктор питао да није Васиљев имао у младости каквих тајних порока, одушевљења, чудних особина, необичних склоности. На половину питања, која обично задају добри доктори, може се неодговорити без икакве опасности по здравље; али Михаила Сергјевића, медицинарево и сликарево лице било је такво као да би, ако Васиљев не би одговорио ма на једно питање, све пропало. Добивши одговоре доктор их због нечега записива и на хартију. Дознавши да је Васиљев свршио већ природни факултет и да је сад у правном, доктор се замисли...

— Прошле године је написао одлично дело... — рече медицинар.

— Опростите, не прекидајте ме, ви ми сметате да се групишем, — рече доктор и осмехну се опет само једним образом. Да, зацело и то има улогу у анамнези. Усиљен умни рад, сувишан умор... Да, да... А пијете ли ракију? Обрати се он Васиљеву.

— Врло ретко.

Прошло је још двадесетак минута. Медицинар поче полугласно да исказује своје мишљење о најближим узроцима наступа и исприча како су пре два дана он, сликар и Васиљев ишли у „С-в сокак“.

Равнодушан, умерен, хладан тон, каквим су говорили његови пријатељи и доктор о женскињу и о несрећном сокаку, учинише му се врло чудним...

— Докторе, кажите ми само једно — уздржавајући се да не буде груб, рече он: — Да ли је проституција зло или није?

— Драги мој, ко то спори? — рече доктор с таквим изразом као да је већ давно решио за себе та питања. — Ко то спори?

— Ви сте доктор за душевне болести? — упита грубо Васиљев.

— Да, психијатор.

— Може бити да ви сви имате право! — рече Васиљев, дижући се и почињући да хода из угла у угао. — Може бити! Али се мени све то чини чудновато! Био сам у два факултета

— и у томе виде подвиг: написао сам дело, које ће се кроз три године бацити и заборавити, — дижу ме до небеса, а што о палим женама не могу да говорим равнодушно као о овим столицама, мене лече, називају лудим, сажаљевају!

Васиљеву одједном би жао и себе и другова и свих оних, које је видео пре два дана, па и самог доктора. Заплака и паде у наслоњачу.

Пријатељи су питајући гледали доктора. А у доктора израз, као да је одлично разумео и сузе и очајање, као да осећа да је специјалиста у томе. Приђе Васиљеву и ћутећи му даде да попије неке капљице, а затим, кад се овај умири, свуче га и поче да испитује осетљивост његове коже, рефлексе колена и друго.

И Васиљеву би лакше. Кад је излазио од доктора, већ га је било стид, лупа кола није га више дражила а тежина под срцем постајала је све лакша и лакша, као да се топила. У рукама је имао два рецепта: на једном је био бром-калиј, а на другом морфиум... Све је то узимао он и раније.

На улици је мало постојао, размислио и, опроставши се с пријатељима, лено пошао ка универзитету.

С руског **М. Ј.**

О МИНИСТАРСКОЈ ОДГОВОРНОСТИ

у

СРПСКОМ ЈАВНОМ ПРАВУ

од

Јосифа Касановића

— НАСТАВАК —

Случајеви велеиздаје побројани су у § 87 Кривичног Законика. Они се деле на три групе, према овом предмету. У тачки (а) побројани су случајеви велеиздаје који су управљени против владаочеве личности. То су предузећа (1) да се владајући Краљ убије, (2) да се затвори, (3) да се непријатељу преда у руке и (4) да се неспособним за владу учини. У тачки (б) побројани су случајеви велеиздаје управљени против основног државног уређења. То су предузећа која иду на то (1) да се Устав насилно промени и (2) да се закони ред наслеђа насилно промени. Овде под Уставом не треба разумети само онај законски текст који носи наслов Устав (Verfassungsurkunde, Charte Constitutionnelle) већ у опште основе земаљске организације. Према томе, код овога случаја Државни Суд има да цени да ли је извесно издајничко предузеће управљено против основних земаљских института. Код предузећа да се закони ред наслеђа насилно промени могло би се поставити питање да ли се под тај случај може подвести и насилна промена закона о престолонаслеђу, или, ако овога нема, уставних одредаба о престолонаслеђу, у коме случају постоји повреда правних прописа о измени законских и уставних одредаба, и насилна про-

мена, без законских промена, фактичног реда наслеђивања, у коме случају постоји повреда једне правне одредбе о престолонаслеђу. Пошто се закони ред наслеђа фактично и у једном и у другом случају мења, то треба узети да је corpus delicti из § 87, тачке (б), у оба случаја испуњен. У тачки (в) побројани су случајеви велеиздаје управљени против државне области. То су предузећа која иду на то (1) да се српска државна област у целини или неки њен део споји с каквом страном државом и (2) да се један део српске државне области одвоји и као засебна јединица конституише.

Код свих случајева велеиздаје corpus delicti није једно материјално свршено дело, већ је предузеће. Предузећа, по законској дефиницији, постоје кад су предузета дела којима се непосредно има привести у извршење злочинствена намера. У случају предузећа велеиздајничких злочина казна је смрт. Приликом дискусије у Народној Скупштини о издаји земље и владаоца као министарском кривичном делу неки су посланици захтевали да се назначи у Закону о Министарској Одговорности да се код случајева издаје земље и владаоца означи да се кажњавају и покушаји, зато што по учињеном делу обично није могућно казнити издајника. Изгледа да је Скупштина стала на гледиште да је тај деликт обележен у Кривичном Законику, и да у погледу његовога corpus-а delicti важе све одредбе Кривичног Законика.[1] По Кривичном Законику кажњава се (§ 88) и договор о велеиздајничком предузећу, и ако дела још започета нису. По § 89 кажњава се (1) договор са страном државом о велеиздаји, (2) злоупотреба, у том циљу, од државе поверене власти и (3) врбовање људи и њихово спремање оружју. По § 90 кажњава се (1) случај јавног позива на велеиздајничко предузеће и (2) све припремне радње које иду на то да се створе услови за велеиздајничко предузеће. Пошто случајеве из §§ 88, 89 и 90 Законодавац не назива издајом, могло би се поставити питање да ли израз издаја земље и владаоца из Устава и Закона о Министарској Одговорности обухвата и те случајеве. Одговор је о том питању афирмативан. Пошто је Народна Скупштина хтела да у овом случају важе све одредбе Кривичног Законика и за министре то треба узети да на основу Кривичног Законика треба закључивати о томе шта спада у

[1] Стенографске Белешке Народне Скупштине држане 1891, стр. 271.

појам издаје земље и владаоца. И ако Кривични Законик деликте из § § 88, 89 и 90 не пропраћа речима „да се као издајник казни...“, треба узети, на основу њиховог унутрашњег састава, да су и они обухваћени у изразу „издаја земље и владаоца“. Израз издаја земље и владаоца из Устава и Закона о Министарској Одговорности обухвата све случајеве који се у науци Кривичног Права називају велеиздаја и издаја у ужем смислу. Данашња кривичноправна теорија подводи све припремне радње око велеиздаје под појам велеиздаје. Према томе, треба узети да министар за све случајеве из § § 87, 88, 89 и 90 одговара по Уставу и по Закону о Министарској Одговорности, а то ће рећи Државном Суду, а не редовном суду.

Издаја у ужем смислу јесте напад на спољашњу безбедност земље и њену спољашњу снагу. Издаја је могућна само у погледу на друге државне заједнице, тако да издаје не би могло бити у случају да постоји само једна држава на свету.

Код издаје теорија прави разлику између војничке издаје и дипломатске издаје. Ова подела је применљива и на наше законодавство, пошто је и наш Законодавац имплицитно усваја.

Случајеви војничке издаје су обележени у § § 83, 84 и 85 Кривичног Законика. (1) Завера са страном државом да се изазове рат са Србијом (§ 83). (2) Примање службе у непријатељској војсци против Србије и њених савезника. Овај случај издаје карактер да нема практичне важности за министарску одговорност § 84. (3) Намерно потпомагање за време рата непријатеља и наношење штете српској војсци и њеним савезницима. У § 85 наводе се и неки нарочито тешки случаји издаје земље за време рата, као издавање непријатељу српских војника, ствари, војних планова, ратна шпијунажа, буњење српске или савезничке војске.

Случајеви дипломатске издаје јесу ови. (1) Намерно издавање страним државама, или јавно откривање државних тајни, планова тврђава или таквих докумената, аката или извешћа за које се зна да интерес државе захтева да се од стране државе у тајности чувају. (2) Намерно угрожавање српских права према страним државама уништавањем, преиначавањем или прикривањем докумената или других доказа који се тичу односа Србије и страних држава. (3) Намерно свршавање на штету Србије државних послова са страним државама (§ 86). Према своме corpus-у delicti дипломатска издаја може бити најчешће

предмет министарске одговорности. Случајеви дипломатске издаје у Кривичном Законику се не означавају нарочито као издаја, али је усвојено у теорији уопште, према њиховом унутрашњем саставу, да су случајеви из § 86 обухваћени изразом „издаја земље и владаоца“.

О казнама за случајеве издаје земље и владаоца биће речи кад се буде излагао систем казни код министарске одговорности.

II

Повреда Устава и уставних права српских грађана.

Код питања о одржавању правног поретка у важности најтеже је решити како ће се одржати у важности основне правне одредбе о државној организацији. Ти основи правног поретка, и ако у крајњој линији зависе од социјалних услова, и не могу бити уништени, ипак су у опасности да привремено буду повређени од највиших органа државне власти. С логичке тачке гледишта цео се правни поредак једне државе оснива на извесним основним законима, уставним законима, који су у већини држава скупљени у један акт, Устав, о чијем доношењу, допуњавању и мењању постоје нарочите одредбе, упућене на то да се Устав учини што сталнијим. Пошто је Устав логични основ свих закона то је потребно да се његово вршење нарочито обезбеди. Вршење Устава с једне стране је лако обезбедити, а с друге стране тешко.

И ако је Устав основни закон не треба узети да га извршују сви државни органи, па да се једном логичном дедукцијом може доћи до закључка да се у свима државним актима види једно уставно овлашћење. Кад се ствар директно посматра, више политички него дијалектички, види се да стварно Устав врше извесни највиши органи државне власти, а не и сви остали државни органи. Ти највиши органи јесу Краљ, Народна Скупштина, министри и Државни Савет. Као што се види, број органа који извршују Устав и који га према томе могу директно повредити релативно је мали, и због тога се може рећи да у овом погледу не постоји она тешкоћа која постоји код обезбеђивања правилног рада осталих многобројних државних органа. Међутим код органа који извршују Устав, и ако их

је мали број, тешко је постићи гаранције за правилан рад због тога што су то највиши органи државне власти, те не могу бити ограничавани другим властима. Од органа који врше Устав, два се не могу ставити ни под какву правну контролу или одговорност. Та су два органа Краљ, чија је неодговорност један опште усвојен монархиски принцип, и Народна Скупштина чију је одговорност практично немогућно постићи због њеног колективног карактера, а коју је немогућно правно конструисати због потребне независности законодавног тела. Та два органа, Краљ и Народна Скупштина, могу некажњено, посматрајући ствар са чисто правног гледишта, чинити повреде Устава. Државни Савет не располаже извршном влашћу. Он своје одлуке сам не приводи у живот, а и иначе има такве атрибуције да није у стању да често повреди Устав. С тога можемо Државни Савет оставити на страну.

Остају још министри. Министри су органи који имају такве атрибуције да су најчешће у стању да повреде Устав. Та могућност повреде Устава од стране министара увећана је тиме што министри премапотписују Краљеве акте зато да би за њихову неуставност одговарали.

Corpus delicti повреде Устава врло је тешко на општи начин дефинисати. Од ове врсте повреде Устава треба разликовати раније поменуту насилну промену Устава, која спада међу деликте који се подводе под појам велеиздаје. Повреда Устава је свака радња или нерадња власти једног уставног чиниоца, која се не слаже са изричним уставним текстом. Из ове апроксимативне дефиниције повреде Устава изашли би ови резултати. (1) Под појам повреде Устава долази и повреда појединих уставних одредаба и ненасилна повреда Устава као целине, т. ј. његова тотална или делимична измена као закона на неуставан начин. (2) Повреда Устава се може извршити на два начина, чињењем онога што Устав забрањује, што је исто што и чињење нечега на други начин него што Устав прописује и нечињење, пропуштање, онога што Устав нарочито прописује да се учини. (3) Повреде Устава има само онда кад су повређени директни прописи Устава, а не и кад је повређен дух Устава. Не може се одрећи да је потребно да дух Устава буде исто тако очуван као и изричне одредбе Устава, нарочито кад се узме у обзир да сваки Устав има празнина и да се врло често поједине одредбе могу различито тумачити.

Међутим кад је реч о конструисању једнога corpus-a delicti који указује на то кад има кривичне одговорности а кад нема, онда се не смеју уносити у њега и такви случајеви који су, као дух Устава, потпуно неодређени и који у многоме зависе од субјективног схватања. И само питање кад једно чињење или нечињење представља уставну повреду врло је тешко решити, па је неполитички отежавати га уношењем у corpus-a delicti повреде Устава и једну тако неодређену ствар као што је повреда духа Устава.

Повреду Устава може извршити (1) Краљ, (2) министри и (3) Краљ и министри заједно.

По Уставу Краљ је неодговоран; међутим сматра се да цела егзекутива изводи своју власт из Краљеве власти. Министри, као шефови егзекутиве, изводе своју власт из Краљеве власти, али у своме кругу надлежности раде независно од Краља. Међутим постоје извесни акти које Устав и Законодавац сматрају за толико важне да их не треба оставити министрима, делегатима Краљеве власти, већ да их треба ставити у личне Краљеве атрибуције. Те личне Краљеве атрибуције Краљ врши указима. И ако су укази, правно, лични владаочеви акти, ипак је усвојено да треба да буду од министра премапотписани, зато, што је потребно да неко за њих узме одговорност. По Уставу, члан 135, Краљеви су акти писмени, и министри их премапотписују тако да Краљеви акти без министарског премапотписа не важе. И ако Краљ не може предузети ниједан скоро управни акт без министра, ипак је могућно да Краљ, на супрот Уставу и закону, изда један акт за који Устав и закон захтевају министров премапотпис. Један акт, који би Краљ издао сам, који би ишао на то да се изврши извесна Уставна повреда, с једног стриктно правног гледишта, био би ништав. Међутим у пракси бивало је случајева да Краљ једнострано, без министарских премапотписа, изврши укидање Устава, да то укидања добије једну материјалну санкцију, да важи. Несумњиво да је потребно да се уставност заштити од случајева кад и Краљ сам повреди Устав, с једне стране издајући указ без министарског премапотписа, дакле формалном страном свога акта, и с друге стране садржином свога акта, наређујући нешто што је противно Уставу, дакле материјалном страном страном свога акта. Да се уставност заштити од таквих Краљевих аката врло је тешко наћи средства. Једно средство, чија

је ефикасност под питањем, могло би се конструисати на тај начин што ће се рећи да су министри, који су остали на власти после извршеног државног удара, учинили повреду Устава на тај начин што нису дали оставке. На тај начин би се дала конструисати једна министарска одговорност за све владаочеве акте у опште. Та министарска одговорност би била у овом случају одговорност за кривично дело извршено нечињењем. Недајући оставке после једног владаочевог акта којим овај и формално и материално вређа Устав, министри би нечињењем извршили два кривична дела, једну формалну повреду Устава због тога што постоји један Краљев акт који нису потписали и материално, на тај начин што тај акт својом садржином вређа уставне одредбе. Међутим изгледа да ова гарантија није довољно јака због два разлога. На првом месту министри се могу увек бранити да нису знали да ће Краљ издати један такав акт. Друго, не постоји ништа одређено у погледу тога у ком року министри треба да даду оставке. Извесно би се морало узети за моменат кад су министри дужни да поднесу оставке време непосредно пошто су за Краљев акт сазнали.

Повреде Устава које може сам министар учинити дају се поделити на повреде Устава извршене чињењем и повреде Устава извршење нечињењем. Повреде Устава извршене чињењем у овом случају представљају самосталну министрову радњу супротну изричним уставним прописима. Повреда Устава нечињењем у овом случају представља пропуштање, у року у Уставу одређеном, једног акта чије предузимање Устав изрично додељује министрима у надлежност. Министрова повреда Устава може се односити или на повреду прописа о унутрашњем делању управе, или се може тицати повреде прописа о уставним правима грађана, и Устав нарочито истиче од свих повреда Устава повреду уставних права српских грађана. Једна повреда и прописа о унутрашњем раду егзекутиве и повреда прописа о уставним правима српских грађана могла би се на тај начин конструисати, кад би се претпоставило да министар, издајући просту наредбу о нечему о чему Устав захтева указ, повреди садржином наредбе једно грађанско уставно право. Код повреда Устава које је министар самостално учинио тешко би било у већини случајева одредити да ли је министар извршио баш повреду Устава или само повреду закона.

У највише случајева министар може бити окривљен за

оне повреде Устава које учини заједно с Краљем, а то је путем указа. Будући да Устав поставља основе државне управе и регулише најважније акте виших управних органа, а најважнији управни акти врши се указом, дакле актом за чији се састав захтева садејство владаоца и министра, то се може узети да је најчешће могућно да министар изврши једну повреду Устава указом, заједно с Краљем. Све оно што Устав приписује Краљу у надлежност премапотписује министар; због тога је министар у могућности, као и Краљ самостално, да изврши указом повреду Устава и чињењем и нечињењем.

Од уставних повреда Закон о Министарској Одговорности нарочито истиче, тиме што нарочиту казну за њих одређује, ове две уставне повреде.

(1) Премапотписивање указа којим се обуставља Устав и целини или у појединостима. Ту Законодавац извесно мисли на члан 200 Устава који говори о начину на који се може Устав променити, а то је само са садејством Велике Народне Скупштине. Овде би се могло поставити питање о томе како треба разумети израз „обустављање“. Да ли под изразом обустављање треба разумети само формално обустављање Устава у целини или у појединостима или треба разумети ненадлежним начином учињену сваку измену којом се обустављене одредбе мењају и сваку допуну Устава. Кад се ствар посматра са строго логичног гледишта онда измене у Уставу представљају једно обустављање Устава зато што пре него се нови прописи поставе морају се ранији укинути. Исто тако и саме допуне, без укидања ранијих одредаба, представљају обустављање Устава, јер Устав с тим допунама није више онај стари Устав, већ је један нов Устав, а кад је на место ранијег Устава дошао један други, онда је први морао бити обустављен. И ако, кад се ствар посматра с логичног и правно-политичког гледишта, и измене и допуне у Уставу представљају обустављање Устава било у целини било у појединостима, изгледа да Законодавац није под обустављањем Устава подразумевао те случајеве, и ако су они у ствари исто толико обустављање Устава колико и једно формално обустављање. Законодавац је ту мислио поглавито на она честа обустављања Устава и независивања обустављеног Устава новим Уставом. Имајући у виду да је кривична одговорнот министара кривично-правне природе, и да у највећем броју проблема који се код

ње постављају треба имати на уму кривичноправна начела, морамо узети, на основу тога што је аналогија у Кривичном Праву недозвољењена, да под обустављањем Устава у целини или појединостима треба разумети само формално обустављање Устава и незамењивање обустављених одредаба новим одредбама.

(2) Повреда члана 119[1] Устава, а то је кад министар сам нареди или премапотпише указ Краљев којим се наређује да се купи какав општи данак или прирез, који Скупштина није одобрила, или већи него што је Скупштина одобрила, као и да се закључи зајам, које Скупштина није одобрила, или већи или под тежим условима но што је Скупштина одобрила.

(3) Повреда члана 199[2] Устава премапотписивањем Краљевог указа којим се српска војска ставља у службу стране државе, или којим се страној војсци допушти да заузме српско земљиште, или да пређе преко њега без претходног одобрења Народне Скупштине. Мотив овога члана била је извесно бојазан од извршења таквих обавеза као што је била Тајна Конвенција са Аустро-Угарском. Према стилизацији закона изгледа да се ово кривично дело не би могло извршити нечињењем. Кад се претпостави да министри заједно с Краљем допусте пролаз или окупацију страној војсци на тај начин што се јој неће ставити на супрот, онда би се могла учинити ова врста повреде Устава нечињењем. Међутим како Закон о Министарској Одговорности захтева за ово дело наредбу или указ, треба узети да се само на та два начина и може извршити а не и негативним радњама.

(4) Извршење Краљевог Указа који надлежни одговорни министар није премапотписао. То је повреда члана 56 Устава. Овде долази дакле и извршивање једнога указа који није ниједан министар премапотписао и извршивања указа који је потписао ненадлежни министар.

Важно је код повреде Устава то да се не поставља питање о томе да ли једна повреда Устава представља и повреду

[1] Закон о Министарској Одговорности рађен је под Уставом од 1888, и има нумерацију оних чланова Устава, које спомиње, према том Уставу. Пошто тај закон важи и под Уставом од 1903, то је члан 118 из Устава од 1903 обележен у Уставу од 1888 као члан 119.

[2] По Уставу од 1888 члана 200.

државних или приватних интереса. Повреда Устава је извршена и заснива кривичну одговорност једном идеалном повредом уставних прописа, без обзира на то како је та повреда Устава утицала на државне интересе. За повреду Устава би се могао оптужити и један министар који једним својим актом, несагласним са Уставом стварно користи државним интересима. Законодавац је, потпуно на становишту правилних криминалнополитичких принципа, пошао од тога да треба имати у виду просечност, и да је свака повреда уставног поретка, као противправна радња у кругу државне управе, увек повреда државних интереса, те да је зато потребно угрозити све уставне повреде у опште, без обзира како оне утичу на остале државне интересе.

III

Примање мита.

Примање мита јесте делинкт који је у Закон о Министарској Одговорности ушао из Устава. Пошто је тај делинкт обухваћен кратким изразом „примање мита“, питање је да ли ће узети да под примањем мита треба разумети све случајеве примања мита из Кривичног Законика, обухваћене § § 105 и 106 тога Законика.

Примање мита јесте делинкт који може учинити само државни службеник. Међутим није свако примање награде од стране једног државног службеника примање мита; оно треба да буде срачунато на један акт у кругу власти тога органа. Тако нема подмићивања ако један државни службеник, за награду, обећа да поради код неког свог колеге да овај предузме извесне акте у својој надлежности. Затим, нема подмићивања кад неко чиновнику, који ће доцније извршити један акт власти у његову корист, учини поклон из личног поштовања.

Да буде примања мита потребне су две личности, један државни службеник и неко друго лице, између којих треба да постоји такав однос да државни службеник очекује корист од онога другог лица. Делинкт примање мита није само случај кад се заиста прими корист. Примање мита по Кривичном Законику постоји: (1) кад државни службеник захтева корист од кога лица, да нешто што у круг његове надлежности спада, учини

или не учини; (2) кад државни службеник прими од кога другог лица обећање користи да нешто учини или не учини у својој надлежности; (3) кад државни службеник заиста и прими корист која му се даје да нешто у своме делокругу уради или не уради.

Као што се види ни у једном од горњих случајева не тражи се да државни службеник заиста и учини оно што онај који подмићује жели. Главно је то да државни службеник покаже јасно намеру да буде подмићен.

Међутим очигледно је да израз из Устава „примање мита“ не може значити и примање обећања мита. Пошто треба имати у виду да је у Кривичном Праву искључена аналогија, то треба ставити ван специјалних министарских кривица случајеве да министар захтева какву корист од других лица и случај да прими обећање тих користи. У тим ће случајевима министар моћи бити суђен само по принципима општег права а то ће рећи по Кривичном Законику и по Кривичном Судском Поступку, дакле тада ће му судити редовни суд. Министарску одговорност у ужем смислу заснива само случај кад министар заиста и прими корист.

Међутим, пошто Устав и Закон о Министарској Одговорности помињу примање мита, то треба узети да и код одговорности министара за примање мита не треба гледати на то да ли је министар заиста и испунио оно што је обећао. Главно је то да је министар примио извесну корист с обећањем да нешто у кругу своје надлежности учини или не учини. Код примање мита остављено је Државном Суду да реши једно по неки пут врло тешко питање о томе шта је то корист а шта није.

Свако примање мита срачунато је на извесан циљ, на радњу или нерадњу коју ће министар по жељи подмићивача предузети као један акт власти. Тај циљ може према правном поретку стајати у двојаким односима. Циљ подмићивања може бити прво у томе да министар обећа да ће учинити нешто што му закон забрањује или да неће учинити нешто што му закон наређује да учини. Затим, мито се може примити за то да се учини нешто што закон не забрањује или да се пропусти учинити нешто чије извршење закон нарочито не наређује.

То, како стоји циљ примања мита према законским про-

писима, да ли им је супротан или није, утиче, по Кривичном Законику, на величину казне. Код одговорности министара за примање мита та дистинкција није учињена, и министра ће и у једном и у другом случају Државни Суд моћи истом казном казнити. Кад би министар одговарао за захтевање користи или за примање обећања користи, онда би се могла та дистинкција учинити, али у том случају министар не одговара по Закону о Министарској Одговорности него по Кривичном Законику.

IV

Оштећење државе из користољубља.

Сличност између примања мита и оштећења државе из користољубља јесте у томе што је мотив и једног и другог дела корист. Међутим примање мита разликује се од оштећења државе из користољубља тиме што су код примања мита потребна два лица која треба да постигну споразум о циљу користи, док код примања мита није потребан још неко поред главног кривца. Затим, примање мита и оштећење државе из користољубља разликују се по томе што је оштећење државе увек такав делит којим је повређен један материјални интерес државе док код примања мита држава не мора бити оштећена.

Оштећење државе из користољубља јесте један специфичан министарски деликт. У Кривичном Законику међу општим чиновничким деликтима побројана су нека дела која стварно представљају штету нанесену од државних службеника држави, ради личне користи. То су међутим специјални случајеви оштећења државе из користољубља, као на пример оштећење утајом, док Устав и Закон о Министарској Одговорности конструишу једну општу формулу за све могућне случајеве у којима министар оштети државу у циљу да себи користи.

Кривични Законик предвиђа, у главном, ова два случаја оштећења државе из користољубља. (1) Лажно издавање исправа из користољубља и преиначавање, повређивање, уништење или сакривање исправа које су му на чување предане (§ 111). (2) Утаја ствари, новаца и хартија од вредности (§ 112). Као случај кажњавања кад се државни интереси не директно оштећују већ кад се само угрожавају, може сматрати случај из § 112, који говори о деликту послуге државним новцем или стварима. Као један пример оних случајева оштећења државе из кори-

стољубља који нису у Кривичном Законику предвиђени и могло би ово попослужити. Један министар донесе решење да се извесне хартије од вредности које су државна својина у извесном року продаду. После тога министра дође други који не изврши одлуку свога претходника само зато што хоће прво да прода своје хартије од вредности исте врсте да им не би пала цена. Кад је своје хартије продао, онда тек изврши одлуку свога претходника, али је због продаје својих хартија, државним хартијама пала знатно цена. Ово у исто време може послужити као пример да оштећење државе из користољубља министар може извршити и чињењем и нечињењем.

Пошто је министру дана једна доста широка дискреционарна власт, то је министар врло често у могућноси да оштети државу из користољубља. Због тога уставотворац није набројао само неке случаје оштећење државе из користољубља, већ је поставио начело да министар кривично одговара за сваку радњу која има елементе оштећења државе из користољубља.

Да постоји дело оштећења државе из користољубља потребно је да су ови елементи corpus-a delicti тога дела. (1) Да министар једном својом радњом оштети државни интерес. Овде се јавља питање какви треба да буду ти интереси па да има оштете државе из користољубља. У сваком случају то треба да буду материални интереси, јер се не може замислити нека повреда идеалних државних интереса, а да се њима користи министар. (2) Мотив министрове радње треба да буде корист. Та корист треба да буде лична. Да ли треба она да се састоји у једном материалном обогаћењу, питање је које је врло тешко решити. Изгледа да треба узети да се та корист треба да састоји у једном материјалном обогаћењу због тога што се и штета нанета држави састоји у једној економској повреди интереса идеална корист министара на рачун неких идеалних користи. Државе не може бити предмет кривичне одговорности због своје велике непрецизности и непримењивости појмова у правној науци. Судећи по изразу „оштећење државе из користољубља“, може се рећи да није потресно да се министар заиста и користи па да буде оштећења држава из користољубља. Главно је то да постоје користољубљиве намере министрове и једна штета држави нанесена из тих користољубљивих намера.

Приликом дискусије о Закону о Министарској Одговорности

у Народној Скупштини пали су предлози[1] да се министарска одговорност за оштећење државе што шире учини.

Тако су заступана мишљења да министра треба учинити кривично одговорним за сваку штету коју својим радом нанесу држави (Драгиша Станојевић), и мишљења да министре треба учинити кривично одговорним за сваку штету коју намерно држави нанесу, без обзира да ли је то било из користољубља или није (Стојан Рибарац). Као што се види по првом мишљењу би министар био одговорни и за кулпозно и за долозно оштећење државе, а по другом мишљењу би министар био одговоран само за долозно оштећење државе из користољубља.

Оштећење државе из користољубља интересује нас, поред своје кривичноправне стране и својом приватноправним страном. Оштећење државе из користољубља не заснива само кривичну одговорност већ и грађанску одговорност министара и о њој ће бити доцније речи.

V

Повреда слободе бирачког права.

До сад су били излагали они министарски деликти које обележава Устав. Како је Устав дао овлашћење Законодавцу да Законом о Министарској Одговорности може увећати број министарских кривица, у Закону о Министарској Одговорности наведене су још три министарске кривице.

Закон о Изборима Народних Посланика, у члану 122, предвиђа општу казну за свако чињење онога што је истом законом забрањено или нечињење онога што је наређено. Поред ове опште кривице Изборни Закон издваја неке специјалне случајеве повреде Изборног Закона и одређује за њих нарочиту казну.

Закон о Министарској Одговорности, члан 2, тачка 5, конструише један министарски деликт који се састоји у повреди изборног права. Тај је деликт „издавање наредбе подручним властима да потврде одредбе Изборног Закона, које ујемчавају грађанима српским слободну употребу бирачког права“.

Према стилизацији ове тачке могу се поставити ови елементи corpus-a delicti повреде слободе бирачког права. (1) Радња којом се повреда врши јесте наредба. Према томе, Закон о Ми-

[1] Стенографске Белешке Народне Скупштине за 1891 стр. 273.

нистарској Одговорности не тражи да се наредба министрова у том смислу и изврши. Главно је да министар такву наредбу изда. Међутим није довољно да министар ту наредбу стави написмено. Потребно је да је изда, а то ће рећи потребно је да подручне власти наредбу министрову на надлежни начин приме. Једна наредба министрова затворена у министровом столу не би могла засновати одговорност за овај деликт. (2) Наредбе издане подручним властима морају бити издане у намери да се изврше једне повреде Изборног Закона. (3) Слободна употреба бирачког права српских грађана није у закону дефинисана. У чему се састоји повреда слободне употребе бирачког права врло је тешко на теориски начин одредити. У том погледу би се могла бранити два гледишта, једно шире друго уже. По првом гледишту било би повреде слободне употребе бирачког права у сваком случају кад би се незаконитим путем утицало да изборни резултат буде друкчији него што би без тога утицаја био. По том гледишту слобода изборног права повређена је увек кад то право није вредило неким бирачима онолико колико би вредело да се незаконити утицаји нису вршили; за пример такве повреде слободе бирачког права могло би се узети наређење министарство да се један број грађана, који немају право гласа, уврсти у бирачки списак. У том би случају било повређено бирачко право осталих грађана у одговарајућим местима, зато што у том случају један глас не вреди више оно што би вредео без те противправне радње. Друго гледиште би било уже, и по њему под повредом слободе бирачког праве треба разумети свако индивидуално спречавање бирача да се по својој вољи, у границама закона, користе својим бирачким правом. Ово уже гледиште несумњиво је према изразима Закона о Министарској Одговорности, тачније од случајева повреде слободе бирачког права. Изборни Закон спомиње, члан 147, случај кад који орган власти, без позива председника бирачког одбора, доведе оружану силу за биралиште. Питање да ли има повреде слободе изборног права у конкретном случају решава Државни Суд.

Остали начини, ван наредбе подручним властима, које министар употреби да повреди слободу бирачког права, не заснивају по овој тачки кривичну одговорност министара.

Код овога кривичнога дела министара могло би се поставити питање о томе да ли ово дело може бити не само долазно

већ и кулпозно. Законодавац вероватно није мислио да може министар из непознавања закона издати наредбу која, ако се изврши, вређа слободу бирачког права српских грађана. Међутим, будући да није целисходно истицати законодавчеве намере кад о њима нема извесних индиција, и будући да је законски текст тако стилизован да се не види из њега да разликује код овога кривичнога дела нехат и умишљај, то треба узети да дела има увек кад је једна наредба у смислу повреде слободе изборних права издана, без обзира на то да ли је учињена намерно или ненамерно.

— НАСТАВИЋЕ СЕ —

МОДЕРНИЗАМ

I

Модернизам је опште име свима корепитим новачењима нашега доба у области теориске и практичне вере, философске и богословске науке, црквене политике и живота. Име: модернизам (новачење), модернисти (новатори), у недостатку тачнијег и правилнијега, употребљено је у енцикликама потоњих папа,[1] и том употребом је популарисано по целом римокатоличком свету. То име присвојише себи и сами модернисти наших дана и — како веле — само зато, што је у свету популарно, а не што се њиме одређује њихово религиско држање и правац, јер они хоће да буду просто Хришћани и католици, који живе у хармонији са духом својега времена.[2]

Порекло модернизма разнолико се тумачи. На једној страни тврде, да је Француска постојбина његова и да су му главни представници: абат Алфред Лоази, Блондел и други.[3] — На другој страни налазе да је Енглеска колевка модернизма, и да

[1] Leonis XIII. Encyclica Aeterni Patris од 4. авг. 1879. год. — Pii X. Encyclica Pascendi dominici gregis од 8. септ. 1907. год.

[2] Il Programma dei Modernisti. Risposta all' Enciclica di Pio X. „Pascendi dominici gregis". Roma, 1911. год. Edit. Fratelli Bocca. II edizione, pag. 7: „Dichiariamo, una volta per sempre, — пишу састављачи модернистичког програма — di adoperare questa parola (то јест: le dottrine modernistiche) solo per farci intendere dal pubblico, presso il quale l' Enciclica l'ha accreditata: ma che non crediamo ci sia bisogno di un appellativo nuovo per definire il nostro attegiamento religioso, che vuol essere semplicemente di cristiani e di cattolici, viventi in armonia con lo spirito del loro tempo".

[3] Четвериковъ. Религіозный модернизмъ на Западѣ и борьба съ нимъ римской куріи (Труды Кіев. дух. Академіи, 1908, кн. VI. стр. 325.).

је кардинал Хенри Њуман († 1890. г.) отац савременог модернистичког покрета.[1] — Учени проф. берлинског универзитета Карло Хол ограничава вредност Њумапову и зове га оцем само енглескога модернизма.[2]

По изнесеним претпоставкама могло би се закључити да је модернизам појава наших дана. — Али има и другојачијих мишљења. Тако нпр. Andrea Torre гледа на данашњи модернизам не као на новину наших дана, него као на комплекс наука из прве половине XIX века, и зато вели: „Пије IX и Лав XIII су осудили неколике фрагменте ове комплектне науке, која данас носи опште име модернизам“.[3] Папа Лав XIII. другојачије потире историски момент порекла модернизма, и односи га XVI веку, говорећи у својим енцикликама да „непримирљиви рат, покренут од Новатора XVI века, наставља се с појачавањем до наших дана, и тежи да утемељи разум независан од Бога“,[4] „да одбаци Откривење, да обори целокупан поредак надприродни, а све да би утврдио будалаштине независнога разума“.[5] То значи да је Лав XIII. генетички изводио модернизам из Лутерове реформације. — И папа Пије X. у својој енциклици против модерниста, износи гледиште да је модернизам у идејној зависности од протестанске заблуде и да у историји чини једну етапу у раду на увођењу атеизма и разрушењу сваке религије. „Јерес протестанска — пише папа — учинила је први корак у том правцу; други корак чини модернизам; у кратком размаку доћи ће атеизам“.[6]

Разлика мишљења о пореклу модернизма потиче од различних погледа на сам модернизам као историску појаву.

Схваћен као новачење, модернизам може имати само неку општу везу са свима ранијим новачењима у римској цркви. С те стране он би се могао доводити у везу не само с Лутером,

[1] Керенскій. Римскокатолическій модернизмъ (Вѣра и Разумъ. 1910. № 19. стр. 10.).

[2] K. Holl. Modernismus. Tübingen 1908., 29. s.

[3] A. Torre. Cattolicismo e modernismo (Corriere della Sera 18. септ. 1907. год.).

[4] Leonis XIII. Encyclica Aeterni Patris.

[5] Encyclica Quod apostolici muneris од 28. децембра 1878. год.

[6] Pii X. Encyclica Pascendi dominici gregis, § 7. Талијански текст у издању Bocca. Рим. 1911. год.

него и с Готшалком, Беренгаријем, па чак и са патрипасијанима и најранијим јересима у кругу римске цркве. — По основним својим идејама модернизам припада XIX веку.

Неоспорна је ствар, да је модернизам плод незадовољства, изазваног крајностима науке и политике римске цркве у XIX веку.

То се најочитије види по самим декретима римских папа, који су и поред наглашавања везе између модернизма и лутеранства, ипак осуђивали не Лутерове идеје, него контрарне идеје XIX века. Тако је папа Григорије XVI осудио 18. септ. 1832. г. „кужну заблуду неумерног слободног мишљења у делима свештеним и грађанским“,[1] исповедану од модерниста француског Ламенеа, као што је касније — 26. септембра 1835. — осудио Георга Хермеса, бонског теолога и представника немачког модернизма, што је „разум узео за главну норму и једино средство познавања надприродних истина“.[2] — У 80 тачака свога Syllabus-а Пије IX осудио је заблуде само својега доба.[3] Лав XIII осудио је не идеје Лутерове, него quel mostruoso impasto, свога времена, che si noma m o d e r a z i o n e, како то вели његов биограф.[4]

Кроз историју XIX века модернизам се јавља у разним облицима: најпре као протест противу папске политике која је обезобличавала народности (п о л и т и ч к и модернизам); затим — као протест противу недостатака саме богословске науке у латинској цркви (н а у ч н и модернизам); и најзад, — као протест слободне мисли противу целокупног института латинске цркве (п р а к т и ч к и модернизам). Та три облика сливају се данас у један општи тип, и изазивају тако јаку и темељну кризу, која надмаша све раније кризе у римској цркви.[5]

[1] G r e g o r i i XVI. Encyclica adversus Lamennais од 18. септ. 1832. год.

[2] Damnatio et prohibitio operum Georgii Hermes per Breve Gregorii XVI 26. септ. 1835. год.

[3] P i i IX. Syllabus errorum nostrae aetatis, од 8. дец. 1864. год.

[4] C. B o n a c i n a. Storia universale della Chiesa Cattolica durante il Pontificato di Leone XIII. Parte II 1269. pag. Roma, 1903.

[5] „Nel corso del secolo XIX — пише А. Т о р е — la Chiesa non era mai stata costretta a difendersi contro assatl più pericolosi di quello del modernismo. Il movimento teologico — politico guidato in Francia dal Lamennais nel 1831. e, dopo il movimento riformista italiano del 1849—1851. — che si riassunse principalmente nel Gioberti, — il movimento dei vecchi cattolici tedeschi orga-

С те, хронолошке тачке посматрања, модернизам је поникао у самом почетку XIX века у Француској и први његов представник био је Наполеон Бонапарта.

Још као први консул запазио је он да папска политика не одговара задацима националним, па је у разговорима често називао римску курију „старом, зарђалом машином“, коју би ваљало што пре заменити. Као цар, Наполеон је много пута давао на знање папи Пију VII да је „политика римскога двора могла бити доста добра у прошлим вековима, али да за садашњост ништа не вреди“. За ослабљење те политике употребљавао је цар многа и блага и окрутна средства. Карактеристичан је у овом погледу такозвани царски катихизис од 1806. године, којим је Наполеон покушао да присвоји себи право, које у римокатоличким земљама припада само папи. У петој заповеди тога катихизиса стоји овакав став, за који веле да је састављен самим Наполеоном:

„Питање. — Зашто смо дужни вршити обавезе према нашем цару?

„Одговор: — Прво зато, што је Бог, који ствара државе и дели их по Своме благовољењу, обилато наградио Својим даровима нашега цара и у рату и у миру; што га је учинио властелином над нама и служитељем Божије силе, и — што га је учинио Својим обличјем на земљи. Одавати част и службу нашем цару исто је, што и одавати част и службу самоме Господу Богу“.[1]

Да ли је Наполеон дошао на мисао самообожавања још под свежим утисцима велике револуције, која је многе обожила и оборила, или — по размишљању о предлогу енглескога тајног изасланика Марсерија, који му је предложио у име Енглеске, да се од Рима одвоји и створи нову религију у Француској,

nizzati dal Döllinger, prima e dopo il Concilio Vaticano del 1870. furono bensì formidabili per il loro contenuto, ma nessuno di essi fu tanto radicalmente rivoluzionario quanto l' attuale modernismo“ (Cattolicismo e modernismo in „Corriere della Sera“ 18. септ. 1907.).

Још већи значај приписује модернистичком конфликту с римском црквом Карло Хол: „In der katholischen Kirche — пише он — ist ein innerer Konflikt ausgebrochen, der an grundsätzlicher Schärfe alle Krisen früherer Jahrhunderte, von der Reformation abgesehen, hinter sich lässt“. (Modernismus, 3. s.).

[1] Лопухинъ. Исторія христіанской церкви въ XIX вѣкѣ. 112 стр.

која би била сасвим Наполеонова,[1] — то се не зна; али се зна, да је Наполеон стално и одлучно ратовао противу папске политике и папског приматства, које је већ нашло било за се места и у политици римокатоличких држава.

Кад би се подвргли марљивој анализи узроци Наполеонова сукоба и борбе с римском куријом, нашла би се по среди супротност слободе и ауторитета, развијена и изведена до крајних граница. — Шта је, дакле, хтео Наполеон? — Потпуну слободу од папског ауторитета, и то, како у сфери политичкој, тако и у сфери чисто црквеној. У том циљу он је смерао пре свега да строго разграничи светску и духовну власт, па затим да створи националну цркву, независну од Рима по управи, и најзад, ако се с тим не успе, да разруши црквени центар у Риму и расели из њега црквено представништво.

Сасвим супротно писцима, који у одношајима Наполеоновим с Римом не виде овога плана него само случајности, ја бих могао навести безброј доказа из историје тих одношаја, али би ме то удаљило од предмета, зато ћу навести само неколике, и то најизразитије. Тако нпр. да је Наполеон тежио разграничењу светске и духовне власти то се види из овога факта. У марту 1811. године цар је са епископима и члановима црквенога Савета претресао питање о папском ауторитету. У разговору обрати се ученоме абату Emery с питањем шта он мисли о ауторитету папе? — „Спре, одговори абат, ја не могу за ову тачку имати друго мишљење до оно, што се у катихизису по вашој команди учи по свима црквама, а то је: да је папа глава цркве и замењеник Исуса Христа“. — „Нећу спорити духовну власт папи, одврати Наполен, јер је та власт примљена од Христа; али Христос му није дао светску власт, него Карло Велики, а ја сам Карлов насљедник, и зато хоћу да је одузмем, јер се папа њом не користи како ваља и она му смета да упражњава своје духовне дужности“.[2]

Тежњу за стварање националне, од Рима независне цркве, Наполеон је изразио још 1801. кардиналу Херкулу Консалви, при неуспеху једног предлога конкордата,

[1] Rohrbacher. Storia universale della Chiesa Cattolica, Volum. XV, 162, 163. pp.

[2] Artaud di Montor. Storia della vita e del Pontificato di Pio VII, trad. italiana, Milano 1845. Ed. IV. Volum. III, 18. p.

у речима: „Мени не треба Рим. Ја ћу радити самостално. Кад је Хенри VIII, који није имао ни двадесети део моје силе, био у стању да измени религију своје земље, и ја ћу бити кадар да то учиним. А кад изменим религију у Француској, измениһу је по свој Европи, докле допире мој утицај. Рим ће се уверити тада какву је штету претрпео: он ће оплакивати свој губитак, али га неће више накнадити“.[1]

Наполеон није само претио, него је за тај циљ чинио велике припреме,[2] и најзад сазвао црквени сабор у Паризу 10. јула 1811. год. од епископа целе империје.

У раду на установи независне галиканске цркве цар је нaишао на неодољиве тешкоће,[3] зато се стане носити мишљу о разрушењу црквенога центра у Риму. Остварење те замисли предузео је почетком 1805 г. одмах после свога крунисања, и још докле се папа Пије VII бавио у Паризу. Једнога дана посети папу један велики војни и државни чиновник, и у разговору предложи му да заснује себи нову резиденцију у Авињону, или Паризу. Папа одговори да се никад добровољно не може сагласити на тај план. На то велики чиновник упозори Пија VII да он врло лако може остати у Француској насвагда. Папу није изненадило то саопштење, и он рече царском доглавнику: „Пред полазак из Рима ми смо потписали акт абдикације, који ће имати вредност чим нам се слобода одузме. И кад буду објављене намере о којима је овде реч, — Рим ће имати папу, а вама ће остати у рукама само бедни монах, што се зове Варнава Кијарамонти“.[4]

После овог догађаја Наполеон је почео дејствовати отвореније и непријатељски. Цела 1806 г. протекла је у оштрој преписци, или боље рећи препирци, о превласт између цара и папе.

[1] Лопухинъ. Op. cit. 68, стр.

[2] У том циљу цар је гледао да задобије расположење учених француских богослова, и епископа: Михелиса, Ди-Вулоња, Десолеза, абата Емерија и др.: издејствовао је у папе кардиналску капу и приматство у француској цркви за свог стрица Феша, некадашњег свога интенданта; успео је да створи од малодушних епископа свога царства јаку фалангу противу папе и његових прерогатива, итд. итд.

[3] Тешкоће су биле разноврсне, али у ред најјачих треба ставити: боравак Пија VII у Фонтенеблу, и упорство кардинала Феша, у коме се најзад пробудило успавано сазнање епископске дужности. (Види о томе шире: Artaud di Montor. Op. cit. Vol. III, 23 p, etc.

[4] Artaud di Montor. II, 182, 183, pp.

„Ваша Светост је суверен Рима, али ја сам Император" — писао је Наполеон. „Моји непријатељи морају бити и сматрати се као Ваши непријатељи. Не треба зато да резидира у Риму и држави првосвештеничкој никакав агент краља од Сардиније, нити Енглеске, нити Русије, нити Шведске, нити сме икакав брод, што овим силама припада, да улази у Ваша пристаништа... Ја морам дати рачуна Богу, који је хтео да се послужи мојом мишицом за утврђење вере, али, како могу дати рачуна Богу кад веру видим у опасности од тромости римскога престола, кад се због празних прерогатива тијаре толике душе пуштају у пропаст?"[1]

Папа одговара на то равним тоном:

„Ваше Величанство стабилира као апсолутан принцип, да је оно Император Рима... Понтифекс не признаје, нити је икад признавао у својим Државама власт већу од своје, нити да је ма који Император имао каква права над Римом. Ваше Величанство је изабрано, посвећено, крунисано и признато за цара Француза, а не Рима. Рим нема цара, нити за то има какве потребе..."[2]

У половини те године прекине се преписка и препирка међу противницима. Наполеон се приближавао све више своме циљу, и све с већом жестином. Некако на измаку 1906 г. сусретне се он, на путу између Дрезде и Берлина, с Арецом, архиепископом и нунцијем папским на руском двору. Цар стане оштро нападати папу за његову немарност према непријатељима Француске.[3] „Ако папа не буде пристао на моја тражења — заврши цар — отећу му државу, даћу Риму краља, или ћу послати тамо једног сенатора, или ћу му поделити државу на војводства, јер ми је једнако на уму пример Карла V, који је затворио папу у замак св. Анђела и чинио јавне молитве за његово ослобођење".[4]

[1] Писмо Наполеоново Пију VII од 13 февр. 1806. год. (Artaud di Montor, II, 241—6. pp.).

[2] Писмо Пија VII Наполеону (Artaud di Montor II. 248—256 pp.).

[3] Наполеон је наумио био да изведе с папом план, по коме би све папске тврђаве и пристаништа прешле у руке Француза, у случају рата с Енглеском. (Види ноту француског посланика Alquier-а папи Пију VII код: Artoud di Montor-a, Op. cit. Vol. II, 269—270. pp). Папа је одбио предлог, јер није хтео признати Французе за господаре своје државе.

[4] Robrbacher. Op. cit. Vol. XV, 209. p.

Да би оправдао намерени корак према Риму Наполеон је покушао да код владара покаже папу у улози антихриста — противника божанског поретка и јеванђелске правде. Да наведемо један документ такве агитације, из писма Наполеонова вице-краљу Италије Јевђенију Бохарне од 27. јула 1807. године. Цар пише вице-краљу:

„Верује ли папа да су права престола мање света у очима Божијим од права тијаре? Не беху ли владари пре папа?.. Он хоће да објави све зло које сам учинио у религији. Безумник! Не зна он да нема угла у Немачкој, Италији, Пољској, где сам ја учинио религији више добра, него што јој је он сам учинио зла... Папа који се толико спусти престаће да буде папа у мојим очима; ја га нећу држати друкчије него као Антихриста, који долази да завади свет и да чини зло људима...

„Папа је истина сувише моћан, али свештеници не постоје да владају... Зашто папа не даје Ћесару што је Ћесарево на овој земљи? Је ли он што више од Исуса Христа?.. Права тијаре у суштини нису друго до дужности унижења и молитве. Ја сам пак примио своју круну од Бога и мојих народа, и никоме не морам одговарати до Богу и мојим народима. Према римском двору ја сам увек био Карло Велики, а никад нећу бити Лује Побожни“.[1]

За овим се није дуго чекало на уништење светске власти папске. Шенбрунским декретом од 17 маја 1909. г. папска држава је сједињена била с империјом француском, а ноћу између 5. и 6. јуна исте године генерал Радет зароби папу и отправи најпре у Савону, а затим у Фонтенебло, где је овај и остао четири и по године, све до првог Наполеонова пада, или тачније до 23. јануара 1814. године.[2]

И тако, започевши радом на разграничавању светске и духовне власти, Наполеон је дошао до извесне аутономије, а одавде — до уништења црквеног центра у Риму. Тиме је он постао отац политичког модернизма за потоња времена. Данашњи модернисти иду истим путем: започињу разграничењем светске

[1] Artaud di Montor, II, 285—6. pp.

[2] О ропству Пија VII види: Pacca. Memorie sul Pontificato di Pio VII. Ed. 1846. (Писац је очевидац догађаја које описује. Као секретар папске државе и кардинал, Пака је заједно с папом заробљен и послат у Француску); Извештај генерала Радета у I књизи Пакиних Меморија Artaud di Montor, Vol. II, cap. LVIII, LIX, 322—345. pp.

и духовне власти, да би дошли до коначне негације ове последње власти.[1]

Неуспели покушај Наполеонов за образовање независне националне цркве у Француској извео је нешто касније абат Ф. Ф. Шател († 1857 г.). Потпомогнут од Тамплијера и француских слободњака, са девизом „Рим мора пасти“, заснује он такву цркву 29 јула 1831 године, и одмах идуће године изда своје вероисповедање (Profession de foi de l'église catholique — française) и у овом огласи основни принцип модернистичкога гледишта на богословску науку, а на име, да је разум основа веровања, и да њему ваља сљедити и онда, кад разум с вером дође у опреку.[2]

Сличан покрет за установу националне цркве, независне од Рима, јавио се у Немачкој још 1817. На челу покрета беше Весенберг, генерални викарије у Констанци. Он би гоњен и не може остварити своје планове; али његове идеје проузроковаше од 1844 велики покрет „немачкога католицизма“, захваљујући издржљивом раду капелана Јована Роге.

У прогласу који је Роге упутио нижем духовништву и народу, папа се назива „туђинским власником, који претвара религију у оруђе својега власништва и онакажава је злоупотребама; који своје поданике држи у духовном ропству; — руши сугласност међу народима и подрива благостање отаџбине.“ Проглас завршује речима: „Храбрите се! Ваља да будете људи, пуни љубави своме позиву, мужеви, који пламте жељом, да усреће људе! — Сад ви нисте такви: сад сте робови у папе; вама су отели слободу разума, воље, срца. Зато дижите се противу тиранске силе римске јерархије, уништите празноверицу, тај отров слободна рада и слободне врлине, раскините окове

[1] „Модерна држава — пишу модернисти — јавља се као орган, одређен да регулише развитак заједнице с њеним материјалним и моралним интересима, у колико се ови садрже у функцији јавнога живота... Црква мора бити слободна од сваке дужности у политици; она се мора повући у сверу своје духовне моћи“. (Il Programma dei Modernisti, p 125.).

Али, школи модерниста није доста да држава буде одвојена од цркве, она хоће да црква буде потчињена држави у свима светским одношајима, како то јасно запажа папска енциклика. (Pascendi dominici greris § III. n. 5.).

[2] Chatel у Kirchenlexicon-у Ветцера и Велтеа III Bd. 108—110. ss. — Тај принцип нарочито држе француски модернисти наших дана, као што су: Лоази, Лабертонијер и De Roy.

савести и религије, који вас срамоте; борите се за духовно и телесно благо својих суграђана, и од тога ће бити благо и вама и народу!“ [1]

Многобројне општине одвојише се од Рима и образоваше немачко-католичку цркву, у марту 1845. г. Али у општинама беше разорних елемената, који не знадоше граница у порицању папства, и — оне се не могоше оградити од тих елемената. На место вере, чисте од празноверица, дође најсуровији рационализам, који упишти сав покрет 1848. год.[2]

Борба за установу независних народних цркава чини прву фазу у развићу модернизма, и ова се може назвати политичким модернизмом.

За том борбом јавља се у Немачкој нов покрет противу недостатака саме богословске науке у латинској цркви. Он уводи модернизам у нову фазу историског живота, која се може назвати научним модернизмом. Покрету су претходили радови неколицине учених богослова, који су се подухватили били да латинско богословље очисте од предрасуда, да га приближе резултатима савремене науке, да га изједначе по важности с другим наукама, како би богословска мисао и хришћанска истина добили више животне силе. — У низу таквих радника светле имена: Хермеса († 1830 г.) знаменитог бонског богослова, Франца Боадера († 1841 г.) и Антона Гинтера († 1863 г.).

Њихово предузеће прихватише и многи други гласовити научњаци. као што су: Адам Мелер († 1838 г.), Хефеле бискуп ротенбуршки († 1893 г.), Игњат Делингер († 1889 г.), Кле, Кун, Фрохшамер, Дреј, Штауденмајер и др. То беху оснивачи и вође такозваног „либералног католицизма у Немачкој“.

Ови посебни покушаји у правцу модернирања латинске теологије појачани су 1863. г. конгресом учених теолога у Минхену, који је дао и програм за реформу римокатоличке науке.[3]

Нови научни покрет изазвао је велику узрујаност у латинској цркви. Рим и немачки језуити притиском поострише борбу али и омаловажише тешко стечену репутацију новог немачког богословља.

[1] Лопухинъ. Op. cit. стр. 212.

[2] Сличан покрет појавио се 1842. год. у Белгији, али је остао без икаквих последица.

[3] Holl. Modernismus, 7. s. — Balan. Storia dela Chiesa Cattolica dall'anno 1846. sino ai giorni nostri. Torino 1891. Vol. II. 487. p. Edit. IV.

Промена на папском престолу није ни у колико утицала на поправку ствари. За папом Григоријем XVI, који је „својим поданицима дао мир без спокојства, сан без окрепљења и круну без управе,“ дошао је ратоборни папа Пије IX. — Први је игнорисао покрет и осудио Хермеса као човека, „који се увек учи, а никако не долази познању истине;“[1] други је мрачно проценио покрет, и изјавио да сурову науку нових учитеља по Немачкој не може толерирати никојим начином, јер ова не тражи истину, не култивира и не осветљује људски разум.[2]

Али се није застало на тим изјавама. На измаку 1864 г. Пије IX предложи кардиналској колегији да је потреба анатемисати „жалосно наслеђе француске револуције“, под којим је он разумевао све нове покрете у области науке и живота. 8. децембра исте године изађе познати Силабус[3] Пија IX. — Други одељак овога папског декрета[4] посвећен је немачким модернистима, јер анатемише све оне који разум уздижу у делима вере (чл. VIII), који исповедају да декрети апостолске столице ометају слободан напредак науке (чл. XII) и који говоре да метод и начела схоластичке науке нису у хармонији с потребама времена и научним прогресом (чл. XIII).

У европским државама Силабус је изазвао силно негодовање. Беше то анатема на слободу науке, речи, савести, на покушаје еманципована светске власти од духовне. И зато се дигоше преставници науке, штампе и државâ, као један, противу Силабуса. Особито силно незадовољство захвати Италију и на чело покрета стадоше: Александар Исаија, Пасаљија, Вито Рeђио, Цезар Канту, Вартоломеј де Риналдис, са изјавом, да је „Силабусом црква објавила најокрутнији рат противу силе људскога разума“.

Разви се на све стране опака литерарна и журналистичка борба, у сред које би сазван ватикански Сабор (8. дец. 1869. г.).

Модернизам је у два маха претрпео јаке поразе од Сабора. Најпре 24. априла 1870. г. кад су донесени канони De Fide et Ratione, по којима се светске науке двоје од науке откривене

[1] Damnatio G. Hermes per Breve Grerorii XVI. 26. септ. 1835. год.

[2] Писмо Пија IX минхенском архиепископу од 11. децембра 1862. г. Balan. Op. cit. Vol. II. 483. p.

[3] Pii IX. Syllabus errorum nostrae aetatis у Денцингера: Enchiridion symbolorum, Edit. VII. Wirceburgi 1895. г.

[4] Rationalismus moderatus § II. 377—8. pp.

и анатемишу они, који држе, да догме предложене црквом могу, према прогресу науке, имати и друкчији смисао, него што га држи и разуме црква.[1] — Још јачи пораз нанесен је модернистичкој науци 18. јула 1870. г. усвајањем догмата о непогрешности папе ex cathedra.[2]

Догма о непогрешности спутала је свако богословско знање, сваку слободу мисли и научнога рада, сваки могућни развитак богословске науке, тим, што је папу огласила извором и јединим универзалним учитељем свакога богословског знања.

Присталице либералног католицизма збише се тада у јаку опозицију према ватиканском Сабору и образоваше, уз припомоћ јансенитске цркве у Утрехту, засебну цркву. Тако је поникла старокатоличка црква. Она постаде нова база модернизму, у колико се то тиче богословске науке и црквенога уређења. И та база беше поуздана. Већ у самом почетку старокатолици одбацише, на основу начела Винћентија из Лерина: Id teneamus quod ubique, quod semper, quod ab omnibus creditum est нове латинске догмате: о непогрешности, непорочном зачећу, очистилишту, индулгенцијама, приматству итд. и тиме нађоше себи потпоре и у православној цркви од 1875. г. Од тога времена постоји и тежња за уједињењем тога облика модернизма са источном православном црквом.

Али се на томе није застало. У средини западнога модернизма појави се нова тежња, која истраживаше сугласност римокатоличке вере и модерне, слободне мисли, и заједно с тим, — измене целокупног теолошког и јерархијског система римске цркве. То је трећа фаза у развитку модернизма, која би се могла назвати практичким модернизмом.

Прво место међу представницима овог модернистичког правца припада енглеском кардиналу Њуману.

На темељу Хеглове филозофије тврдио је Њуман, у спису „Есеји о развићу хришћанске науке" да догматичка страна Хришћанства нема сталности, него се развија у времену као и апсолутна идеја света; да религиозна истина подлежи процесу развијања, као и свака друга истина, и да, према томе, у цркви не може бити догмата као неизменљиве истине.

[1] Canones Concilii Vaticani, c. 4. De Fide et Ratione (Denzinger. Enchiridion, 394. p.).

[2] Constitutiones Concilii Vaticani, Sessio IV, cap. 4. De Romani Pontificis infallibii magisterio (Denzinger. Enchiridion, 398—400 pp.).

Њуманова наука нађе себи много присталица у Енглеској и ван ове. На све стране се учило, по Њуману, да је Хришћанство историски факат, и да као такво мора бити предметом размишљања.

У највећем јеку тих појмова јавља се енциклика Лава XIII. Aeterni Patris (од 4. авг. 1879. г.) са задатком, да нанесе самртни ударац „разуму независном од Бога"; да рестаурира у свету верску истину по појмовима Томе Аквината, и да васпостави социјални ред и мир под скиптром непогрешног Првосвештеника. — Задатке енцикликом предвиђене започео је Лав XIII. одмах и остваривати. 15. октобра исте год. изашло је знаменито у историји модернизма папско писмо кардиналу De Luca, префекту конгрегације наука. Њиме је учињен поврат латинског богословља XIX века у средње векове, у времена схлаастике. „Најтоплија је наша жеља — пише папа — да се наука Св. Томе из Аквина, тако подударна с истином Вере, шири у свима католичким школама а поглавито у Риму, главном граду католицизма, центру католичког јединства... Одлучили смо, да установимо у Риму академију под именом и патронаством Св. Томе аквинскога, која би припомогла, да се философске науке култивишу по појмовима и принципима Dr. angelicus-a".[1]

Одјек на жеље Лава XIII чуо се одмах. — 7. марта 1880. год. једна маса философа и научењака дође у Рим да папи Лаву XIII укаже пошту баш на сам дан Св. Томе од Аквина. Језуит Корнолди поздрави папу у Ватикану овако:

„Философи у подножју Лавовоме дају символ разума који се клања вери и жртвује јој свој мач и свој штит. Лав представља веру што разум диже, грли и љуби; вера и разум спојени љубављу обновиће друштво, поправиће путе прогресу... интелектуалном, моралном и физичком.

„Као што војници полажу оружје пред својим вођом, тако и ми понизно стављамо папи на расположење срца, разум, мисао, реч, за миролубиви бој на обнављању философије...

„Лав, јак Петровим ауторитетом, с висине Апостолскога Престола посла Urbi et Orbi моћну заповест и рече: Томасо! — врати олтару ставу славу! Томасо! — буди као што си био

[2] Bonacina. Storia universale della Chiesa Cattolica. gurante il Pontificato di Leone XIII. Parte II. 1250,—1253. pp. Roma 1903.

универзални учитељ хришћанских философа; твоја философија је — философија хришћанска!"[1]

4. августа 1880. год. Тома Аквинат постаде патроном свих римокатоличких школа у свету, једини учитељ вере и здраве философије.

Овај повратак богословске мисли у средње векове, место жељеног јединства изазвао је велико расуло. У свима римокатоличким земљама и поглавито у круговима научених људи појави се отворено незадовољство. Оно је ишло у прилог модернизму. Против Рима и Томе Аквината устадоше у Француској: Мињо, архиепископ албски, абат Алфред Лоази, Лабертоније; у Енглеској кардинал Манинг и Тирел; у Немачкој — Гинтер, Шнитцер и Шел: у Италији: Рафаел Маријано, Валтазар Лабанка, Ђовани Семерија, Салватор Минохи, Ромуло Мури, Фогацаро и многи други. Као најобразованији представници богословске науке на универзитетима стадоше они на чело данашњег модернизма, истражујући корениту реформу науке и уређења у латинској цркви.

Званична римска црква да би стала на пут ширењу нових идеја, супротних њеној науци, уређењу и политици, — предузела је низ одлучних мера. Осуда абата Лоазија, екскомуникација Шнитцера, цензурисање Шела, суспензација a divinis Салв. Минохија, забрана журналâ, стављање у Index многих модернистичких списа абата Дениса, Лефранка, Хутена, Лабертенијера, Павла Виолета, сенатора Фогацаро (Il Santo), — то беше први одговор Ватикана, и религиознога папе — Пија X, на тежње модерниста. Притисак је појачавао покрет и довео до отворене борбе модериста с римским првосвештеником.

Год. 1907. абат Ромуло Мури публикује своју брошуру „Оно што хоћемо" и оштро нападне држање Пија X према модернистима, али је зато одмах подвргнут тако званој suspensio a divinis. У сами дан суспензације (15. апр. 1907. г.) папа је сазвао кардиналску колегију и пред овом изјавио, да модернизам није просто нека нова јерес, него је то „срж и сок свих јереси".[2] Ускоро за том изјавом слеђи Syllabus Пија X (од

[1] Bonacina. Op. cit. II, 1253, 1254, pp.

[2] L' allocution de Pie X. aux cardinaux (Revue internationale de Théologie, 1907. јул — септембар, стр. 563 и 564): „Vous voyes, vénérables frères, si nous, qui devons défendre de toutes nos forces le dépôt qui nous a été

3. јула 1907. г.), где се у 65 тачака осуђује наука модерниста у погледу на откривење, богодухновеност и догму, — на христологију, тајне и прогрес хришћанске науке. У првих осам тачака наглашава се право црквенога суда и над светским наукама.[1]

Ради бољег објашњења Syllabus-а обнародована је сурова енциклика Pascendi dominici gregis 8. септембра 1907 године. Овде се још темељније критикује сав систем модерне науке с философске, богословске, историске, апологетске и практичке стране, и оглашава као систем атеистички, као „синтеза свих јереси," опасна, како по католицизам, тако и по сваку религију.[2] Али се на самој критици не застаје. Последњим одељком енциклике (§ X) наређује папа: да се у студијама ваља држати схоластичке философије (§ X, n. 1.); да треба свргнути све ректоре и професоре који се ма којим начином буду окужили модернизмом (§ X, n. 2);[3] да треба забранити све списе заражене модернизмом, као књиге опасне (§ X, 3.); да треба установити у свакој дијецези цензоре за ревизију списа (§ X, 4.); да треба мотрити коме се поверава уређивање и сурадња на листовима (§ X, 5.); да треба скупљати зборове свештеничке и преко ових спречавати узурпацију свештене власти од стране модернизма, презвитеријанства и лајицизма (§ X, 6.); да треба у свакој епархији установити брижљив надзор (Надзорни Савет), чланови којега ће се скупљати под председништвом епископа једном у два месеца, зарад извиђања о кретању модернизма у књижевности, настави, клиру и омладини (§ X, 7.). На крају енциклике (§ X, 8.) папа заповеда епископима да на истеку године по публикацији

comité, nous n' avons pas raison d' être anxieux en présence de cet assaut qui ne constitue pas une hérésie, mais le résumé et le suc vénéneux de toutes les hérésies, qui tend à miner les fondaments de la foi et à anéatur le christianisme".

[1] Le Syllabus de Pie X. (Revue internat. de Théologie, октобар — децембар 1907., 672—682, pp.).

[2] Encyclica Pascendi § 7.

[3] Ibid. § X. 2: „Chiuque in alcun modo sia infetto di modernismo, senza riguardi di sorta si tenga lontano dall' ufficio cosl di reggere e così d' insegnare se già si trovi con tale incarico, ne sia rimosso. Parimente ci faccia con chiunque o in segreto o apertamente favorisce il modesnismo sia lodando i morernisti: sia attenuando la loro colpa, sia criticando la scolastica, i Padri. il magistero ecclesiastico, sia ricusando obbedienza alla potestà ecclesiastica da qualunque persona essa si eserciti...

енциклике, а после сваке треће године пошљу апостолском престолу подробне извештаје о стању наука које пролазе кроз клир и омладину у семинарима и институтима католичким.

Енциклика Pascendi dominici gregis схваћена је у модерниста као un acte de police et de gendarmerie pontificale, као документ, који је нарушио хармонију у односајима између духовне власти и индивидуалне савести. — Њена местимична нејасност, недовољна прецизност, неправилан основни поглед на модернизам као философску систему, дала је повода многим угледним модернистима, уједињеним у Риму (Società Internationale Scientefico-Religiosa), да подвргну критици теорије изнете у енциклици. Њихов рад у том правцу објављен је у новембру 1907. год. под насловом Il Programma dei Modernisti.

Programma још у самом уводу наглашава како је енциклика покушала да лажно и антипатично преставп јавности науку модерниста; она денунцира модернизам као опасну заседу против хришћанске побожности, и модернисте као невољне подстрекаче атеизма у савременом друштву.[1] „Ми не можемо остати неосетљиви — пишу модернисти — под суровим оптужбама, које врховни ауторитет цркве баца на главу нашу... Ми имамо не само право, него и дужност посредовати, примити изазивање на полемику и дискутовати науку, која нам се подбацује.“[2]

У пет опсежних одељака Programma износи у полемици систем модернизма (Esposizione del sistema del Modernismo) или тачније рећи: критички поглед на науку о Св. Писму и — еволуцију Хришћанства;[3] даје заштиту на нападе односно принципа агностицизма, метода иманентности, онакарађавања и промене у Христовој науци;[4] одговара на посебна питања: о упоредној ваљаности религија;[5] о вери и науци;[6] о цркви и држави.[7]

„Програм Модерниста“ је одмах по изласку забрањен под претњом тешке канонпчке казне и свештеницима и световња-

[1] Il Programma dei Modernisti, 7. p.
[2] Ibid. 7, 8. pp.
[3] Il Prognamma § I, 17—93. pp.
[4] Ibid. § II. 93—119. pp.
[5] Ibid. § 1, 119—122. pp.
[6] Ibid. § 2, 122—124. pp.
[7] Ibid. § 3, 124—127. pp.

цима; али се тим пре растурио по Италији, Француској, Немачкој и Енглеској и постао једном врстом програма модернистичког за све крајеве, и ако је он у ствари пре реплика на енциклику Pascendi, него програм.

*

Три је пуне године протекло од времена кад се модернизам одредио према римској цркви. Неуморљива борба тече и данас, утврђујући радикални контраст између цркве и модернизма. Она за сад само ставља на теразије силе противника. Јако пада у очи анонимност на страни модерниста, а она је рђава препорука, како вели Хол, за оне, који се за религију боре.[1]

II

Шта је модернизам сам по себи то се може познати само проучавањем његове суштине. Суштина његова разматра се данас у главном са два супротна гледишта, која нам дају контрарне резултате.

По једном од ових гледишта модернизам је срж и сок свију јереси, синтеза вековних заблуда, врста најопаснијег рационализма по Христову цркву, пут чистом атеизму.[2]

По другом гледишту, модернизам је симпатична појава, која тежи да очисти истинити католицизам од историскога наслојавања, да га примири са савременом културом и науком. Он за сад тражи божански елеменат у религији, завађеној измишљотинама средњевековне мисли, и установима папског куријализма. Он хоће да врати прави идеал цркве после дугога перегринства данашњем времену и да цркву учини чуварицом душа, да је надахне духом братства и мира.[3]

По овим појмовима ми не можемо ценити модернизам, јер њих истичу заинтересоване стране: папство и модернисти.

Ако ли се обратимо незаинтересованим писцима о новом покрету на западу, наћи ћемо да ови, или прејудицирају суд времена о модернизму, или падају у крајности оптимизма и песимизма у процењивању те појаве. Тако нпр. Тројицки, налази, да модернистички покрет може бити одобрен од источне

1 K. Holl. Modernismus, 48. s.

2 Encycl. Pascendi §. VII, etc.

3 Il Programma, 143, 144, pp.

цркве, и да је могућно шта више говорити о зближењу модернизма и Православља.[1]

Четвериков узима модернисте у заштиту од енциклике Pascendi и наводи, како они не поричу надприродни елеменат у религији, нити имају какве везе с протестанством и рационализмом: него се јављају као протест противу недостатака куријализма, а са задатком, да примире католицизам са савременом науком, прожетом идејом еволуционизма.[2]

Керенски изводи, да се модернизам сложно под несумњивим утицајем ричлијанског богословља — рационализма — који се опажа у свима основним богословским погледима модерниста: — на суштину религије, на хришћански догмат, на надприродни карактер религије хришћанске.[3]

Ове последње потврде побија Хол изјавом, да су модернисти далеко од протестанства и рационализма и да се они налазе у заблуди односно извора и принципа познања.[4]

А. Торе налази да модернизам у својим основама и по свом логичком процесу није обновљење католицизма, него насупрот: религиозна трансформација, која долази до негације римског католицизма.[5]

Али сва ова и оваква суђења имају карактер личног, субјективног погледа на ствар. О модернизму може се данас до бесконачности говорити и pro и contra, и свако ће гледиште наћи за се повреде у списима модерниста. Но то баш и показује да се о модернизму још не може говорити поуздано, а још мање дати каква општа оцена, што би захватала све фракције новога покрета.

Модернизам је још у развоју, још несређен. У њемуври и превире многа здрава и заблудна мисао. Кад превре — показаће се право његово обличје.

Талијански су модернисти, истина, изашли са такозваним „програмом модерниста“, али је тај састав још далеко од тога да се назове програмом, у правом смислу те речи. Сами саставноци тога списа називају га „репликом“, „одговором на

[1] Соединеніе церквей и модернизмъ (Странникъ 1908., № 5.).

[2] Религ. модернизмъ на Западѣ (Труды, 1908, VI, 329

[3] Римокат. модерн. (Вѣра и Разумъ, 1910. XXII, 429.

[4] Modernismus, 47. s.

[5] Cattolicismo e modernismo (Corr. d. Sera 18. септ. 1907.).

енциклику Pascendi"[1] и он је у ствари: опровржење појединих, али не свију теоретских ставова споменуте енциклике,[2] и негативно опредељење модернизма према папству. Тај задатак списа изводио се полемички, искључујући позитивно опредељење присталица новога покрета. Из тзванога програма модерниста ми знамо толико: да се модернизам и папство не мире; знамо шта све модернизам није, али не знамо све шта он јесте у ствари. Поред празнина у систему, при оскудици позитивног одређивања, и очитим нејасностима текста програмнога, при анонимности писаца и оскудици факта да је Il Programma dei Modernisti јавно примљена од свих модернистичких фракција, ми немамо права приписивати овом спису значај, који он нема ни по садржини ни по форми.

Оскудица позитивнога програма с једне, а неодређеност општег облика модернизма с друге стране, чине, да се данас не може дати правилна оцена о њему. Обележја појединих група ми немамо права чинити општим обележјем целокупнога модернизма.

Према томе ми морамо одбацити тврђење, да се „сви модернисти слажу у начелу, да религија обухвати само практичну страну човекова живота",[3] а тако исто и гледиште, да је „модернизам исто тако далек од протестанства, као и од званичне римокатоличке религиозне системе".[4] Модернизам у целини још нема на себи одличије потпунога рационалистичког адогматизма, да би се начело практичне религије утврдило, и ми држимо да је због тога прерано подозревати, да модернизам хоће такву религију, која обухвата само практичну страну човекова живота.

Исто тако прерано је изјављивати, да је модернизам исто тако далеко од протестантства, као и од римокатоличког система, јер се он још није довољно одредио ни према римском систему, с којим борбу води; према протестантству пак одређивање није ни покушано.

По моме, можда и неправилном схватању, научни модернизам данас не представља једноставну и одређену науку. Он

[1] Il Programma, 1, 8. pp.

[2] „Ми не можемо — пишу модернисти — у нашем одговору сљедити реду предмета у акту првосвештеничком, него ћемо овде дискутовати теорије које енциклика нама приписује". Il Programma § I, 17. p.

[3] Керенскій (Вѣра и Р. XXI, 285. стр.).

[4] Четвериковъ (Труды, 322. стр.).

се распада у три сасвим различите групе, по циљевима и задацима.

Прву групу чине модернисти који негирају религију откривења и црквени догматизам. Ту групу представљају французи: абат Лоази, Лабертоније, Блондел, Едуард де Коу и једним делом талијански модернисти. То је заиста „црвени католицизам", крајна левица модернизма. — Присталице ове групе уче, да је религија „акт савести", да се она човеку јавља као неопходни постулат његова унутрашњег сазнања. — Догма је резултат унатрашњег гласа човекова, а не — спољашњег ауторитета. Догма није нешто првобитно, него спроводно, просто помоћно средство. Првобитан је сам живот. Христос није саопштио људима систем апстрактних истина за веровање, него је проузроковао у свету човечанском божански живот. Он је тражио од својих сљедбеника само вршење својих заповеди. Зато је вера само један морални акт; зато се вера и шири само на практичну страну човекова живота. — Одстранивши тако два основна елемента наше вере: откривење и догматизам, модернисти ове врсте устају и на божанску личност нашега Спаситеља, и раздвајају историског Христа од Христа легендарног у теологији.[1] На тој тачки „црвени католицизам" се додирује са рационализмом Ричлијеве школе у садашњости.

Другу групу научног модернизма чине: Њуман, Тирел и енглески модернисти, који траже еволуцију догме. То је умерени модернизам. Он се темељи на основи философскога монизма, који претпоставља непрекидно развиће Апсолутнога и његову иманентност са човеком. Непрекидно развијање Апсолутнога објављује се и у догматској страни хришћанске религије и повлачи за собом непрекидно развијање догме, те се ова не мора претпоставити у вечној и неизмењеној форми. Овом теоријом правдало се донекле латинско новачење у области догмата, те с тога, ни строги ултрамонтанци нису осуђивали Њуманову науку. На против, они хвале Њумана што је еволуцију присвојио, не науци догме, него њеној — како веле — „репрезентацији". Догма је у суштини непромењена, јер је од Бога. Али њена репрезентација, пропорционална је јачини и енергије душе мислиочеве, и експанзивној моћи његова разума, и може бити различна према предмету, времену и околностима.

[1] Il Programma § I, 75. p.

Кад догме Њуман разликује две ствари: *νοούμενον* — идеју која се не мења, и *φαινόμενον* — одећу њену, која подлежи природним променама. Ту науку ултрамонтанци разликују од тако-зване „прогресивне еволуције догме“ код француских и немачких модерниста, коју Њуман, — веле они — није подржавао, и о којој није никад мислио.[1]

Тирел још јасније изводи, да религиозни живот не проистиче по иницијативи човека, него почива на откривењу. Догма је потребна да утврди религиозно сазнање. Суштина догме се не мења. Индивидуализам, који своју особитост уздиже на рачун целине, неурачунљив је у богословљу.[2] Са оваким појмовима Тирел не би осуђен био од римске цркве, нити стао у ред модерниста, да није устао одлучно против схоластике, која истоветује религију и теологију.

Трећу групу чине они модернисти, који хоће да одрже истинити католицизам, без историских наслојавања, која су га у току векова обезобличила и прикрила. Модернисти ове врсте хоће да држе истините догме и ове сматрају као науку самога Господа Исуса Христа. Они чувају васељенско предање, и верују да је само оно догма, што је свуд, свакад и од свију веровано било. Реч „еволуција“ приписују они мишљењима теолошким, која се, као и свака човечанска наука, морају усавршавати. То су старокатолици. Они пружају руку с једне стране догматистима с православним критеријумом: id teneamus, quod ubique, quod semper, quod ab omnibus creditum est; a с друге — мудрим прогресистима и еволуционистима, који веру своју разјашњавају мудро, јасно и разумно.[3]

Тако стоји данас модернизам. Несумњиво је да у њему има и добра и зла. Зато ми не можемо основано прићи ни томе закључку, да је модернизам у свом негативном правцу повољна појава. Јер се у модернизму негира, не само систем римског куријализма, у његовом данашњем облику, него се негирају и сами основи Хришћанства.

Па ипак, ако би хтели дати неку непристрасну оцену о

[1] Della evoluzione del dogma (La Civiltà Cattolica 1906. год. Quad. 1350. pp. 655—658).

[2] Holl. Modernismus, 29—32. ss.

[3] Encore le modernisme (Revue internationale de Théologie, 1908 јануар—март, 120. p.).

савременом модернизму, не прејудицирајући суд времена, — оцена би се свела на ово:

Прва група модерниста, по нашој класификацији, носи већ обличје крајног рационализма, и од ње се нема шта доброга очекивати.

Друга група — има пантеистичку основу. Из те групе можемо издвојити Тирела и његово правилно гледиште на религију и догму; али Тирел по несрећи није пропловио између Сциле и Харибде, него је застранио у питањима о ауторитету цркве.

Трећа група у начелу се не разилази с гледиштем наше цркве; али њени следбеници, у последње време, разрађују богословље више под протестантским утицајем.

Савремени модернизам не носи на себи месни и покрајински тип, као галиканизам: од све више и више постаје општом науком разних народа. Он не води борбу око појединих догмата, или појединих питања односно уређења цркве, него противу целокупне хришћанске вере, како се она схвата и држи у римокатоличкој цркви. Модернизам хоће да измени, сав систем веровања и црквеног уређења; он хоће здравије одношаје међу црквама и државама, и пуну сагласност између хришћанске вере и модерне слободне мисли.

Папство је свечано прогласило те намере као илегитимне и осудило их. Тим је спор између папства и модернизма достигао највишу тачку; али проба сила између противника још траје, остављајући скорој будућности само решење ствари.

С. М. Веселиновић.

ГОСПОЂО, МУЖ ВАС ЧЕКА...

— Из бањских бележака —

Ваљда под утицајем многих причица из бањскога живота и Нушићевих подлистака те врсте, он је дошао с њом у бању да је свакако сачува од искушења што се обично догађају из дуга времена и пустоте. Она је млада, лепа и на своју руку поносита. По кукасту носу, сочним и дебљим уснама и, упреко избаченим очима види се да је праунука покојне Саре Аврамове, с којом је и овај јадник грдну муку мучио и по Јегипту и по Месопотамији с лепоте и ђаволштине њене, кад је често дреждао и чекао је док се врати испод фараонских и кнезовских шаторова .. Дакле, будући ћерком некога отачаственога Аврама банкара или лекара, наша је јунакиња мужу своjему донела добре новце, за њих купила од њега карту да може све чинити, добила презиме вишега официра и стекла право да уђе у отмено друштво, шетка се по бањама и прави познанства са жудњом свакога ускока и улеза. И он је леп и млад, поред тога и човек који је много обећавао. О, како би свака од ових несташних бањских госпођица срећном се осећала кад би била његова, да није само ове... ове — Јудејке, која им прави сметње и код нежењених и којој само није привлачан њен муж, наравно тога ради само што је толико био пуст и глуп да узме њу...

Рано је јутро. Сунце још није продрло у бањску котлину, а она је пуна света што хита на купање. Њен је муж такође устао, дошао у кабину, пустио воду у каде, па изишао пред купатило да причека своју лепу женицу. Корача он прилично времена, корача већ нервозно, чека је много, па му се већ смучило и од тога чекања и од свежа ваздуха, који је махом незгодан у планини на ште-срце. Нити да иде да је зове, нити

да пође на купање, јер зна да ће она и за једно и за друго отпочети грдњу, уз плач и праску проклињати дан кад се удала за тако некултурног човека и назвати га својим, ну најмање, инквизитором. Зна он врло добро да она с неким непојмљивим бесом хоће као акреп да пије његов мир и расположење, да га мучи, свесно и искрено, као што су њени прадеди мучили свакога праведника у своме домашају. Зна да ће она почети пред светом да виче и зато не учини ни једно ни друго, него посла бањску слушкињу да је позове.

Ова отиде, разгледа и нађе број стана, куцну и отвори. Али се оштро трже и притрупи вратима као да хтеде да спречи залетели рој љутих осица. Црвени жар је опипу уз образе као да је нешто стидно сама учинила. Дође јој тешко што је женско, јер јој се учини веома и страшно гадно и бескрајно ниско да жена шаље мужа у купатило раније само зато, да би још топло место његово у кревету могао да заузме други мушкарац. Али се опет трже као човек који није дужан нити позван да се меша у господске работе и, одшкринувши само мало врата, некако презриво и гадљиво подвикну:

— Госпођо, муж вас чека...

После доручка муж пође с њом да прошета по великој бањској околини, притиснутој густом шумом, сав у неку руку срећан што му жена пође и послуша га. Чим зађу дубље у шуму — мишљаше он — и сакрију се од завидљивих очију многих, он ће је страсно загрлити и огњено пољубити, и то ће бити пољубац тако сладак, као што је био онај кад су се први пут објаснили... Но кад се примише уз једну узбрдицу, она му поче говорити како је ово усамљивање смешна ствар, јер су они већ озбиљни људи, а не гимназист и институтка, како се боји да овим не падну у очи свету, да својим неодвајањем не даду повода за подсмех, а нарочито да њега не осумњиче да је љубоморан кад овако лепу и младу женицу има .. Да, она се тога боји, јер би хтела да његов углед у друштву не опада, а осим тога да им и љубав штогод не претрпи, јер она се може довести у сумњу, па чак и питање, ако су муж и жена увек заједно, пошто на крају крајева љубавни жар почне да трне, љубав се некако просто излиже као букова слоница, ако се не прнчува, једном речју: на овај начин се једно другому брзо досади, а после овога трагедија чека на прагу да јој се отворе врата. Нарочито су опасна овака места као што су бање. Стога

је она за то да су више у друштву, а не да хватају прикрајке овако у двоје.

И баш у овај тренутак их сретне на стази неки витки коњички поручник. После првих поздравних реченица, она му слободно, готово рођачки, пружи своју само чипком покривену руку, другом посла мужу пољубац, климну главом и с хидалгом успути кривудавом стазом пут тморнога гушљака. Шетали су дуго, ћереталн, одмарали се, изјављивали љубавна осећања, као да је то обома први пут. У сазнању да је пред мужем готово неодговорна, јер је тобож нови, виши тип савремене женске, она се беше сасвим заборавила и јамачно би још дуго ту остала, да извежбани у овој грани поручник не ђипи, галантно јој пружи руку и не рече:

— Госпођо, муж вас чека...

Време је ручку. Готово све је заузело своја места у пространој сали за ручавање и, као нека добро васпитана велика задруга домаћинска, похитало да се ни на кога не би чекало. Њу је муж дуго чекао док се облачила и док јој фризерка намештала косе у онако чешљање, како је данас помодно и како се виђа само у околини порушене престонице Филипа Маћедонскога код сељанака. Муж је већ полуљутито пошао к ресторану, а она за њим назорице, подижући час једну час другу руку да намешта чешљеве и чиоде. Све јој се чини да није довољно опремљена. И таман да уђе у ресторан, кад их на прагу срете други познаник, велики удварач и помодар, којему је, при том, веома криво што је само Србин, а не чистокрвни Инглез или Француз. Он их заустави, показујући последњу свеску нота што му је послао неки Цимерман из Лајпцига, код кога, узгред буди речено, он само и поручује ноте... Она, ипипајући свој оковратник, рече мужу да уђе и поручи јела, док она разгледа ове новости.

Муж уђе, седе за сто, разгледа мени̑, па обори главу, јер опази да га цео свет — ко жали, а ко презире и смеје му се због госпођина држања. Он осети сав тежак положај свој и виде да је просто лудо чекати је на ручак, каогод и поћи и звати је. Он поручи за себе супу, али му други гутљај застаде у грлу, јер га одозго срете нешто што брзо поче да мили као читава војска мрава̑. У мало му сузе не грунуше од бола, и он осети да је глуп толико исто колико и несрећан. А положај безизлазан. Све је отишло ђавољим трагом. Он се просто предаде

тому расположењу, гледајући тупо у тањир супе како се хлади и стине као његова душа, младост и живот... И то највише и најбрже осети момак Милосав што послуживаше његов сто. Он у вишем официру зажали машкарца. Одмах притрча кроз дворану, зађе на ону страну где је поток и шума, па грмну као топлички пандур:

— Госпођо, муж вас чека!..

После вечере. У сали за свирање одабрани круг младежи. Окружили клавир, свирају и певају; у међувремену пријатне шале, мала расправљања и шетње. Као у бањи где се и туђинци зближе, али опет озбиљно пазе на такт и уљудност.

Она беше на крају са три гардиска официра, размећући се и хохочући као каква полусветска кокота. Они јој беху донели колача и мољаху је да пође у друго одељење, да не би свет приметио те слаткише. Она, напротив, покретом тржишне жене развали пакет и ускликну као да је тамо нашла брилијанте, хотећи да заголица женску сујету и завист осталих дама. Али чим ово учини, пође у собу где је билијар и где обично у ово време нема никога. Уз потресни кикот, што одмах настаде, почеше се јести колачи.

А муж стојаше у другом углу у огртачу са витешком мином на лицу као човек што се тобож заклео да се ни у најтежем тренутку не заборави бити увек само џентлменом. Он се чињаше како слуша музику, кад споља дотрча неки малишан, сав зајапурен.

— Мама, — поче он предишући: — ете, овај, код билијара грле се!..

Пренеражена мама скочи да му затвори уста, сва застиђена што њен синчић уме и може овакве ствари да уочи и да их приповеда. Муж се за часак заборави и пљуну од неке гадљивости, па се прибра, пође к соби где је билијар, куцну на врата, отвори их, даде мали полупоклон, па и сам верујући да јој као није муж, којега он дубоко жаљаше, уљудно рече:

— Госпођо, муж вас чека!..

Врњци, 1910. **Гр. Божовић.**

ИСЕЉАВАЊЕ МУСЛОМАНА ИЗ БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ

— G. Gravier

Пре три и по столећа, у време турског завојевања, Босна и Херцеговина биле су насељене искључиво српским становништвом, све хришћанима, које је живело под феудалним уређењем. Изузетно од осталих случајева, велики део ових Словена пређе у Ислам. То је особито био случај са властелом, поседницима, који могоше на овај начин сачувати имање и положај; они створише тада повлашћен сталеж мусломанских Срба, који се одржао за све време турске владавине. Захваљујући своме положају на крајевима отоманског царства, усрдности са којом исповедаху своју веру преобраћених отпадника, изврсној потпори што су је пружали турској војсци, они још увећаше своје повластице, те су врло често уживали праву и стварну самоуправу. На супрот томе, они Срби што су остали као православни или католици беху потиснути на сасвим ниже положаје: то су били „кмети“, врста робова који обрађиваху туђу земљу, који су били принуђени да кулуче и да сносе тешке намете у природним производима.

Аустријска окупација Босне и Херцеговине није донела никакве битне промене феудалном уређењу: од тридесет година на овамо судбина кметâ се погоршала. Аустрија је спочетка гледала да придобије мусломане и да створи себи међу њима одану странку, или бар неутралну, сличну странци чешкога племства у Чешкој. У њихову је корист она и протумачила и допунила турске законе односно кметâ.

Ипак, захваљујући новом уређењу мира и безбедности, становништво се нагло умножило, и у погледу рађања и у погледу досељавања. Цена слободне земље је постала двапут већа од цене феудалне земље. Властела, аге и бегови, чије имовно

стање дође у опасност услед нових потреба раскошности, и који су се задуживали све више и више благодарећи намерним олакшицама од стране Аустрије у отварању кредита, покушаше да увећају своје приходе на рачун кметâ, или се решише да своје имање претворе у новац целокупном или делимичном продајом добара. Кметима пак било је поготову немогућно да купују слободну земљу, с погледом на њену врло високу цену. Они су могли покушати да се користе све многобројнијим и многобројнијим продајама. Али настадоше грдне злоупотребе. Ево како најобичније: добра су се продавала за извесну суму, али се при преносу бележила цифра кудикамо већа од стварне цене; суд је извештавао кмете о продаји, и, ако би ови изјавили да се желе користити правом откупа, имали би тада да плате уговорену суму, и још врло скупо право преноса (6% од означене цене). С друге стране, како је кредит којим су располагали кмети био сасма недовољан, не треба се чудити ако су највише њих 25.000, од год. 1878, доспели да се откупе и то најчешће под условима врло тегобним. Према статистици од 1895. било је тада у Босни и Херцеговини 5.833 властелинских породица, готово све самих муслимана, на 112.000 породица кметâ, од којих су четири петине располагале искључиво феудалном земљом, док је остатак могао да присвоји и по који комад са стране. Од 1895 до 1907. само је 8.200 њих доспело да се потпуно ослободи.[1] Тако, пред анексију, аграрни проблем је постао главно питање у унутарњем животу ове две области.

За педесет година окупације није се дакле нимало поболшало материјално стање кметâ; него је убрзано опадање аристокрације ага и бегова, и ништа се није предузело да се становништво интелектуално подигне. Према статистици коју је објавила Босанска Земаљска Влада, за Босну и Херцеговину заједно, било је у току 1906—1907 школске године 379 школа, подељених на 290 општина; 295 беху општинске, а остале вероисповедне или приватне, сразмерно: једна школа на 137 км. квадратних и на 438 становника; на 235.000 деце, колико их је у земљи било, само њих 34.887 су похађали ове школе.[2]

[1] Цифре је донела Neue Freie Presse, 8 марта 1910.

[2] 1907—1908: деветнаест нових школа. — 1908—1909: отворено још деветнаест школа. Ово подиже број основних школа Босне и Херцеговине на 417, у почетку последње школске године.

Мусломани, врло осиромашили и непросвећени, изузев елиту коју маса није разумевала, — сељаци, варошани, велики поседници и запатлије, — осећали су да су им вековне повластице озбиљно угрожене, сад кад су потпали под туђиначку власт — са добро организованом бирокрацијом, која се старала како ће да задовољи своје власничке потребе, — под власт не само хришћанску него и са чисто клерикалним тежњама и традицијом. Ова бојазан је примећена још од првих година окупације; јак се један емиграциони покрет, предигра садашњег покрета, био показао у мусломанском становништву Босне и Херцеговине.[1]

Ови први „мухаџири“ (општи назив мусломана исељеника) упутише се у Турску, земљу своје једноверне браће, којој се они као сународници сматраху. Једни су се настанили у европској Турској: у Старој Србији и Македонији нема скоро ни једне вароши а да у њој и они немају своју нарочиту махалу; расули су се од Малеша, на бугарској граници, па све до Еласоне, на граници грчкој; многи су затим ступили у војску и жандармерију турску. Али највећи део се настанио у Малој Азији, у којој су се груписали од Смирне до Ески-Шебера, а нарочито у околини Бруса; они су створили гдегде велика села, од којих се неки зову „Боснакеј“-и. У овом новом поднебљу, на земљишту тако различном од њихова, многи од ових исељеника помреше чим су дошли; читаве се породице врло брзо затреше. Они што су наџивели, старци нарочито, који нису могли да науче турски и који непрестано осећају да их сматрају унеколико као странце, чувају у срцу живахну успомену на своју лепу домовину; али деца научише турски, заборавише српски, и отпоче нагло стапање.

[1] Број мусломанског становништва у Босни и Херцеговини од 1879 до 1885 год. попео се од 448.613 на 492.710 становника, дакле с прираштајем 9,83%, док се за исто време становништво православне вероисповести умножило од 496.485 на 571.250, дакле с приращтајем 15,06% и католичко становништво од 209.391 на 265.788, т. ј. с приращтајем од 26,93%. Мусломани, 1885 нису више представљали 38,73% од целокупнога становништва, него 36,80%. За идућих десет година, — знак да је исељавање ослабоколо или готово престало, — приращтај је без мало не опет постао нормалан (22,30%): али бројна сразмерност непрестано уступа пред напредовањем других вероисповести: 1895 она износи само 34,99%, т. ј. нешто више од трећине укупнога становништва.

Анексијом Босне и Херцеговине опет је започео тај покрет исељавања. Одједном муслимани добише жељу за новом сеобом, затим пођоше — али овога пута не више посебице или са појединцима, подвојено, него у групама породица, у правим племенима од 200 и 300 па и више глава. На један мах се 50000 молби за пасоше стекоше у канцеларијама аустријских власти. И мусломани из вароши и они са села као да су били дали реч једни другима. Била је велика усколебаност у свима крајевима земље, међу свима класама.

Анексија је била као дефинитиван запт — са свима последицама: мусломани осетише да ће брзо доћи крај њиховим старим повластицама верским и политичким, њиховоме друштвеном уређењу, њиховоме прадедовском праву својине. Уз то, анексија је значила за њих потпун губитак наде на повраћај Отоманској царевини. Практични обзири тад беху пренебрегнути: шта маре положај, имање и савремене погодбе живота; верско осећање било је моћније; оно је угушило чак и народносно осећање, које се ипак живахно очувало заједничким предањима, језиком, заједничким животом и земљом. Потпуна необавештеност о ономе што их чека и безазлено уверење да ће наћи сасвим готову нову домовину, и много бољу од старе, подржавали су их да се жртвују.

При оваквом душевном стању, у којем се види у исти мах и мржња Србина према немачкоме „Шваби" и верски занос мусломана, довољан је био и слаб спољни подстрек па да изазове готову одлуку. Подстрек дође у исти мах из Аустрије и из Турске, пошто је једној ишло у рачун да мусломани напусте анектовано земљиште, а другој — да их прими код себе.

Аустрија је гледала у овој сеоби мусломана ишчезавање становништва непокорног њеној социјалној и верској политици; но нарочито овај одлазак, стварајући извесне празнине, изазвао је знатну промену у поседничкој својини. Банке и капитали аусто-угарске монархије увек беху готови да закупе земљиште, које ће затим гомиле насељеника населити. Тако је југословенска брана, толико отпорна дотле, била начета, и кроз пукотине су продирале мађарске и германске колоније. И Аустро-угарска је пружала исељеницима новаца и разне олакшице у путовању.

Турска, опет, имала је свој план, који је био изложио д-р Назим-беј. И она је радила на извесној унутрашњој колонизацији, која би овде била дело самих Мухаџира. Младотурци су се обратили свима верним што су живели ван њихових граница, да и они допринесу препорађању отаџбине. Мусломани из Босне и Херцеговине требало је да се одазову исто тако као и Черкези из Дагестана, као и мусломани с Крита и из Бугарске. Али какво место да се додели овим дошљацима? Македонија, област са врло центрифугалним тежњама, и која је највеће неспокојство задавала Турцима, била је земља у којој су се имали настанити досељеници. Слабо је марило што су мусломани из Босне и Херцеговине били словенског порекла и говорили један словенски језик, главно је било увести у Македонију један јак котингенат мусломански и тако сузбити претензије које су суседне државе могле у погледу те земље истаћи. Младотурци нису имали ни скрупула ни неспокојства обраћајући се на Мухаџире, јер су знали да могу рачунати на потпуну оданост ових мусломана, који су држали на то да се покажу достојни своје вере.

Тако, док се савремене селидбе врше из економских побуда, и док, понекад, и народносно осећање ту игра неку улогу, као у Алзасу после 1870, или чак и у Турској, после Берлинског Конгреса, овде напротив ничега сличног. Економска будућност је била повољнија у Босни и Херцеговини но и у једној покрајини Турске, и ова сеоба је хотимично кидање свих веза расе, крви и језика, негација чак народносне идеје. Намећући ћутање, надвлађујући све остало, верско осећање је нагонило на сеобу.

И ако нема још статистике о целокупности овог исељавања, ипак је могуће пратити га и одредити му важност, захваљујући подацима добивеним од турских власти или штампом саопштеним, било у месту одласка, било у земљи доласка, било најзад, извор још поузданији, при уласку у Србију, на пролазу кроз Београд, т. ј. путу којим иду сви исељеници за Турску.

Првих шест месеца године 1909 има само неколико осамљених полазака; али по извештајима што их је саопштило „Новоје Времја“,[1] у току два последња месеца 1909 и прва два 1910, 3295 Мусломана већ беху оставили Босну и Херцего-

[1] № 76. 17. III. 1910.

вину. На неколико дана доцније објавила је турска статистика, за протеклу годину (март 1909 — март 1910), долазак 5672 Мусломана који су дошли скоро сви из Босне. То је била само авангарда. У броју од 23 марта прошле године, Српска Ријеч, лист у Сарајеву, објавила је да 30 породица тога истог дана оставише варош и да су се, у осталој Босни, више од 1500 других породица обратиле молбом влади за пасоше. Од тада готово ни један дан није протекао а да београдски листови не забележе пролазак све многобројнијих и многобројнијих група: најпре десетак лица, сад десетине породица, стотине појединаца; они путују градећи каткад читаве поворке. Првих месеца су се кретали аге и бегови усамљено са својим породицама: сад је то била маса сиротих сељака, који су једва имали од чега живети, одвајајући од кметских прихода још и новац за државни порез; то је била најзад маса младих људи, поколење које није запамтило турска времена: сви сложно говорећи, да није оно Турчин који не живи на земљи султановој.

Покрет беше обухватио све области, све сталеже, нарочито сељаке, које је, сумње нема, било најтеже покренути, али који су, на супрот томе, били највећма одани својој вери; а од свих области Крајина, врло позната у Босни са свог фанатизма, као да је била највише усколебана. Ничега нема сличног исељавању у Америку — у овој сеоби целих породица, група породица и понекад читавих села, која би се скупа кренула, не мислећи на повратак, а под вођством једног старешине. Овај призор много пре опомиње својим патријархалним обликом на примитивне сеобе.

Сви ти исељеници, пошавши железницом и прошавши кроз Славонију, Србију и Стару Србију, пошто су успут видели све своје једноплеменике, приспевали су најзад у обетовану земљу. Да ли је она била спремна да их прими? Да ли је Младотурска у истини усвојила мисао Назим-бејову? Одговарајући на једну интерпелацију, велики везир Хаки-паша је изјавио у отоманској Скупштини, 1 јуна 1910, да емиграција мусломанска за времена Абдул-Меџида није дала очекиване резултате, јер је извршена у несрећним приликама; но да није тако и данас, јер је он водио рачуна о њеној организацији. Одређена је нарочита комисија да откупи земљиште, на ком ће се настанити мухаџири: стављено јој је на расположење 15.000 турских лира, т. д. више од 300.000 динара, и, крајем јуна, та

сума је већ била готово исцрпена; осим тога, 1.000 лира беше одређено на куповину 200 волова из Србије, ради земљорадње. У исто време буде наручено у Солуну 100 плугова, намењених за мусломане из Босне, насељене у скопском вилајету. Држава је, с друге стране, узела на се да одвоји један део јавног земљишта, што ће га уступити досељеницима бесплатно, као потпуну њихову својину и ослобођену за неколико година сваке порезе. Најзад, Младотурци су гледали да се покажу исто тако предусретљиви спрам занатлија из вароши, јер су обећали сваком оцу породице, од дана кад би приспео, по 5 турских лира.

Не хотећи пустити досељенике да се насумце настањују, упућивали су их најпре у који велики град: Скопље, Солун, Цариград. Ту су они били усредсређени, очекујући неколико дана на решење по својој ствари. Они што долажаху у Цариград били су готово увек настањивани у Малој Азији: слали су их у најразличитије области: од Адане до Ерзерума, од Смирне до Дамаска. Изгледа да је неко време било извесног плана: мусломани из Азије имали би да буду настањени по Македонији, а ови из Европе по Азији. Али овај нешто химеричан покушај би убрзо напуштен: велика већина мухаџира, нарочито последњих месеца, била је раздељена на три македонска вилајета, — нарочито солунски и косовски — и на Стару Србију. Комисија, која се старала о овом разређивању, гледала је да их настани тамо где мусломански елеменат није износио више од 10%—15% целокупног становништва, е да би тако успоставила неку врсту уравнотежености с осталим народностима.

Ово старање се врло очито показује у скопском вилајету. У вилајету солунском је држава без сумње откупила читава села од бегова, и поред свих понуда које су могли учинити дотадањи притежаоци: у области Петрићу, на Струмици, насељено је тако 500 породица мухаџирских. Али, према саопштењима Вардара, српскога скопљанског листа (13/26 мај, 1910), комисија је имала намеру да, маја исте године, настани у Старој Србији и скопској области 1.700 породица. Хиљада отприлике би се настанила око Ђакова и Пећи. У то време већ је 560 породица било настањено у Скопљу и околини, а 230 у околини Куманова.

У пркос напорима Младотурака ово насељавање није ишло без тешкоћа. Изгледа да је влада турска била мало изненађена и преплављена овом наглом навалом. Тако мухаџири, приспели у току последњих месеца, морадоше често да се задовоље на брзу руку добављеним и заосталим комадима платна, дасака, и каткад да конакују на голој земљи, под оловним сунцем, хранећи се са нешто намирница које би им власт разделила и очекујући, дуже или краће време, да им се одреди стално станиште.

Али то само беху материјалне сметње. Ваљало је досељеницима не само наћи станиште, него и осигурати им га против незадовољства становника који су сматрали да су лишени својих добара и да им је народност угрожена; јер је држава или откупљивала чифлик од његова власника, и тад су мухаџири заузимали место истиснутих поседника; или је досељеницима давала један део државнога добра, притиснутога дотле великим делом „утрипама“, т. ј. јавним пашњацима, потребним овоме још упола пастирском становништву. Тако се могло очекивати утолико веће негодовање уколико су долажења постајала многобројнија. Грци, Власи, Срби и, нарочито, Бугари се истински узрујаше и жестоко повикаше против неправде, чијим се жртвама сматраху, при помисли да ће земља, коју су они кроз векове обделавали и за коју су још плаћали све наметнуте порезе, бити уступљена бесплатно, као потпуна својина, скоројевићима, одређеним уз то још да ојачају Муслумана угњетача. Одјек њихових жалби био је у отоманском парламенту бугарски посланик Далчев. Велики везир одговорио је указујући најпре, како и друге владе сматрају за своје право да тако раде; затим, како ће на овај начин бити уведен у царевину један разборит елеменат, који ће убрзо вршити благотворан утицај на све остало становништво; најзад, он је без по муке показао како би чак и тамо где је насељеност била најгушћа, она могла бити лако и без штете удвојена. Али ова објашњења не могаху уверити хришћане у Македонији. Бугари нарочито испољише своје нерасположење: ови мухаџири исповедали су, истина, ислам; али, с друге стране, они су били српског порекла, долазили су из српских земаља и говорили само српски, а зна се сав значај питања школе и језика у народносној борби у Македонији; досељавање је значило нову помоћ српском отпору против опасних намера бугарских над Словенима у Македонији; то је био прави одбој њиховој про-

паганди. С друге стране, долазак македонских Бугара, лишених свог имања, који је падао истовремено с навалом оних што не хтеше да положе своје оружје, био је нов повод неспокојству Бугарске. Тако се појави *Бугарско-македонско Удружење* — ништећи огњем сва села и имања додељена досељеницима, и вршећи на тај начин не толико дело освете колико притисак, који би имао да одмах заустави, а можда и натраг врати бујицу мухаџира. Крајем маја 1910 дознаде се да су чете бугарске напале и спалиле, после дужег пушкарања, село Главицу, чифлик поседнут досељеницима из Босне; затим је дошао ред на село Драгуљево (Струмичка област), недавно подигнуто и настањено досељеницима. Вођ једне групе мухаџира, на неколико дана по доласку у Скопље, нађен је једног јутра у неком бунару, мачем прободен. Против таквих насиља, влада турска је могла само овластити досељенике да се и сами бране: она им је оставила у рукама све оружје које им се затекло, док се оно осталоме хришћанском становништву немилосрдно одузимало. То је био повод новом протестовању, новој мржњи.

Друга још већа тешкоћа је долазила од самих мухаџира, од њихове носталгије и разочарања у току последњих месеца. Као уопште сурова и од природе нехатна гомила, која је најчешће полазила без материјалних средстава а са варљивим надама, немајући појма о земљи у коју су ишли, требало је да се ти исељеници прилагоде једноме новом свету, непријатељски расположеном према њима. У македонским котлинама, сивим од прашине, међу огромним масама голих планина, на овоме од сунца опаљеном земљишту, под овим загушљивим небом, Бошњак убрзо зажали за зеленилом својих ливада, воћњака и шума, за тако простим и благим видокрузима својих високих брежуљака и хладовитих долина под влажном светлошћу свога неба. И ничег не нађе у људима, што би му ублажило ту супротност природе, већ саму собом тако сурову. Уместо свега што му је било обећано и наговештено, настала би бескрајна сељакања, дуга чекања што их је спутан подносио, ишчекујући као какав просјак дневну новчану помоћ, коју су благоволели доделити му. Затим, кад се једном настанио, јављала се потмула мрзост, а каткад и отворено непријатељство, свих оних што беху око њега. Напослетку, Турци, далеко од тога да га

сматрају као брата, осећали су према њему само неку врсту нешто презривог сажаљења.

Тако се у Београду примећује, од месец дана на овамо, укрштавање двеју струја мухаџира: једне, која иде, али већ слабије,[1] у пређашњем правцу, све непрестано од Босне и Херцеговине ка Турској; друге, сасвим нове, у обрнутоме правцу, засноване од мусломана што се, после несрећнога искуства и читавог низа непријатности, враћају своjем првом станишту. У септембру и октобру (по старом) 110 породица, са 681 лицем, враћајући се из Турске, дошло је тако у Босну. Ако је, с једне стране, влада Аусто-Угарске правила сметње при давању допуста на повратак, — с друге стране је Сабор (посланичка скупштина у Босни и Херцеговини) вотирао 35000 круна као помоћ оним мухаџирима, који би желели да се врате.

У Босни, образовани муслимани који заостадоше, осетили су, исто тако као и њихови сународници православни Срби, опасност која се јавила услед проређивања својих редова, онда кад је германско продирање међу њих постајало све страшније. *Мусават*, орган босанских мусломана, и понаособ великих поседника, непрестано је дизао глас против исељавања. Решени да бране своје положаје, они воде живу борбу: и у земљи, да би спречили одлажење, и у штампи, да би се ставили насупрот обавезном откупу добара.

И заиста, аграрно питање је у Босанском Сабору било покренуто. Мноштво добара било је продато или изложено продаји. Врло често није вођено рачуна о праву откупа, признатоме кметима, пошто влада гледаше да потпомогне куповину земљишта страним капиталима. Кмети опет постају све нестрпљивији: не пристају да плаћају старе феудалне намете, да се још покоравају обвезама што подсећају на ропство. И већ су немири избили у извесним котарима (Велика Градишка, Прозор...): морали су бити послани жандарми и војници. Тражи се потпуно уништење старог стања ствари, земља као пуна својина сељакова и то само босанског сељака, — једном речи: пожурити са откупом земље и обезбедити је једино Бошњацима.

Ова аграрна криза је реаговала на политички живот. Недавно донесени устав за Босну и Херцеговину почива на раз-

[1] Забележено је, при проласку, на станици београдској: у јулу — 198 породица, 1466 исељеника; у августу — 92 породице, 905 исељеника; у октобру — 80 породица, 618 исељеника.

зиковању трију вероисповести (православна, мусломанска, католичка) на које се дели становништво. Дотле се био обелодањио стварни споразумни дух између Срба и Мусломана. Била је ту једна од оних коалиција, какве Беч не може да трпи. Али је и ту успео да изазове расцеп, благодарећи баш аграрноме питању. Православни су унели у свој програм обавезно откупљивање кмета. Влада је томе противна, претпостављајући факултативан откуп, којим би се олакшало увођење њених насељеника. Мало помало и она је успела да отргне Мусломане од православних Срба; аграрни немири су уосталом много томе допринели. И ето данас већ, као да је леп јучерањи савез сасвим доведен у питање, чинећи места неслози, која би, наравно, могла бити од користи само заједничком непријатељу.

Од овог мусломанског исељавања, од решења аграрног питања, које она сама чини могућим, и од политичке немоћи коју она ствара, Аустро-Угарска се спрема да што већу корист извуче.

С француског превео
Гргур Берић.

ХРОНИКА

НАУКА О ЈЕЗИКУ И ПСИХОЛОГИЈА[1]

Односи између науке о језику и психологије врло су стари. Они се могу пратити од почетка обе ове науке код Грка па кроз векове све до наших дана.

Занимљиво је како су савремени и сада баш најстарији језичкопсихолошки проблеми и сазнања. Тако Протагора се бави о роду речи и о начинима говора; Хипија обраћа пажњу на разлику „појма", која је у гласовима или, како се тада говорило, у словима; Продик врши синонимска испитивања; Платон у Кратилу расправља питање о „правилности" назива; код Аристотела налазимо сазнање, да је предмет логици само садржај значења потврдних реченица а не и реченица за жељу, из чега излази, да наука о значењу језика мора имати и један ванлогички, нарочито психолошки део. Код стојика (у њихову појму λεκτόν), пре свега код Хрисипа, даље код Епикура и његових присталица опет се појављује појам о „унутарњем облику језика": језик је, по мишљењу Епикурову, од природе (φύσει) али не, као што је узимао Кратил, по истим законима образован код свих народа; има дакле између народа и народа разлика у законима о језику. Насупрам иначе екстремно логицистичког гледања на језик код старих ништа не значе ни сразмерно дубоки језичкопсихолошки погледи, нарочито што се тиче синтаксе,

[1] Приступно предавање ванредног професора за општу науку о језику и филозофију у Лајпцигу, д-ра Отмара Дитриха, о историјској теми, које је објављено у Шредерову листу „Germanisch-romanische Monatsschrift" (св. за новембар 1910, стр. 616—633), саопштава се овде скраћено.

код Аполонија Дискола и других тако званих аномалиста, који нису били у стању сломити моћ логицизма у науци о језику. Она остаје и кроз цео средњи век па и до у ново доба, у делима Скалигера, Санкција, Перицонија, таква је у главном Gramaire generale et raisonnée de Port-Royal; и Локе и Лајбниц у овом погледу не чине напредак; и даљи развитак тзв. „опште граматике" све до почетка и средине 19. века, до Бекерова „Organism der Sprache" и Стернова „Lehrbuch der Allgemeinen Grammatik", стоји претежно под знаком логицизма, који је само овде онде ублажен разасутим психолошким напоменама.

Али ипак већ од прве трећине 19. века сме овај начин схватања језика важити као научно потпуно савладан. Од куда је то дошло?

Ако бисмо овде даље испитивали, имали бисмо да из историје науке о језику узмемо поступни развитак упоредног и историског изучавања језика а из историје философије прекрет основних погледа од времена Кантова. Али се можемо и морамо на ово мместу ограничити „на најважније дело у том погледу, на В. Хумболта спис „Über der Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues und ihren Einfluss auf die geistige Entwicklung des Menschengeschlechtes" (издано по његовој смрти 1836 године), којим је положен основ модерној општој науци о језику. Хумболт се својим схватањем јако удаљава од логицизма нарочито тзв. „опште граматике" свога времена, преноси суштину језичкога облика баш на оно што је диференцијелно, специфично у друштвеном духовном раду, и према томе наравно нема више места захтеву „опште граматике", да изради један за све језике заједнички граматички систем. У овом негативном односу је Хумболтово дело значајно. Друго је питање, да ли оно значи напредак у позитивном односу, с обзиром на развитак психологије језика. Сам Хумболт, стојећи извесно под утицајем Кантовим, није имао никакве позитивне везе са психологијом; у наведеном делу његову уопште не долази реч психологија, а у другим његовим делима врло ретко. Али ипак не би било погрешно рећи, да на Хумболта није никако утицала психологија његова времена. До душе он одбацује психологију уопште а нарочито теорију о душевним моћима и психологију рефлексија; али исто тако очевидно слаже се ипак са Кантом у убеђењу о актуалности душевнога живота, од куда је његова дифиниција језика као рада а не дела. Он прима такође од Канта и у модифи-

кацијама Фихтовим, и ако метафизички обојен, појам синтезе као спонтане једноставне функције духа. Ми овде видимо, да Хумболт већ појмове, које прима од других прерађује потпуно у смислу спонтане једноставне функције свога духа, па тако је и са појмом о „унутарњем облику“, али овај појам у специфичној обради као „унутарњи облик језика“ припада самом Хумболту и чини, и ако га он још није довео до потпуне јасноће, ипак онај, и то чисто језичкопсихолошки моменат његове теорије, који је досада, сем његове примене принципа актуалности на језик, највише утицао на практични рад науке о језику. Сада се јасно знало, да се доиста међу ону логичку основу, која наравно мора остати иста за све језике, и гласовни облик језика увек утискује нешто треће, то јест мисаоно и осећајно, субјективно модификовано схватање онога који говори и онога који слуша о оним објективним односима, дакле баш тај „унутарњи облик језика“, а тиме је овај психолошки фактор био подесан, да један чисто логички апарат граматичких правила за сва времена доведе ad absurdum. Али појам „унутарњи облик језика“ и даљи појам „облик језика“ уопште као и све, што је иначе било ново од Хумболта, није одмах имало утицаја на практични рад науке о језику, већ је код њега самог и у времену за тим ушло тек у круг упоредног и историског изучавања језика. (Да напоменемо, да су „упоредно“ и „историско“ изучавање језика у основи само разни облици општега смисла „историског“ обрађивања језика, и „упоређивање језика“, до сада је имало једну, било чисто синхронистичку или уједно метахронистичку (дакле у ужем смислу речи тако звану) језичкоисториску тенденцију).

Хумболтово лингвистичко мишљење односи се потпуно само на упоређивање појединих језика, да би што јасније показао историски развијану особену творевину појединих језика у свој њеној национално-индивидуалној диференцираности и да би утврдио разлику међу појединим језицима, која је важна за напредак људскога рода. Дакле каузалистичко враћање утицаја, који су извршили историско развијени језици, на тоталитет тока у човечанско-историском развитку, а са тиме у крајњој сврси и историско постављање проблема. И при овом се остало и до наших дана, а Х. Паул у својим „Prinzipien der Sprachgeschichte“ ово постављање проблема истиче начелно као једино могућно.

Несумњиво је право историскога постављања проблема у

науци о језику, јер на историском утврђивању мора се оснивати све, што се може урадити у науци о језику. Али чим историски правац науке узме карактер историзма, морамо се против тога борити, јер се на целу науку не може гледати као на искључиво историску науку. Томе се противи и даљи развитак науке о језику од Хумболтова времена: поред историскога дела науке о језику до сада су се образовале физиологија гласа или фонетика и психологија језика, а треба желети и надати се, да се у не тако дугом времену образују и друге неисториске дисциплине науке о језику (логика језика и т. д.).

Али дабоме дуго је трајало, док се психологија језика могла издвојити из њеног првобитног стапања са историском науком.

Више је узрока спорости овога процеса одвајања. Прво је особита судбина дела, у ком је први пут изречно постављен захтев, да се развитак језика мора „представити као психолошко-физиолошки процес, у коме се потпуно пробијају обе стране." — Хајзова (K. W. L. Heyse) „System der Sprachwissenschaft", који је по његовој смрти 1856. издао Штајнтал. Ово за своје време врло значајно дело, које је у својим основама постало већ пре 1836. године, дакле пре Хумболтова дела и независно од њега, стоји под непосредним утицајем Хегеловим, а тиме је све речено. Али ипак не сме се подцењивати Хајзова заслуга за психологију језика не само по наведеном делу већ и по његовој преради старијега дела из 1838. године „Ausführliches Lehrbuch der deutschen Sprache" од његова оца. Прво, он је најпре јасно исказао систематску мисао, да на језик треба гледати „философски", што за њега значи и психолошки. Као код Хеглова присталице, код њега је понајпре дедуктивни метод; али се свуда опажа и индуктивни смисао нарочито у другом делу његова „Система", у коме Хајзе принципијелно тежи, да у „Lautlehre", која није ништа друго до општа фонетика, у „Wortlehre" тј. у општој науци о творби и мењању речи и у „Lehre vom Satz", на жалост недовршеној, обухвати све историски развијене језике. Па и Хумболтов историски смисао огледа се код њега у многим цитатима. Код Хајза је уопште много финих и начелно важних језичкопсихолошких опажања; њему је већ потпуно јасно, да реченицу у језику треба схватити не као синтетичку већ као аналитичко-синтетичку функцију; он разликује јасно негацију реченице од негације реченичног дела, итд. итд.

До душе, све језичкопсихолошке одредбе код Хајза треба схватати с највећом обазривошћу, пошто он није имао ни свој

општи психолошки систем нити туђ, да га примени на испитивање и постављање својих резултата. Овим се може објаснити и то, што чак издавач његова „Система“, Х. Штајнтал, сразмерно брзо, у предговору свом првом издању „Abriss der Sprachwissenschaft“ (1871) вели, да Хајзово дело представља науку у 1851. години, оно „је имало своју епоху и припада историји“.

Штајнтал је међутим, полазећи од Хербарта, израдио свој психолошки систем и у првој свесци свога „Abriss“, која има и други натпис „Увод у психологију и науку о језику“, утврдио га у свима његовим битним односима и према „језику уопште“. Штајнталова психологија разликује се у два правца од Хербартове психологије, на чијим је основама свакојако поникла. Најпре Штајнтал, слажући се у том до неке мере са својим пријатељем М. Лацарусом („Das Leben der Seele“, 1856, св. II: „Geist und Sprache“), не схвата под „представом“, као Хербарт, примитивну основну чињеницу, која је као „проста“ представа у основи свима осталим, комплексним психичким чињеницама, већ познији, врло комплексни продукат развића, језичку реч. Не улазећи у ближе разматрање Штајнталових погледа, поменућемо одмах друго важно одступање његово од Хербарта: док Хербарт допушта бар истовремено деловање и узајамно дејство више представа у једном моменту свести и тако задржава могућност директног опажања при постајању комплексних чињеница свести, Штајнтал се придружује тако званој теорији иглених ушију (Nadelöhrtheorie) свести. Али све теорије, осем рефлексија о првобитном развитку језика код прачовека и код детета, нису имале великога утицаја на специфично језичконаучна излагања Штајнталова. Он се наравно труди, да поједине језичконаучне проблеме психолошки осветли из свога система; али његов систем науке о језику, како га износи његов „Abriss“, ипак не иде најпре од опште психолошке теорије језика ка језичкопсихолошкој теорији синтаксе, творбе речи итд., већ се директно обрће у језичкоисториско излагање, у „карактеристику најпоглавитијих типова језичке творевине“ на основи „унутрањег језичког облика“, који се код разних народа разно развио историски, — очевидно под директним утицајем Хумболтовим.

Кад је дакле Х. Паул у појединим главама својих „Prinzipien der Sprachgeschichte“ из 1880 године унеколико мимо вољу дао језичкопсихолошку допуну у погледу синтаксе, творбе

речи итд., у том је зацело заслуга. Али се ипак, и то баш у садање време, мора рећи: Поменута књига, која је од другога издања 1886 године у свему битном остала неизмењена а само у четвртом издању снабдевена неким оскудним напоменама о новијим делима, представља у најбољу руку гледиште науке у осамдесетим годинама прошлога века, она „је имала своју епоху и припада историји“, као год и Хајзов „System“ и Штајнталов „Abriss“.

Појмљиво је, што се Паул као историчар језика, који психологију не ради ex officio, повео за Штајнталовом идентификацијом представе са језичком речи, и што због тога Штајнталову психологију прима одсеком и укратко објашњава, „да све промене језичкога рада теку из тамнога простора несвеснога у души“. Али на напуштање испитивања безбројних језичко-психолошких проблема, које се у том налази, неће ипак моћи више пристати нико, који прегледа могућности сазнања модерне психологије, која је одавно прешла преко Хербарта и Штајнтала и која напротив у суштини полази од појавâ свести.

Паул ни мало не цени ни тако звану психологију народâ. Уколико се безусловно држи свога ментора Штајнтала, што се тиче опште или индивидуалне психологије, утолико се мање наслања на оснаваче „психологије народа“ (Völkerpsychologie), Лацаруса и Штајнтала, што се тиче ове последње психолошке дисциплине, и то са свога гледишта с правом и потпуно консеквентно. Али чим се докаже, „да су објекти психологије народâ, језик, мит, обичај и др., извори психолошких сазнања, за које у индивидуалној психологији нема замене, и које може дати само психолошко а не историско посматрање“ (Wundt, Logik², II², стр. 234), онда се неће више спорити потреба једне дисциплине, у којој ће се психолошки нарочито испитивати ови производи заједнице. А епохално дело, у ком је ово доказано не само теориски већ у најширем обиму и практички, јесте „Völkerpsychologie“ од Вунта. Нас се тиче непосредно само прва књига, која говори о језику. Нарочито истичемо, да ту први пут имамо посла са чисто језичкопсихолошким излагањем без и једне историске споредне мисли, те се тиме напослетку дошло до тачке, где се психологија језика издваја из њеног стапања са историском науком. И са првом појавом Вунтове „Психологије народа“ 1900 године настаје сасвим нова епоха у психологији језика, те због тога Дитрих даје скицу даљега развитка, који психологија језика, по његову мишљењу, мора

имати од ове тачке, као што је то учинио већ у опширном приказу Вунтове „Völkerpsychologie" у Zeitschr. f. roman. Philol., XXVIII (1903), стр. 198 и даље, и у својој књизи „Grundzüge der Sprachpsychologie" (св. I, 1903, увод).

Прво је потребно, макако то звучило парадоксно према напред реченоме, ближе критички претрести појам „психологија народа" и на његово место ставити други појам, који боље одговара основним појавама у језику. Ово је до неког ступња учинио већ Вунт, јер он, задржавајући додуше термин „психологија народа", ипак задатак овога дела психологије види у испитивању оних психичких догађаја, који су као основа општем развитку људских заједница и постанку заједничких духовних производа од опште вредности (Wundt, Völkerps.², I¹, стр. 1). Дакле не само народна заједница и њени производи подлеже овде психолошком посматрању већ и породична заједница и друга „социјална" удружења, што се често укрштају, у којима стоји појединац. Али ми морамо ићи корак даље, и, кујући термин „заједничка психологија" (Gemeinpsychlogie), тако несумњиво обележеном делу психологије упутити испитивање оних психичких догађаја, који се оснивају на заједничком животу, дакле на заједници, појединца са барем једним, а евентуално и са више других.

Јер док тако схваћена заједничка психологија очито собом обухвата као своје делове и психологију народа, психологију породица, социјалну психологију, она нам у исти мах нарочито за појаве у језику даје конкретну полазну тачку, од које се онда консеквентно може развијати низ проблема из психологије језика.

За конкретне језичке основне феномене потребне су увек барем две, у најпростијим приликама само две индивидуе: онај који говори и онај коме се говори. А од ових најпростијих прилика мораћемо поћи, ако хоћемо да комплексније језичке прилике, које се везују за ове најпростије, буду са довољном извесношћу приступне језичкопсихолошком испитивању. Тада се одмах показују три реда језичкопсихолошких проблема, које писац означава као онтогенетски, филонтогенетски и филогенетски ред проблема, и који се укратко могу овако дефинисати:

Сваки говор утолико је чисто онтогенетски акт, што оном који говори, да би начинио реченицу или реч, није најпре потребна никаква језичка помоћ од онога коме се говори и с тога се може замислити као моментано језички независан од

њега. Творба реченица и творба речи дакле су битно онтогенетски језичкопсихолошки проблеми.

Али језички акт онога који говори никако се не свршава концепцијом и изговарањем реченице и речи, дакле радом изражавања онога који говори. Рад онога који говори довршава се шта више тек у том, што његов рад изражавања постаје уједно рад утиска, због чега, у загради буди напоменуто, дефиниција језика као рада изражавања одсудно је узана.

Али како се језички утисак прима од онога коме се говори и овај покушава да га тако протумачи, да ово тумачење представља релативно разумевање изговореног, то се онај коме се говори очевидно налази у моментаној зависности од рада онога који говори. И како даље ово тако јасно истакнуто учествовање по две индивидуе у језичким основним проблемима обухвата клицу за учествовање веће множине (гомиле, *φῦλον*) индивидуа, али с друге стране још једнако упућује одређено на поједину индивидуу (*ὄν*), писац назива филонтогенетским језичкопсихолошке проблеме, који овамо припадају, а пре свега у њих рачуна проблем језичког разумевања и језичког учења од стране онога коме се говори.

Али и онај који говори доста често и сам долази у моментану зависност од онога коме говори, јер има обзира на његову способност схватања, те ће с тога и неке стране проблема о језичком саопштењу припасти филонтогенетичком језичкопсихолошком обрађивању.

А на послетку и треће као филогенетске особине језичких појава означиће се оне, које се не могу другачије објаснити већ диспозицијама, које конвергују и теже једнаком ефекту, код више (најмање две) индивидуа, које језик дају и примају. Овамо припадају и зато се морају обележити као филогенетски сви они језичкопсихолошки проблеми, који се везују за постајање узуелним тј. релативно опште употребљивим, и за уклањање онога језичког добра, што је постало узуелним, без обзира на то, да ли је при том реч о синтактичким или ванситактичким облицима, о облицима значења или о гласовним облицима или о облицима израза лица и покрета или о другим „спољашњим" облицима језика.

Јасно је, да смо са овим филогенетско-језичкопсихолошким проблемима опет добили директну везу са историјом језика, у колико су као њен најближи предмет, као што је познато, баш

оне појаве у језику, које су некада постале узуелне, и оне, за које је доказано да су дошле ван узуса.

Историја језика и психологија језика имају дакле у ствари заједнички предмет, и то наравно и утолико, што су онтогенетске и филонтогенетске стране бивања у језику исто тако подобне за језичкоисториско посматрање као и филогенетске стране овога бивања.

Али и поред заједничкога предмета не могу се историја језика и психологија језика узети заједно, нити се психологија језика може спустити до служкиње историји језика. Обе ове науке морају се и даље сматрати као потпуно равноправне помоћне дисциплине у обиму науке о језику, која се никако не сме идентификовати са историјом језика, и то тако, да се ресултати једне дисциплине увек поново испитују ресултатима оне друге дисциплине. А како треба ово да се врши, то долази у методологију науке о језику, и овде га ваља напоменути у облику захтева, да се при том никако не напушта елементарна анализа процеса у језику, којој је Вунт прокрчио пута, а пре свега и никако елементарна анализа процеса осећаја и воље у језику.

Ну психологија језика, и ако на показани начин постаје један део науке о језику, ипак зато ни најмање не испада из психологије. Она шта више и даље у њој остаје као један део заједничке психологије, која заједну са општом или индивидуалном психологијом чини целину психологије те зато и подлежи потпуно модерној психолошкој методици и систематици. Дабоме не може се одрицати, да ће се због овога двоструког положаја психологије језика, у науци о језику и у психологији, све више тражити од радника на овом пољу; али се може и очекивати, да ће све многобројније бити персоналне уније од испитивача језика и психолога.

П. Ј. П.

——— —✲—

КРИТИКА И БИБЛИОГРАФИЈА

ФРАЗЕ И ФАКТА

(Г. Ј. Скерлићу)

(наставак)

III

Г. Скерлић је нашао за добро да у свом одговору на моју критику проговори и о научном методу. Наравно да и тај део његовог одговора кипти грдњама и погрдама на мене. У овом случају мене једино теши то, што је овом приликом самном заједно страдала и цела немачка наука, која је, по Г. Скерлићу, врло јадна и бедна. Остављајући на страну теориску страну питања о методу, о којој нећу да говорим са Г. Скерлићем, ја ћу на неколико примера из његове књиге показати какав је његов метод.

У књизи Г. Скерлића има доста цитата из разних извора, из разних дела и расправа. Али Г. Скерлић изгледа да не зна, да цитат мора бити у сваком погледу и у свему потпуно идентичан оригиналу. Г. Скерлић изгледа да не зна, да писац, кад цитира извор или туђе речи под наводницама, својом научничком савешћу гарантује за тачност онога што је навео. То је један од првих и основних принципа у научном раду, и то знају сви „немачки“ ђаци већ у првом семестру свог учења. Онај који не поступа тако, тај се греши о научни морал, исто онако, као што се човек који лаже греши о друштвени морал. Као што човек у обичном животу мора говорити истину, и као што човек у обичном животу мора, кад

хоће да се позове на некога, казати тачно речи и мисао онога на кога се позива, тако и научник мора увек тачно наводити речи из изворâ и делâ, на која се позива. И као што у обичном животу губи углед и поверење човек, за кога се утврди да не прича верно и тачно оно што је чуо и видео, јер се на њега не може поуздати, тако и научник, који не наводи тачно туђе речи и мисли, губи углед и поверење.

Све су то сасвим природне, обичне и познате ствари, али је Г. Скерлића на жалост у том нарочито потребно поучити и упутити. Не користи грдити и исмевати друге људе а немачку науку због метода и бацати фразе о „научном методу", а грешиту увек у овако примитивним стварима и не знати овако просте научне захтеве.

Цитати Г. Скерлића управо су монструозни; они су готово сви од реда погрешни и нетачни. И тамо где наводи извор, и тамо где наводи речи некога писца, Г. Скерлић готово никада није тачан и савестан, што мора бити сваки човек, без обзира да ли зна и признаје научни метод или не. Ја тврдим, без страха да ће ме ико са доказима моћи демантовати, да је од десет навода Г. Скерлића једва један потпуно тачан и без иједне погрешке.

Погрешке Г. Скерлића у цитатима су врло разноврсне. Има их свих могућих врста, почев од рђаво прочитаних и рђаво преписаних слова, па до изостављених и изопачених речи и извринутога смисла; има рђавих и погрешних облика, рђавих и погрешних падежа, има речи, које ништа не значе итд. Ево, нека факта говоре.

На стр. 7 Г. Скерлић наводи један запис: „Књижиц мало беше у цркве и ти (треба: то!) их се веома обештале." Наводећи једну Ракоцијеву прокламацију Србима, Г. Скерлић цитира (стр. 23) из те прокламације ове речи: „Окренете ли можда оружје противу нас, то ћемо вас онда (изостављено: без милости) потући и поклати, па ћемо исећи и вашу децу, само да вас тако (изостављено: сасвим) истребимо из наше угарске отаџбине". На стр. 39 наводи Г. Скерлић ове речи: „Светејшаго и блаженејшаго архиепископа ипечкога (треба: „ипеҺкаго и" — дакле четири погрешке!) патријарха словено-сербскаго познавати да имају старејше по первопрепозивију (!!! первопрепозивију не значи ништа! Треба: првопрестолију!) и јего в духовном нањежанију (треба: нележанију) неотлучати се

вјечно (треба: вечно)". У непуна четири реда успео је дакле Г Скерлић да начини осам погрешака, међу којима је и накарадно первопрепозивије, место првопрестолије!

На стр. 61—2 у наводу од седам реда има једанаест погрешака, међу њима на крају: „несогласије (изостављено: грјехов) и пороков умноженије". Карактеристичан ја цитат на стр. 76—7, где у седам реда има тринаест погрешака. Цитат тај гласи: (Наређено је да сваки свештеник мора имати) „ципеле (треба: ципела!) и чизме (треба: чижама!) бар по један пар са шнолама, два пара штримфли (треба: штримфа!); један зимњи (треба: зимних!) и један летњи (греба: летњих!), два велика халсиштла и шест од платна малих лашнела, кошуље са јачицима (треба: јачицама), два пара бијелих рукавица; зимње и летње (треба: љетне!), двоје (треба: двије!) марама (треба: мараме!), један пристојан (треба: пристојни!) штап, и по један чешаљ за браду и за косу да сваки мора у џепу носити".

Стр. 78 је особито малерозна! У четири цитата на њој има десет погрешака! Први цитат гласи: „Јадан (треба: јадни!) свјашченик, без науке, удручев потчиненијем уклањао се, бегао и сакривао се колико је више сакривати се могао (треба: мого), јер сватко га је (нема!) газио и нападао (треба: нападо) тко је хтео (треба: хотео)". Други гласи: „Од слепих попов овакав (треба: оваков) спјасет по људима (треба: људма) произрасл..... Његовим читањем не толико славит се колико љутит се (!!! треба: хулит се!) Бог....." Трећи цитат на истој страни гласи: „Читајат (треба: читајет) књиги полако и пипаво", а пети: „Читати књиги может, али лениво (!!! треба: лживо!)". На стр. 109 има овај цитат: „Уз то (треба: За то!) је моја служба прво (није подвучено!) што је црквена (треба: црковна!) служба, кандила палити и свештенике (!!! треба: свештнике = свећнике, чираке, а не свештенике!) послужити..." итд. На стр. 198: „И колико видим полагано возврашчастја (!!! треба наравно: возврашчајутсја!) к матери језика словенскаго...." итд. У два цитата из Жефаровићеве Стематографије има дванаест погрешака, међу њима пет пута крест место крст (а једанпут добро!), черлен место червлен, Серблију, место Сервију! У једном стиху Г. Скерлић пише: „Њиже (!) кресту простерту паки ујазвљајут..." што не значи ништа, а у Стематографији стоји тачно и јасно: „Ниње крсту простерту паки

ујазвљајут." На стр. 278 Г. Скерлић погрешно назива Орфелиново дело о Петру Великом: „Житія и славныя дѣла...", место Житіе, и ту погрешку после стално понавља, причајући како је Орфелин писао „Житія (!) Петра Великог" (стр. 279, 281).

Да наведем још неколико примера о том како тачно и савесно Г. Скерлић наводи натписе појединих дела. На стр. 382 он наводи дело: Размишлѣнія и (!) чудодѣствіяхъ божіахъ (!) у натури (Versuche moralische (!!!) Gedanken über die Werke der Natur). У испису натписа Историје Милована Видаковића (стр. 326) начинио је Г. Скерлић у четири реда девет погрешака! Још горе је прошао Жефаровић. На стр. 247—8 исписао је Г. Скерлић натпис Жефаровићеве Стематографије у осам реда. У тих осам реда начинио је Г. Скерлић четрдесет и три погрешке!!! Одмах прва реч је погрешна; Г. Скерлић пише Стематографія, а у оригиналу стоји Стемматографіа, па онда Г. Скерлић пише: „Арсенію IV", а треба „Арсенію четвертомꙋ", па онда Г. Скерлић пише: „илиричеcко — расіанскій", а треба иллѵрико — рассіанскій" итд. Интересантно је да је Г. Скерлић погрешно преписао чак и име писца Стематографије. Г. Скерлић је преписао Христифор, а у оригиналу стоји Христофор!

Да напоменем Г. Скерлићу овом приликом нешто, што би требало да му да повода за размишљање. Г. Ст. Новаковић је у Годишњица 6 (1885) 132 исписао натпис исте књиге и није том приликом начинио ни једну једину погрешку, а Г. Скерлић је двадесет и пет година доцније при испису натписа исте те књиге у издању Српске Краљевске Академије начинио четрдесет и три погрешке. Тај факт је врло важан и много значи!

Али није Г. Скерлић нетачан само при навођењу извора и старијих текстова. Та би се нетачност дала разумети и можда извинити. Г. Скерлић не зна добро стари књижевни језик, не зна руски, не зна старо — и српско-словенски и није вичан старим црквеним словима, па стога често нетачно чита, рђаво разуме и погрешно преводи. Али је невоља што Г. Скерлић исто тако погрешно преписује и речи српских писаца, који су писали српским језиком и чија су дела штампана нашим данашњим правописом. То значи да погрешке у наводима Г. Скерлића показују незнање удружено са одсуством осећаја за тачност и савесност.

О методу не може ту да се говори, јер Г. Скерлић не признаје метод; метод му дакле није крив.

На стр. 165 цитира Г. Скерлић једно место из Доситејева Живота по издању С. К. Задруге. У том наводу учинио је Г. Скерлић осам погрешака: „Почнем замишљавати (!!! треба: зачињавати!) и сачињавати моје плане. Где (треба: гди) би се могао један дијакон учити разве у Кијеву или у Москви (треба:?) У ово време непрестано би се код нас говорило о славној Великога Петра кћери, императорици (треба: императрици) Јелисавети. Ја, непрестано у уму и срцу (треба: и у срцу) имајући Кијев, Моску и Русију (треба: Росију!), владатељницу (треба: владетељницу) ти страна непрестано чујући да се помиње, и образ њезин (треба: њејзин) на много места...“ итд.

На стр. 335 у другом једном цитату из Доситеја учинио је Г. Скерлић седам погрешака; н. п. „Падне ти иста (место: истом!) моја гордост, ако би (!! треба: аки би!) и ја нешто знао.“ Затим „квод“ место „квид“, „спренско пјеније“ место „спрнпско пеније“ итд. У другом једном цитату из Доситеја на стр. 400 пише Г. Скерлић „...ако калуђера нестане, који нису ничим различни (!!!) но (!!) црним аљинама, неженидбом и именом калуђери?“ Ова реченица нема смисла! У Доситеју међутим стоји јасно: „...ако калуђера нестане, који нису ничим, разве црним аљинама неженидбом и именом калуђери?“ Ово наравно има смисла!

Горе од Доситеја прошао је Г. Ст. Новаковић. Његову једну реченицу из расправе Турско царство пред српски устанак, унаказио је Г. Скерлић на 178 стр. овако: „И сви су (треба: су се) спремали да искрено помажу (треба: помогну!) остварење планова царице Катарине и цара Јосифа, јер су у њима (!!! треба: у томе!) наилазили (треба: налазили!) побољшање свог (треба: свога) властитог националног положаја.“ Човек који презире и исмева научни метод, а овако ради, добро би учинио да седне у клупу, па да научи како треба радити, или бар како се не сме радити у науци!

Нека ме нико криво не разуме. Погрешке, што их је Г. Скерлић у наведеним случајевима починио, већином су ситне, али оне, особито због своје масе, показују како Г. Скерлић не може добро, тачно и савесно да ради. Треба још узети на ум, да ја нисам коредно ни близу све цитате у књизи

Г. Скерлића, него тек по неки на дохват. Међутим ни један од оних цитата које сам поредио, није био сасвим тачан и без ијedне погрешке! Свакоме се може десити да, покрај све пажње, погреши и у цитату, али код човека, који озбиљно ради на науци, то бива врло ретко и изузетно, а код Г. Скерлића је правило да су од три цитата бар два сасвим погрешна. Ево, нека Г. Скерлић у свима мојим делима нађе само десети део погрешака у цитатима, које ћу ја покупити само у овој његовој књизи, па ћу ја признати да немам појма о томе како се методски ради, а Г. Скерлић да има добар метод, или управо да га он у опште има.

Ја бих слободно могао рећи, да већ овакав начин цитирања извора и литературе показује да Г. Скерлић није поуздан писац и да се човек на оно што он каже никако не може ослонити, ни у детаљима, у крупнијим стварима наравно тим мање. Али ја хоћу то да покажем још у неким случајевима. Хоћу специјално да истакнем како је Г. Скерлић сасвим нетачан и непоуздан и у препричавању извора, којима се служио, а исто тако и у изношењу факата из делâ која је употребио.

На стр. 62 прича Г. Скерлић, како је Павле Ненадовић „1743 год.“ (наравно погрешно, треба: 1745!) издао наредбу „својим парохијанима“ (наравно опет погрешно, Правила су та издана за клир) „да на гробове морају стављати крстове, а не, као што је обичај „простаја древеса и преслицом (!!!) воздружити (треба: водружати!) и некија шари преграждениja дјелати“. Ова реченица како је Г. Скерлић навео нема смисла. Међутим у оригиналу стоји: „простая древеса и преслицы водружати“ — и то наравно има смисла. Г. Скерлић није знао да је „преслицы“ 4 падеж множине женског рода, па је то рђаво превео и склопио реченицу, која нема никаква смисла. Ко сме претпоставити да је човек који овако нешто не зна и који овако нехатно ради, добро хтео и тачно могао проучити изворе за XVIII век и дати верну слику онога доба?

На стр. 29 пише н.пр. Г. Скерлић: „1741 укидају се српске војничке насеобине, какве су биле у Сегедину, Петроварадину и Араду“. Дуго сам се домишљао откуд је Г. Серлић казао ову бесмислицу, јер се зна да је те године укинута тиско-поморишка граница и решено да се држави врати, чим наступе мирнија времена, тамишки, сремски и дољњо-славонски диштрикт

(Schwicker. Politische Gesch. der Serben in Ungarn, 79). То је међутим сасвим нешто друго од онога што прича Г. Скерлић. Једва сам нашао откуд је Г. Скерлић написао ону детињасту реченицу. Пико наиме прича (српски превод 127 у прим. 2): „Четрдесет и шест малих места или паланака откину се од бач-бодрошке, чонградске, арадске, чанадске и зарандске жупаније, и саставе изван Баната војничку крајину, за коју се радило да се обори. Од ових 46 места 15 буде под власти Сегедина...; 25 буде под власти Арада...; најпосле 6 буде под власти Варадина...“ Ето, зато је Г. Скерлић казао да су 1741 год. укинуте „српске војничке насеобине, какве су биле у Сегедину, Петроварадину и Араду“.

На стр. 30 Г. Скерлић прича да су се Срби из Јегре тужили Сабору 1744 год. „да се са њима горе поступа но са Јеврејима и робовима“. У књизи одакле је ово узето, пише, да су се они тужили да се са њима поступа „као с робовима, горе него с Јудејима“. Описујући буну у Лици 1751 год. Г. Скерлић пише (стр. 31): „По селима звона су ударила на узбуну, целе војничке колоније отказале су послушност...“, међутим Грбић каже: „Удари неко у звона, а народ се побуни у обје компаније“. То је свакако знатно мање од онога што је казао Г. Скерлић. Причајући како је „царска власт у Београду“ тужила у Бечу митрополита Вићентија Јовановића, Г. Скерлић наводи (стр. 41) да га је она тужила, међу осталим, и због тога „што је на ваљевској цркви подигао звоно“. Све је то нетачно. Пре свега београдска администрација није тражила митрополита у Бечу, него је, како изрично пише Д. Руварац, на кога се Г. Скерлић позива „упутила на њега жесток допис“, у коме је протестовала међу осталим „што је ваљевски владика обичну кућу претворио у цркву и на њу звоно подигао“. Дакле опет нешто сасвим друго но што је Г. Скерлић казао.

Још је курнознije оно што је Г. Скерлић учинио на 43 стр. Тамо пише: „У Столном Београду, Срби се батинама нагоне да раде на своје празнике“. М. Јакшић, из кога је ово узето, нема „Столни Београд“, него „у толнанској жупанији“. Г. Скерлић је дакле од толнанске жупаније начинио Столни Београд!

На стр. 59 пише Г. Скерлић: „Још око половине XVIII века, њихове сеоске цркве су бедне дашчаре, без седишта (!!), без одежди, без утвари и књига.“ Грбић, од кога је ово оче-

видно узето пише: „Парохијске цркве бијаху мале, дрвене дашчаре, сакривене по гудурама и по шипразима, и без књига и без другијех црквенијех прибора“. О седиштима дакле нема помена! — Описујући препад на манастир Марчу Г. Скерлић пише да генерал „прикупи 200 војника католика“, међутим код Г. Грујића, на кога се Г. Скерлић позива, стоји: „у пратњи 200 пјешака, римске вјере и 20 коњаника“.

Нису то крупне и важне ствари, али маса таких погрешака и нетачности у детаљима показује да Г. Скерлић не зна како се ради; она убија веру у тачност његових широких погледа и крупних резултата.

Г. Скерлић пише даље на стр. 68 да је ђенерал Микашиновић, због свог држања на сабору „1771 лишен чина и свих достојанстава, и наскоро је свиснуо од срама и бола“, па се позива на Грбића II, 94—95. Међутим Грбић пише на наведеном месту да Микашиновића 1771 „збаце са службе, и тако остаде до своје смрти, која га стиже у Бечу 1774. године.“ Дакле опет друкче и мање, но што је Г. Скерлић с позивом на Грбића казао.

Још један леп пример како непажљиво и аљкаво ради Г. Скерлић:

М. Јакшић:	Г. Скерлић:
„...ако иде у механу платиће 1 фор. 50 нов., ако се опије 3 фор.... ко опсује оца или матер или човека назове псетом, платиће 3 фор., ко удари кога 12 фор., ко опсује душу или веру, свргнуће се. Ко се глобом не поправи, осудиће се на велику глобу, на бој, најпосле ће бити свргнут.“	„...не сме се напијати по механама и пијан виђати по улицама, не сме људима псовати оца и матер, душу или веру, иначе ће бити кажњен бојем и рашчињењем.“

Дакле је опет Г. Скерлић сасвим неверно препричао свој извор. Још горе је учинио на стр. 79:

М. Јакшић:	Г. Скерлић:
(Ненадовић наређује у Правилима:) „Сваки свећеник треба да има Нови Завет, који ваља годишње девет пута да	

прочита ради проповеди. Катихизме т. ј. Исповедање Вере да чита једаред месечно. Десетословље да тумачи сваке две недеље, да често чита литургијар са поуком на крају. Требник да чита по уставу и да не скраћује... На изуст имају свећеници знати 10 Божјих и 10 (sic) црквених заповести, три савета евангелска, седам тајана Новог Завета, њихову материју и свршавања, три добродатељи богословске, четири добродатељи евангелске, седам дарова Духа Светога, девет плодова дарова Духа Светога, седам дела милости телесне, седам духовне, седам смртних грехова и противним им седам врлина, шест грехова вапијућих против Духа Светога, четир вапијућа на небо, девет блаженстава, пет чувстава телесних и толико душевних, и четир последња и најважнија: смрт, суд Божји, геему и царство небесно....“	„(...Ненадовић... мора да нагони своје свештенике) да изуче бар (!!!) символ вере и десет заповести божјих.“

Како је Г. Скерлић неверно приказао садржину Ненадовићевих Правила и како је дао нетачну слику целог стања и прилика у оно доба, кад је казао да Ненадовић „мора да нагони своје свештенике да науче бар (!!!) символ вере и десет заповести божјих“! Колико је то далеко од онога што је у Правилима речено!

Г. Скерлић је много поносан на одељак о Јозефинизму у својој књизи. Истина све оно што је Г. Скерлић казао о Јосифу II и његовим реформама узето је, без мало, из одличне књиге П. Митрофанова (и ако то није довољно истакнуто). Добар извод из расправе Митрофанова без сумње би користио нашој књижевности. Међутим Г. Скерлић то најважније дело о Јосифу II, о његовом раду и о његовим реформама, није до-

бро разумео, вероватно у првом реду с тога што га у опште није целога прочитао, или га бар није добро прочитао. Можда ће о томе бити опширније говора на другом месту, а ја ћу овде на два-три примера из књиге Митрофанова још једном да покажем и утврдим како Г. Скерлић ради.

На стр. 170 пише Г. Скерлић да је цар Јосиф II 1782 год. укинуо „феудални систем" „у Корушкој и Крањској". Без обзира на то што ту није реч о „феудалном систему", Митрофанов на 549 страни каже да су 1782 год. издани укази „для Штиріи" и „для Каринтіи"! Још је куриознији други један случај. На 172 страни пише Г. Скерлић: „1746, објављено је католичком духовништву у Аустрији да ниједна папска була нема важности (Митрофанов: не можетъ печататься!) без владиног одобрења (Митрофанов: безъ разрѣшенія государя!); 1768, забрањује се да се објављују папине буле (!!! Митрофанов: публикація буллы! Г. Скерлић мисли да је буллы — множина, а не зна да је то други падеж једнине женског рода!) које ограничавају власт домаћих (Митрофанов: мѣстныхъ!) бискупа; 1777 (треба: 1771!) забрањује се да се за развод брака (!!! Митрофанов: за брачными диспенсами! — за брачну дозволу, дакле обратно од онога што каже Г. Скерлић!) непосредно обраћа папи". Као што се види у само шест реда шест погрешака и нетачности, од којих су неке управо монструозне.

Инак има још горих ствари. На стр. 173—4 Г. Скерлић пише: „У Крањској манастири су имали ¼ од целокупне земље, а у Моравској ⅜." У ових неколико речи има три крупне погрешке. Митрофанов пише на стр. 627: „въ Краинѣ болѣе половины всей земли принадлежала черному духовенству, въ Моравіи и Силезіи — по крайней мѣрѣ ⅜." Дакле, пре свега Митрофанов каже, да је у Крањској више од половине земаља припадало калуђерима, а Г. Скерлић каже ¼!! То је прилична разлика. Затим Митрофанов каже да је у Моравској и Шлезији калуђерима припадало најмање ⅜, Г. Скерлић је изоставио Шлезију, а исто тако и истицање да је ⅜ најмањи део земаља који су у Моравској и Шлезији припадали калуђерима.

Ко овако нетачно препричава свој извор, тај би боље урадио да учи „научни метод", а не да га исмева, јер кад би он знао тај метод, он га не би исмевао и — не би овако радио

Најбоље се аљкавост у раду Г. Скерлића огледа у његовим бројевима. Г. Скерлић је стално у великом непријатељству са цифрама! На три, евентуално тачне, цифре можете за четврту бити уверени да је нетачна. Карактеристичан је за то и овај случај. Г. Скерлић је у свом одговору на моју критику са патосом и индигнацијом узвикнуо, да сам ја незналица, јер сам написао „да се краљ Александар венчао јуна 1901“, па је онда, кад му је вероватно неко напоменуо, да је у мојој Историји тачно назначена година венчања краља Александра, у другој свесци С. К. Гласника стидљиво исправио ту „штампарску“ погрешку. Али је Г. Скерлић том приликом заборавио да исправи још једну „штампарску“ погрешку, која је требала да буде карактеристична и убиствена за мене, али је постала карактеристична за њега! Г. Скерлић са театралном позом кличе: „Како веровати Г. Станојевићу за далека времена... када херцеговачки устанак од 1875 меће у месец јуп“, међутим у мојој Историји на 364 стр. првог издања стоји: „У јулу 1875 год. букнуо је устанак у Херцеговини“, а у Историји Босне и Херцеговине пише на стр. 82: „У јулу 1875 год. плануо је у Невесињу устанак“. Да сам ја овако нешто учинио Г. Скерлићу, он би без сумње узвикнуо да сам ја свестан фалзификатор. Али ја не мислим о људима рђаво као Г. Скерлић, чак ни о својим непријатељима. Ја ово што је Г. Скерлић учинио не одбијам на његову злу вољу или намерно фалзификовање, него на незнање и најобичнијих правила о том како се ради. Ипак би добро било да Г. Скерлић мало проучи тај научни метод, што га он, особито у немачкој науци, толико исмева, — шкодити му не може, а ипак може, можда, по нешто још научити што ће му, без сумње, бити од користи. Тако би Г. Скерлић том приликом бар чуо, а можда би и научио, да цитати морају бити тачни и верни и да исто то вреди и за навођење година и страна̂ у делима, која се наводе, а исто тако и за све цифре и бројеве у опште. Јер онда његова дела, бар у погледу цифара, не би представљала Авгијеву шталу, коју је немогуће сасвим очистити и уредити.

Да наведем само неколико примера покупљених узгред и припадом. Изрично напомињем да нисам контролисао ни десети део бројева у књизи Г. Скерлића и да нисам понављао погрешке, које сам већ у критици навео.

На стр. 7 помиње Г. Скерлић један запис „из 1711 године“. а он је из 1716 год. На стр. 26 пише Г. Скерлић:

„1733—1735 у шпанском рату“, међутим је шпански рат био 1711 до 1716, а од 1733 био је рат о пољско наследство, и тај рат није трајао до 1735, него до 1738 год. На истој страни стоји да је војска Марије Терезије износила 82.582 пешака, а треба 82.572, и да је број граничара „који су остајали у земљи“ износио 10.000, а треба 20.000. На стр. 36 стоји да је флорентински сабор био 1437, а треба 1439. На идућој страни стоји да је цар Леополд поставио Петра Љубибратића за владику 1699 год., а то је било 1694 год. На стр. 40 стоји да је буна у Вараждинском Генералату била 1716 год. а била је 1718 год. На стр. 47 цитирана је 5 књига Витковићевих Споменика, а оно што је ту наведено штампано је у првој књизи. На стр. 30 цитиране су речи Петра Руњанина у С. К. Гласнику 20, стр. 909, а оне су на 910 стр. На стр. 61 цитиран је један акт митрополита Ненадовића под 1759 год., а он је из 1749, а на идућој страни једна његова наредба под 1743 год., а она је из 1745. На 78 стр. наведене су опет речи Петра Руњанина из С. К. Гласника 21, стр. 618, а оне су на 617 стр. На стр. 82 стоји да је Први извештај епархије бачке штампан 1894 год., а он је штампан 1893. На стр. 93 цитирана је 108 стр. Витковићеве четврте књиге, а оно што је наведено налази се на 109 стр. На стр. 122 наведено је да је један чланак Ђорђа Рајковића штампан у 147 књизи Летописа, а он је штампан у 117 Летопису. На стр. 165 наводи Г. Скерлић из Живота Доситејева стр. 101, а оно што он наводи је на 102 стр. На стр. 172 пише за један указ да је издан 1777, а он је издан 1771 год. На стр. 174 прича Г. Скерлић да „указом од 30 октобра 1780 цар (Јосиф II) отпочиње укидање калуђерских редова.“ Тај указ издан је међутим 29 новембра 1781 год. Дакле Г. Скерлић је навео погрешно и датум и месец и годину! Да иронија буде већа Г. Скерлић је само неколико страна напред написао да је царица Марија Терезија умрла и да је цар Јосиф II почео владати 29 новембра 1780 год.! На стр. 182 цитира Г. Скерлић Руварчеву расправу о Семинарији, али оно што он наводи није на стр. 14, као што пише Г. Скерлић, него на стр. 15.

И тако то иде кроз целу књигу! Све то нису случајне и изузетне и спорадичне погрешке и омашке, него оне показују читав систем аљкавости и читав један хоризонат незнања о томе како треба радити.

— СВРШИЋЕ СЕ — **Ст. Станојевић.**

J. Péritch: **Les codifications du droit civil et la solidarité européenne.** — Influence de la codification civile nationale sur le progrès de l' unification juridique internationale. (Revue de l' Institut de droit comparé, Bruxelles, tome III, p. 58—88).

У овом интересантном напису расматрано је једно питање, којим се иначе баве правна политика и правна философија у самом уводу свом. То је питање о кодификацији објективног права и о користи и потреби те кодификације. Г. Перић прелази преко претходног начелног питања, да ли је у опште потребно кодификовати објективно право; да ли није то залудан и излишан посао, у суштини противан појму и природи самога права, пошто је право само отисак животних и културних односа једнога народа, па ће и сам судија без писаних закона умети да расправи спорове, руководећи се већ утврђеним назорима о праву и правичности. О том питању Г. Перић са свим разложно мисли, да се не може данас ни дискутовати, баш и кад би се примило као тачно учење историске школе: да право ствара сам живот једног народа, да је оно продукат лагане еволуције читавог реда идеја и схватања, и да законодавац према томе не ствара, већ само констатује право које у животу већ постоји. Данашњи живот тако је развијен, друштвени односи тако су компликовани, да модерна држава без утврђених закона апсолутно не би могла постојати. Г. Перић додаје и то, да је улога законодавчева при доношењу закона и стваралачке природе; да законодавац врло често на општу корист поступа рационалистички, прописујући правила, која му разум означује као целисходна, и ако се таква правила у практичном животу још нису појавила. Одрећи се кодификације значило би, лишити се тог рационалистичког елемента у ево-

луцији права, који је један важан културни фактор. Зато данас ниједан правни политичар и не истиче такав захтев, који је на крају крајева и неоствародив.

Сматрајући као са свим утврђену неопходну потребу писаних и кодификованих закона, Г. Перић се задржао на утицају, који имају националне кодификације на изједначење права појединих културних држава и на ширење солидарности међу народима. Сам тај неоспорни факат, да право једног народа утиче на развитак права другог народа, по Г. Перићу није проста случајност, већ је последица једног нарочитог друштвеног закона, сличног закону из света физичких појава о утицају већих сила на мање и о њихову постепеном изједначењу. У правној области силу и снагу једног права преставља култура његова, тако да само право културнијег народа утиче на право некултурнијег народа, а не и обратно. Један леп пример за то пружа утицај византијско-римског права на развитак старог српског права, утицај који на жалост ни до данас није довољно расветљен и одређен. Па и примери Г. Перића о утицају, који су имали римско, германско и француско право на развитак приватног права осталих народа, довољно јасно показују, како само културна права утичу на некултурна и примитивна права. Тако је римско право својим изванредном техником и логиком овладало готово целокупним средње-европским правом. Германске државице нису имале снаге да се одупру рецепцији једног тако технички савршеног права, као што је било римско право. Па велики утицај француског Code Civil-а, који су неке државе у целини примиле, не даје се друкчије објаснити, до високом вредношћу, коју је тај кодекс имао како у погледу своје садржине, тако и у погледу прецизности и лакоће у формулисању правила. И најзад као појава најновијег датума онај велики утицај, који после сразмерно врло кратког времена свог важења показује Грађански Законик за Немачку Царевину од 1900 године. Не само да су мали и у култури заостали народи готови, да приме идеје немачког права, већ и сами Французи, ти европски Кинези, како их Бјернсон назива, почињу под утицајем немачког грађ. законика, друкчијим очима посматрати немачко право и немачку правну науку. Г. Перић истиче то као заслугу немачког грађанског законика, који је пак дело немачке правне науке и немачке велике културе, засноване на широкој и врло солидној основи. Немачка правна

наука израдила је и темељ и труп и круну грађанском законику, који има пуно и чисто немачких особина (доктринаризмус, педантерија у изражавању, стога логичност у развијању појединих правних института, а с тим и довођење у везу и упућивање појединих прописа на друге), али који по својој унутарњој вредности и по својим идејама преставља културно дело првог реда.

Овако солидан рад, прожет скроз социјалним погледима и идејама мирења супротних интереса, наравно да је привукао пажњу осталог културног света, а од поштовања дела нечијег до поштовања аутора један је само корак. И Г. Перић констатује, како се са поштовањем немачких правних установа поштује и немачки народ; како тај рад на познавању културе и другог народа доприноси много општој солидарности међу народима и како је са тога гледишта израда сопствених, националних законика један врло погодан начин за зближење народа. Наравно да величину тог утицаја не треба прецењивати, али се он не може и порицати, кад је тако очигледан.

Ове начелне напомене имају особене вредности и за Србију, која је на путу да замени своје непотпуно и несавршено законодавство новим модерним законицима. Нарочито пак Грађански Законик треба што пре израдити, јер он је основа целокупном приватном праву. Тим радом ће се Србија приближити земљама са уређеним приватно-правним односима и оствариће један од главних државних задатака. Што се тиче пак саме израде новог грађ. законика од значаја је напомена Г. Перића, да ће се тај законик радити по угледу на немачки грађ. законик. Као што је познато у министарству правде ради нарочита комисија на изради грађ. законика, и из ове изјаве Г. Перића излази, да се комисија у начелу сагласила са тим, да за основу свог рада узме немачки грађански законик. Таквој одлуци у начелу нема се шта замерити, кад се има у виду она велика вредност немачког законика. Специјално на пољу баштинског права немачко право је толико савршено, да се његова начела без размишљања и оклевања могу унети и у српско право. Исто то важи и за тражбено право, које није изведено на материјалистичко-индивидуалистичкој основи већ је све прожето социјалним идејама и има тенденцију да у већој мери штити интересе привредно слабијих елемената.

Да би се отклонио сваки неспоразум ваља додати и то, да

не постоји намера, да се немачке правне институције у целини пренесу у српско право. Таквим поступком не би се добило српско право, већ би се примило туђе право. У српско право треба унети само оно, што се без опасности може да примени на животне односе у Србији. Примити e n b l o c немачко право, значило би хтети изједначити две кулуре, немачку и српску, а то законодавац није у стању да учини. Зато ће онај део грађанског права, који има у већој мери тип национални (породично и наследно право) бити израђен у главном у духу данашњег схватања нашег народа. Ту ће комисија имати један тешак посао да сврши, јер нема много материјала, на основу кога би се могло израдити чисто национално право. Од успеха на том раду зависиће у главном и вредност будућег српског грађанског законика.

Д-р Л. Марковић.

БЕЛЕШКЕ

Друштва.

Српско Краљевска Академија Наука. — Академија природних наука имала је свој скуп 17 јануара. На овоме скупу свршени су ови послови: 1. Према реферату академика д-ра Михаила Петровића примљена је за „Глас“ I разреда расправа Влад. Варићака „Интерпретација теорије релативности у геометрији Лобачевскога.“ — 2. Према реферату проф. Пере Ст. Павловића примљен је за „Споменик“ I разреда спис проф. Живојина Јуришића „Зеленика у Србији“. — 3. Академик д-р Јов. Цвијић приказао је расправу Карла Горјановића „Плитки крш околице Генералског Стола“. Ова је расправа примљена за „Глас“ II разреда.

Српска Књижевна Задруга. — I. На састанку Књижевног Одбора 9 децембра 1910 год.: 1. Тајник је известио Одбор да је Душан Л. Ђокић примио понуду да преведе Додеова „Тартарена Тарасконца“ и да ће рукопис предати најдаље до 1 априла 1911 год. — 2. Пошто је Министарство Привреде одговорило да не може дати Српској Књижевној Задрузи помоћ за штампање књиге Благоја Д. Тодоровића „Виноградарство или гајење винове лозе“, одлучено је да се ово дело не штампа у издању Задругином. — 3. Према реферату Јеремије Живановића одлучено је да се приче Коломана Миксата у преводу Петра Д. Јокића не приме за Задругина издања. — 4. Прочитан је нацрт Миливоја Башића за дело „Хрестоматија старе српске књижевности“, па је одлучено да се од Башића тражи потпунији нацрт. — 5. Члан одсека др. Јован Скерлић реферише о своме путу на прославу Станка Враза у Љубљани 27 и 28 новембра. На позив Матице Словеначке састали су се представници словеначких, хрватских и српских културних друштава. Од српских друштава учествовала је, сем Српске Књижевне Задруге, коју је представљао члан одбора др. Јован Скерлић, још само Матица Српска, заступљена својим потпредседником Миланом Јовановићем. Првог дана била је конференција свих југословенских културних друштава, којој је председавао председник Матице Словеначке др. Фран Илешић. Представници разних друштава давали су редом извештаје о својим друштвима, имајући нарочито у виду, шта се још све има учинити за ојачање културне узајамности међу Јужним Словенима. Поред осталог изјављена је жеља: за реципроцитет загребачког универзитета, за оснивање техничкога и медицинскога факултета у Загребу и медицинског факултета у Београду,

за оснивање словеначкога универзитета у Љубљани и за бољу организацију књижевног рада на Словенском Југу. Од особитога је значаја одлука да се оснује Савез Културних Друштава Југословенских, који сачињавају: Матица Словенача у Љубљани, Матица Хрватска и Друштво Хрватских Књижевника у Загребу, Матица Српска у Новом Саду и Српска Књижевна Задруга у Београду. Овај савез, који би систематски имао да ради на што већем културном зближењу југословенских племена, имаће редовне годишње састанке. На предлог српског изасланика, одлучено је, да идући састанак југословенских књижевних друштава буде 1911 год. у Београду, приликом прославе стогодишњице Доситија Обрадовића. Истога дана, 27 новембра, била је свечана представа у Народном Позоришту. 28 новембра пре подне била је свечана седница Матице Словеначке, на којој је д-р Илешић држао значајан говор о Станку Вразу и његовим идејама у садашњици. Овај извештај је примљен к знању и одлучено је да се извештаји са седница Српске Књижевне Задруге шаљу Управи Матице Словеначке; да се у званичном листу Српске Књижевне Задруге објављују сва обавештења о Матици Словеначкој, која она пошље; да Српска Књижевна Задруга ступи у Савез Културних Друштава Југословенских; да Српска Књижевна Задруга сазове идући састанак Савеза Културних Друштава Југословенских у Београд о прослави Доситија Обрадовића. — 6. У допуну списка дела, која су узета у комбинацију за XX коло издања Српске Књижевне Задруге одлучено је да се унесу још: Песме Алексе Шантића, Песме Стевана Вл. Каћанскога, Приповетке Светозара Ћоровића, Путописи Хајнриха Хајнеа и Новеле Бјернстјерна Бјернсона.

II. На састанку Књижевног Одбора 17 јануара свршени су ови послови: 1. Тајник је саопштио да је г. д-р Јован Ердељановић пристао, на понуду Срп. Књ. Задруге, да изради опис о Црној Гори и да му за то треба година и по до две године. Г. д-р Ердељановић изјављује да би, после тога описа, могао израдити књигу и о којој другој српској или југословенској или балканској земљи. Одлучено је замолити г. д-р Ердељановића да изради опис и о Црној Гори и о другој којој српској земљи. — 2. Примљена је знању изјава г. д-ра Тихомира Ђорђевића да прима понуду да изради опис о Србији, али му за то треба две године времена. — 3. Прочитано је писмо Матице Хрватске, која предлаже да Матица Хрватска и Срп. Књ. Задрга подједнако хонораришу, прва српска а друга хрватска дела, па је одлучено да се са Матицом у том погледу утврди споразум.

Матица Српска. — Књижевно Одељење Матице Српске у Новом Саду држало је на Св. Саву, 14 јануара, свечану седницу у спомен стогодишњице рођења Никанора Грујића, Срб-Милутина. На тој је седници члан Иларион Зеремски говорио о раду Грујићеву на књижевном и црквеном пољу. — После овога одлучено је да се хиљаду круна из фонда Атанасија Гереског подели књижевницима: Милану Андрићу и проф. Благоју Бранчићу.

На састанку Књижевног Одбора 19 јануара ове године председник Одбора известио је о смрти д-р Лазе Костића, па су прочитане неколике изјаве саучешћа које је добила Матица Српска. — Примљени су за „Летопис“ ови радови: 1. „Портрет једног невољника“, од Боже Ловрића. — 2. Неколике песме Петефијеве у преводу Благоје Бранчића. — 3. „Воља

народа“, другом наградом Матице Српске награђена драма Ива Тишика. — 4. „Хасанагиница“, трећом наградом Матице Српске награђен драмски спев Алексе Шантића. — За „Књиге за народ“ примљени су ови списи: 1. „Милан Љиљанић“, приповетка Стеве Јањетовића. — 2. „Мацо Млиjер“, приповетка Тајовског, у преводу J. Вучерића. — 4. „Сушица“, приповетка Јана Чајака, у преводу J. Вучерића. — 5. „Моји ђаци“, од Јована Удицког. — Нису примљени неколики радови. — На оцену су издати ови рукописи: 1. „Jordanis, De origine actibusque Getarum“, од непознатог писца. — 2. „Грађа за културу староседилаца Срба у Угарској“, од непознатог писца. — 3. „Враг Марко, слика једног старовременског мајстора у кр. слободној вароши Сомбору“, од Пере Деспотовића. — 4. „После три године“, приповетка од Рајка Мирчетина (псеудоним). — 5. „О тешкоћи сазнања понеке историске истине“, од Д. Руварца. — 6. „Утицај хришћанске иконографије на неке народне песме“, од Дим. Витковића. — 7. „Шегрт“, приповетка Стеве Јањетовића.

Наука.

Српски етнографски Зборник. — Изишла је из штампе XVI књига „Српског Етнографског Зборника“. Ова књига носи посебни натпис „Етнолошка грађа и расправе“, и у њој је штампан спис Владимира М. Николића „Из Лужнице и Нишаве“ и „Упутства за испитивање народа и народнога живота“, која је израдио д-р Јован Ердељановић.

Спис „Из Лужнице и Нишаве“ је један од најпунијих списа, који су досад штампани у „Етнографском Зборнику“. У њему је маса занимљивих и двагоцених података о особинама народа у Лужници и Нишави. Нарочито је занимљив и поучан део који говори о економским приликама у тим крајевима, и о народним обичајима. У том погледу овај Николићев спис може послужити као углед како треба ове послове радити при описивању народа и његова живота у другим крајевима.

„Упуство за испитивање народа и народног живота“, које је израдио д-р Ердељановић, израђена су веома зналачки. У њима је предвиђено све шта треба забележити и проучити с погледом на особине и живот нашега народа. Испитивачи, који добро проуче и схвате ова „Упуства“, могу дати драгоцену грађу за научно проучавање особина нашега народа и његовог живота. — Ова књига „Зборника“ има 563 стр. у 8^{0}, и цена јој је 6 динара.

Споменик Српске Краљ. Академије, књ. XLIX. — У XLIX књизи „Споменика“ (42 књ. другог разреда) штампана је обилата грађа за политичку и културну историју српскога народа. Прилози су ови: 1. „Народни суд, судије итд. на острву Мљету с почетка XV века“, у коме Вид. Вулетић - Вукосавић саопштава 13 листина о правним приликама на острву Мљету. — 2. „Писмо Цариградског Патријарха Константија о проглашењу афтокефалне српске цркве од 1832 год. месеца јануара“, које је издао и превео на српски Д. Н. Анастасијевић. Овај значајан докуменат сада је први пут критички издан и добро преведен (раније је превод штампао Д. Матић у својој књизи Явно право княжества Сербіе, Београд 1851, стр. 98). — 3. У чланку „Неколике новине о Лукијану Мушицком“ саопштава Андра Гавриловић једно писмо, досад необјављено, Лукијана Мушицкога које сведочи о Мушицкову интересовању за српске народне песме. — 4. У чланку „Писма Хасан-паше херце-

говачког из год. 1573" саопштава д-р Алекса Ивић једанаест Хасан-пашиних писама која су значајнија за историју српског језика него за политичку историју. — 5. „Поменик манастира Св Тројице код Призрена", од П. Костића; — 6. „Нешто о бив. манастиру Војисловици на Косову и цркви св. Николе у Јањеву", од П. Костића; — 7. „О другом доласку Христовом". Апокрифна апокалипса Јована Богослова у словенским пријеводима. С једним новим текстом и предговором, од Владимира Ћоровића, — и 8. „Епистолар манастира Продрома (Слепче) из XVI века", од Јов. Радонића. — 9. „Прилог историји српских штампарија у Аустрији пред крај XVIII века", од Јов. Радонића. У овоме су чланку неколико веома значајних прилога о покушајима српским у XVIII веку да у својој средини оснују штампарију која ће ћирилицом штампати српске књиге за црквену и друге народне потребе. — 10. Мање је значајан прилог „Синђелија сечоречког попа Луке од 14 августа 1768 године" коју је саопштио Радомир М. Илић. — 11. Нарочито су значајни за књижевну, и уопште културну историју српског народа у Угарској, „Писма Максима Суворова, руско-српског учитеља, и митрополита Мојсија Петровића", која је саопштио прота Д. Руварац. — 12. „Неколико записа из новијега времена", саопштио д-р Јован Васиљевић. — 13. „Прилози за историју српских школа у првој половини XVIII века", од Радосава М. Грујића. Ови прилози допуњују грађу коју је издао Д. Руварац у напред наведеном 11 чланку у овом „Споменику". — 14. „Бугарски зборник писан у манастиру Сланцима почетком XIX века", саопштио д-р Јован Хаџи-Васиљевић. Овде је у главном опис живота неког „светог Јована новаго Терновскаго", који се налази у једној рукописној књизи, писаној 1824 године, а која се чува у манастиру Рајиновцу код Гроцке. — Ова књига „Споменика" има 170 стр. у 4⁰ и цена јој је 4 динара.

Споменик L: — У L-ој књизи „Споменика" Срп. Краљ. Академије Наука (8 књ. I разреда) штампани су ови списи: „Desmidiaceae Власинског Блата" са литографским таблицама. Написао д-р Петар Ђорђевић. — 2. Власинска тресава и њезина прошлост", фитогеографска и палеоботаничка студија од д-ра Данила Љ. Катића. Ово је веома темељна студија, којој је требало дати место пре у „Гласу" него у „Споменику", где се по правилу обајављује само грађа а не студије. — 3. „Зоолошки прилози" III, од проф. М. Катурића, — и 4 „Зелевика у Србији". занимљив прилог од проф. Жив. Ј. Јуришића. — Ова књига „Споменика" има 66 стр. у 4⁰, са 4 таблица слика и цена јој је 2 динара.

Основи физиолошке психологије. — Јован Ђ. Јовановић превео је на српски дело познатог психолога д-ра Т. Цијена „Основи физиолошке психологије". (Јагодина, 1911. Уметничка штампарија „Гутемберг". У в. 8⁰, стр. VII + 272. Цена 4 динара). Преводилац у предговору овој књизи вели за ово дело: „Док је свака друга Психологија принуђена да се у више прилика, а шта је веома значајно, и код најважнијих душевних појава, служи разним хипотезама, које често немају ничег заједничког с научним чињеницама, примењујући при том нарочите т. зв. рефлексионе или спекулативне методе испитивања, дотле се у тумачењу психичких појава писац овог дела, као што то и приличи природњаку, у првом реду служи несумњиво утврђеним анатомским и физиолошким чињеницама, па се тек у

другом реду лаћа такође несумњивих искуствених, на самопосматрању заснованих, чињеница... Ну, ова књига има још једно преимућство над осталим делима ове врсте. У њој ће нарочито наставници наћи многога подстицаја за испитивање дечјег духа, чијим се формирањем они поглавито баве, и тиме моћи створити себи многу олакшицу у свом тешком васпитачком послу. Исто тако и они, којима је стало до што темељнијег и потпунијег упознавања постанка и развитка психичких појава, такође могу наћи довољног ослонца како за разумевање тих замршених и сложених проблема, тако и за самостална испитивања у тој области". — Писац је у овој књизи изложио целу грађу у 15 предавања. Излагање му је доиста веома темељно, прегледно и разумљиво, стога ће ова књига бити од користи онима који се овим питањима занимају а који не знају немачки. Превод је врло леп и лако се чита. На крају је књиге регистар и објашњење тежих и непознатијих страних израза. Овим је знатно олакшано читање ове књиге и онима, који нису дубље ушли у ову науку.

Два француска претече пацифизма. — Из француског часописа „Revue d' Histoire Diplomatique" оштампана је у засебну књигу расправа г. д-ра Миленка Р. Веснића, нашег посланика у Паризу, под натписом: „Deux précurseurs français du Pacifisme et de l' Arbitrage International — P. Dubois et E. Crucé" (Paris, 1911. Typographie Plon-Nourrit. У 8^0, стр. 58 Цена ?).

Г. д-р Веснић, у уводу напомиње, да су се научници особито живо заинтересовали историјом питања о општем, међународном, миру и о међународном суду, — који би расправљао спорове међу државама — после конгреса који се у Хагу 1899 године састао на позив руског цара Николе II. Отада су ранији писци, који су о идејама међународног мира писали и расправљали, постали предмет студија најјачих јевропских правника и дипломата. Писци су ишли и у класично доба грчко и римско и код класичних писаца тражили идеје о међународном миру. Али два писца и политичара француска, који су, један — Петар Дибоа (Pierre Dubois) — у почетку 14 века, а други — Емерик Крисе (Emeric Crucé) — у 17 веку — са много духа и прегнућа расправљали о овом питању, још нису довољно проучени. С тога г. д-р Веснић ову своју расправу посвећује тој двојици пријатеља општега мира.

Петар Дибоа живео је крајем 13 века и почетком 14 века (умро је 1321 године) и био је адвокат. Његов публицистички рад пада у доба огорчене борбе између папе Бонифација VIII и француског краља Филипа Лепога (1296—1305). Он је написао неколико списа поводом тих сукоба и у њима је у главном водио борбу против була Бонифација VIII. У тим је списима он износио и своје идеје о установи општега мира и предлагао начин како да се установи међународни суд. Он тражи да међународне спорове решава суверени конгрес од свих владара.

Емерик Крисе, о коме се иначе ништа не зна, написао је и у Паризу 1623 године штампао спис „Le Nouveau Cynée" или „Discours des occasions et moyens d' establir une paix générale et la liberté de commerce par tout le monde" („Нови Кинеја" или „Расправљање о приликама и начинима да се установи општи мир и слобода трговине у целом свету"). У тој расправи Крисе такође предлаже међународни суд у који би ушли опуномоћени представници свију владалаца и држава.

Г. д-р Веснић је у овој својој одличној расправи веома јасно и прегледно изложио идеје ове двојице публициста. Он је, узгред, у кратким потезима али такође јасно изложио и историју питања о међународном суду и општем миру, тако да је ова расправа несумњиво одличан прилог историји тих питања.

Споменици Јагодине. — Вредни професор јагодинске гимназије г. Емило Ј. Цветић дошао је на веома лепу мисао: да проучи историју Јагодине, да опише све њене знаменитости, и да сачува спомен знатних Јагодинаца, који су се истакли у прошлости својим радом на политичком и културном пољу. Не треба нарочито наглашавати и доказивати од колике је користи такав рад за проучавање наше прошлости. Таквим ће се радом, ако се само ради са пажњом и спремом као што то ради г. Цветић, пропаћи и од заборава сачувати многа значајна појединост, која ће историку помоћи да створи верну слику и да изводи поузданије закључке. — Г. Цветић је досада објавио неколико својих радова о прошлости Јагодине. Сви ти радови пуни су веома занимљивих података. У књижици, која нам је у рукама. („Споменици Јагодине" I. Јагодина 1910. — Уметничка штампарија „Гутемберг" М. Стефановића. — У 8⁰, стр. 43.), износи г. Цветић биографије: Аврама Петронијевића, Стевче Михаиловића и Атанасија Ивановића (Тасе Харачлије), чија су имена, нарочито прве двојице, веома значајна у политичкој историји Србије прошлога века.

Пруско-Аустријски рат 1866 год. — Ђенералштабни потпуковник г. Милован С. Недић штампао је књигу „Пруско-Аустријски рет 1866 год." (Војна политичка, стратегијска и тактичка студија. Предавања на вишој и нижој школи Војне Академије. Књига I, са три карте. Београд, 1910. Штампарија „Штампе". У 8⁰, стр. 105. Цена 2 динара). — Ова књига г. Недића намењена је на првом месту војницима и стручњацима, али је она иначе написана јасно и прегледно, тако да је може са коришћу прочитати свако. Историја ратова, које је Пруска водила у прошлом веку за уједињење Немачке, и за нас је од особитог интереса и поуке. Стога ову књигу г. Недића топло препоручујемо.

Грађа за историју српско-турског рата 1876 године. — Пешад. потпуковник г. Иван С. Павловић предузео је врло користан посао. Он спрема књигу „Грађа за историју устанка у Херцеговини и Босни и српско-труских ратова 1875—1878 године. Преглед српске и стране литературе." Ту ће свакојако марљиво бити прикупљено све, бар значајније, што је о тим догађајима написано, и на тај ће се начин веома олакшати писање потпуне историје. Као оглед тога рада, г. Павловић је штампао у „Ратнику" и отуда у засебну књигу оштампао извод из два дела о српско-турском рату 1876—1878 год. Један је извод из дела „Der serbisch-türkische Krieg im Jahre 1876, von Karl Mayer, Kriegs-Correspondent der „Neuen Freien Presse" (Wien 1877); а друго је дело једног пруског официра, који 1876 године учествовао у рату као добровољац у нашој јаворској војсци. Ово дело има наслов „Elf Jahre Balkan. Erinnerungen eines preussischen Officers, aus den Jahren 1876 bis 1887 (Breslau 1889). Оба су извода врло занимљива, и у њима има знатних историских података.

О Светозару Марковићу. — Г. д-р. Јован Скерлић, професор Универзитета

написао је књигу „Светозар Марковић. — Његов живот рад и идеје“ (Београд, 1910. Нова штампарија „Давидовић“. У 8°, стр. VII + 272, са сликом Св. Марковића. Цена 3,50 динара). — Пре неколико година објавио је г. Слободан Јовановић своју расправу о Светозару Марковићу. У овој својој расправи г. Јовановић је подвргао оцени политичке и економске погледе Марковићеве на прилике у Србији у његово време. Скерлић пак у овој својој књизи има други циљ: он излаже Марковићев рад и износи његове идеје доводећи их у везу са погледима политичких радника и мислилаца социјалистичке странке у време када је на страни учио, а после у Србији радио Светозар Марковић.

У овој књизи г. Скерлића има 18 одељака (глава), али она има у ствари два дела. У првом делу се прича живот и рад Марковићев (глава I-VII), а у другом се излажу његова идеје о политичким и економским питањима (глава VIII-XVII), а у последњем одељку („Закључак“ глава XVIII) упоређују се идеје Марковићеве са идејама радикалне странке, за чијег се оснивача он смарта.

За израду ове своје студије г. Скерлић је употребио знатну грађу, коју је нашао у ондашњим дневним листовима и часописима, у Марковићевој преписци, а и усменим подацима које су му дали савременици и сарадници Марковићеви, који су још у животу. Стога у овој књизи има много занимљивих података, нарочито за млађе нараштаје.

И ако ова књига није сасвим потпуна (свакојако и сам г. Скерлић не мисли друкче), ипак она даје веома занимљива обавештења о многом које чему из живота Марковићева, његова рада и о приликама у Србији седамдесетих година. Доба Светозара Марковића је време када се у Србији почела образовати једна нова политичка странка са веома слободоумним начелима, која је подвргла оштрој критици ондашњу бирократску и полуапсолутистичку владавину; која је против такве владавине, окупивши у своје редове огромну већину народа, водила дуго упорну борбу, док најзад није успела да у Србији заведе потпуну уставност, и утврди грађанске и политичке слободе. Политичка начела ове, радикалне, странке постале су већином из идеја Светозара Марковића. С тога је познавање живота, рада и идеја Марковићевих од необичног значаја за оне који желе знати историју нашег политичког живота у последњој четврти прошлог века. О томе ова књига г. Скерлића да је доста веома занимљива и корисна обавештења. —

Још и данас има у животу доста савременика а и сарадника Марковићевих. Нико боље од њих не би могао показати и исправити нетачности и погрешке г. Скерлића, које је он, ако је, учинио у овој својој књизи. Они то могу, а и дужни су, учинити.

Књижевност.

Књиге Матице Српске, Број 42 **Наша народна просвета.** — Као 42. књига „Књига Матице Српске“ штампана је књига „Наша народна просвета, задаће јој и потребе. Написао и 1910 год. сазватом Срп. Народно-Црквеном Сабору приказује Љубомир Лотић“ (Нови Сад, 1910. Издање Матице Српске. У 8°, стр. 103. Цена 1·50 круна). — Ово је доста веома занимљива књига. У њој Лотић говори о стању просвете у српском народу у Угарској. По њему српски народ са својом просветом веома рђаво стоји, нарочито кад се његова просвећеност упореди са просвећеношћу

других народности. Уз то Лотић опширно говори о узроцима које су учинили да наш народ у том погледу заостане. У кратким потезима говори о раду на установљењу и подизању школа, и износи нам шта је све требало урадити а није урађено. Најзад предлаже шта је потребно урадити да се народна просвета унапреди.

За нас је ова Лотићева књига од особитог интереса стога што се у њој наводе факта, која и код нас, у слободној краљевини, постоје. И код нас је просвета народна веома заостала, и то из истих разога као и код наше браће у Угарској. Као главни узрок Лотић наводи немарност оних који су позвани да се брину о народној просвети. И код нас се много говори о школском законодавству и о средствима за народно просвећивање, али се нико не стара да се законске одредбе врше. Све напомене Лотићеве у том погледу могу се применити и на наше прилике, па се многе од њих могу слободно и јаче нагласити. Нарочито вреди истаћи то што Лотић говори отворено и нимало не штеди осетљивост народних првака, већ их оштро напада што народ не упућују да цени и помаже просвету. Зар се може рећи да је код нас у том погледу боље? Свакојако не; — код нас је још горе.

Пријатељима народне просвете можемо ову књигу најтоплије препоручити, јер је веома, веома поучна.

Један суд о преводу „Ане Карењине“. — У „Срп. Књ. Гласнику“ од 16 јануара ове године, у белешци о српском преводу „Васкрсења“ од Л. Н. Толстоја (на стр. 174) писац те белешке „Х“, дотакао се и српског превода „Ане Карењине“, који је штампан у „Делу“. Он о том преводу каже: „Из „Дела“ је прештампан некњижевни превод „Ане Карењине“, у коме је преводилац можда показао материјално знање рускога језика, али извесно савршено незнање српског књижевног језика“. Ми не знамо како г. „Х“ замишља тај „српски књижевни језик“, па како он није навео ни један пример из превода „Ане Карењине“ да би показао преводиочево незнање тога језика, ми о томе не можемо засада с њиме расправљати. Али се надамо да ће г. „Х“ бити толико љубазан, а и уљудан, те ће из превода „Ане Карењине“ исписати бар неколико примера грешака преводиочевих, те да се и ми уверимо о тачности суда, а и да макар мало научимо тај нови „српски књижевни језик“.

Засада само још нешто. Између стила и језика у преводу „Ане Карењине“ и „Васкрсења“ и ми смо, овако невеже, уочили неке разлике. Зашто г. „Х“ не рече ништа о језику у преводу „Васкрсења?“ Надамо се да ће нам љубазни и учени г. „Х“ то кад било рећи, и ми ћемо онда чисто и бистро знати да ли бар преводилац „Васкрсења“ има „савршено“ знање „српског књижевног језика“ или не.

Различности.

Број људи на свету. — Према најновијем срачунавању дошло се до резултата: да на целој земљи (целом свету) живи 1.700.000.000 душа. Али је овај број још далеко од жељене тачности, јер се до њега дошло више процењивањем него пребројавањем. Пописни извештаји из појединих колонија у ван. европским земљама нису још ни толико потпуни да се становништво може раздвојити по роду (полу). Из оних података, из којих се могао разликовати број мушких и женских, добивени су ови резултати: мушких има: у Европи 205.000.000, у

Азији 226.100.000, у Африци 19.900.000; у Америци 67.300.000; у Аустралији 3.200.000 — свега 521,500.000; женских има: у Европи 210.600.000, у Азији 217.200.000, у Африци 20.800.000, у Америци 64.900.000; у Аустралији 3.000.000 — свега 517.500.000. Обе ове суме укупно износе 1.038 000.000. Остаје још 665.000.000 душа до целокупног броја становништва, што се не може разделити на полове, јер статистика о томе нема тачних података.

Српска Народна Скупштина 1908 до 1912. — Г. Драгиша М. Стојадиновић, библиотекар Народне Скупштине, израдио је албум у коме су слике Њ. В. Краља, чланова Краљевског дома, чланова владе, и народних посланика изабраних за скупштинску периоду 1908—1912 године. Испред слика је „Увод“ у коме је из књиге „Основе јавнога права“ од г. Ст. Јовановића кратак извод о Народној Скупштини, о избору народних посланика, о раду скупштинском итд.; потом је кратка историја рада садашње народне скупштине, и министарске промене од 1908 год. до данас. Слике посланика поређане су по окрузима и по броју добивених гласова, што је свуда обележено. — Албум је израђен у Држ. Штампарији на финој хартији и цена му је 5 динара.

ВЛАСНИК
Аца М. Станојевић
УРЕДНИЦИ
Др. Драгољуб М. Павловић и Риста J. Одавић
Доситије Обрадовић — Штампарија Аце М. Станојевића (Чика Љубина улица бр. 8)

ДЕЛО

КЊИГА 58. ФЕБРУАР, 1911. ГОДИНЕ СВЕСКА 2.

* * *

Ох, како бих био, како радо с Вама
У тихој самоћи што се нежно пружа
Као свежи мирис белих пољских ружа, —
Дах Вам пио топли пожудним уснама;

И слушао радо заношљиве звуке
Вашег милог гласа, те тонове драге;
И гледао очи, дубоке и благе,
Гледао Вам руке, Ваше беле руке...

Ох, кад би то било, кад би било тако!
Али док Природа у осмеху бледом
Гледала би на нас равнодушним гледом,
Сећ'о бих се давног, сећао и плак'о...

Ст. Винавер.

ПОСЛЕДЊЕГ ДАНА...

Ја ћу те звати. Дан јесењи биће
Светао, скроман, к'о ти што си била.
У часу кад се сунце крвљу гаси,
Ја ћу те звати. И мог духа крила
Лебдеће болно у последњем часу, —
И док се сутон уздрхтали снује
Трептаће име у замрлом гласу.

Ја ћу те звати. Нечујно к'о сутон,
Као мој живот што је био цео;
Глас ће ми тихо, замирући јецат',
Као твој бели невестински вео
За билим санком девичанског доба;
Ја ћу те звати, док мог духа крила
Сморена лебде на ивици гроба...

Ив. М. Милићевић.

„СЕДИ, НЕ ОДИ...“

(Тужна прича о једном чаушу[1]).

Путниче, намерниче, ако те несрећа потера кадгод путем од Велеса за Прилеп, ти чим пређеш белу, пепушаву Бабуну погледај десно и лево око себе. Видео си прво једне развалине порушеног и изгорелог хана, а мало даље наћи ћеш на белу, окречену кулицу турских заптија. Она одавно стоји туна и чува земљу светлог падишаха од напасника и ноћних страшила. Смерна, тиха стојаће још дуго и дуго гледајући на вас, пролазнике, и причајући вам како је једном и она била легло силних јунака, чија су срца с времена на време ситно куцала. Ал' то је давно било, па се и заборавило. Она се и сада дичи њима, поносито понавља имена њихова; јер пре и после њих, ређале су се само доброћудне, мирне и благе и обазриве заптије, који цело своје јунаштво показиваху бушећи куршумима темељ њен и затварајући крађене овце и козе у мрчне подруме њене... Залуд застајеш и слушаш, уморни путниче, шта ти она говори. Нећеш је разумети. Зато слушај, да ти ја испричам све по реду.

Давно је било. Пригрејало пролетње сунце и својим зрацима измамило смрдљиве заптије[2] пред ову кулу. Извалили се на мекану траву па цео дан леже. Кроз дуге чибуке увлаче лено димове а погледима прелетају рујанске и нежиловске врлети или прате сиве вране и мрке гавранове како се изнад њих вију и губе у даљину.

Матори чауш, чије се дуго земљано лице отегло као њушка у дивљег вепра, а брци оклембесили испод носине па висе као

[1] Наредник жандармерије.

[2] Турски жандарми.

бисаге, врпољи се, окреће, чеше час леђа, час главу, и мрмља неразумљиве речи, чекајући да га остали питају шта му је. Али ће се пре из воде варница истерати него што ће се дембели покренути и први запитати што било глупог чауша. Завијајући се густим димом, кроз који једва назираху кад кад небо, уживали су безбрижно знајући да ће им он опет говорити било о српским било о бугарским комитама. То их није занимало. Увидели су одавно они: да је добро јурити дивље и несавладљиве одметнике, не би се то њима оставило, већ би се планине напуниле оца, кајмакама, бегова, паша и субаша. Овако, када је књига спала на два слова, од којих је прво мудри чауш, а друго главом они, одрпане заптије, сепрлук им је једини посао и лек за све големе бриге. А није, да кажем, да нису учествовали и они у окршајима и пуцњави. После сваке борбе, њихова је дужност била да купе чауре српских и бугарских пушака, да сарањују изгинуле четнике, да везују и туку сељаке и шта ти још не. Једаред, (е, то је страшно сећање свима) леже овако исто разузурени пред својим заптијаном, а пушке праште изнад њих на крстечком вису. Слушају они пуцањ на планини, пију кафу, пуше и развезли разговор о несрећним временима и чудним приликама. Тек око подне закотрља се друмом од Велеса нека црна маса, дижући облак прашине за собом.

„Безбели, каже чауш, ово аксер иде. Дајте, момци, пушке, беж'те горе у планину па се растурајте, да нас не нађу овде!“ Хитро поскакаше сви, бацајуће чибуке и претурајући филџане па стегоше мартинке преко среде и таман да крену уз поток а долетеше два коњаника. Један мuљазим[1] и један капетан.

— Пезевенци једни, крмци смрдљиви, — дере се капетан сав црвен од једа! — Тако ли се цар служи? Зар се туна образ и земља чува. Тамо се урнебес дигао а ви, скотови једни, димаците...

Сви ћуте и слушају, само чауш нарогушио брке и, издуживши још више лице, мумлајући прекиде капетана: „Ефендум, кротко, кротко. Ми нисмо криви што паметно радимо. Ето видиш, да смо отишли одмах у потеру, кумите би се разјуриле и шта би ви правили? Толики пут газисте, а фајде — ич. Право ли је да дођете на празно?!“...

Кад се у вече вратише са бојишта, и аскер и заптије

[1] Подпоручник.

смрзли се од весеља и радости. Капетан укрстио бугарске редenике преко прсију, у рукама му кратка манлихера, раширио вилице па пева ли пева и грува кроз ноћ бугарском пушком. Ватра сукне из цеви па осветли мрачну долину и плашљива лица аскера, што су се прибили један уз другог и очекују кад ће их из какве заседе прорешетати куршумима. Та ноћ бејаше страшнија, него иједна друга. Војска остаде непрестано будна око заптијане, само је капетан хркао у кули као заклан сањајући славу и почасти. Око њега, наваљени леђима уза зид, преседеле су заптије ћутећи и размишљајући, шта их све чека од комита, после овог њиховог учешћа у гоњењу. У јутру рано донесоше сељаци мртвог миљазима, натовареног као џак на једном старом магарету. Нос му откинут, а лице цело умрљано крвљу која се излила из ране на врату и носу. Грозна слика беше кад га скинуше мртвог са коња и покушаше да му исправе превијена и укочена леђа. Један војник вуче на једну страну, други на другу, а трећи коленима седа по грудима. Забленути војници слушају крцкање костију и преврћу очима очајно као да неко по њима гази. Затрпали су га ту испод куле, а гроб му окитили пушкама, реденицима, чакширама и копоранима које су поскидали са покојних четника. „Јунаци, — казао је тада капетан — видите како се умире за светлог цара. Ово је и наша будућност. Каква срећа, какво блаженство дочекати ову славу његову. И он и они шест храбрих другова ваших, који с њим одоше Богу на истину, већ су крај престола Мухамедова. Они нас виде, смеше се и довикују: славно је погинути од душманина“...

Војници оборили главе, покуњили носеве и слушају неми, само што чауш мумла више за себе: „Ефендум, красно лажеш. Алал ти вера, ако и ти и они и ми сви видесмо бар једног кумиту. Потепасте се бре, незевенци, по међу себ. По арно беше да седесте с миром“.

Оде војска тога дана у Велес, носећи све што су поскидали са побијених четника, а заптије остадоше нит' живи, нит' мртви. Таворе, јадници, дане, не мичући се никуд из куле. А кад чују да је војвода Васиљ или Глигор близу, купују дуван на оке и шаљу им по сељацима на поклон, не би ли се ови страшни људи умилостивили и опростили им њихово учешће у оној потери.

Прође тако јесен, прође зима, а дође пролеће и преплавише села многи одреди аскера, да очисте цео крај од комита.

Чете се повукле дубоко у планине и ућутале се, али се заптије распиштавиле и разбашкариле. Одвезали мајчини синци језик, мислиш поклаће и похватати цео свет.. Сврате сељаци у кулу, отвори се разговор о овоме ономе па и о дувану. Чауш постиђен, шкрипи зубима и правда се како је он тиме хтео да намами Глигора и да дигне паре за његову главу. Слушају сељаци, смешкају се и мисле: „Ајде, ајде, истераћеш мечку“.

Дан за даном расла је уцена војводских глава, а тако исто и махнитост код Турака да се дограбе тих пара. Гледале заптије како аскер трчи, гледале па се у дну срца прохтело и њима хватати заседе ноћу и згртати жуте лире на тенане. Само ни један не хте први предложити ово, бојећи се да они други збиља не пођу у потеру па ће и он морати с њима. Тог дана био је чауш у селу Извору и ту му сељаци казаше да ће можда сваког часа Глигор упасти у село. Та га је вест силно забринула: прво што тај „час“ може бити баш тога тренутка, а друго, што га примами веома згодна прилика сачекати на сигурну заседу Глигора и зарадити велику уцену. Он заборави зашто је дошао у село, већ се трчећи врати кули и тамо се пружи поред осталих, чекајући да га ови питају што се тако брзо вратио. Видели смо већ како су га дочекали, те он би приморан пљунути на своје старешинство и отпочети разговор први. „Е, моје чорбаџије, лепо сте се ујдурисали туна рече — уздрхталим и плашљивим гласом — ама се бојим да вам те тикве не одлете на Рујан до мрака“.

— Шта причаш, бре! Гледај посла и ћути — беше му одговор једног од њих, који се у исто време риташе из све снаге на кокошке око себе.

То чауша још више наљути, и он кроз псовку показа на врхове од Рујана говорећи: „Тамо ће сабајле Глигор да дође. Хоће у Извор“.

— Ко ти то рече? — запита мрзовољно жгољави Суља неотварајући крмељиве очи.

— Изворчани, бре брате! Добили су абер од Глигора. Поручио, кажу, да се белки неће жив вратити, док не уђе у село. Већ су јавили аскеру у Врановце, Соглу и Оморане.

— Них! Алал му вера, ко му главу узме — избаци неко од њих. Паре су то, бре брате. Спаилуци, беглуци...., никад пушку у руке да не уватиш. Цео век, по душецима да се ваљаш...

— Валај, бива, да их ја не узимам, па се макар и по блату вртео као крмак, — узе реч округли и дежмекасти Осман, који бејаше кувар и настојник куле, а чија је реч доста важила код свију, јер им он беше љубимац. Шта ћеш боље од овога. Испружиш се као куцов у хладовину или на сунце. Одспаваш до подне, па се наједеш и опет се истегнеш на ледину. Слушаш како ти тице певају, шушти Бабуна и свирају жице на овим бандерама. Слушаш и уживаш. А тамо, шта те чека? Остав'те се, будале једне. Кад се сетим оног миљазима, мрзи ме што сам жив. Какво момче беше кад дође, а сутра се направи као твоје мустаће, чауше. Ене га тамо, лежи а црви га појели те му се змије провлаче кроз очи и уста. Аих! — стресе се Осман од својих страшних мисли.

Закашљаше остали узбуђено од овакве приче, само чауш што се куражно смејаше.

— Не иде, синци, тако, — отпоче он озбиљно. Чекате у песму да нас мету што се силимо на жене и девојке. Ич не иде. Толки стра поједосмо од кумита, па да му је бар крај да видимо. А сад што му је згода!?... Код оне чешме горе, да уфатимо бусију још за видела, па да видите како тепање иде. Раат си седи у камење и само фљај тан-тин, тан-тин... Кад се развидели (војска ће се дотле да сабере), ми излеземо, саберемо главе и пушке и — ето паре. Ах, кад стигне абер у Велес: „Изворскијот каракол утепа Глигура и збра си паре“. Мани се...

Колико Османова прича створи страха, толико се ова друга учини примамљива.

— Па да одимо? — рече црни Адем, после дугог и мучног ћутања.

— А? а? — запиташе готово сви у један глас и ако су лепо чули шта им је Адем казао.

— Да фатамо бусију, бре глувче, — издере се љутито Адем, устајући и протежући се лењо.

— Спремајте се сада! — замумла чауш и срце му ситно заигра. Само по брго да не одоцнимо...

И дуго, поносито у охоло погледаше бела кула за њима, како добро опремљени, са пуним пушкама у рукама измичу уз брдо, осврћући се сваког часа и презајући од најмањег шуштња плашљивих змија или лепршања тичица по џбуњу. Мрак се лагано спуштао, а они журно грабе уз планину, да за видела

буду код чесме и како би се згодније затрпали у камење из кога му мајци ни један главом не би провирио све до зоре.

Сунце давно утонуло. Танка маглица завила целу околину и створила још већу помрчину. Небо чисто и јасно, ишарано небројеним светлим звездицама, као да се осмехиваше на ову храбру дружину, чија су срца сишла већ близу пета. Цврчци весело изводе своју песмицу пресецану монотоним и тајанственим ћукањем ћука у даљини и шумом крила буљина и совуљага које прелетаху час десно час лево поред заптијаша. Мирис цвећа и траве разлио се на све стране на чисто опија и заноси, али храбри Турци ништа не осећају. Замукли, преплашени и убијени страхом већ готово заборављају и куда ће и шта ће. Жалостан ред њихов од дванаjест људи вије се тамо амо, како кривуда путања, застајкујући сваки час и ухћући запрепашћени скакањем зечића кроз трње, мислећи на опасне усташке заседе.

Већ су на једној чистини на брегу. Одатле треба окренути у лево страном и сићи до оне чесме, где ће сутра сећи главе и купити оружје. Уморни спустише се на земљу задржавајући кашаљ и уздахе. Наоколо све је немо и мртво. Ништа се нигде не креће. Из дубине под њима долеће лавеж паса и једва чујна звека звона на овцама, повећавајући страх њихов, јер осећаху какво спокојство и мир чува ова долина. Чауш први замумла: „Да се враћамо од куд смо дошли! Немат, бре брате, ништа. Ајде на спијење. Ђаво нас извуче по ову помрчину. Де бре, шашавци, коме дође ово на ум!“

На његове речи сви поскакаше весело, а кроз срца им се разли нека чудновата милина, и они одмах без реда и речи нагоше низа страну од куда су дошли.

— Стооој! — одјекну као гром кроз ноћ, и чу се шум одкочивања пушака, топот ногу, мешкољење патронташа и звека тесака. Турцима се ноге одсекоше, руке задрхташе, коса пође у вис дижући ћулаве а крв им се следи и стаде у жилама. „Нека нико не мрда, да га ђаво не носи!“, настави онај глас одјекујући тупо преко планине. Црни Адем, који бејаше најниже сишао, суну низ брег мислећи да се спасе. Не умаче ни три корака, а баш крај њега блесну ватра, плану пушка и он се простре колико је дуг. Остали се скаменише, видећи шта им би са другом, и један по један испустише мартинке на земљу.

— Бујрум бре чауш! Кај си, мајка му стара — дозиваше онај глас? Јала бре, овамо. Ево ти га Глигур, да га не тражиш

више. — Чауш се оклембесио, корача ка Глигору, а поводи се и љуља као пијан. Гледали сте маторог рундова, кад га у штети нађу, како савија реп, облизује се, улагује пред госом не би ли га умилостивио и поштедио мотке. Тако и наш чауш запишта тужно: „Жив ми Господ, Глигуре, ако сам то и помислио. Ето на, кољи ме одма. Здравје да немам, живот да немам. На. Да ми се шејтан погани...“ У лице, хтеде рећи; али му Глигор шаком залепи уста и он јаукнувши ућута.

— Пес ни један — прасну љутито војвода, — мене ли нађе да лажеш. Мискину ни један! И ти ли пушку носиш, свињо смрдљива? Ајде, момчиња — окрете се четницима — купите им оружје. Четници испадоше са свију страна, и за мало па се пред Глигором нагомилаше пушке, ножеви, реденици и велики белокори револвери. Кад и од последњег одузеше све што је имао, Глигор поћута мало, па се засмеја и нареди да се сви свуку голи и повежу један за другога. Кад и то би готово он издвоји чауша и позва два четника: „Ајде, овога обесите тамо на оно дрво!“

— Аман Глигуре, — зацвиле чауш, кад чу ове речи — ти па Бог. Немој тако, како Богу ти се молим! Господ ти свако добро дао. Немој тако! Пустите ме, браћо слатка. Аман бре, аман бре. Јао, мајко моја. Шта учинисте бре? — пиштао је отимајући се и ритајући из све снаге. Једва га четници одвукоше на страну, претећи му да ћути и не отима се.

Турци голи, дрхте од зиме и страха, пратећи погледом шта се пред њима дешава и очекујући шта ће сада с њима бити. Кроз мрак назиру свог јадног чауша како се, онако дуг, клати о једној крушци бацакајући се и трзајући у последњем ропцу. Очима упиљили у Глигора, лица развукли очајно и понизно, готови да раде све што им се нареди. Сад тек виде колика лудост беше остављати красну кулицу крај друма, где се онако спокојно гледа како путници и гаврани крстаре тамо амо и слушају птичје песме, хујање реке и свирку телеграфских жица. Како им је то и сада близу, а колико су они далеко од њега!

— Шта ћемо с вама, будале једне? — запита их Глигор прекорно.

— Што год оћеш, господине Глигуре ће те слушамо као Бога. Кажи само — одговарају сви у глас.

— Пазите се да вас још једаред не нађем овако, ђаво ће да вас поједе. Јесте ли чули!?

— Јесмо, јесмо! — рече Турци. — Да не да Бог више, војводо, да изађемо из наше куле.

— Доста! — пресече их Глигор! — Сада да идете право у Врановци такви какви сте. Тамо да кажете: „Ухвати нас Глигур, једног утепа, чауша обеси, а нас посла да донесемо поздрав врановском миљазиму, како и за њега има убаво конопче. Само нека тера како је почео“. Јесте ли запамтили?

— Јесмо, јесмо — одговарају весело заптије и прилазе онако голуждрави један по један, редом како су везани Глигору и љубе му руку захваљујући и благосиљајући доброту његову.

...Кад се месец појави над Војницом, пољаница бејаше пуста и нема. Све је ишчезло са ње, и само се чауш још под дрветом љуљушкао о конопцу тамо амо, плашећи слепе мишеве и кукумавке...

Али то је давно било, па се и заборавило. Нема ни оних храбрих жандара, а нема ни Глигора више. Само још она кулица стоји и непрестано поносито понавља имена њихова, јер пре и после у њој становаху само доброћудне и плашљиве заптије, који цело своје јунаштво показиваху бушећи куршумима темељ њен и кријући крађене овце и козе у мрачне подруме њене...

Драг. М. Стојадиновић.

О ЗАКОНУ О ШТАМПИ

Критички поглед на пројекат о његовим изменама и допунама, поднет садањем сазиву Народне Скупштине.

Ми нећемо бити у стању, да читаоцима у оквиру овога написа изнесемо какав исцрпан, систематски и компаративно-правно израђени посао о овом предмету, која је тако важан у друштвеном животу културних народа. Тај посао изискује много труда и времена, а овај наш чланчић има поглавито циљ да припомогне да се на чисто изведе: а) требају ли нам за сада какве измене у закону о штампи? и б) да ли пројектоване измене и допуне одговарају потреби нашег савременог друштвеног живота?

А. Начелне рефлексије.

У савременом културном свету, повремена је штампа један веома важан културни фактор; она представља моћно сресство, којим се људска култура шири у све народне слојеве: она је позвана да буде бранич слободе, реда и законитости. Она је дакле веома потребна, јер без ње културна држава не може да буде, па се самим тим свакој културној држави намеће и обвеза, да о њој води озбиљнога рачуна. Ну, људска реч, оличена у штампи, може да буде и врло опасна, онда кад је штампа рђава, па је културна држава дужна да овакву штампу сузбије.

Није лака ствар подесити законодавство о штампи баш тако, да се њиме узакони слобода штампе, која ће допустити њено кретање у том обиму, да она може вршити своју важну културну функцију, а ипак да се изведе довољна санкција за све оне повреде права, које се могу штампом да причине. Да би се ово постигло, закон о штампи мора одговарати ступњу

културе дотичнога народа, а сем тога при његовоме доношењу мора се пазити и на све политичке прилике дотичне државе.

Кад, дакле, хоћемо да се уверимо, да ли је добар наш закон о штампи, онда ваља да оценимо: да ли су њиме задовољене означене битне погодбе.

При овој оцени морамо истаћи ова факта:

1. Један од главних основа нашега државног уређења, јесте монархијска форма државне управе. Ово је начело срасло с нашим друштвеним животом; оно одговара и погледима велике већине наших држављана и политичком стању наше државе. Ко мисли о будућности наше нације, он мора за Србију бранити ово начело.

Један део наше штампе систематски подрива ово важно начело нашег државног живота. Ово се чини посредним путем, путем натписа, којима се непристојним тоном, некад непосредно, а чешће, мање или више јасним алузијама, излаже подсмеху личност нашег владара и начин на који он управља државом. На сваки начин да је овакво писање штетно по државне интересе; држава, чији се поглавар стално излаже подсмеху, губи од свога угледа и у земљи и на страни. Наши спољни непријатељи прате овакво писање с великим задовољством, они га на свој начин још и увеличају и онда престављају нашу државу као стални елеменат за анархију и заплете на Балкану, а за наш народ тврде да је неспособан да живи самосталним државним животом.

Крајње је време да се код нас престане с оваквим писањем; минуле догађаје треба већ једном предати историји и увидети: да будућност српског племена тражи да сви будемо сложни и једнодушни у одбрани наших националних интереса, а ту спада и чување угледа нашега монарха.

Овај моменат није унет међу мотиве уз поднети пројекат, али се предложеним изменама и о њему водило рачуна. Међутим ми држимо да је имало разлога да се истакне баш и овај моменат, јер је он ту, ми га сви осећамо, и њега свакако ваља сузбити.

Што се тиче приговора, који би се могао учинити, да ове појаве има и у штампи других културнијих држава, па се она и тамо толерира, ми указујемо на то, да ваља правити разлику између начелне борбе и сокачког писања. Објективна критика монарховога начина владања, ма и оштријим изразима, сасвим

је нешто друго од неучтивих и гадних испада противу личности његове и његове деце.[1]

2. Штампарски деликти врше се на особени начин, па за њих морају важити и нарочити погледи. Да би се они могли да изврше, потребно је суделовање више лица, па је питање, које се тешко може решити: које баш од тих лица треба у конкретном случају да сноси кривичну одговорност за дотични штампарски деликт. Услед оваквог стања ствари поједина законодавства, па тако и наше, усвојила су за штампарске деликте нарочити систем кривичне одговорности, т. к. зв. систем поступне и искључне одговорности („Responsabilité successive et isollé" или „Responsabilité par cascades", „System der ausschliesslichen und Stufenweisen Haftung"). Не може се порицати велика превага овога, белгијског система. Добре су стране његове: а) што се истрага штампарских деликата, (за које и иначе треба да важи кратки поступак) њиме сасвим упропашћава, и б.) што су у сваком случају ослобођавају од кривичне одговорности она лица, која суделују при остварењу штампарских деликата, вршећи само своју професију, а без намере да учине какав деликт, само ако се она при овоме свом занату придржавају формалних законских прописа. Овим се, без сумње, иде на руку слободи штампе, али је несумњиво да отуда може потећи и велика опасност за друштво, кад се овај систем кривичне одговорности почне да злоупотребљује, од стране баш оних лица, која је законодавац њиме хтео да заштити. Тако, законодавац овим системом штити пра̑ве уреднике од одговорности за деликте других лица нпр. за написе познатих писаца, које би они сами и потписали, и нека би то тако и било. Ну ову добру мисао законодавца, наша дневна штампа злоупотребила је; пра̑ви уредници, који би руководили листом, одређивали шта у исти треба да уђе и за то и одговарали, на случај кад су ти написи непотписани, по правилу код нас и не постоје, већ су место њих ступили лажни уредници, најмљена лица, која ће служити као фирма, под чијом ће заштитом прави кривци некажњено вршити штампарске деликте. Оваквом злоупотребом штампе очито се вређа опште начело кривичнога права и појам правичности, по коме сваки треба са̑м да одговара за своја дела. Ова је повреда у толико

[1] Види начелно објективно излагање у књизи „Политичке Студије" од Живојина М. Перића, Друго издање. Београд 1908 год.

грубља, у колико се штампарским подузетницима оставља шире поље, да по својој вољи могу бирати те лажне уреднике, најамнике, који ће одговарати за деликте оних људи, који хоће да злоупотребе слободу штампе. На овај начин означени систем код нас је довео до веома несрећних правних последица. Тако, онај коме се прохте да нападне на част и карактер честитих људи и да за то ништа не одговара, може врло лако то да учини путем штампе, јер тамо већ има најмљених људи, који ће пред судом изигравати кривца. И сад ви, оклеветани људи, изволите, ако је по вољи, обратите се суду и тражите заштиту за ваше повређено право! Ту можете лепо проћи! Ако на претрес дође оптужени, потурени кривац, ви ћете видети једнога бедника, коме је професија да обмањује и суд и публику, и чућете да је он осуђен на минималну законску казну. Сад, изволите, после овакве судске пресуде, ви треба да појмите да вам је држава прибавила кривично правну заштиту за ваше повређено право, и ако није кажњен ни онај који је интелектуални подстрекач нанете вам клевете, ни онај који је допустио да она у дотични лист уђе, већ само најмљени лажни уредник!!

Држимо да је ван дискусије да је овакво стање наше повремене штампе права беда за нашу земљу. Прави задатак штампе да послужи развићу и снажењу морала у држави, овим долази у засенак; наступа опасност да овако злоупотребљена штампа не послужи рушењу оних идеала које би она требало да брани. Наше законодавство дужно је да се озбиљно постара да се поменута тешка злоупотреба слободне штампе сузбија.

Ово су по нашем схватању битни моменти, који показују да садањи закон о штампи не задовољава оне погодбе, које се морају зудовољити и с тога овај закон ваља мењати.

Битна измена мора бити учињена у једном од ова два правца:

1. Напустити досадањи систем кривичне одговорности за штампарске деликте и усвојити други, који ће пружати веће гаранције, у погледу могућности да се осуде баш она лица, која су у ствари те деликте и учинила; или

2. Задржати и даље овај систем, који је повољан за слободну штампу и погодан за брзу и лаку истрагу штампарских деликата, и покушати да се поменутој злоупотреби стане на пут каквим другум сходним изменама и допунама садањег закона.

Наша влада у поднетом пројекту усвојила је овај други начин. Показало се да садањи закон не ваља, сад морамо покушати с другим законом и противу тога се ништа не може имати. Најозбиљнији криминалисти постављају пробу, као велико правило кривичнога права; апсолутне сигурности овде никад не може да буде, но се мора покушати и оставити времену да оно покаже: да ли је ново поступање боље од старога. Ако ни ово не буде ваљало, ми ћемо и њега мењати и т. д., јер се за друштвени живот и законе, који се њиме баве стални калупи никад наћи не могу.

После ових кратких рефлексија, одмах ћемо прећи на оцену пројектоване новеле у појединостима.

Ну, пре свега имамо да учинимо једну општу напомену. Она се тиче минимума казне за штампарске деликте. Ми смо у опште противни великим минимумима казне, па немамо разлога да овде одступамо од тога нашег начелног гледишта. Истина стоји то, да наши судови осетно нагињу досуђивању минимума казне,[1] што је нарочито случај код штампарских кривица, али при свем том законодавац нема разлога да овде ставља тако велике минимуме. Ово стоји у толико пре, што је наш законодавац сасвим неоправдано код штампарских деликата напустио опште начело казненог законика о спуштању казни (в. § § 61 и 62 казн. зак.) и по изричном наређењу чл. 53 закона о штампи забранио свако спуштање казне испод минимума. Услед овога општи је утисак закона рђав, он нам изгледа суров и несувремен, јер не допушта индивидуалисање казне, а ми смо томе начелно противни.[2] Истина код супституираних кривица лажних одговорних уредника слабо може бити и говора о каквом индивидуалисању казне, али тај случај може да наступи код правих уредника и других лица, па с тога ваља ипак задржати изнето начело.

Са ових разлога ми смо, наравно, осудно противни сваком повећавању минимума, па то важи и за сва повећања, која су обухваћена овим пројектом, и о томе нећемо даље ништа ни говорити.

[1] Види нашу књигу „Кривично правни чланци“, Београд 1910 г., „Неколике напомене о одмеравању казне код нас у опште и т. д., стр. 56.

[2] Види поменуту нашу књигу. стр. 47.

Б. Критичко излагање пројектованих измена

Код члана 6. и 7.

Овде имамо једну новину у томе, што се пројектом предлаже да се у овом случају казни и растуривач и онај, који му је дао такву ствар. Ми налазимо да је овакво криминалисање целисходно, јер се тек њиме добива потпуна санкција за повреду ових наређења. Ово стоји у толико пре, што је овде говор о полицијско-штампарском деликту.

Код члана 9., 10. и 10. а)

Измене, које се овде предлажу, чине једну битну новину; у њима се оличава борба, коју законодавац хоће да изведе противу лажних уредника.

По предложеној измени чл. 9. одговорни је уредник само оно лице, које лист заиста уређује. А да би неко заиста лист уређивао, тражи се да он има право да руководи листом, тј. да он одређује шта ће у лист ући а шта не.

Кад суд утврди да дотично лице, које је потписано као уредник, у ствари није уредник, онда за садржину листа кривично одговара штампар.

Сад, како ће суд моћи да зна да ли је неко лице „овакав“ тј. стварни уредник или није? То ће суд истина моћи да цени по свом слободном убеђењу, али ће веома тешко бити да се то оцени и на чисто изведе. Једино у том случају, кад би се за уредника узело лице, које је веома ниске интелигенције, суд би лако могао да увиди, да је такво лице лажни уредник и да према томе стоји повреда чл. 9. пројекта.

И тако, оно, што се овим поуздано може да постигне, то је: да се мора уздићи ниво интелигенције супституираних уредника. Ово је ипак извесна добит, јер се мора претпоставити, да ће се тон штампе поправити, кад одговорни уредници буду интелигентнији људи.

Према овоме ми од ове новине ипак очекујемо добре резултате.

Што се тиче пројектоване измене у овим члановима, у колико се њоме даје санкција за формалне повреде закона о штампи, она је такође умесна.

Код члана 11.

Предлаже се измена начелне природе; мења се власт, која има право да предузме вансудско узапћивање штампарских ствари. До сада је ту функцију вршила полицијска власт, а пројектом се она преноси на „државног тужиоца" при првостепеном суду.

На првом месту мора се констатовати тај жалосни факт, да у Србији стварно не постоје државни тужиоци у оној функцији, какву они врше у данашњем културном свету. Место тога ми имамо једну институцију, формалну и застарелу, која ни по форми ни по суштини не одговара сувременом појму о државном тужиоштву. Хоће ли оваква установа бити у стању да ову нову функцију врши боље, но што ју је до сада вршила полицијска власт и да ли у опште има основаног разлога да се изврши ова трансмисија?

Ради оцене овога питања, ми утврђујемо ово:

а) Узапћивање новина, и ако наступа у случајевима, који су законом предвиђени, ипак је код нас чешће зависило од политичких погледа владе, која је на управи државној. Кад би се та улога пренела на државног тужиоца, као чиновника државног тужиоштва, у смислу устројства те установе у другим културним државама, онда би се ипак могло утицати од стране управне власти на доношење одлуке о вансудском запту листова. Ну тај случај није код нас, где дужност државног тужиоца врши независан судија. Сад ако би тај судија имао неке сасвим широке појмове о слободи штампе, можда сасвим противне појмовима владе, онда заптова листова неће никако ни бити, ма како да се измени закон о штампи, просто за то, што тај судија неће заптове предузимати, па се они не могу ни остварити. Напротив какав реакционарни судија могао би претеривати сваки час с узапћивањем листова; влада би могла бити слободоумна колико хоће, то јој ништа не би вредило, јер она ове заптове не би могла спречити. Што је још најгоре, јавно мњење би у овоме случају ипак чинило одговорном владу, држећи да је она којим било путем инспирисала овај напад на штампу, и ако би она, можда, томе била сасвим противна.

б) Не стоји ни то да би у овом случају била већа формална гаранција за штампу, јер ми ипак налазимо више гаранције у моралној одговорности целе владе, него ли у таквој

одговорности једног јединог судије. Што је још најгоре, наименовање овога судије зависи искључиво од воље председника дотичног првостепеног суда. На тај начин ова власт би била концентрисана у рукама председника првостепеног суда, а ми не знамо за шта би то било добро.

в) Не стоји ни разлог, да би се на овај начин избегао конфликт између суда и извршне власти; напротив тај би се конфликт баш заоштрио, као што смо видели и из изнетих примера.

Према овоме може се с основом тврдити да за ову новину не може бити нико, ко познаје прилике у нашим судовима; она не одговара данашњем устројству наших судова и од ње се не могу очекивати никакви добри резултати.

Код члана 22.

Потпуно се слажемо с пројектованом изменом, јер је њоме боље и потпуније обухваћена кривична-правна заштита противу штампарских увреда и клевета.

Најподлији и најопаснији начин јавног клеветања, клеветање путем штампе, без потписа клеветниковог, и често и под маском каквих цртежа или слика, треба да се спречи примерном казном. Време је да се и код нас увиди, да они, у чијим је рукама повремена штампа, немају право да безобзирце вређају и клеветају честите људе. Бољи тон штампе у једној држави показује да је културнија држава. Ми морамо тежити томе да се тон наше штампе поправи, а једно од средстава, којима се то помаже јесте кривична правна заштита противу неуљудне штампе.[1]

Код члана 23.

Овде је знатно смањен максимум казне и ми се с тиме слажемо, али је прописана кумулативно и веома велика новчана казна.

У изменама доцнијих чланова изостављена је казна затвора и свуда стављена само новчана казна (код чл. 28—31).

Ми не налазимо разлога за увођење кумулативне нов-

[1] Види § § 216 и 219 Пројекта каз. зак. за Краљевину Србију, од 1910 год. где су обухваћени ови деликти.

чане казне код чл. 23., кад се већ пројектом изводи заштита противу лажних уредника.[1] Још се мање можемо да сложимо с избацивањем казне затвора за клевете, јер изведено криминалисање само новчаном казном, није довољна заштита за тежак деликт клевете путем штампе. Много би боље одговарало потреби криминалисање факултативно, затвором и новчаном казном, па би суд за блаже случајеве применио новчану казну (као на пр. код чл. 31. садањег зак. о штампи и т. д.).

Може се у опште рећи, да ово криминалисање не одговара ни стварној потреби ни духу пројектоване новеле, јер се овде — противно осталим изменама — уноси слабија кривичноправна заштита, но што је до сада постојала.

Код члана 40.

Изведене су ове знатне новине о одговорности уредника:

а.) На случај, кад је лице, које је потписало као писац какво̄г написа, неспособно за одговорност по закону.

б.) Кад писац није дао уреднику свој спис за штампање.

в.) У погледу новчане казне, накнаде и трошкова, кад они од писца нису могли бити наплаћени, у року од 10 дана, од кад пресуда постане извршном.

Ове новине природна су консеквенца главне идеје пројектоване новеле, којом се хоће да изведе сигурнија кривичноправна заштита противу штампарских деликата. Оне су на своме месту и ми се с њима слажемо.

Исто тако нема се шта приговорити ни у погледу тач. 3., 4. и 5., у колико се њима утврђује како кривична тако и грађанска одговорност штампара, разносача или растуривача и власника.

Што се тиче кривичне одговорности разносача или растуривача, она је код нас постојала у свима законима о штампи, па ипак, у колико нам је познато (а ми имамо у томе погледу велику праксу), још није био ни један случај да је овај закон на њих примењен. Нема се дакле шта бојати од ове одредбе.

[1] Види § 29 Пројекта Казн. Зак. за Краљевину Србију, од 1910 г. и мотиви за исти, стр. 139 и 140, где је за деликте учињене из користољубља, допуштено криминалисање кумулативно и новчаном казном, али се она факултативно досуђује уз казну робије или затвора, дакле ипак и ту ће је суд применити у тежим случајевима.

У осталом законска и научна правила о формама кривично-правне одговорности, не вређају се овим наређењем т. ј. примена овога наређења није противна одбрани, коју би у овоме погледу истакао оптужени.

Сасвим је друга ствар с наређењем другог одсека т. 2 и другог одсека т. 3. овога прописа, којима се утврђује особено право на наплату, за намирење грађанске одговорности, као последица штампарских деликата. Овим наређењима установљава се законско право првенствене наплате свега онога, на што је уредник или штампар осуђен, без обзира на евентуално туђе право својине и на права ма кога другог повериоца, као и било да је штампар сопственик, било да је закупац, било да штампаријом ма у коме другом својству рукује. Оваква наређења доводе у питање и потпуно савесне и на праву засноване приватно-правне односе, војују противу права, стечених по закону, и противу својине грађана, који немају никакве везе с штампарским деликтима. Такав закон противан је основним појмовима о праву и он се не може примити.

И тако, оно, што се овим хтело постићи, ваља покушати да се учини на неки други начин, којим се не би закорачавало у приватна права, засновaна на закону.

Код члана 40. а)

Тачна је мисао да уредник треба да је кривично одговоран, увек кад не одговара писац. Ови случајеви предвиђени су у чл. 40., и наређење првог одељка чл. 40. а) природна је и правилна консеквенца основне мисли о овој одговорности, која је узакоњена код чл. 40.

Исто тако правилно је узакоњена и одговорност са штампање говора народних посланика, ако у њима има увреде, клевете или дела из чл. 28. закона о штампи. Народни посланик, кад у скупштини држи какав говор, којим се неком лицу наноси увреда или клевета, учинио је да за то дело сазна известан број лица, они, који су тада били присутни у дворани, кад је тај говор држан. Што се тај говор после отштампава у стенографским белешкама, то је службена ствар и не може се избећи, и тим штампањем уноси се та увреда или клевета у извесне кругове; она долази до сазнања оних, који се интересују скупштинским послом.

Друга је ствар, кад се тај говор отштампа у неком другом повременом спису, који има свој круг читалаца. Тада се из овога новог растурачког центра шири учињена клевета у новоме кругу читалачком, а тиме се чини деликт клевете путем штампе, за који треба и да одговара дотични одговорни уредник.[1]

Код члана 43.

Пројектована је једна битна новина, измена доказне системе за штампарске деликте. Напушта се доказни систем, који је усвојен у нашем кривичном поступку, формални доказни систем и уводи се систем судијског уверења.

Не мислимо овде износити опширније разлоге о томе, да је овај систем бољи од досадањега, јер држимо да је то неоспорно. У кривичним делима треба да се изнађе материјална истина, и кад свој суд о томе имају да донесу стручне и независне судије, онда интерес правосуђа изискује, да се те судије што мање ограничавају нарочитим формама, за које ће они морати утврдити да та истина постоји. Наравно, факта су ту, нешто мора постојати, што има везе с деликтом и оптуженим, па да се он окриви, али утврђивати број тих факата и њихову међусобну везу, као неопходну погодбу за осуду оптуженога, није ни потребно ни целисходно.

Ова измена згодно долази као проба за измену доказне системе по кривичним делима у опште; она ваља да послужи као претеча ове важне реформе нашег доказног система, а ми се надамо да ће се и та реформа у скоро остварити.

У осталом ово није потпуна новина у нашем закону о штампи. Тако у нашем закону о штампи вазда је постојало наређење: да суд по своме уверењу има право да оцени, да ли се извесан напис односи на тужиоца или не, (види чл. 46. закон о штампи од 1891 и чл. 49. закон о штампи од 1904 год. и т. д.). Како смо били у сталној судској пракси у дужем низу година, можемо с правим задовољством да констатујемо да су судови ово своје велико право, које им је дано

[1] Види излагања професора фон Листа, у књизи „Rechtslexikon, von Dr. Franz von Holtzendorf. Leipzig, 1881, 3. 1), стр. 150, који узима да стоји реални стицај штампарских деликата, у случају кад се један исти лист растура из два центра н. пр. лист који излази и растура се у Берлину и Лајпцигу.

поменутим наређењем, употребљавали штедљиво и на корист слободе штампе. Ми верујемо да ће судови и у будуће тако радити, и онда кад се узаконе пројектоване измене, и да ће потпуно објективном и беспристрасном оценом очувати потребну слободу штампе и осуду изрицати само за несумњиве штампарске деликте. Ми се не можемо бојати тога, што се ова оцена ставља у пуну власт судијама, којима је и иначе поверена кривично-правна заштита најбитнијих људских права.[1]

Код члана 52.

Овде се предлаже строжија казна за написе „писане жучним тоном, у којима се више апелује на осећаје него на разум читалаца, од написа исте садржине, мирно и хладно написаних“.

Разлог за овако криминалисање може можда да буде у томе, што су жучни написи опаснији, јер се од њих може очекивати да ће пре произвести какво дејство него написи, који су хладно и мирно написани. Овде се ваљда мислило на деликте из I одељка гл. IV закона о штампи, на подстицање на злочин или преступ.

Не можемо се сложити с оваквим криминалисањем нити је оно потребно баш и за означене деликте. У поменутом одељку закона о штампи извршено је криминалисање тако, ако од тог штампарског подстицања не буде никаквих последица. Међутим ако наступе какве последице, које би имале карактер кажњивих дела, учинилац (тј. тај штампарски подстрекач) ће одговарати по кривичном законику.

Према овоме нема разлога да се овде одступа од општег појма о одмеравању казне, и да се на тај начин код ових деликата судија ограничава у индивидуалисању казне, као што се то предлаже овим изменама.

М. С. Ђуричић

[1] Овде нам пада на памет још једна реформа, коју би можда, у вези с овом пројектованом реформом доказне системе, ваљало такође што пре извести. То је ограничење власти судских председника у погледу састава колегијума за суђење и поделе судских послова. Ми ћемо о овој реформи опширније говорити на другом месту.

ПЕСМА СМРТИ

Бранку Поповићу

О, смрти, широка твоја су плећа,
К'о зидине мистична града.
Иза њих моја је једина срећа,
У крилу твоме мир вечити влада...
О, смрти, широка твоја су плећа!

Окрени к мени бездане ти очи,
Сажежи ми љуску до тла и праха!
Преко прага твога душа моја крочи
Тугом овенчана, мирна, без страха!
Окрени к мени бездане ти очи!

И положи руку, к'о плочу гробну,
На срце моје тврдо, окорело —
И реч изусти последњу и кобну!
О, доврши судбоносно дело —
И положи руку, к'о плочу гробну!

О, загрми силно из дна ти мрака
То страшно слово пропасти и краја!
Божанствену химну вечитог брака,
Покоја песму, вечног завичаја,
О, загрми силно из дна ти мрака!..

Париз, 1910. **Душан Малушев.**

ФЕБРУАРСКО ВЕЧЕ

Фебруарско вече... Са прозора слушам,
У даљини шуми набујала река,
Кроз врбље што пупи и топољар вити,
Шу̑м се снажан вије и пољима блуди.
Са још снежних поља свежина се мека
Издиже и лебди, преко града хити
Да испуни срца, да освежи груди.

Полумрак вечерњи... Са прозора гледам
На кровове беле кућица што леже
По окрајку града; снежне стреје капљу
Под пролећа дахом — кут усамљен, јадан,
Али ипак свечан. Јата вра̑на̑ беже
У даљине мрачне, угледам и чапљу
Где кроз сумрак лети. Свет се враћа радан.

Фебруарско вече... Крај прозора стојим,
Док ми чудна чежња обузима груди,
И срце се стеже од незнана бола,
И сав дшрћем телом са сузом у оку, —
Ко вечерња звезда што дрхти и руди...
Са далеких гора и дубоких дола
Узвици се чују кроз таму дубоку.

Стеван Шумкарац.

БОЖИЋЊА ПЕЧЕНИЦА

(Прича о човеку који још може да трчи.)

ГЛАВА ПРВА

Куповина и трка

У Београду има много малих пензионара који се зову и које зову господом, а они, међутим, у души завиде и таљигашима.

Ето, један од такве господе купио је, сад за прошли Божић, печеницу.

На Туцин-дан излазио на пијац, али све скупо. Купују печенице људи, али људи који имају свега доста, на првом месту па̂ра̂.

На Бадњи-дан изјутра опет изишао, али опет све скупо, управо папрено.

Већ је помишљао и да остане без печенице, али кад му у подне жена рече да деца због тога у велико плачу, он се опет реши за печеницу.

По подне опет изишао на пијац, и ту се задржао више од два сата. Хладно му, а нарочито му ноге зебу, али шта да ради! Још све скупо. Цењка се, али сељаци не попуштају; још се на незгодан начин ишчуђавају толиком његовом ценкању! Најзад је зажмуреո, прежалио седам динара и дошао до печенице. Истина, није била Бог зна каква, али је тек била печеница; а да ју је на Туцин-дан купио, била би бар још за половину скупља. И помисао на ту околност толико га је ублажила, да није осетио никакву тешкоћу кад је, при изласку из пијачиног рејона, платио још један динар на име општинске трошарине.

И пође весело и задовољан кући.

Тако се он некад радовао док је био у служби на добије класу.

Њему лично до те печенице није баш било; и без ње је он могао сасвим бити. Али радост, коју ће његова деца осетити и испољити поводом тога, радовала је и њега.

Иде улицом и непрестано загледа печеницу; дигне је, спусти је, и тако једнако. И у колико је више гледао, у толико му се она све бољом чинила. Чак нађе и то, да је много боље што је црна.

Сусрећу га познаници, па се и они интересују за његову печеницу. Питају га и пошто је, и колико је од прилике тешка, и је ли сисанче. А он им одговара, и очевидно је пун задовољства... Ох, кад га то задовољство не би напуштало бар за један цео дан!

Већ је скренуо и у своју улицу.

А његовом улицом, њему у сусрет, креће се нечија пратња.

Он застаде да ода последњу почаст незнаном покојнику, и учини му се да цела пратња гледа његову печеницу. И мило му било.

Да не би левом руком скинуо капу, он хтеде да печеницу премести из десне у леву руку. Намера му је била лепа и учтива, али се печеница притом гицну, и он је испусти.

Без обзира на све што побожни обичај прописује са такве прилике, он јурну за печеницом. Наравно, јурну свом жестином, али се она увуче у пратњу.

И он, наравно, јурну за њим у пратњу, и направи се дар-мар.

И овамо-онамо, док печеница исправи ноге, те окрете натраг.

Трчи печеница, али је и њен купац гони. Гони је и виче људима да је пресретну. И људи су били пуни добре воље да је врате са предузетог јој пута, али је она стално промицала и све јаче убрзавала трк.

Тако пролетеше кроз ту улицу и улетеше у другу. Па и у тој улици исте сцене: иста његова запомагања и иста безуспешна добра воља људи̑. Печеница је само јурила напред, а за њом, као сенка њена, стуштио се њен гонилац.

И у један мах у мало да је стигне и ухвати, али се несрећним случајем оклизну и паде. Паде тешко, али од земље одскачи лако као да му је тек шест година. Кад се људи спо-

такну и падну, они се обично окрену да виде на шта су се саплели, али он то не учини.

И трка би појачана. Бежи печеница, али се и ноге њеног гониоца све више претварају у лагане прасеће ноге.

Тако доспеше у трећу улицу.

Печеница улете у једну разграђену авлију, и ту би трка свакојако била завршена, да се једно кученце не умеша у њихову ствар. Не знајући шта све то има да значи, оно тако силно и све скичећи заокупи печеницу, да се она у тренутку опет нађе на улици. Љут на кученце, гонилац печенице потеже ногом да га смožди, али га не потреви. Уместо тога само што му ципела са те ноге одлете на кров једне шупице, и ништа више. Он то у жустрини није ни опазио, већ само поново наже за печеницом.

И трка сад доби очајан карактер. Силно дувајући на њушку, печеница је тако хитро бежала као да је у својим ножицама осетила точкове локомотиве експресног воза. Али је и њен гонилац осетио такву лакост у ногама, као да није гонилац већ гоњени; управо као да испред смрти бежи. Има таквих момената у животу.

Већ су на Смедеревском путу.

Сутон се хвата.

Они се још јуре по каљавом путу.

Печеница заковрчила реп на више и граби напред, а за њом, по раскаљаном путу, силно тутњи њен гонилац, држећи капу у руци.

Тако пројурише поред једне кафанице у којој је позорник са те линије седео и са једним општинским чистачем играо домина.

Врата на тој кафаници одједном нагло се отворише, и унутра упаде оближњи пиљар.

— Позорниче, луд човек!

— Какав луд човек?!

— Или луд човек, или неки зликовац. Ево га сад појури овуда као без душе!

Позорник, с болом у души, остави домине, скочи и излете на улицу. И само што спази особу која је трчала, он се, онако одморан, стушти за њом. Трчи колико снаге има, али и особа која трчи измиче испред њега нагло. И жандарм поче посустајати.

— Стој!

А особа која трчи само трчи даље.

— Стој, пуцаћу!

— Не, војниче, погрешићеш; тај чевек јури прасе — рече позорнику једна проста жена која му је у сусрет ишла.

И позорник се врати и настави играње домина, задовољан што човек који трчи није ни луд човек ни зликовац.

А гонилац печенице ни појма о свему томе није имао, нити је чуо подвиг позорников. Он је на тај начин могао и пасти као жртва једне заблуде и отићи на онај свет без божје воље, а не би, веселник, знао ни зашто ни крошто. Баш хвала оној жени!

И трка се све даље и даље наставља.

Већ су и пред трошаринском станицом на томе путу.

— Не дајте људи, по Богу да сте ми браћа! — очајно запомаже гонилац печенице према општинским органима који су стајали пред станицом. — Имам од њега и трошарински билет!

— А шта то, пријатељу? — пита га један од тих општинских органа кад им се он приближио, и равнодушно се чеше по врату.

— Па прасе!... Моје прасе!

Општински органи извинише се да га нису смотрили, као што га заиста и нису видели, јер се већ сутон био спустио на земљу, а прасе, на пакост, црно!

И трка се настави.

У гониоца је одавно ослабео вид и без наочари није могао прочитати ни посмтну листу, али је овога вечера, уз снагу, и вид повратио. И ако црна, њему је гоњена печеница била у овој прилици бела као снег.

Жалост или не, тек трка се настави даље.

За неколико минута гоњена печеница и њен гонилац прејурише преко поља до Седам кућа. Па и поред то неколико кућа пројурише као фурије. Кад се опет нађоше на путу у пољу, гонилац моментано стаде, размисли и, пун очајања, донесе одлуку да даље не трчи. И одлука му је, ма да очајна, била умесна, јер куд ће и шта ће даље, кад је очевидно да је прасе брже од човека! Мало му жао би што је природа у томе погледу била мање издашна према човеку него према прасету, али је ипак својом одлуком био задовољан и измири се са судбином овога траги-комичног случаја.

Читао сам некад у једној психологији да није ретка ствар видети човека у дубокој тузи да се слатко насмеје. То су контрасти душе које такозвана психолошка наука само претпоставкама објашњава...

И ја нећу расветљавати неочекивани момент у души гониоца печенице, већ ћу само рећи да је у овој прилици и он био готов да прсне у смеј, у смеј до суза.

Али му одједном, као неко казнено привиђење, пред очи изиђе његов најмлађи синчић; приказа му се тужан и уплакан, свакојако због прасета.

Он се трже од тога привиђења, не прште у смеј, већ, напротив, осети на савести неки тежак прекор. И тај момент ули му толико снаге и енергије, да, као из праћке, поново полете за већ одбеглом печеницом. И стиже је. И престиже је! И једва се заустави.

Сад је у великом изгледу било да печеницу врати у варош, и у томе је правцу и потера. Али несрећно започета ствар ретко кад да има срећан свршетак. У осталом, он да је срећан, био би у активи. Овако је код њега све окренуло низбрдо, па чак и најситније радости у животу!

Печеница, која се дотле строго придржала пута, сад одједном напусти пут, јурну преко њивâ, и изгуби се у мраку.

Застаде он, загледа се у тај несрећни мрак и очајно заклима главом.

— Лаку ноћ! — рече он својој печеници, и хукну као локомотива теретног воза.

И трка би завршена.

Уморан, малаксао, као маљевима прегњескан и до ушију каљав, мали пензионар упути се натраг у варош и у које доба ноћи стиже у свој стан.

Пијаница није био, али се у овој прилици горе осећао него да је два дана и две ноћи без прекида пијанчио. И изглед му је био још много гори него што се он осећао.

Виде жена домаћина, каквог га никад дотле није видела, и скамени се од чуда. Видеше деца свога жалосног тату, и бризнуше у плач. И голема туга овлада целом кућом, која је дотле, у радосном очекивању печенице, била весела и хришћански блажено расположена.

Кад се домаћин, ћутећи, свукао, легао у постељу и сместа

заспао као заклан, домаћица се обрати својој уплаканој деци овим речима:

— Плачите, децо, и никад се немојте утешити, јер је ваш отац за вас умро...

Па се онда и сама заплака и кроз сузе пројеца:

— Он се пропио...

ГЛАВА ДРУГА

Сан праведника

Ванредна је седница одбора општине београдске.

Ноћ је.

У сали у којој се држе седнице одбора свечана је тишина, ма да су сви одборници на окупу, ма да су галерије дупке пуне. Никад тако свечане тишине није било у одборској сали општине београдске!

И он је ту, у публици.

Мноштво сијалица расипа тако блиставу и чаробну светлост, да он око главе председавајућег види онај светли лук као око главе светаца на иконама старинског црквеног живописа.

И други то исто виде, и не могу да се начуде томе.

„Председник општине београдске посветио се!“ тихо шапуће публика на галеријама.

И онда опет тихи шапат: како је то могућно?!

„Стари свеци су били добри и богоугодни људи“ шапуће један кочоперни старчић, и то шапуће баш њему.

Иза његових леђа један београдски новинар шапатом констатује апсурдум: да се са положаја председника општине београдске улази у календар.

И шапат иде даље у смислу одобравања те констатације.

Звонце на председниковом столу зазвони, и то у толикој мери појача свечаност тишине, да он лепо и јасно чу како преко одборске сале зуји мува. Али откуд мува усред зиме?!... И онда се сети да му је један бивши кмет у поверењу казао да општина београдска ни лети ни зими није без мува.

„Господо одборници! — тако отпоче председавајући гласом чија је свечаност одговарала свечаности тишине у одборској сали. — Вечерас се десила једна немила ствар, коју нам ваља, са обзиром на благост сутрашњег празника, поправити. Нашем суграђанину (и онда помену његово име и презиме и рече да

је пензионар) побегла је печеница. Према аутентичним подацима који су ми до овог тренутка стигли, то није било његовом кривицом, већ сасвим случајно. То се могло десити и свакоме од нас. (И онда помену пратњу и намеру његову да десном руком скине капу у знак одавања последње почасти незнаном покојнику.) Он је за њом трчао колико је снаге имао, али је није могао ухватити. Трка је била велика, очајна и досад незапамћена, али све то није помогло да се до циља дође. Печеница је утекла, и Бог један да зна на чијем ће се ражњу сутра окретати!"

Одбором овлада туга.

А кад председавајући рече још и то, да му је пензија свега 62 динара, да има шесторо ситне деце, да је, шта више, у трци и једну ципелу изгубио, а других ципела нема, многи одборници повадише џепне мараме и почеше их плахим сузама натапати... Благородни људи и ти одборници општине београдске!

Председавајући, који је очевидно имао природног дара за успешно опхођење са људима и био врло вешт у руковођењу одборским седницама, прозре згодност тога момента и рече:

„Предлажем да се страдалнику уступи једна од општинских печеница, и то печена, и да му се још ноћас купи један пар нових ципела, и да му се све то сутра рано пошаље у стан".

И предлог би акламацијом примљен у начелу.

Загледа се он (али наш он, а не председавајући) сузних очију у тај благородни одбор, и виде и око главе сваког одборника онај светао лук који је прво опазио око главе председавајућег.

„Сви се посветили! — рече он у себи. — Куда ћемо и шта ћемо сад са толиким новим свецима, кад је календар већ пун пунцит?!" И онда поче размишљати о томе које би свеце требало избацити из календара да би се новима учинило место. И поче неке мање знатне свеце избацити из календара! Мученик Трифун, Симеон Богопримац, Преподобни Исидор, Мученица Агнија, 42 мученика у Аморији, Алексије човјек божји, пророк Јеремија, Јустин философ и још многи други већ главачке излетеше из календара. У машти својој он је хватао једног по једног за јаку и по кратком поступку чистио рафове календара. И Бог један да зна докле би он у томе јунаштву

дотерао, да га изненадно не ометоше неке нове, мање пријатне околности.

Како је, форме ради, потребно било да ствар и у појединостима буде претресена, то се око тога отвори жива дебата. И та дебата, Бог један да зна зашто, узе такве размере и унесе у себе толико жестине, да је у једно време, кад почеше узајамно падати пакосне и увредљиве речи, изгледало да се сасвим скренуло у страну, управо да је главна ствар доведена у питање.

Њега то подсети на онај момент кад је било у изгледу, само да није пао, да ухвати јурену печеницу. Подиђе га језа од те дебате, и тад први пут у животу опази да су формалности крвни непријатељ здравом смислу. Криво му, љути се због тога, хтео би распаљене људе да стиша разлогом, али зна да из галерије нема право говора, и ћути.

А дебата је имала два своја дела: први о печеници, други о ципелама.

Што се печенице тиче, једни су били уз председавајућег, тј. да се пошаље печена печеница, а други су доказивали да је боље послати живу печеницу, којом би се деца прво поиграла. И у потврду те дечје ра̀дости, један, без мало, исприча цело своје детињство. И заплака се човек, — жао му би детињства! „Господо моја! — узвикну он кроз сузе — радости детињства, то су чисте радости живота; све остало је лук и вода!“ Али, и ако су поборници за живу печеницу врло вешто и дијалектички-лепо бранили своје гледиште и до суза се спуштали у философији о пра̂вим и истинским радостима живота, кад је ствар била стављена на гласање, победило је мишљење председавајућег, који је имао завршну реч и рекао да би и он био за пошиљање живе печенице и да жали што сад за то не може бити, из разлога што краткоћа времена не допушта једну тако лепу традицију и идилску церемонију.

Кад је то тако срећно свршено, онда је дебата настављена о мотивацији предлога и одлуке за печеницу, што је, са мање муке и заплета, такође срећно приведнено крају. Мотивација је гласила: „Пошто је на купљену печеницу плаћена општинска трошарина и пошто је та печеница затим побегла из трошаринског рејона, и ако је купац употребио сва средства да је у том бегству спречи, то, са обзиром на малу пензију и шесторо деце купчеве, а поглавито са обзиром на сутрашњи благ

дан, одбор општине београдске одлучује: да се купцу, на тај начин оштећеном, уступи итд.“.

Па онда пређе дебата на ципеле. Једни, са председавајућим, били су за просте ципеле, док су други одлучно били за фине и празничне ципеле. Разлози и једне и друге стране били су лепи, и кад се дебата разви до реторских деликатности, тешко је човеку било да се определи за једно или друго. Просте ципеле носиле су смисао поклона из милостиње; фине ципеле биле су израз једног празничног поклона. Иди му ти сад погоди шта више одговара створеној ситуацији! Јер док просте ципеле значе просто милосрђе, највише прилично хуманим дужностима једне општине, дотле фине ципеле значе кавалерско милосрђе, управо част престоничкој општини и почаст наступајућем празнику... И фине ципеле, кад предлог би стављен на гласање, победише.

Мило њему, мило му, Боже, и сав се топи од те милине!

Али, и ако изгласана ствар, ипак умало што не пропаде!

Један од одборника, свакојако шустер, истаче питање о величини ципела.

У одборској сали наста тајац који се њему учини необично фаталан.

„46 са 6!“ викну он са галерије.

Сви погледи бише одједном управљани на ту страну, што њега не мало збуни.

„А откуд ви то знате?! — упита га председавајући. — И ако знате, је ли то тачно?“

„Као што знам да је сутра Божић, тако сигурно знам и то“ рече он.

И одбор то прими, и ствар је по томе изгледала свршена, и била би заиста свршена, да се на њу опет не навуче таман облак једне друге формалности.

Стилизујући одборску одлуку, председавајући рече да се тај издадатак има ставити на терет буџетској позицији за помоћ општинској сиротињи, што је, без обзира на једну обичну законску формалност, било сасвим умесно.

Али се један одборник формалиста, један професор, ухвати баш за ту формалност! Он узе реч и доказиваше и доказа да се тај издатак не може ставити на терет поменутој буџетској позицији из разлога што је у питању пензионар, а пензионар, ма био беднији од прање, не може добити уверење о сиротном стању.

Мука! Што се њега тиче, њему је у томе тренутку тај одборник формалиста био црњи од оног кученцета, које се онако несрећно умешало у ствар његове трке.

И он и ту опази нешто ново: опази да су наши закони често пута толико бесмислени, да не заслужују ни да се у њих чварци увијају.

И док је он с наколшћу о томе размишљао, дотле су одборници прелетали по свима осталим буџетским позицијама, док се најзад — хвала милом Богу! — не зауставише на партији за непредвиђене општинске потребе.

И посред среће!

Тако је све лепо и срећно свршено, и ванредна одборска седница, опет у свечаној тишини, би закључена.

Њему лакну на души.

Разилазе се сви, и он пошао кући.

Он је свега још једном у животу био тако срећан као у овој прилици; то је било кад је први указ добио, па одмах пошао да проси девојку.

Иде кући и блажено се осмехује, док му један општински одборник приђе и тапну га по рамену.

„Ја вас познајем".

„Можда".

„Ја вас знам још док сте били памуклијаш".

Њега то заболе, јер се осетно повређен у своме чиновничком достојанству.

„Је л' те да сте били памуклијаш?"

„Јест".

И онда заћуташе. Иду даље и ћуте.

„Али то на страну — рече одборник. — Ја сам хтео да вас упозорим на једну корисну ствар за вас".

„Молим?"

„Ви свакако знате да и у Београду постоји Олимпијски клуб?"

„Не знам, нити знам шта је то".

„То је клуб за витешке трке; тога има у целом свету".

„Можда".

„Видите, према подацима које председник општине има о вашој вечерашњој трци, ви сте постигли досад нечувени рекорд у брзини трчања и издржљивости".

„Можда".

„Није можда, него је то факт. И зато ви треба да се обратите томе клубу и да тражите пристојну награду за то“.

„Молим вас, али ја нисам трчао тек онако, нити је то била нека моја витешка трка; ја сам само у очајању трчао за својом печеницом, која ми је овом приликом — хвала општинском одбору! — тако лепо накнађена...“

„Ништа за то! Главно је да сте показали један редак, управо јидинствен успех“.

„Добро... да учиним и то“.

„Да учините на сваки начин! Ако ништа више, клуб вас може предложити за орден, а то тек није ствар на одмет“.

При помену ордена, малом пензионару се слущи. А смучи му се стога, што се у томе тренутку сети једног поштара кога су, без икакве његове кривице, одликовали орденом, те је због орденске таксе једну целу зиму морао провести у подераним ципелама.

И ту му се сан одједном поремети. Наста нека збрка, нека забуна. Сања опет, али све нешто разнолично и испрекидано... Као председника општине воде на стрељање, а руља то не да̑, јер хоће да га обеси на вратима општинске суднице! „Али зашто, за име света! Зашто вешати једног благородног човека?!“ обраћа се он руљи, али га руља и не чује... После је за трпезом, у кругу своје скромне породице. Никад он дотле није видео веселијих лица него што су тад била лица његове деце. Певају Божићне песме и једу печеницу. А печеница дивна: печена као кестен и сва се румени и сјаји! И слатка као шаћер; мора бити да је била добро усољена... После му пришао један човек који изгледа као да здравље узима на меницу, вели да је председник Олимпијског клуба и тражи под кирију његове ноге; каже да хоће за опкладу да трчи некуд далеко... Забуна, збрка, испретураност... Плива и пије воду, али никако да се напије; хоће реку да попије!... После га оно црно прасе ухватило зубма за капут и свлачи га у јаругу, пуну прљавог муља и зеленог талога. Оно га тако вуче, а за његовим леђима стоји митрополит и гура га у ту јаругу. — Све којешта!

— —

Под прозором његовог стана силно групу пуштољ, и он се трже.

Божић већ у велико. Чују се пуцњи и са других страна. Свет се враћа из цркве. Већ је десет пре подне!

Њему у глави бучи, уста му спечена, ноге му бриде и у грудима осећа ватру. Он је свакојако болесан.

Трља очи и труди се да се разбере, али се у томе његов поглед сусрете са једним погледом који из љутње прелива у мржњу. То је била његова жена.

„Јесу ли донели?“ пита је он.

„Шта? Одакле?“

„Па из општине!“

Она бризну у плач. Али то није био плач само очајан, већ и онај горки и крвави плач који оплакује последњу наду у животу.

Сиромах, а он се није пропио...

Чеда Поповић.

О КАТАСТРУ

I

О важности катастра у опште; — Геодезија државно економска чињеница.

Већ је три деценије, како сам у нарочитој брошури „О Катастру“, а у намери, да се одужим својој дужности као наставник једнога од најважнијих предмета на техничком факултету на нашем универзитету, истичући Геодезију као државно економску чињеницу, писао:

„Може се увиђати или не увиђати прешност питања о катастарском премеру наше државе, али потреба за тачним катастарским плановима, који би одговарали свима условима за напредовање, како у нашем друштвеном, тако и у нашем државном животу расте из дана у дан. Ова се потреба с напредовањем културе јавља и у свима другим културнијим државама, па ево је и код нас у своме најизраженијем облику.

Оправдани захтев, да становништво наше државе, што је могућно боље, лакше, па и сигурније одговара својим пореским обвезама гони нас:

да изналазимо нове привредне изворе, у самој нашој земљи;

да отварамо нова поља заради; и ми морамо ово учинити што пре, ако желимо истински порадити на осигурању економске будућности нашега народа.

Доста се, ако не и сувише, само писало о благостању, сада ваљда треба почети и радити.

Крајње је време, да сада већ једном почне вршити сваки своју дужност, па ће жељено благостање и по себи доћи.

За испитивање, или боље, за истраживање нових привредних извора, за отварање нових поља заради, добра је карта

неопходно потребна. она је неопходно и готово једино срество за то. Ми мислимо, да ће се у овоме сложити с нама и наши правници, економи, привредници, индустријалци, културтехничари, финансисте и сва мислена интелигенција српска, па да ће и сваки са свога гледишта, ово наше тврђење још и несумњиво доказати и још боље поткрепити.

Али, који ће да узме иницијативу у тако важноме послу, као што је премер целе државе, па и израда добрих катастарских планова?

Премер не могу извршити поједини притежаоци, као што не могу они ни добре катастарске планове израдити, — па то не могу ни поједине општине, и ту ће задаћу морати на се примити наша држава. Ово је био случај и у свима другим државама, па ће тако морати бити и у нас.

Држава је обвезана, да се што пре побрине за премер и израду добрих катастарских планова и с тога:

што на основу таквога елабората, који у свима приликама има и потпуно правну вредност, све чињенице народне привреде, индустрија, трговина, земљорадња, рударство, шумарство итд. добивају јачи полет, све почиње сигурније и одмереније напредовати.

Да бих још јаче ово горње потврдио, навешћу и речи страних капацитета.

Хумболт је, дајући своје мишљење о потреби премеравања целе Пруске државе, тврдио:

да су већ прошла времена, кад су премери вршени само за то, да се само што боље и сигурније регулишу пореске обвезе грађана и поданика, већ да је то још више и неопходно потребно и за изналажење нових привредних извора у држави; — а ђенерал Бајер је у седмој деценији прошлога века, поводом питања о поновном премеру Пруске, рекао од прилике ово:

Ништа не може боље и сигурније дићи, па и осигурати, благостање једне државе као оно, што она од свога земљишта добива, и с тога нема ништа важније у овоме погледу, него олакшати испитивање његово на све могуће начине, уравнати све путове онима, који су позвани, да на земљишту нове изналаске чине.

Премер државе мора се дакле тражити из дубљих и много шире заснованих државних разлога, него што би то за само

регулисање пореских обвеза, дакле за наплату порезе на први поглед потребно било.

Истина је, да премер државе треба да послужи и за ово, али виши смер премера је поглавито у томе, што се на основу премера могу како зиратна тако у опште и сва остала земљишта у државно економском, привредном смислу најбоље и најлакше испитати.

Овако је говорено и писано у држави Пруској, која је већ била премерена, али премер само није одговарао савременој тачности и савременим потребама, а шта ли бисмо требали ми казати за нас овде у Србији, који смо у томе погледу, још једнако тек само у почетку правога појимања и схватање важности и вредности српскога катастра у опште.

Прешност питања о катастру земљишта обелодањује се још јаче, кад погледамо наше финансијско стање и узмемо у обзир толике молбе и жалбе, којима је наша Пореска управа препуна на једној страни, а поред тога и опадање порезе на земљу из године у годину на другој страни.

Узевши све ово у обзир и озбиљну оцену, мора се сваки и нехотице запитати:

Па шта је ово у нас? — Хоћемо ли и ми већ једном поћи рационалним путем, којим су и остале напредне државе ишле, па и данас иду?! —

Нашто нам оваква Пореска Управа, какву ми данас имамо, кад су нам бројни подаци од целокупног земљишта, кад су према њима и оптерећења по класама зиратнога земљишта, па и прорачуни државних прихода готово илузорни?!

Видели смо, да нам пописи (као н. пр. попис од 1884 год.), који нас тако скупо стадоше, непомогоше да изиђемо из овога несигурнога финансијскога стања; видели смо, да у те пописе немају вере ни појединци, па ако се сме рећи, у њих не верује ни сама држава, нити је с њима задовољна, и то с пуним правом не, — јер сви досадањи пописи, нити су до сада били, нити ће икад у напред сами за се бити поуздана основа за потпуно осигурање финансијске снаге, нити за правилно и сразмерно оптерећење државља̂на у опште. — Исте ће судбине бити и лаичка палијативна средства, која сада предлажу народни посланици г. г. Јовановић и Станко Петровић, и ако је иначе похвално, што и они о томе питању мисле, и поред тога, што им је то и дужност као народним посланицима. Већ и из до-

сада споменутога следује непобитно, да је крајње време, да се од стране државе у питању српскога Катастра пође напред, и да се на место лабавих, непоузданих пописних основа, почне дизати темељна катастарска основа.

Треба ли поред свега овога још скретати пажњу и на толике парнице, на толику дангубу, на толике узалудне трошкове, који сви потичу поглавито и отуда:

што се и не зна свакада тачно, докле је чије имање;

што се не знају, нити су утврђене сигурним и несумњивим белегама границе појединих добара у опште, —

о општинским и државним добрима и да не говоримо!

У напредним државама одавна су већ начисто с тим: да је сигурно и несумњиво обележавање добара нераздвојно од сваке интензивније пољопривреде, па ако ствар још озбиљније узмемо, готово нераздвојно и од помисли за унапређењем пољопривреде па и радиности у опште.

Ако је по кад што ово обележавање појединих добара и пренебрегавано, то је чињено само у оним државама, у којима се право личности погрешно издизало над свима осталим у држави.

Земљиште је оно, што остаје на свагда; оно је она основа, коју нараштаји нараштајима предају; — оно је темељ свега породичног, народног, свеколиког друштвеног и државног живота, и зато треба и у нас обележити и осигурати границе сваког појединог добра и имања, са истом збиљом, па ако је потребно и са истим жртвама, као што осигуравамо и државне границе, за које је и крв проливана.

Свака шака земље треба да је исто онако осигурана, као што је и лична безбедност осигурана, јер ће само тако из љубави према својој шаци земље, нићи и порастити и љубав према целокупној отаџбини српској.

Катастар ће нам обележити, он ће нам осигурати границе појединих добара и имања; катастар ће нам дати сигурну основу за унапређење пољопривреде и радиности у опште; катастар ће нам створити могућност за извршење реформама и то онако, како то модерној држави и доликује; — он ће нам дати сигурну основу:

за што правичнији разрез порезе на земљишта;

за рашчишћавање и решење многих заплетних својинских односа;

за многоструке привредне реформе;

за заснивање баштинских књига и убаштињења;

за подизање својинске сигурности, па услед овога и за подизање вредности имања, те сасвим природно, и за добивање јевтиног хипотекарног кредита; —

на кратко: Катастар ће бити и у Србији једно културно средство за сређивање и уређење па и преуређење многих и многих питања у земљи, средство за сређивање многоструких односа, бити дакле: несумњива основа за препорођај и напредовање српске државе.

II

У чему је суштина и тежиште српскога катастра.

Као што сам већ у уводу ове расправе истакао, — из кога јасно излази, шта сам као покретач катастарског питања у нас под Катастром српским и замишљао, — види сваки мислени: да од Катастра српског није никада ни ишчекивано, да нам он осигура само и апсолутно тачно оптерећење државољана порезом, и који год сада с натегом доказује, да нам Катастар ту апсолутну правду са чисто фискалног гледишта није у стању дати, тај врши само један излишан и узалудан посао, за који се може рећи, да је много препоручљивије и не лаћати га се, јер је то излишан Сизифов посао у потпуном смислу речи.

Нико и не тражи Катастар, као што је већ поменуто, само зато, да нам он омогући, да што боље и сигурније регулишемо пореске обвезе државољана, — већ се он тражи поред тога и највише зато: да би нам он трајно осигурао, омогућио плаћање порезе у будућности!! — Ово вреди баш за српски Катастар, који ће у обновљеној Краљевини Србији бити после ослобођења српског од Турака, друго ново ослобођење Србијине снаге од многих сметња, — тако, да ће она добивши Катастар, добити нову снагу, нов животни дамар, нов снажнији полет у свима правцима свога рада и делања. Ово треба добро разумети!

У Србији није сличан случај, као што је то било у другим државама, које су свуда имале и пре самог системски изведеног катастарског премера, већ друге многе и многе премере, дакле за разне циљеве извршене премере, па имале већ и одређен садржај површина појединих парцела, — којим су се у случају потребе

помагале; — не, у нашој Србији је готово у питању порез на земљишта, и то готово је 50% порезе у питању од фактичкога стања просторности, ако држава српска остане и даље без Катастра.

У Србији није реч само о томе, да се разрез порезе што правичније изведе, већ је реч и о томе: хоће ли у опште порезе, на земљишта и бити?! — јер, буде ли пореза на земљиште и даље овако опадала, као што је до сада, онда, ако овако стање остане још само десетак година, онда те порезе мал те неће ни бити!

Можда ће понекоме изгледати ово тврђење и сувише оштро и претерано, али ја ћу доказати, да ово моје тврђење није претерано, но напротив, на нашу велику жалост, да је сасвим основано, и да одговара стању, у коме се налазимо.

У „Трговинском Гласнику“ број 267 од 1903 год. стоји ово од речи до речи речено:

„Код нас се катастарско питање потеже још поодавна, али се ипак до данас није ништа урадило.

Не упуштајући се у излагање о целокупном значају Катастра, ми ћемо укратко на овом месту изнети његов значај само с обзиром на наше данашње потребе.

Целокупна површина Србије износи округло узета хектара: 4,830.000.

По званичној статистици рачуна се, да је приватна својина 2,527.000 хектара, а остатак од 2,303.000 хектара да је државна својина.

Ово пак значи, да је у Србији од целокупне њене површине скоро половина државна својина!

Како се по овим подацима и пореза наплаћује, то онда излази још и ово:

да сав приход, који држава данас има од порезе на земљиште, долази само од једне половине, а од друге готово никаквог прихода и нема.

Кад даље загледамо у статистику, ми ћемо видети, да се и од те површине, дакле од 2,527.000 хектара, рачуна да је само хектара 1,672.269 под усевима, ливадама и пашњацима.

Према овоме излази, да је у главноме то и укупна површина, на коју држава наплаћује порезу на земљишта.

И сад, кад знамо, да целокупна површина наше земље износи 4,830.000 хектара, онда излази:

да држава има прихода само од: 1.672.269 хектара, а од оне остале површине, која износи 3,157.731 хектар, и која је готово два пут већа, да има тако незнатнога прихода, да се може рећи, као и да га нема". —

Ето, какво је стање у нас; — ето на каквој основи базирају прорачуни за државно газдовање и финансирање у нашој земљи, и кад је тако, а на жалост тако је, немам ли ја пуно права тврдити:

да у нас није реч само о правичнијој подели порезе на земљиште, већ је реч у опште о томе, да ли ће порезе на земљишта још и бити?!

Кад је стање такво, онда је јасно за свакога мисленога, да у Србији још није ни наступио моменат, када би се могле полагати некакве наде за најправичнијим разрезом порезе, — неким апсолутно тачним разрезом порезе на земљишта, већ је у Србији на дневном реду питање: како ће се у опште наплата порезе на земљишта вршити и државној каси поуздани приходи осигурати, а који одговарају фактичком стању њене земљишне просторности, па и моћи.

Ако се у другим државама и нису баш све наде у погледу што правичнијег разрезивања саме порезе и оствариле, — чему су узроци много дубљи и многоструки, а који не зависе само од Катастра земљишта као таквог, узевши га и сматрајући га као чист технички елаборат и као средство за опредељај просторности земљишта у опште, — то се одатле са основом никако не може без замерке закључити, да то мора бити случај и у нас, и поред тога, што сам напоменуо, да тражење апсолутне правичности у томе, као и у сваком другом погледу је у нашем људском друштву прави Сизифов посао!

Тек онда, кад се помоћу Катастра успе, да држави српској сваки хектар њене просторности доноси свој део, према фактичкој моћи његовој, — или тек онда, када се промену улоге, а то је, када свих:

3,157.731 хектара, па можда и још више, постану основа и извор, из кога ће држава српска црпсти порезу на земљиште, а опет оних напред спомепутих 1,672.269 хектара, па можда још и мање, постану они, од којих ће држава имати незнатнијега прихода, — (ма да ће Катастар у велико дићи вредност и овима), — тек онда ће наступити моменат па и могућност, да се запитамо: па да ли су оправдане наде, да можемо, и те

опет наравно новим умним напорима, економско-финансиским мерама, правним и осталим сресτвима модерно уређене државе, доћи и до што је могућно правичнијег разреза порезе, те да се дакле и правда што боље задовољи.

Све пак дотле, докле се у нашој држави не зна ни број парцела, ни број сопственика, па наравно ни број зиратних хектара, и да не говорим о класи самога земљишта, све дотле нико не може основано ни тражити, нити одавати се илузији и мислити, о ма каквој правичнијој подели порезе на земљишта, — јер као што се види, зато нам не достаје неопходна основа.

Да, српској држави требају:

1; број сопственика зиратног земљишта;

2; број парцела и култура;

3; тачан садржај површина зиратног земљишта.

Али она свега тога данас још нема!

Да је ово заиста на жалост тако тј., да држава свега тога нема, ево навешћу текст једнога писма Министарства Финансија од пре више година, које ће то потврдити, а које гласи од речи до речи (као одговор на моје тражење података):

„Број парцела и број сопственика не може се за сада изнети, док се не обнове пописне књиге имања, пошто по књигама нису промене, — (од последњег пописа, дакле од 1884 год.) — вршене на такав начин, да би се и ти и још други подаци добити могли“. —

На кад је тако, није ли крајње непознавање фактичкога стања, када се говори о некаквим превареним надама за што правичнијим разрезом порезе на земљишта у нас?! — а на основу Катастра.

Сви који хоће да се упуштају у ова питања, па и слична, гоне нас, да их потсетимо, да се и овај пут најувиђавније потврдило: да оно, што вреди за друге државе, не може без измене, без неопходне темељне студије вредети и за нашу државу и наше прилике, ако се неће да дође до недовољно основаних закључака о правим користима и неопходности Катастра.

Говорећи о суштини и важности српског Катастра, ја сам сматрао за потребно и да најблаже реагирам на могућна мишљења, као да се исти циљ, — али само чисто фискални, — може и на други начин постићи, а не само Катастром, — и поред тога, што сам уверен, да ће сви мислени схватити моје интен-

ције, као израз моје дужности и најбоље жеље, да својим предлозима што више будем од користи нашој држави, те да ће се на крају крајева сви сложити са мном, и одобрити моје неоступно заузимање за Катастар, па својски потпомоћи остварење његово, и постати суделовачи на једном великом културном делу од еминентне важности и за цело српско племе!

Dixi et salvavi animam meam!

III

Сватање важности катастра у нашем Министарству финансија.

Да би се још боље увидело, како треба сватити питање о српском Катастру у нас, па и да је он неопходан Србији, нека послуже и ови редови, које наводимо из писма, којим и Министар Финансија препоручује Катастар Народној Скупштини, из кога ће се сваки уверити моћи, какве су велике и огромне штете од немања Катастра, а и какве ће користи доћи када се Катастар буде извршио.

Ево званичних разлога за извршење Катастра, које сам Министар финансија[1] наводи:

„Од времена, када је на основу закона о попису људства и имовине и закона о непосредном порезу од 14. јуна 1884. године извршен попис имања у Краљевини Србији, који у главном и данас постоји и служи као основа за разрез пореза на земљиште, приход од пореза на земљиште, који држава има, стално је из године у годину опадао. Да би се то боље појмило, и да би се на тој основи јасније схватиле последице, које отуда на штету државних интереса наступају, част ми је укратко изнети Скупштини стање пореза на земљиште онако, како се налази заведено у пореским књигама.

А; По просторности и каквоћи уписано је у пописној књизи „Б“ укупно:

1885	године	4,440.104·54	хектара
1891	„	3,972.281·17	„
1893	„	3,518.501·76	„

[1] Види Стенографске белешке Народне Скупштине, сазив за 1904 годину стр. 1290, 1291, 1292, 1293, 1291 и 1295.

Кад се од овога броја одбије 627.886.75 хектара ослобођеног и државног земљишта, онда је у ствари 1898. г. оптерећено порезом, само 2,953.615.10 хектара.

Од тог времена такође се број хектара из године у годину смањивао у доста приметном проценту, тако, да би се поуздано могло навести, да је за ових деветнајест година првобитни број хектара спао више него за читав један милијун, и не узимајући у обзир силно мењање редова и класа земљишта, — и то, наравно, мењање у све ниже и ниже редове и класе.

Б; По распоредима непосредног пореза на земљиште, по просторности и каквоћи било је:

1885	године	задужено	10,206.849·47	динара
1890	„	„	7,825.839·24	„
1895	„	„	6,941.608·09	„
1900	„	„	6,762.579·22	„
1902	„	„	6,528.370 51	„
1903	„	„	5,500.000	„

(види буџет од године 1904 г. стр. 14.)

Дакле од 10,206.849 динара, колико је износио непосредни порез на земљиште 1885. год., спао је приход 1902. год. на суму од 6,528.370 дин., а у 1903. год. на суму од 5,500.000 дин.,

а то је за 4,706.894 дин. мање од године 1885., а са државним прирезом извесно и свих округло 10,000.000 дин. мање!

Том сталном опадању прихода од земљишта, поред свега тога, што су се и укупна и просечна вредност земљишта и њихова продуктивност, услед увођења нових култура и побољшаног начина обделавања, стално увећавале, о чему имамо неоспорног доказа у бројевима, које нам даје статистика спољне трговине о извозу наше земље, узроци никако не могу бити економски, него чисто фискални.

Ти су узроци једино и искључиво у нашем нерационалном начину разреза пореза на земљишта.

Тај разрез вршио се по пописним књигама, које су састављене на основу закона о попису људства и имаовине. Од времена пак, када су пописне књиге постале, те су књиге опет на основу закона о непосредном порезу једнако поправљане и односно величине земљишта, а и односно каквоће земљишта.

Све ове поправке испадале су готово искључиво на штету државне касе.

Први попис и класификација земљишта извршени су силом околности и у недостатку поузданих података врло несигурно и нетачно.

Поправке, које су доцније предузимане и вршене, ишле су на то, да се жалиоцима погрешно више уписано смањи, или у вишу класу уписато земљиште стави у нижу. Сопственици пак, којима је мање земљишта уписано, или је стављено у нижу класу, но што би требало према продуктивности, наравно нису ни тражили никакве исправке, и тако се морало десити, да је држава стално губила на две стране: прво од оних сопственика, којима је (по жалби) смањиван број хектара, и друго од оних, који и не знајући можда колико имају, нису пријавили право стање, или га и прикривали.

Осем, тога на исти начин утицале су и разне промене, које су у току ове две деценије код појединих земљишта наступиле, а нарочито услед нестанка шума и услед тога проузрокованих честих и јаких поплава и бујица, као и услед промена тока појединих река, речица и тока, којима граниче поједина имања, јер су сопственици имања промене пријављивали само у оним случајевима, где им је услед тога имање пропало или од вредности изгубило.

А у свима случајевима, где се услед тих промена имање повећало или се његова продуктивност побољшала, сопственици ту промену нису пријављивали, па и држава није имала начина да ту промену на боље констатује и у корист повећања државних прихода експлоатише.

Како осем свега напред наведенога, ни критеријума по коме би се земљишта у поједине класе одређивала у ствари није било, те има случајева, да је једно и исто земљиште од прве класификације до сада, више пута спуштано у нижу класу, и то увек према комисијском извештају, природно је, да је стицајем свих тих узрока приход од прреза на земљиште морао из године у годину опадати, тако, да је за ово 20 година од свога увођења до данас, за које је време и продуктивност земље, бар по сасвим разложној претпоставци, знатно напредовала, и принос од тога пореза опадао годишње са близу 50% од првобитног износа, чиме су, наравно, државне финансије знатно оштећене.

Да би се државне финансије поставиле на здравију основу, узакоњено је, да се приступи катастарском премеру још 1889.

год., јер је у закон о непосредној порези унесен чл. 125. који изречно наређује у алинеји петој и деветој ово:

„5. Све општине, вароши и варошице имају да у року од три године изврше катастарско премеравање свога атара“... ит.д. и

„9. Сав трошак око премера и оцене пада на терет оне општине, у којој су ови извршени“.

Но, и ако је законом о непосредном порезу катастарски премер био већ осигуран, он још није извршен, јер од времена од кад је закон прописао шта треба радити, од стране Министарства финансија није катастарски премер наређиван, па није ни предузиман, на очигледну штету и појединаца и саме државе.

Са обзиром на овако нагло опадање порезе на земљиште, које је до сада српску државу оштетило с великим бројем милијуна, било би за осуду, а с обзиром на наше финансиске прилике и опасно, дозволити, да такво стање траје и даље, и да се оно даљим променама још и погоршава.

Продужење оваквог стања било би у толико више за осуду, што је у исто доба, када је закон донесен, основана и Земљомерска Школа, која је својим устројством и добром теориском и својом практичном наставом дала држави до 160 спремних земљомера, који су, преставши да раде на својој струци, постали ваљани порезници.

Но осем напред наведене штете, коју подједнако трпе и грађани и држава од немања катастра, и друге знатне користи, које од њега долазе, покренуле су ме, да као основу за уређење и санирање важног дела државних финансија, тражим извршење Катастра, а на име:

1; што ће катастарски елаборат послужити свима техничким, привредним и индустриским студијама и пројектима;

2; што ће Министарству Грађевина послужити и у велико олакшати студију траса жељезничких, прављење путова ит.д.;

3; што ће Министарству Народне Привреде послужити за разне веома важне привредне реформе, као: комасацију имања, осигурање од града, за регулацију река, речица и потока, које сада толика земљишта плаве; за исушивање бара ит.д.;

4; што ће Министарству Војном катастарске секције послужити за израду боље ђенералштабне карте;

5; што ће подручном ми Министарству Финансија омогућити праведан разрез пореза и олакшати преустројство по-

реске системе, коме ће се у најскоријем времену приступити: јер, приступило се ма којем систему порезивања, начела, која би требало на законској основи применити, па да разрез пореза буде правично извршен, захтевају у првом реду тачно утврђену просторност земљишта појединих сопственика.

Без тога услова није ни у опште могућно извести пореско оптерећење у правој сразмери према приходу, који дотичној просторности на законској основи треба да одговара; и најпосле,

6; што ће судској власти послужити као пуноважна основа за решавање свију спорова око својине, од којих наш народ у овоме још неуређеном стању веома много пати, јер ће катастар припремити све што је за модерну баштинску књигу и убаштињење свакога сопственика неопходно потребно.

Ово су само тек укратко дотакнуте користи општег значаја, које ће нам Катастар неминовно донети. Најпосле, колико ће катастарска установа допринети много широј и кориснијој организацији кредита и у земљи и на страни, то је чини ми се, и на први поглед увиђавно".

Подносећи Народној Скупштини предњи предлог Влада се нада да ће га она проучити са потребном пажњом и да ће га одобрити, те на тај начин и Владу ставити у могућност, да одсудније поради на остварењу практичких мера, које се овим предлогом предвиђају, и учинити још један корак ближе ка увећању благостања народног и државног.

15. Новембра 1904. год.
у Београду.

Министар финансија
Dr. Л. Пачу с. р."

Ето овако говори званично сам Министар финансија Народној Скупштини, о важности и потреби Катастра.

Ови напред истакнути разлози, који говоре у корист извршења Катастара у нас, толико су основани и толико убедљиви, да се у томе погледу не може ништа више ни пожелити, и оваква мотивација и потребе и неопходности Катастра служи само на част Министру Финансија, јер, као што ће извршење катастра заиста спасти државу од губљења толиких милијуна годишње на једној страни, тако ће оно осигурати све наведене користи и српском друштву и српској држави на другој страни.

Ја бих с погледом на овакву убедљивост наведене мотива-

ције, могао већ и завршити сваки даљи говор оним познатим латинским речима:

Videant consules!

али, да не би зар и ово обавештење било можда за понекога још непотпуно, ја ћу проговорити о српском Катастру још коју.

IV

Сватање важности српскога Катастра у земљорадничким задругама и међу привредницима.

Видели смо како се у Министарству Финансија свата важност и корист од српског Катастра, па је потребно да видимо, да исто тако велику важност српском Катастру, приписују и српски привредници, или још боље, она класа људи у нашој држави, од којих цела држава и живи, — и од којих и имамо све ово што имамо.

О правилном сватању, важности и користи, па и о неопходности српског Катастра, имамо још један драгоцен документ, који не смем пропустити, а да га не објавим, и то баш овде и на овоме месту, те да се уверимо, да је и у наш народ правилно поимање и сватање ове културне и корисне установе у велико продрло.

Године 1902. између 20 и 22 августа, држан је у Крушевцу седми конгрес Српских Земљорадничких Задруга.

На овоме конгресу, који је био веома лепо посећен (види „Трговински Гласник“ бр. 7. од 10. Јануара 1904.) и на коме је било до 2000 српских привредника, расправљана су разна питања веома важна по живот и напредак нашега народа.

На овоме конгресу расправљао сам и питање о привредним реформама у нашој држави, које су у главним потесима обухватиле ове специјалне радове као најпрече:

1; Исправку граница пољопривредних имања;
2; Комасацију пољопривредних имања;
3; Катастар;
4; Закон о убаштињењу и баштинској књизи;
5; Регулисање река;
6; Исушивање бара, мочари и подводних места;
7; Осигурање од поплава;
8; Дренирање и наводњавање пољопривредних имања;

9; Рационалну обраду пољопривред. имања;

10; Пољску полицију;

11; Осигурање од града;

12; Земљораднички кредит и потпомагање земљорадника.

Резултат нашега расправљања после исцрпне дебате био је сјајан и веома повољан, јер је конгрес донео овакву резолуцију, и то као што споменух њих око 2000 српских привредника једногласно (види стр. 304 и 305: седми конгрес српских земљорадничких задруга, Београд 1903.):

„1; Конгрес увиђа, да би било корисно приступити поступно уједињавању (комасацији, груписању земљишта) а тако исто и регулисању путева сеоских, као и река за наводњавање и исушивање мочарних места;

2; Конгрес оставља управи Главног Савеза да ово достави Краљевској влади с молбом, да преко нарочите комисије угледних техничара, правника и стручњака привредника, проучи и одговарајуће мере законске предложи;

3; Конгрес жели, да се законом ослободе свакиx такса и трошкова при убаштињењу они, који изјаве, да добровољно пристају на замену земљишта;

4; У исто доба, да се и све остало припреми шта треба овоме важноме послу да претходи, као установа канцеларије за овај технички посао, обезбеђење од града итд.;

5; Принудно извођење да се унесе само у случајима регулисања река, којима се имања већине сопственика осигуравају, те да се сузбије мањина, која је из неувиђавности противна;

6; Да се свима задругама поручи, да међу задругарима саветом утичу на корисност размене, и потпомажу их у извођењу и уједињавању (комасацији) земљишта;

7; Власти позване у помоћ за убаштињење оних, који се добровољно комасирају, да овај посао сматрају као хитан, и да га раде бесплатно;

8; Да се приступи што пре Катастру, убаштињавању и увођењу баштинских књига.

Ову су и овакву резолуцију као изабраници конгреса предложили српским привредницима господа: Милан Ј. Андоновић професор и директор геодетског завода универзитета, М. Савић преседник пољопривредног друштва, Влада Тодоровић бивши министар грађевина, Ј. М. Жујовић бив. професор и Алекса Не-

нић, економ и народни посланик, и овакву је резолуцију конгрес српских привредника једногласно усвојио.

Дакле и српски привредници, и српски сељаци, српски народ, моли и тражи: да се приступи што пре Катастру, убаштињавању и увођењу баштинских књига, јер се је свакп о неопходности и прешности уверио, користи од Катастра давно и давно уочио, и меродавни се још после свега тога затежу, да тој вапијућој потреби српског народа одговоре.

Ја и као син ове земље, као грађанин и као стручњак хоћу и овај пут да учиним правду, и да одам достојну и пуну хвалу нашем народу, — а и свима онима, који су се толико пута већ залагали, па се и данас залажу за решење катастарског питања у нас, јер напред истакнута и донесена резолуција служи као необорив документ о свести, и правилном схватању и проницавости нашега народа; — она је сведоџба о томе, да је српски народ и у овом питању много увиђавнији од многих других народа; јер, докле се у другим државама, поводом катастарског премеравања и крв проливала, због непристанка неувиђавних сељака, — дотле код нас, баш сами сељаци и привредници траже и моле за Катастар, па су свакада и вољни и да све жртве и трошкове поднесу, само да се Катастар већ једном отпочне и на корист народа сврши. Народ је наш на толиким зборовима својим доносио одлуке, да пристаје да плати од хектара по толико и толико, само да се томе послу приступи, и вапијући је грех, што се тим одлукама управне власти не користе!

Зна и наш народ (писац ових редова имао је прилике да се о томе потпуно обавести, како народ о Катастру мисли) да му без Катастра нема напретка ни у каквом погледу!

Да, наш је народ у велико обавештен, о томе, да су несумњиве погодбе за подизање благостања, осем осталих и ове:

1; Земљиште, то поприште свеколиког рада човековог, — својина или имање у опште, треба да је: несумњива имовина онога, који га и ради и обделава;

2; Имања треба да су: несумњиво ограничена и слободна од могућних граничних свађа, парница и свакојаких дангуба и трошкова;

3; Имања треба да су слободна и од права службености, које је такође повод недогледним невољама притежаоца, штети, потрици итд. — јер, где год су напред побројане погодбе у

каквој држави или све или и неке испуњење, тамо расте благостање, тамо расте и напредује и привредна снага становништва.

А како је у нас у погледу тих неопходних погодаба за напредовања, и о томе је наш народ већ обавештен, и зна, да се у нас још једнако кавџи и бије око тога: шта је приватно, шта општинско шта среско, па и шта опет државно добро и имање!

Народ зна, да има грдно много спорова, свађа, парница, убистава, потрица и свакојаких других чуда и непрегледне штете од неуређености баш оних питања, која ће Катастар решити и српском народу тим решењем помоћи, па с тога данас и сваки сељак тражи Катастар. Оно, што г. Станко Петровић предлаже само је један доказ више, да заиста и сељак српски осећа сву тежину због немања Катастра.

Нека се само помисли, каква би огромна добит била само отуда, кад би данас којом срећом на мах престале све парнице око својине (писац је ових редова сазнао с поуздане стране, да су у Србији до две трећине од целокупног броја парница, све само парнице око својине), престале све парнице и тужбе око потрице, престале свађе о границама и о праву службености; престали и сви узалудни и излишни трошкови; — нека се само на то помисли, па ће сваки увидети, да наш народ правилно свата и цени, где је узрок свој његовој невољи и беди, када га назире и уочава баш у немању Катастра!

Осем непобитних материјалних користи, које ће неминовно Катастар донети свима установама у земљи, неоспорно је, да ће Катастар и морално утицати на целокупност наше државе и свију наших односа; јер је несумњиво, да ће сређени имовински односи, упростити и размрсити многа и мога питања; — да ће тако делајући, омогућити како мир на једној страни, тако засновати и слогу и љубав, и ширити добре односе на све стране међу становницима на другој страни, па дакле благотворно делати на цело наше друштво.

Када и наш сељак, привредник, па и цео народ знају, да ће Катастар поред тога, што ће омогућити правичнији разрез порезе на земљиште, — донети и све друге многобројне користи, које од њега потичу, онда би неопростив грех био, када не би држава, када не би Народно Представништво, које и само увиђа неопходну потребу за катастарским премером, прегло да постави темељ нашем препорођају и напретку.

Народ српски тражи, као што смо видели, да се што пре пре приступи Катастру, убаштињавању и увођењу баштинских књига, и када је Влада Њ. В. Краља намерна, да се тој тражњи одазове, онда треба катастарски премер и узаконити и њему приступити што пре.

Ја и опет понављам:

Ако народно преставништво ништа друго не учини за добро овога народа, већ донесе само закон о Катастру, може бити уверено, да је и само тиме најбоље послужило напредовању Србије и задужило нараштаје трајном захвалношћу и признањем, — може бити уверено, да је најсавесније извршило једну од својих најсветијих дужности!

Професор **М. Ј. Андоновић.**

— НАСТАВИЋЕ СЕ —

ЊЕН САН

(из циклуса „Мртве Сенке“)

„Ја знам
Да љубав, сан и смрт иду по истом слатком звуку“.

Свинберн.

Посустала од умора, оставила је корито, да сутра поново за њ дође, оставила га кад се већ давно смркло. Стана Пекмезова дала јој за вечеру скувана кромпира и чашицу вина. Она је осећала да је изломљена, разглобљена и једва се вукла. Прошла је покрај Масне Ћуприје, и наставила пут дуж неолепљених, црвених магазâ ка Ванковој воденици, која је још хуктала. Није ништа мислила, али је осећала велику главобољу, осећала да је сама, ненахрањена, неиспавана, презрена.

У олуку се спотаче. Погледа. То је била нека лешотина, сигурно псето. И њој у ноћи сину очајна мисао, да ће и она негде тако умрети, непозната, неожаљена. И однеће је у болницу, тамо више Капетановог Конака, где ће је измрцварити онај Шваба, лечник, а затим, сутра, у белом необојеном ковчегу, на таљигама, непраћена ни од кога, биће однесена на гробље и укопана дубоко, дубоко. А да ли ће то она баш бити однесена, и зар после тога нема ничега више? Можда ће неко и прословити:

— Ето, и она умре, а лепо је прала...

Можда ће други додати:

— Није јој ваљало само што није била венчана,.. због сина; а лепо је прала...

И она је желела да је спомену, па ма како то било, да се тек зна да је постојала...

Била је ноћ. Ладно. Небо је било ведро. Од љутине је нешто

падало. Лице јој се смрзло, а поцепане папуче клизале по углачаном путу. У Кришљанчиновој кавани орила се песма:

...Јер цео овај живот, цео овај свет —
Санак је само, санак је леп...

Осећала је да је снага издаје и да је тресе грозница. Дувала је у укрућене руке, у одебљале, изедене прсте од цеђа, али и дах јој је био хладан, залеђен. Бојала се да не падне, да се не смрзне, да јој ко други не узме зарађених шест гроша. А и да падне пред туђим прагом, зар би је когод загледао, њу неваљалицу? Она се бојала да је ма ко жали, да је саветује и не знађаше како би се понашала, јер с њом нико није говорио. Говорили су јој заиста али при раду, да пожури, или успут — док је била млађа — да ли јој „човек" није код куће.

И она се бојала тог света, не познавајући га.

Становала је накрај вароши, код Сењака. Кућица јој била покривена кровином, нахерена, препуцаних зидова, неокречена. Пред кућерком био је велики бели, окорели дуд, и пресушени бунар. Она баш на прагу оклизну и удари главом о врата. Диже се с муком, захваљујући Богу што је пред својом кућом пала.

Запаливши малу светиљку, наложи ватру у огњишту, и седе крај њега. Стари мачор Марко, који зна све њене беде, и има паметне очи, ускочи на банак преко њена крила и упиљи се у њу, Она га не погледа, већ извади из недара писмо свога Мике, свог сина који је у војсци у Београду. Како је разбуктана ватра на огњишту јаче светлила од лампице без стакла, она се наднесе над пламен и стаде читати.

„Драга мајко,

Ја сам добро и желим да и тебе тако исто буде. Мајко, у војсци је тешко, терају нас по зими, а слабо хране. Премрзли смо. Отац ми писао из Америке, добро му је, ради у руднику. Каже да и ја идем тамо. За тебе и не пита, и то ми је јако жао. Мајко, ја волим једну овамо, зове се Јела, служавка је и добра је. Ти се нећеш љутити.

Много те поздравља твој син

Мика".

Задремала је. Онако обучена, на банку, крај огњишта наваљила се на хладан зид. Марко јој се укметио у крило.

Ветар је фијукао, и његов звук оштар, страшан, допирао

је у кујну кроз разглављена врата. Пламен се са светиљке повијао, лелујао, дрхтао.

Видела је свог сина, без имена, пиштавног, обичног радника, који је у јесен правио бурад, а у лето копао, видела га презреног исто тако као што је и она сама. Војничка блуза му лепо стојала, гломазне цокуле су клопарале вукући се, шајкача му била накривљена. Преко лица му пресјајивао онај њој тако знан благи осмејак, али некако усиљен, као да није његов, већ туђ, као да скрива други — суровији и грубљи. И он је ишао ка једном кућерку на самом крају тог великог живог Београда. Ноћ. Он тешко гази. Ред сијалицâ које су се проређивале. Звездано небо. Њена је звезда јасно трептала. У ваздуху мирис летње ноћи. Запахивало је нечим милим, лаким. На њеним, Јелиним вратима, закуцао је трипут. Она му је отворила срећна, у лакој одећи, с пребаченим шалом преко полунагих топлих плећа која су дахтала од узбуђења, чекања.

Он је посматрао ствари једне инокосне раднице, које су му биле познате, као да их је све имао. Као да је пио из оне чаше на којој стоји „Спомен из Врњаца“, као да је седео за оним чамовим столом на столици плетеној рогозином, као да је читао баш овај „Велики народни учитељ“. Слике из календара, лампа, крпаре, све га је то подсећало на нешто његово, знано... И он је загрли.

Закључана врата. Угашена светлост. Кроз прозор звездана, летња ноћ. Они су једно другом тепали: „Јелче!“ „Микице!“

А у зору, кад је требало отићи у касарну пре прозивке, на срећу; он јој затражи новаца.

И одједном као да стеже мраз.

Мика доби неки други израз, свиреп, дивљи. И као постаде старији, и никада више није личио на оца него тад.

— Паре ми требају, паре!

— Али немам, Мико.

— Паре! Мислиш ли да те толико волим а да ти не узмем ништа?

— Немам, бога ми.

— Кô велиш: заљубио се; али сам ја млађи од тебе... Овамо!

Она се увијала као црв, клела се да није платила станарину, да јој треба за ручак, живот. Он није веровао.

— Немаш! — викну Мика па подиже тешку песницу и спусти је на бедно женскиње које га је примило у свој дом. Она само

руку, али не својим гласом, него неким другим, туђим, тако сродним Мики.

И одједном сам се пренесе у малу кућицу крај Сењака, овамо, у Микином месту рођења, и доби неки акцепат већ преживљеног, догођеног. А напољу је био мраз, док се из успомене рађала успомена, док је једна била мајка другој...

Мика је тукао ту жену која му је подлегла, тукао њу, која га је волела. И мајка се уплаши од сина кад виде у сину оца. И она у сну плакаше за срећом коју није познала и која је за бедне људе невидљива. И поче говорити:

— Мој син! Исти онај мој несрећник, пљунути он!

И све се помеша.

Штураст лед. Небо пало на земљу...

Сутра су је нашли полусмрзнуту на банку, с једном руком у охлађеном пепелу. Мачак јој био у крилу и влажним погледом пиљио у њене утуљене очи.

1—II—911 год. Београд.

Новак Живковић.

О МИНИСТАРСКОЈ ОДГОВОРНОСТИ

у

СРПСКОМ ЈАВНОМ ПРАВУ

од

Јосифа Касановића

— НАСТАВАК —

VI

Спречавање вршења закона, законодавних решења и судских пресуда.

По тачки (6) члана 2 Закона о Министарској Одговорности министар је одговоран „за намерно спречавање злоупотребом своје власти вршења закона, или законодавних решења, или извршења судских пресуда, у случајевима кад се тим нанесе вред државним или приватним интересима".

Смисао ове тачке члана 2 Закона о Министарској Одговорности врло је важан за тумачење система министарске одговорности у српском праву у опште. Та се тачка често тако тумачила да се њоме министар чини одговорним за сваку без разлике повреду закона. У пракси, приликом оптужбе Авакумовићевог министарства подведена је под ову тачку и једна повреда Закона о Телеграфу. Одредити да ли треба или не треба овако широко тумачити ову тачку, значи у исто време решити питање, да ли су министри одговорни по Закону о Министарској Одговорности за све законске повреде или само за оне које Закон о Министарској Одговорности нарочито означује. Ако се узме да ова тачка обухвата све повреде закона у опште, онда излази то, да министри одговарају кривично само Држав-

ном Суду, а редовном суду ни у ком случају, јер тада суђењу редовних судова не би било места. Ако се пак усвоји да ова тачка не обухвата све повреде закона у опште, онда изгледа у толико оправданије узети, пошто по нашем праву одговарају по Закону о Министарској Одговорности само за неке повреде закона а не за све, да министри одговарају у исто време и по Кривичном Законику за неке чиновничке кривице које у Закону о Министарској Одговорности нису предвиђене.

Раније је било речи о томе да је најважније питање код министарске одговорности у нашем праву то, да ли је министар одговоран за све службене деликте у опште или само за деликте који су обележени у Закону о Министарској Одговорности. Узети да министар није одговоран за све своје службене кривице, већ да је одговоран само за оне кривице које обележава Закон о Министарској Одговорности, значило би усвојити у ствари једну министарску неодговорност за многе деликте за које обични државни службеници одговарају, што је потпуно противречно духу данашњег Устава, који, пошто је састављен на основи принципа најшире демократије, захтева једну што пространију контролу над државним органима и што ефикасније одговорност државних органа. И зато је немогућно да је Уставотворац хтео да министарску одговорност одвоји од одговорности осталих државних службеника на тај начин што ће ограничити министарску одговорност, већ је много вероватније да је Законодавац, задржавајући за министре општу чиновничку одговорност за званична дела пред редовним судом, хтео да у извесним случајевима кривичне одговорности министра тој одговорности обезбеди правилну и целисходну примену на тај начин, што ће у тим случајевима прописати једну нарочиту процедуру која бива пред Народном Скупштином и Државним Судом. Други систем био би политички неразумљив. Какви би мотиви, на пример, могли руководити Законодавца да министра учини неодговорним за издавање државних тајни, а да учини одговорним за тај деликт све остале државне службенике?

Кад се усвоји начело да принципиелно у погледу на обим одговорности, нема разлике између кривичне одговорности министара и кривичне одговорности осталих државних службеника, остаје још да се реши питање о томе, да ли треба узети да право суђења министрима припада у исто време и редовним судовима, за опште чиновничке деликте, деликте из Кри-

вичног Законика, и Државном Суду, за специјалне министарске деликте обележене у Закону о Министарској Одговорности.

По једном гледишту министри су одговорни по српском праву само Државном Суду, и никако више. Они који то гледиште заступају, позивају се поглавито на члан 139 Устава по коме се за министарску одговорности обећавају нарочита наређења, као изузетак од оних наређења која постоје за одговорност осталих државних службеника. Затим, као основ горњем гледишту служи и то што члан 1 Закона о Министарској Одговорности гласи „Министри су одговорни Краљу и Народној Скупштини за своја службена дела“, а који члан треба тако тумачити да се њиме искључује одговорност министара пред сваком другом инстанцијом. Ми смо раније показали какав је смисао тога уставног и тога законског прописа. Остаје нам овде да нагласимо још то да се, кад се усвоји то схватање министарске одговорности, долази у једну тешку ситуацију да се мора тврдити да министри, чим нису одговорни редовном суду, нису одговорни у опште за она кривична дела која нису обележена у Закону о Министарској Одговорности. Закон о Министарској Одговорности наређује да су министри одговорни само Државном Суду; у истом закону одређују се дела за која министар одговара Државном Суду; значи да ван тих дела за која министар одговара Државном Суду, министар не одговара ни за једно друго кривично дело, будући да не одговара ником другом осим Државном Суду. Ако пак ми докажемо да ова тачка не обухвата све законске повреде, већ само једну специјалну повреду, онда као последица излази да за све законске повреде које нису обележене у Закону о Министарској Одговорности министри не одговарају ником. Желећи да одрже своје гледиште о искључивој одговорности министара пред Државним Судом, они који то гледиште заступају, хоће, да би избегли ту незгодну последицу свога гледишта, да тумаче тачку (6) члан 2 Закона о Министарској Одговорности тако да они треба да чини одговорним министре за све повреде закона у опште, па по томе и за оне повреде закона које су угрожене Кривичним Закоником као општи службени деликти.

Тумачећи ову тачку нама је задатак да покажемо да њен смисао није у томе да угрожава све повреде закона у опште, већ само једну нарочиту повреду закона, и да је она према томе сувише узана да у себе прими толико много случајева, колико

броје све могуће повреде законских прописа у службеном раду министара.

Да постоји дело из тачке (6) члана 2 Закона о Министарској Одговорности потребно је да буду испуњени ови услови.

(1) Потребно је да дело буде учињено „намерно“. Приликом дискусије у Народној Скупштини, о овој тачки предлагано је (Драгише Стојановић)[1] да се изостави реч намерно, тако да се министар учини одговорним без обзира на то, да ли је намерно или ненамерно учинио то дело. Под речју намерно извесно треба разумети „умишљено“, то јест тако да је кажњива последица била мотив министрове радње.

(2) Дело мора бити извршено „злоупотребом“. Изгледа да није било потребно у ову тачку уносити појам злоупотребе, прво зато што га је врло тешко дефинисати, а друго зато што је плеонастичан израз који се у појму умишљаја, чија је садржина предузимање једне противправне радње, садржи. Дело се извршује злоупотребом власти, дакле законодавац наглашује да се дело мора јавити као један акт министрове власти. Искључују се они случајеви спречавања извршења закона, законодавних решења и судских пресуда, који су на закону основана.

(3) Дело се састоји у спречавању извршења закона, законодавних решења и судских пресуда. Под спречавањем треба разумети такву радњу министрову, којом се омета извршење, без обзира на то да ли је оно извршено једном позитивном радњом, наредбом, чија је садржина у томе да се извршење обустави, или негативном радњом која се састоји у томе да се извршење спречи на тај начин што министар не предузима извесне акте којима је то вршење условљено.

Министрово чињење или нечињење треба да буде упућено на то да се спречи вршење једног закона, законодавног решења или једне судске пресуде. По самој стилизацији закона у овој тачки јасно је да се њоме не обухватају све повреде правних прописа у опште. Кад би та одредба требала да значи то да се њоме министар чини одговорним за све повреде права, онда би само она била довољна да обухвата све министарске кривице уопште, и у том случају би била нарочито истакнута. Пошто дело обележено у тој тачки долази на исто место где и остала, после разних других повреда закона, природно је да се већ и по самом

[1] Стенографске белешке Народне Скупштине, држане 1891, стр. 278.

том формалном основу може закључити да се оно не састоји у једној повреди закона уопште, него у једној нарочитој правној повреди коју треба одредити.

Законодавна власт своје одлуке, законе и законодавна решења, не извршује сама, већ их извршују органи административне власти. На челу администрације стоје министри, који су у власти наређивати потчињеним органима да поједине законе и законодавна решења и судске пресуде не извршују. Пошто по члану 59 Закона о Чиновницима Грађанског Реда потчињени орган мора извршити на заповест претпостављене власти сваку правну повреду која не представља злочин или преступ, то су министри у положају да наредбама спречавају извршење закона, законодавних решења, а судских пресуда тим пре јер их извршују полицијски органи. Народној Скупштини, у једном конкретном случају спречавања вршења закона, законодавних одлука и судских пресуда, кад спречавање вршења закона, законодавних решења и судских пресуда не представља који други министарски или службени деликт, не би стојало никакво друго средство до политичка одговорност министара. Због тога, законодавац је хтео да спречавање вршења закона, законодавних решења и судских пресуда угрози једном кривичноправном санкцијом.

Законодавна власт издаје један велики број административних закона, у чију целисходност извршна власт врло често може да посумња. Законодавац је нормом о којој је реч хтео да обезбеди вршење одлука законодавне власти у њиховој целини. Из дискусије која се о овој тачки у Скупштини водила тешко се, због њене конфузности, може разумети како је она у њој схваћена. Дискусија се у ствари није водила око тога шта треба да буде објект спречавања, већ се водила око тога да ли треба да се задрже речи „намерно“, и речи „кад се нанесе вред државним или приватним интересима“.

Говорећи о томе да ли у овој тачки треба задржати речи „кад се тиме нанесе вред државним или приватним интересима“, народни посланик Гига Гершић показао је своје схватање тога, шта треба разумети под спречавањем вршења закона. С обзиром на то што је Гершић, један од наших најранијих а и тада, у време дискусије о којој реч и сада један од наших најбољих правника, његово схватање је извесно врло близу схватања редактора овога пројекта, и у нашој аргументацији несумњиво драгоцено. Он

помиње чешће да се овај деликт састоји не у повреди појединих законских прописа већ у задржавању целих закона од извршења. Пример који је Гершић навео исто тако иде у прилог гледишту да спречавање треба да има за објект целе законе а не поједине законске прописе. Тај је пример у овоме. Донесен је био закон о ковању сребрне монете; министар га је задржао од извршења, зато што је сребро било нагло поскупило и на тај начин спасао државу од извесне штете.[1]

Кад би се спречавање вршења закона разумело као повреда једног правног прописа, а не као задржавање закона од извршења, онда би се можда дало подвести под ту тачку и свако административно неправо, као што је на пример стављање у пензију једног чиновника који још нема десет година указне службе због личних веза. На тај би начин и административни спорови добили једно кривичноправно наличје, што би извесно била једна правна аномалија.

Код спречавања вршења закона може се поставити питање о томе да ли је довољно да министар задржи од извршења само један део закона, или је потребно да задржи цео закон од извршења. Законодавац је хтео овом одредбом да одржи јединство државне власти. Законодавчева воља може бити повремено повређивана појединачним повредама правног поретка. Кад пак извршна власт одрече да изврши читав један закон, тада је опасност по опште добро много већа, и због тога је Законодавац угрозио кривичноправном санкцијом спречавање извођење Законодавчеве воље изражене у тоталитету једнога закона. Могао би се замислити случај да министар хоће да спречи извршење само извесног дела правних прописа који сачињавају један закон а не свих. У том случају се поставља питање, да ли и тада постоји деликт спречавања вршења закона. Питање треба решити тако да зависи од тога да ли је испуњен corpus delicti овога дела, да ли су задржане основне или споредне одредбе од извршења. Ако су задржане оне одредбе које управо сачињавају вољу законодавчеву, онда нема никаквих разлога рећи да постоји каква разлика између овог делимичног задржавања од извршења и задржавања од извршења целог закона, и ако су неке споредне одредбе извршене. Питање да ли су задржате од извршења битне одредбе каквог закона

[1] Стенографске Белешке за 1891, стр. 278.

или не, има да реши Државни Суд. Ово се питање у много мањој мери поставља код спречавања вршења законодавних решења, која се обично односе на један индивидуалан случај и састоје се из мањег броја правних прописа.

Овде би се могло поставити још то питање, да ли спречавање извршења закона треба да буде учестана радња или је довољно да се само у једном конкретном случају учини. Формални, такви који решавају један индивидуални случај, док носе форму закона њихово важење престаје чим се тај индивидуални случај реши. Затим закони могу бити такви да регулишу један неодређен број случајева који се имају у току времена да догоде, и чија је применљивост одређена да траје дуже време. Наш Законодавац усваја формалну дефиницију закона; по њему закон је све оно што Законодавац у форми закона изда. Пошто је код оних закона чије се важење свршава њиховим примењивањем на један индивидуални случај corpus delicti испуњен у случају само једног задржавања од извршења поставља се питање, да ли је потребно да се један закон, који је у исто време и закон у материјалном смислу, задржи само у једном случају од извршења па да постоји дело, или је потребно да се спречавање вршења закона јави као једна радња, које има код сваког случаја кад је потребно применити тај закон. Нама изгледа да је потребно, да, код тих закона који се имају да примењују на случајеве онако како се они у низу у времену јављају, спречававање буде такво да оно буде задржавање од извршења, а то ће рећи да се манифестује једна намера да се одлука законодавног тела у опште осујети без обзира на то колико се пута осујетила. Кад би се узело да је довољно да се један закон у једном случају свога примењивања задржи од извршења, онда бисмо, у највише случајева имали повреду појединих правних прописа којом се ова тачка не бави.

Тачка (6) члана 2 Закона о Министарској Одговорности спомиње и спречавање вршења судских пресуда. Да постоји спречавање вршења судских пресуда није потребно да се манифестује стална намера да се судске пресуде задржавају од извршења. Довољно је да министар спречи да се изврши једна судска пресуда па да дела има.

(5) Спречавање вршења закона, законодавних решења и судских пресуда треба да има за последицу повреду државних или приватних интереса. Приликом дискусије у Народној Скуп-

штини о овој тачки било је предлога да се ова тачка пројекта измени. Тако су се заступала мишљења (Драгиша Станојевић) да се „казни министар, који злоупотреби своју власт у свима случајевима, па и онда кад се не би нанео никакав вред ни државним ни приватним интересима", и мишљења (Илија Душманић) да се министар казни „у случајевима кад се намерно нанесе увреда државним или приватним интересима, као и за спречавање вршења закона или законодавних решења или извршења судских пресуда злоупотребом своје власти".[1]

Овде би се могло поставити питање, у чему треба да се састоји повређени интерес државе или појединца. Да ли треба и овде као и код оштећења државе из користољубља да повреда интереса представља материјалну штету? Код овога питања треба издвојити државу и приватна лица. Врло је тешко замислити да министар повреди неки други а не материјални интерес појединца спречавањем вршења закона и законодавних решења; спречавањем вршења судских пресуда пак министар може повредити и неки други, а не само материјални правно заштићен интерес. Тако на пример министар може задржати од извршења једну пресуду којом се даје задовољење повређеној части једног приватног лица. На против, кад је у питању повреда државних интереса могу се ти интереси увек састојати и у нечем другом. Тако, на пример, могу државни интереси бити повређени кад министар задржи од извршења један закон коме је циљ војно оснажење земље, а код задржавања узвршења пресуда може бити повређен државни интерес да казни кривца.

VII

Подношење неистинитих извештаја Краљу и Народној Скупштини.

Члан 2 Закона о Министарској Одговорности у својој тачки (7) конструише још један министарски деликт, „злонамерно подношење неистинитих извештаја Краљу и Народној Скупштини кад услед њих буду донесене законодавне одлуке штетне по државу".[2]

[1] Op. cit. стр. 279.

[2] Ова тачка узета је из румунског Закона о Министарској Одговорности. Она тамо гласи: „...Le ministre qui de mauvaise foi et au préjudice des intérêts publics aura enduit en erreur la Représentation nationale sur la situation des affaires de l' Etat".

Приликом првог читања Закона о Министарској Одговорности у Скупштини отворила се дужа дискусија о овој тачки. С једне се стране тврдило (Гершић) да је владина редакција добра, а с друге стране (прота Милан Ђурић) да треба изоставити реч „злонамерно“, пошто је министар увек дужан да води рачуна о томе какви су извештаји које подноси. Ђурић је поднео као свој предлог овакву редакцију: „Министар је одговоран за подношање неистинитих извештаја Краљу и Народној Скупштини“. Тај предлог Ђурићев је на првом читању усвојен. На другом читању поновила се дискусија о овој тачки. Као и на првом читању, она се поглавито водила око тога, да ли треба задржати реч „злонамерно“. Тек на крају дискусије, народни посланик Павле Вуковић поднесе предлог да се ова тачка измени овако: „Министар је одговоран за злонамерно подношање неистинитих извештаја Краљу и Народној Скупштини, и кад услед њих буде штете по државу“. Вуковић је мотивисао свој предлог тиме што министар може својим неистинитим извештајима Краљу и Народној Скупштини исто толико штете држави нанети и кад не буду баш законодавне одлуке на основу њих донесене. На пример, министар војни у злој намери поднесе један лажан извештај о војном стању земље и на основу овога Краљ објави рат, у коме Србија буде због рђаве војне спреме побеђена. У том случају није на основу неистинитих извештаја донесена законодавна одлука, већ извршна, али ипак кобна по државне интересе. Председник Министарског Савета Сава Грујић, који је поднео предлог Закона о Министарској Одговорности, пристао је да се ова измена учини, и Скупштина прими Вуковићеву редакцију.[1] Међутим у Зборнику Закона и Уредаба,[2] и у „Српским Новинама“ ова је тачка, вероватно омашком, обнародована онако како је у првобитном владином пројекту гласила: „За злонамерно подношење неистинитих извештаја Краљу и Народној Скупштини кад услед њих буду донете законодавне одлуке штетне по државу.[3]

[1] Стенографске Белешке Народне Скупштине држане 1891, стр. 438.

[2] Зборник закона и уреда у Краљевини Србији, књига 47, стр. 26.

[3] У Кривичном Законику налази се једна одредба која има извесне сличности са овом тачком: то је § 113, тачка (16) којом се кажњава лишењем чина „чиновник који навалице лажна извешћа или изјашњења званично поднесе у намери да коме корист доносе ли да коме шкоди...“

Да буде извршено ово дело потребно је да буду испуњени ови елементи corpus-a delicti тога дела.

(1) Подношење лажних извештаја треба да буде злонамерно. Законодавац је овде употребио извесно реч „злонамерно“ у место намерно, због тога да би обележио да подношење лажних извештаја не само да треба да буде умишљено, већ и да буде срачунато на произвођење једне штетне последице по државу. Према томе, по овој редакцији, не би по Закону о Министарској Одговорности био одговоран министар који поднесе свесно неистинит извештај Краљу или Народној Скупштини, држећи да ће на тај начин користити земљи. Питање да ли је било зле намере или није решава Државни Суд.

(2) Могло би се поставити питање о томе шта треба разумети под речју „извештај“. Пошто извештај није никакав законски термин то га треба тумачити у оном смислу у коме се обично употребљава. Према томе извештај значи не само формални реферат, већ и свако обавештење писмено а и усмено, ако га је могућно утврдити, упућено на то да се Краљу или Народној Скупштини даду обавештења о извесним фактичним питањима. У извештаје извесно не треба убројати оно што се не односи на констатовање факата, већ што сачињава једно лично министрово гледиште.

(3) Извештаји треба да су поднесени Краљу и Народној Скупштини, пред којима се министри и владини повереници јављају као известиоци.

(4) Извештај који је поднесен Краљу или Народној Скупштини треба да буде лажан. Извештај је лажан онда кад се његови наводи или апсолутно или релативно не слажу са фактичким стањем онога о чему говоре. Апсолутна лажност би била у томе кад би извештаји говорили да постоји нешто чега нема или тврдили да нема нечега чега има. Релативно нетачни извештаји би се састојали у претеривањима у позитивном и негативном смислу. Извештаји могу бити нетачни или у своме битном делу или у појединостима од споредног значаја. Без обзира на то да ли су нетачности од битног или од споредног значаја, меродаван је за питање о кривичној одговорности министара факт, да ли је баш та нетачност у извештају утицала на законодавне факторе, Краља и Народну Скупштину, да донесу одлуке штетне по државу. Дакле између лажних појединости из-

извештаја министровог и одлуке Краља и Народне Скупштине треба да постоји једна узрочна веза (Kausalnexus).

(5) Један нетачан злонамеран извештај сам по себи не повлачи казну. Потребно је да извештај учини да се донесу извесне законодавне одлуке. Овде се поставља питање шта су то законодавне одлуке. Прво би решење било у томе да под законодавним одлукама треба разумети све одлуке које Скупштина и Краљ као законодавни фактори донесу без обзира да ли та одлука, с гледишта материјалне поделе функција, садржи правне прописе или не садржи. Ово би решење било сувише широко; против њега говори скупштинска дискусија, која се на крају обратила томе да ван чисто законодавних, Краљ и Народна Скупштина могу донети и других одлука које нису законодавне природе, а које могу бити штетне по државу. Пошто је Скупштина а и Влада у лицу министра председника, учинила извесну дистинкцију између персоналне и материјалне поделе функција, и приближила се схватању да владин пројект говори о материјалним законодавним одлукама, а не о одлукама законодавних фактора у опште. На тај начин искључују се оне многобројне одлуке које Народна Скупштина донесе, као утврђење адресе, одређивање анкете, и по најновијим изменама Скупштинског Пословника, скупштинске резолуције. Исто се тако искључују одлуке Краљеве које су, по својој природи, функције извршне власти.

Међутим јавља се питање колико је далеко Законодавац отишао у овом приближавању матетеријалној подели државних функција. Народна Скупштина и Краљ доносе такве одлуке које су само по форми закон, а које су материјално извршни акти, пошто регулишу не један низ случајева, већ један индивидуалан случај. Као код деликта задржавање закона од извршења, тако и овде треба узети да је законодавац разумео под „закон“ поглавито оне акте државне власти које носе облике закона. Међутим пада у очи да се Законодавац у тачки (7) друкчије изразио него у тачки (6). У тачки (6) законодавац помиње спречавање вршења закона и законодавних решења. У тачки (7) спомиње доношење законодавних одлука. Ми мислимо да се на основу тога може извести да Законодавац није у обема тачкама мислио на једну исту ствар. Поред таквих закона који су им само формално закони или и формално и материјални закони, има таквих закона који су само материјални

закони а не и формално. Такви материални закони јесу уредбе. Уредбе доноси Краљ сам на основу нарочитог законског овлашћења. Те уредбе исто тако као и закони могу бити донесени на основу једног лажног извештаја Краљу. Из тога што је законодавац употребио израз „законодавне одлуке" могло би се закључити да се те законодавне одлуке састоје не само у формалним законима већ и у таквим законима који су по свом унутрашњем бићу закони а по спољашњости уредбе.

(6) Законодавне одлуке које се донесу на основу лажних извештаја треба да буду штетне по државу; потребно је дакле да наступи повреда због њих државних интереса. Овде би се могло поставити питање какве природе треба да буду ти интереси. Пошто је могућно да се једном законодавном одлуком оштете и материални и идеални државни интереси, то треба узети да повреда интереса у оба случаја постоји. Један пример повреде идеалних интереса законодавним одлукама могао би бити у томе што је законодавна одлука штетна по ред или углед државни.

§ 23. Тужилац код министарске одговорности.

Према циљу министарске одговорности најлогичније је да правом оптужбе министра располаже законодавно тело. Законодавно тело је претежан чинилац у законодавству а министри извршују законодавчеву вољу, па је природно да законодавно тело најбоље може да зна кад министри не врше своју дужност онако како треба. Поред тога, законодавно тело је због своје независности од администрације и најмоћније, да је у стању да чиновнике с толиком влашћу и обично толиким личним везама изведе пред суд који ће да им суди за њихова кривична дела.

Питање о томе ко је у стању да покрене кривичан процес против министра у земљама са једним домом просто је. У тим земљама то право припада, обично, само парламенту, што је потпуно природна ствар. У земљама са дводомим системом компликује се питање о томе ко има право оптужбе министара. У европским законодавствима постоје у том погледу три система. (1) Министра оптужује горњи дом; (2) Министар се може оптужити само с пристанком оба дома; (3) Оба дома, независно један од другог, имају право оптужбе.

У земљама са једним домом припада право оптужбе министра искључиво парламенту. По изузетку право оптужбе ми-

нистара, које припада парламенту, ограничено је у законодавствима неких мањих немачких држава (Саксен—Вајмар—Ајзенах, Саксен—Кобург—Салфелд, Насау, Саксен—Хилбургхаузен, Кобург), тиме што се за оптужбу министара тражи и монархов пристанак. Природно је да је из основа погрешно условљавати одговорност министара вољом монарховом, за чије акте одговара министар. Министарска одговорност није само гарантија за законит рад администрације, већ и за уставни рад монархов. Дати монарху право да спречи оптужбу министра значи исцрпсти сву министарску одговорност у кругу администрације, на чијем челу стоји монарх као највиши извршни орган.

У већини земаља с једним домом право оптужбе министара припада независно парламенту од монарха. Међутим у неким од тих држава, монарх има исто тако као парламенат, и независно од њега, право оптужбе министара. Тај систем поред Србије постоји још у Хесену, Холандији, Румунији и Србији. По Фрицу[1] монархово право оптужбе нема практичног значаја. Случајеви кривичне одговорности министара постале су у опште ретка ствар у Европи. То чини да је по примерима немогућно закључити која је одредба о министарској одговорности од практичне вредности, а која није, већ се морају практичне консидерације више мање рационално изводити.

С једног чисто правног гледишта монарх је равноправни чинилац у законодавству са законодавним телом. Пошто се признаје једном законодавном чиниоцу право да оптужује министре нема разлога не признати то право другом законодавном чиниоцу, на чијој је вољи основан закон исто толико колико и на вољи парламента, који је због тога исто тако позван да контролише извршење законодавних одлука као и парламент. У земљама где нема дводомног система монархово право оптужбе извесно није штетно. Не може се пак рећи да је оно без практичне вредности због тога што у тим земљама монарх код министарске одговорности игра ону улогу коју игра горњи дом у земљама са два дома.

У Србији, по данашњем Уставу, и то је једна тачка у којој се он битно разликује од Устава од 1869, Краљу припада исто као и Народној Скупштини потпуно самостално право опружбе министра. У Србији где је парламентаризам пак у формацији,

[1] Op. cit. стр. 266.

где су партиски односи и расположења често претерана, право које припада монарху да оптужи министре, који су на челу једне већине која би тиранисала својим бројем, јесте средство од врло важног политичког значаја. У Србији се Краљ још није послужио својим правом оптужбе министара.

I

Предлог оптужбе у Народној Скупштини.

Да би Народна Скупштина могла оптужити министра, потребно је да питање о томе покрену њени чланови. То питање о кривичној оптужби покреће се у једној нарочитој форми коју Законодавац назива предлогом оптужбе. Правна природа предлога оптужбе није идентична с правном природом тужбе код обичне министарске одговорности. Предлог оптужбе није тужба на основу које почиње судски поступак код кривичне одговорности министара. Предлог оптужбе то је само покретање у Скупштини питања, да ли треба министра оптужити или не. Предлог оптужбе нема установу у обичном кривичном правосуђу која би му одговарала. Он има за задатак, као сви предлози посланички уопште, да, иницијативом самих чланова Скупштине, Скупштина покрене једне питање и донесе своју одлуку о њему. То је пак једини начин на који се може, ван Краљевог предлога, покренути Скупштина на расправљање питања о министарској одговорности. Та скупштинска одлука тек се може по својој правој природи, ако је позитивна, изједначити са тужбом у обичном Кривичном Поступку.

Законодавац захтева да предлог оптужбе испуњава извесне услове без којих се у Скупштини не може узети у решавање. (1) По члану 13 Закона о Министарској Одговорности, предлог оптужбе мора потписати најмање двадесет посланика. Овај минимум био је одређен и по Уставу од 1869, и он се налази у многим другим законодавствима. По Уставу право законодавне иницијативе припада сваком посланику посебице. Законодавац је извесно мислио да поједини посланици неће тако често подносити неподобне законске предлоге, колико ће често чинити неподобне покушаје да покрену питању о кривичној одговорности министара. Кад се већ одређује минимални број посланике за покретање једног предмета у Скупштини обично се рачуна с том консидерацијом, да тај минимум буде онолики,

колико броји једна политичка група у парламенту, за коју се држи да је дотичне државе, због свог броја, располаже извесном моћи у парламенту. Законодавац је оценио да код нас тај број треба да буде двадесет. (2) Предлог оптужбе, по члану 11 Закона о Министарској Одговорности, мора бити у у писменој форми. (3) У предлогу, по законском тексту, морају се означити сва дела за која се министар оптужује. Закон о Министарској Одговорности не тражи да дела буду и оквалификована и подведена под оне законске прописе који су повређени; међутим природно је да је у сваком предлогу, у интересу намера његових предлагача да то буде у предлогу оптужбе обележено. Извесно је пак да није нужно да предлог оптужбе садржи и подробне доказе о ономе што се у њему наводи. Према закону довољно је обележити инкриминисане министрове радње толико да Скупштина зна које радње има да испита, и на њој је да доказе о кривици истражује ради свога уверења о томе да ли је потребно оптужити министра или није.

Тако састављен предлог оптужбе предају његови потписници председнику Скупштине. Председник ће на првој јавној скупштинској седници прочитати, предлог оптужбе. Предлог се чита пре преласка на дневни ред, дакле заједно с оним тачкама дневног реда које су законом утврђене. Кад предлог прочита председник наређује да се предлог оптужбе одштампа и разда посланицима. Један примерак предлога оптужбе шаље се и министру о коме је у предлогу оптужбе реч.

II

Краљева Оптужба.

Да Краљ оптужи министре није потребна никаква процедура пред Скупштином из које би се видело да Скупштина може правно утицати на Краљево оптужење министара по члану 12 Закона о Министарској Одговорности. Кад оптужбу чини Краљ њу потписује председник Министарског Савета и предаје је непосредно председнику Народне Скупштине. По стилизацији овога члана изгледа да се подноси текст Краљеве оптужбе председнику Скупштине, што може само бити у циљу да се Скршштини, in extenso, тај акт саопшти. У члану 27, алинеја 2, каже се да председник Министарског Савета извештава председника Скупштине о оптужби, што ће рећи да се

у њему не тражи да се Краљева оптужба in extenso, Скупштини достави, већ да је довољно учинити Скупштини саопштење о Краљевој одлуци да оптужи министра. И ако није од битне важности то, да ли ће се Краљева оптужба in extenso прочитати Скупштини, ипак треба узети да је потребно да се Краљева оптужба у целини саопшти Скупштини. Наравно да је то саопштење чисто информативног карактера и да оно ни у ком случају не може служити као основ за скупштинску одлуку о оптужби.

Кад се саопштење Краљеве оптужбе Скупштини учини, тада се приступа непосредно избору Државног Суда, који се врши на исти начин на који се врши избор у случају да Скупштина оптужи министра. Кад је Државни Суд постављен председник Скупштине му спроводи Краљеву тужбу.

Краљева оптужба има исти правни карактер који и обична тужба у Кривичном Поступку; она има за дејство непосредно отпочињање суђења министру, док предлог у Скупштини о оптужби министара нема. Пошто је Краљева оптужба у ствари једна тужба која се не разликује у основи обичне тужбе, природно је да она треба садржавати све оне елементе које садржи тужба у обичном поступку.

§ 24 Поступак у Скупштини.

Цео поступак који у Скупштини после прочитање предлога оптужбе настапа није суђење. Скупштина не суди министрима, и ако она предузима неке радње које и суд; тако, она води истрагу, саслушава министре. Цео поступак у Скупштини упућен је на то да се спреми једно скупштинско решење о томе хоће ли Скупштина оптужити министра или неће. Као сви предмети у опште тако и овај подлежи једном испитивању у циљу да скупштинска одлука буде што мотивисанија. Доста дуги поступак у Скупштини не треба узети за срачуњен на то да се оптужење министара отежа, већ да решење Скупштине о оптужењу министра буде засновано на једном обилном упознавању са правим стањем министрове кривичне одговорности, и да се по могућству отклоне сви они утицаји који су у стању да утичу, кад се ствар на брзу руку свршава, да скупштинска одлука буде или недовољно основана на закону или недовољно целисходна.

О предлогу оптужбе води се у Скупштини претрес као и о свима другим предметима који треба да се сврше једним скупштинским решењем. Циљ претреса јесте у ствари исти који и разлог целог поступања у Скупштини. И он је упућен на то да Скупштину сачува од једне неправилне одлуке. То међутим није претрес који претходи дефинитивној одлуци Скупштине: то је један претходни претрес који има да спреми скупштинско решење о томе да ли предлог оптужбе у опште заслужује пажњу. Ту се даје прилика Народној Скупштини да још одмах у почетку отклони један процес, који или нема основа у закону, или је штетан по државне интересе. По члану 14 Закона о Министарској Одговорности предлог оптужбе се мора ставити на дневни ред пет дана по предаји председнику Скупштине, ако Скупштина друкчије не реши. Скупштина може друкчије решити непосредно после прочитања предлога оптужбе у Скупштини, што бива, као што смо видели, на првој јавној седници по предаји. Извесно је незгодно то што законодавац није одредио уз минимални рок у коме се има приступити претресу предлога оптужбе и максимални рок. Извесно да за председника Скупштине рок од пет дана важи и као минимум и максимум. Међутим тешко је наћи разлог зашто је Скупштини остављено право да одгађа колико хоће претрес предлога оптужбе. Изгледа да је недовољан разлог за то био обзир на скупштинско право да располаже својим временом и да ред послова према њему сама подешава.

Претрес се у Скупштини води исто као и сви остали претреси. На састанак на коме ће бити претрес предлога оптужбе позива се и министар да поднесе своју усмену или писмену одбрану. Најприродније је да се с том одбраном и почне претрес. У пракси, приликом оптужбе Авакумовићевог министарства тако је и уређено. Том приликом, пре преласка на претрес, прво се поново прочитао предлог оптужбе који се раније саопштава Скупштини, па је онда почео претрес. Позивање министра на овај претходни претрес и његово саслушање услов су од кога зависи хоће ли Скупштина смети да донесе решење о предлогу оптужбе. Ако се министар не позове или ако се његова одбрана неће да саслуша, рад је у Скупштини неправилан, и решење незаконито. Кад пак министар примивши позив неће да дође или дошавши неће да се брани, тада Скупштина утврђује да је дотични министар позван али није дошао,

или утврђује да је допао али да неће да се брани, и после тога прилази непосредно претресу без министрове одбране. Треба узети да је за доказ о пријему позива потребан министров потпис о пријему позива као и код других позива на кривични процес. Приликом оптужбе Авакумовићевог министарства министри су на овај претходни претрес позивани писмом.

Претрес предлога оптужбе свршава се решењем скупштинским, које се доноси гласањем. Карактеристично је да се код решења о предлогу оптужбе не тражи нека нарочита већина, већ је довољна обична већина, којом се доносе остале скупштинске одлуке. Гласање је о предлогу оптужбе, по члану 16 Закона о Министарској Одговорности тајно. Решење скупштинско може бити двојако. Оно се може састојати у томе што ће Скупштина решити да се пређе на дневни ред или решити да се не пређе на дневни ред. Ако се реши да се пређе на дневни ред, значи да Скупштина налази да нема разлога да продужи поступак против министара. У том случају „тај се предмет неће моћи понављати у истој сесији“. Под речју „предмет“ треба разумети оптужбу једног одређеног министра за једно одређено дело, према томе могао би се исте сесије поднети предлог да се оптужи за једно дело за које је раније поднесен предлог о оптужби другог министра, неко сасвим друго лице из кабинета, и обрнуто, један исти министар би се могао оптужити за друго дело, и ако је предлог за оптужење неко други делу већ у Скупштини пропао.

Ако се реши да се не пређе на дневни ред сматра се да је предлог оптужбе примљен у толико што ће се на основу њега проматрати хоће ли се министар оптужити или неће. Решење скупштинско да се на дневни ред не пређе не значи да је Скупштина већ одлучила да министра оптужи. То решење тек заснива стварно испитивање дела и оцењивање ствари. То се испитивање дела и оцењивање врши скупштинским ислеђењем, министровом одбраном и скупштинским претресом.

Скупштинско ислеђење (члан 12 Закона о Министарској Одговорности) ни најмање не утиче на суђење Државног Суда. И ако се скупштинско ислеђење садржи, без мало, из истих радњи из којих и ислеђење код обичног поступка, ипак оно има сасвим други циљ. Док се у кривичном поступку на крају крајева истражује материјална истина о кривици ради утврђења

одговорности, код скупштинског иследења тражи се утврђење одговорности тога ради да се оцени целисходност оптужбе министра.

Скупштинску истрагу води скупштински истражни одбор. Скупштински истражни одбор бира се тајним гласањем између оних посланика који нису на педлогу оптужбе потписани, одмах по извршењу гласања о примању у претрес предлога оптужбе, односно о непреласку на дневни ред. Скупштински истражни одбор састављен је од дванаест чланова. Овај ће одбор „извршити извиђај“ и поднети о томе Скупштини извештај. Рок у коме има истражни одбор да поднесе извештај одређује Скупштина, извесно одмах по избору одбора. Доцније, у току рада, ако одбор нађе на му је још времена за испитивање ствари потребно може од Скупштине тражити да му се рок продужи: у продужењу рока Скупштина је потпуно слободна. Она може, ако неће рок да продужи, непродужити га, или ако хоће да продужи продужити га колико хоће.

Да би скупштински истражни одбор могао пуноважно решавати, потребно је да одборском решавању присуствује најмање седам чланова. Одбор у почетку рада бира себи председника и известиоца. По члану 18 Закона о Министарској Одговорности дужности су одбора да саслуша министра, да прибира сва обавештења о делу и да има права и дужности истражног судије. Своје иследничке функције одбор не мора сам вршити, већ их може пренети и на поједине своје чланове. Одбор може, у току свога рада, члан 20 Закона о Министарској Одговорности, наћи да је потребно да се министар стави у притвор. Одбор у томе случају мора нарочитим актом тражити да Скупштина реши да се министар стави у притвор. Решење о стављању министра у притвор мора бити донесено већином гласова од две трећине укупног броја присутних посланика. Свој захтев о стављању министра под суд, истражни одбор може ставити и у извештај који о својој истрази подноси министру. У том случају Скупштина би имала да реши на првом месту питање да ли да се министар оптужи у опште па онда питање, да ли га треба ставити у притвор. У закону се не каже да ли се може о том питању водити претрес, али извесно може, пошто се и ту у ствари доноси једно решење, а сваком скупштинском решењу треба да претходи претрес.

Рад скупштинског истражног одбора свршава се састављa-

њем извештаја о раду и његовим подношењем Скупштини. Извештај садржи резултате истраге и износи мишљење одбора о свакој тачки предлога оптужбе на посе. Извештај наравно мора бити састављен према предлогу оптужбе. Према томе истражни одбор не би могао говорити о оним кривичним делима министра, која би сам у току иследђења, ван предлога оптужбе, изнашао. Законодавац тражи да иницијатива за испитивање сваког дела потекне од предлога оптужбе коју потписују двадесет посланика.

Извештај истражног одбора мора задовољити ова два захтева. У њему се мора утврдити (1) да ли је министар извршио дела за које се оптужује (2) да одреди по коме су правном пропису та дела кажњива, т. ј. да их оквалификује, и да управо утврди скупштинску надлежност по њима.

— НАСТАВИЋЕ СЕ —

ПОТРОШЊА
(УПОТРЕБА ВРЕДНОСТИ)

I

Суштина потрошње и њени облици.

Због тога, што човек није у стању да створи материју ни снагу, он је у немогућности, да је уништи. Отуда се при потрошњи предмета не губи ни снага ни материја, већ се губи само погодност предмета да служи оној потреби за коју је намењена.

Према томе, чему има да послужи потрошња т. ј. да ли даљој производњи привредних добара или непосредном подмиривању човечјих потреба, она је производна или непроизводна.

Један исти предмет, може да служи и за потрошњу производну и за потрошњу непроизводну. Нпр. дрва (или друга горива) могу бити потрошена и за загревање одаја и за загревање занатлијских и фабричких просторија и за парне машине: у првом случају је потрошња непроизводна а у другом производна.

Има много таких случајева потрошње у којима употребљен предмет служи у једно и исто време и за непосредно подмиривање човечјих потреба и за производњу нових привредних добара нпр. храна потребна човеку раднику служи и за подмиривање потреба и за производњу радне снаге у организму. Што је речено о храни, важи и за стан, одело и друге предмете који служе како за подмиривање физичке, тако и за подмиривање душевне природе човека (лекције, беседе и уопште све што човеку даје корисна знања, што му развија ум и обла-

горођава његова чула),[1] јер подмиривање тих потреба битно помаже како развијање снаге, тако и упућивање те снаге успешнијем правцу. Отуда је јасно, да је потрошња коју чине људи без занимања ма због чега то било (лени, болесни, немоћни, сујеверни, и др.) непроизводна. Јасно је такође и то, да је знатно лакше прећи границу умерености у потрошњи предмета који служе за подмиривање физичке природе човечје, него бити неумерен у подмиривању душевних потреба;[2] свака потрошња, која је изван границе умерености, непроизводна је, јер је она неспособна за даљу производњу нових привредних добара.

Претпоставимо да храна, при којој је човек здрав, снажан и бадар, вреди 300 динара годишње; ако човек потроши место 300 динара годишње 900 динара, природно је, да је он непроизводно страћио 600 динара. Раднику је непотребно пушење дувана и зато, ако он на дуван троши 150 динара годишње, он ту суму троши непроизводно и т. д.

Потрошња може бити не само непроизводна већ и штетна за тело и дух лица које се њом служи, па и за друштво у коме то лице живи. Примери такве неморалне потрошње су: неумерена употреба алкохолских пића, употреба опијума и других наркотичних материја, посећивање непристојних места, расипукућство, прекомерна раскош и т. д.

Тешко је поставити границу између тога, шта је неопходно потребно, корисно и излишно. Има врло много таквих предмета, који се сада убрајају у неопходно потребне, међутим, кад су се појавили, сматрани су за излишне. Тако нпр. кад се појавило рубље (кошуље), па њ се дигла повика да је врло велика раскош, и за ношење кошуље стављали су људе уз стуб стида да би их тиме приказали како имају на себи врло скупу раскош. У обичну употребу, рубље је у Инглеској ушло тек од половине XVI века. Писац једног написа из 1577 године (Chroniques de Hollinsched) горко жали на то, што се у већој мери отпочело припремати рубље, што се древени сӯдови почели замењивати судовима глинским и оловним и што се куће почеле градити од растовине уместо од ивовине. „Раније, вели он, наше су куће биле начињене од ивовине, но зато су људи били

[1] „Човек се не храни само хлебом већ и речима које излазе из уста Божјих".

[2] „Човек не живи да једе, него једе да живи".

од растовине". Тако су променљиви појмови о раскоши и неопходној потреби.

Производња сама по себи нема никаква смисла, она има смисла само по томе, што производи предмете којима се могу подмирити човечје потребе. То је једно, а друго, човечја срећа састоји се, не у лишавању, већ по могућству у потпуном подмиривању здравих и добрих намирница. Отуда, што у већој мери живи задовољније нижа класа и што умереније живи виша класа, утолико се већим благостањем, физичким и духовним користи становништво извеснога места. (Поредите Данску и Холандију са Ирском).

Неумерена потрошња добара од стране имућне класе и прекомерна раскош, штетни су, јер онемогућавају јачање капитала у месту; раскошни предмети, чија би вредност ишла на јачање производње, преобратила би се у капитал, који би за толико био већи; јачање капитала, као што смо видели, води ширању (јачању) производње, повећању најамнице радника, па наравно и увећању радничких сразмерно оскудних потреба.

Једни од потрошних предмета при употреби губе своју вредност одмах: храна, осветљење, гориво и др. а други, губе је више или мање споро: хаљине, намештај, инструменти, куће и др.

Сума годишњих потрошних вредности не састоји се само из тих предмета који су с већим или мањим сазнањем употребили људи, већ и из предмета уништених елементарним непогодама (непривредна потрошња) као олујом, градом, поплавом, пожаром, или несрећом нпр. болешћу, смрћу, неплодном годином и т. д. За штету причињену тим путем, сав народ не може себе ничим наградити, али међу појединим привредама оне могу бити распоређене више мање равномерно осигуравањем (види ниже).

Познато нам је, да се цена предмета одређује тражњом и понудом и да на дуже време не може бити расход производње. Даље је могућно поспгурно рећи, да готово нема таквог предмета за који би се могло казати, да се његова потрошња не би могла увећати; ако се она не би увећала, то је само стога, што у народу не би било и средстава за то, да би се могла платити за њ толика цена, да се њоме могу покривати расходи производње.

Као што је с једне стране јасно то, да не може бити потрошено оно што још није произведено, тако је с друге стране

јасно и то, да производња не може надмашити установљену **норму потрошње**, т. ј. ту величину потрошње, при којој, за сваки произведени предмет плаћена цена покрива расходе те производње.

Ако производња каквог било предмета, надмашује своју норму, онда је, да би се он сав могао утрошити, потребно да буде у већој мери доступан потрошачима, т. ј. његова цена треба да се снизи; смањивање цене има за последицу смањивање погодности за производњу, шта више, убитачност ове, а по томе и смањивање производње; једном речи, производња преживљава у том случају критично стање, преживљава **кризу**.

Узрок кризи може бити не само сувишна производња или производња предмета у већим количинама, но што изискује норма за његову потрошњу, већ и смањивање (за више или мање времена) саме норме потрошње извеснога предмета, због смањивања средстава код купаца (рђава година, рат, неред, епидемија и др.).

Због тога, што је тражња предмета за потрошњу подложна временим колебањима (према колебањима плаћених средстава од стране потрошача) производња може бити повећавана а и смањивана само с већим или мањим тешкоћама; а како се произведени предмети у ретким случајевима одмах и троше, предвиђање унапред размере потрошње у будућности (у односу према стварној производњи) доста је тешко, зато и није саветно, да се подједнакост између производње и потрошње тако често ремети, т. ј. да иде час на једну, час на другу страну.

Да би се могла постићи јевтинија набавка намирница, тиме, што би се бар трговачка добит (која је нарочито код ситних продаваца највећа, дакле за сиротињу најтежа) уклонила, постоје данас **потрошачке задруге**, које заједничком куповином а продавањем по коштању члановима својим, уштећује на тај начин по 10, 15 и по 20 процената (Вујић).

I

Осигурање.

Осигурањем назива се начин обезбеђења од штета и других повреда једног или другог предмета новчаним уплатама, које се врше одједанпут или периодично. Уплате су ове познате под именом **осигурачке премије**, а погодбе под којима

се врши осигурање, излажу се свакад у особеном документу који се назива **полиса осигурања**.

Према томе, какав се предмет и од какве опасности осигурава, разликују се осигурања: од пожара, од града, од сточје болести, од неродице, од поплаве, осигурања човечјег живота, осигурање дохотка и т. д.

Установе које служе за осигурање или осигурачке установе, деле се на: 1) **државне** или **обласне**, 2) **узајамне** и 3) **акционарске**.

При сваком осигурању осигураник даје премију, чија величина зависи од вредности осигураног предмета и величине ризика. Величина се ризика одређује на основу статистичких података, нпр. ако је извесно, да 1/100 вредности осигураних зграда страда годишње од пожара (у средњу руку), то је осигураник дужан плачати 1% вредности осигуране зграде, тој суми додаје се сразмерно расход за вођење самог осигурања, затим извесни проценат за резервни капитал (да би овај могао порасти до извесне суме) а код акционарског осигуравања и извесан проценат у корист акционара (њихова дивиденда). На тај начин, награду за штету, осигураник добива из суме осигурачких премија, које су уложили сами осигураници код извесне осигурачке установе, т. ј. штета једног, раздељује се сразмерно на све уделе.

И ако се средње штете на већи број година показују више мање постојаним код сваког облика осигурања, ипак се оне из године у годину више мање колебају. Тако нпр. код пожара бива да је годишња вредност свих зграда у 1% често недовољна, да подмири штету. Отуда би било умесно да се од осигураника не узима годишње подједнака већ **променљива премија** или да се не издаје цела осигурана сума, награда, као што се то практикује код установа основаних на узајамности. Ако су годишње премије недовољне да подмире једногодишњу штету, у том се случају разлика надокнађује из резервног фонда; а на случај, да резервног фонда не би било довољно, чини се позајмица из основног капитала (у акционарским друштвима) или других каквих извора (код државних и обласних осигурања); код узајамних осигурања, осигураник у таквом случају не добива потпуну награду, ако друштвени резервни капитал није још достигао потпуну суму.

Корист (дивиденду), коју имају акционари, деле они између себе (по одбитку неке суме која се уноси у резервни фонд) по сразмери количине новца који је сваки од њих унео у основни капитал а у замену којег добивају одређени број акција извесне номиналне вредности (нпр. од 100 динара). Такве акције могу слободно прелазити из руку у руку, и оно лице, у чијим се рукама нађу, сматра се за акционара. Разменска вредност тих акција, зависи од њихова дохотка.

По нашем закону о акционарским друштвима (од 10 децембра 1896 године), акционарско је друштво оно, које се оснива с главницом унапред одређеном и подељеном на делове једнаке вредности — акције — и у коме учесници суделују и одговарају само својим улозима. Основна друштвена главница дели се на акције које су недељиве а које могу гласити на доносиоца или на име (привремене морају гласити на име). Друштва ова стоје под надзором министраства народне привреде. Тога ради, оснивачи, којих треба да је најмање десет, дужни су обратити се министру народне привреде молбом уз коју морају поднети:

1. доказ да се у тој намери сложило најмање десет лица, која пуноважно могу располагати својом имовином (то су оснивачи);

2. изјаву, да ће сваки од њих учествовати у предузећу најмање с десет акција; и

3. пројекат друштвених правила у два равногласна примерка у коме се мора означити: а) предмет предузећа, име (фирма), седиште (домицил) и трајање друштва; б) колика је основна главница, на колико је акција подељена, на колику суму гласи свака акција и како, т. ј. да ли на доносиоца или на име и колико у томе може бити промене; а ако има акција и на име и на доносиоца, онда, колико има једних а колико других; в) начин, на који ће се чинити појединe уплате на акције и последице за оне које их на одређено време не плате; г) круг друштвене радње; д) која су права а које обвезе акционара; ђ) како ће се бирати и обнављати управни и надзорни одбор, која су права а које дужности њихове, како ће се надзиравати њихов рад и како ће се постављати друштвени службеници; е) колико ће лица састављати управни а колико надзорни одбор; ж) кад ће се и како сазивати редовни и ванредни зборови акционара, који су услови за право гласања појединих акционара и како ће се вршити то право; з) који су предмети осем оних предви-

ђених у закону о акционарским друштвима о којима се неће моћи да решава простом већином гласова; и) ко ће заступати друштво према другим лицима и према властима, какви и колико потписа везују друштво; ј) како ће се склапати и испитивати биланс и на који ће се начин делити и наплаћивати чиста добит; к) у којим ће случајевима престати друштвена радња и како ће се извршити ликвидација; л) свака особена корист, која би била уговорена за кога акционара или друго какво лице; м) ако се улог којег акционара, који се има урачунати у основну главницу, не састоји у готовом новцу, или ако друштво прима какво имање, онда се мора јасно казати вредност таквог улога или имања, као и број акција или цена коју представља тај улог, или имање, а осем тога још и име власника тога имања; н) број и именита (нормална) вредност оних првенствених обвезница (приоритета) које би се издале у току рада, величини интереса, који би се на њих плаћао, начин, на који се имају поништити као и првенствена права која би припадала имаоцима ових обвезница. Осим тога, могу се у друштвена правила унети још и друга наређења која одговарају нарочитим потребама друштва које се оснива, ако су саобразна са законом о акционарским друштвима.

Друштва узајамна, свакако немају потребу да имају и основни капитал, пошто њима није циљ добит, а за рад им служе улози задругара.

1. **Осигурање од пожара.** Осигурање од пожара може бити: државно, обласно, градско, акционарско и узајамно, па је према томе, како му је уређење, обавезно (код државног и обласног) или добровољно.

Први зачеци осигурања имања од пожара, могли су се занаћи у Француској и Инглеској око половине XVI века, но прва установа за осигурање од пожара била је у Инглеској 1681 године. У Русији прво друштво за осигурање поникло је 1827 године. У нас је Београдска Задруга, која је основана 1882 године, створила 1898 године „Одељење за осигурање живота и противу пожара“, зашто, као што вели, „није била руковођена себичношћу и грамзљивошћу за што већом дивидендом својим акционарима, него да у нашем општем привредном и културном напредовању створи један завод, који ће с једне стране подићи у нашем народу врлину штедње, благостања и општег морала, а с друге стране злурадом туђину

доказати, да ји Србин зна ценити те тако хуманитарне тековине образованог света и што је најглавније, зауставити излазак готовине из земље и тиме новац, тако нам потребан за трговинска и индустријска предузећа, појефтинити".

За успешно осигурање од пожара, неопходно је потребно да се испуне ове главне погодбе:

1. Да нико нема користи од пожара, те да због тога не би било повода каквим злоупотребама; осигурани предмети треба да су добро процењени, т. ј. да процена одговара стварној вредности; не треба допустити, да се једно и исто имање осигура код разних друштава без знања тих друштава;

2. Да осигурачка премија одговара ризику. При том ваља имати на уму не само материјал из кога је начињена зграда која се осигурава, већ и да ли је та зграда у близини каквих зграда или је изолована (усамљена), од каквог су материјала суседне зграде, на шта служи зграда која се осигурава (за завод, за становање, радионицу: кожарску, коларску, ковачку и т. д.) и у каквом се стању налазе средства за гашење;

3. Да се благовремено извести установа (друштво) код које је извршено осигурање о свакој промени учињеној за време док траје осигурање, ако је такве природе, да би могла утицати на опасност од пожара.

Београдска Задруга не признаје накнаду штете ако благовремено није извештена, а појави се ма који од ових случајева: а) Ако се на ма који начин повећа опасност од пожара на самом месту осигураног предмета или у његовом суседству; б) ако се, изузимајући случај наслеђа, догоди каква промена у државини, својини или праву располагања куповином, продајом, разменом са судским обезбеђењем, забраном стечајем или ликвидацијом; в) ако у фабрикама престане рад; г) ако се земљораднички или фабрички предмети даду под закуп или одреде за јавну продају или се закупац променио; д) ако се осигурани предмети пренесу у друге просторије, а не оне које су забележене у полиси и ђ) ако су осигурани предмети осигурани и код другог каквог друштва без пристанка задруге. Ако Задруга, пошто сазна за промене, писмено изјави, да пристаје на ново стање ствари, онда и даље важи обавеза о накнади штете, а ако изјави да не пристаје на продужење осигурања, онда враћа уговорачу вишак уплате сразмерно времену које још није протекло, но никако више од половине уплаћене премије.

4. Да постоји уверење о исплати награде. У том циљу, правила друштва за осигурање како из земље тако и иностраних, треба да су утврђена државном влашћу и загарантована одговорношћу.

По закону о акционарским друштвима, страна акционарска друштва, која хоће под својим именом да имају своју радњу у Србији, средством својих заступништва (филијала), морају поднети министру народне привреде програм своје радње и своја друштвена правила на одобрење. Уз пријаву дужно је заступништво или филијал поднети тада уверење: а) да је друштво по законима своје земље основано (конституисано) и отпочело фактички своју радњу; б) да је за радњу своју у Србији установило заступништво са седиштем у Србији; в) да се друштво обвезало, да ће за послове у Србији поступити по закону о (српским) акционарским друштвима и да ће правна дела заступништва његовог у Србији бити обавезна за друштво; г) да је заступништво овлашћено, да друштвено име пуноважно потписује и д) да у свима парницама, које би се изродиле због послова, које су закључила друштвена заступништва у Србији, признаје надлежност српских закона и судова. Сем овога, друштво је дужно да покаже колику ће главницу унети за своју радњу у Србији. Где није у уговорима између Србије и страних држава утврђено начело узајамности за признање рада акционарских друштава, ту ће друштво, које тражи одобрење за своју радњу у Србији, у случају сумње бити дужно да покаже, како држава, у којој је друштво основано, поступа према акционарским друштвима која су основана у Србији. Даље је истим законом предвиђено: да страна акционарска друштва воде о својим пословима и у Србији трговачке књиге на српском језику и у динарској вредности; да је заступништво дужно, најдаље после три месеца после збора друштва које заступа, поднети министру народне привреде записнике и друштвени биланс а уз то и извештај о радњи својој у Србији (биланс се мора трипут узастопце објавити у службеним новинама) и да одговара за штету коју учине његови заступници и за сваки њихов рад који је противан одредбама закона о акционарским удружењима.

При већим осигурањима, друштва за осигурање, и сама себе осигуравају тиме, што већи или мањи део премије, а тиме

наравно и одговорности, предају каквој другој установи за осигурање или другим таквим повећи друштвима.

По закону о накнади штете учињене злонамерном паљевином и намерним противзаконим поништајем ствари (од 20 марта 1892 и изменама од 22 децембра 1903 године), сваку штету учињену злонамерном паљевином и намерним противзаконим поништајем необезбеђених ствари као и крађом: стоке, земљоделских алата, хране (људске и сточне), воћа, живине, кошнице и пољских ограда, у атару сеоске општине и пољском имању варошких општина, дужна је оштећеном, на његов захтев, да накнади она општина, у чијем је атару, кажњиво дело извршено, ако се кривац не ухвати у року од 30 дана, од кад је иследна државна власт извештена о извршењу кривичног дела; ако је кривац ухваћен, па накнада штете од њега не може да се изврши, онда накнаду плаћа општина из које је кривац. (Право на накнаду штете по крађама застарева, ако се оштећени у року од 5 дана не пријави општинском суду са изјавом, да му је крађа учињена). Штету оцењују на лицу места под руковођењем иследне државне власти[1] три вештака који се заједно са замењеницима бирају по законима (§ 251) о поступку судском у грађанским парницама; једног од тих вештака бира оштећени, другог заступник одговорне општине, а оба вештака бирају трећег. Ако се штета не може да одреди вештацима, онда је одређује оштећени заклетвом коју извршује свештеник у присуству иследне власти. Вештаци, пре вештачења полажу заклетву. Првостепени суд, коме иследна власт мора послати цео рад у року од 50 дана од кад је та власт извештена, има право умерити оштету коју је оштећени заклетвом одредио, ако одговорна општина наведе разлоге да је иста претерана. Оштећени полаже заклетву, да му је учињена злонамерна паљевина, крађа и поништај ствари. Заклетву врши свештеник у присуству иследне власти. На случај, да оштећени, на први позив иследне државне власти изјави да се неће клети, нема права тражити накнаду штете од општине. Заклетва оштећеног потпун је доказ, да су паљевина,

[1] По § 68. законика о поступку судском у кривичним делима, у случају паљевине има да се иследи: којим је начином она учињена, место где је и време кад је учињена; је ли већа или мања опасност за живот и имање људи била и колика је штета причињена.

крађа и поништај ствари злонамерно извршени, осим ако увиђај иследне државне власти, чињен на лицу места где је дело извршено, или сведоци под заклетвом испитани, код иследне државне власти, противно не доказују. Но ако је оштећени пресудом судском лишен грађанске части, или је под полицијским надзором, под стецињтем или старатељством, онда не може употребити заклетву као доказ. Суд одговорне општине, распоређује штету у споразуму са одбором на поједине грађане своје општине по пореским главама и наплаћује је у одређеном року. На случај, да се кривац доцније пронађе, суд га поред казне осуђује да врати општини досуђену накнаду штете у новцу, заједно са интересом 10% годишње, рачунајући од дана кад је општина платила оштету оштећеном, као и све трошкове учињене око извиђања и пресуђења. Наплаћена штета од кривца, враћа се грађанима осуђене општине, колико је од кога наплаћено, заједно са припадајућим интересом. — Оштећеном застарева право на накнаду штете од одговорне општине, ако исту није тражио за два месеца, од дана, кад му је штета причињена, а у случају, кад је кривац ухваћен па се накнада штете не може да изврши због немаштине онда за два месеца, од дана, кад оштећени добије решење од надлежне власти, да се осуда нема откуд да наплати од осуђеног, или од дана, од кад се оштећеном саопшти решење или пресуда, којом се кривац ослобођава. (Кад кривца ослободи иследна власт или суд, оштећени има право да тражи накнаду штете од општине у којој је дело учињено).

2. **Осигурање стоке.** Начело осигурања стоке датира се по једнима из XVI века а по другима из половине XVIII века. А корист је од осигурања стоке у томе: што се смањују а можда и уклањају потпуно врло опасна заразна побољевања код људи, што је лакше издржати борбу против побољевања стоке а нарочито од заразе; што се несрећни случајеви код стоке своде на неизбежни минимум, што се тиме подстиче унапређење сточарства, статистичких испитивања и ветеринарства, побољшање у привредном раду, у подизању домова а нарочито сточних стаја и т. д.[1]

У нас у томе погледу постоје два закона: З а к о н о з а ш т и т и с т о ч н и х з а р а з а и о м е р а м а з а у г у ш и в а њ е

[1] Обезбеђење стоке од д-ра Хилзелана, превод В. Зделара стр. 29.

тих зараза и закон о заштити говеђе куге (оба од 30 марта 1881 године). По првом закону (чл. 36) за свако грло стоке убијено по наређењу надлежне власти, да би се могло доказати постоји ли каква сточна зараза или не (осем она која су убијена због беснила) и за свако грло, које је убијено због сумње да није заражено сакагијом, па се нашло да није заражено, плаћа се из државне касе оволика накнада, колико је грло вредило по комисијској процени пре убијања. А по другом закону (чл. 34) накнађује се сопственику вредност грла (говеди, оваца и коза) која су убијена по званичној заповести комисије одређене по том закону.

За осигурање од спорадичних болести и несрећних случајева, постоје три разна облика. Ти су облици: друштва основана на узајамности, (које се разликује на мања и већа друштва) затим акционарска друштва и најзад, државни (који је или факултативан или обавезан).

Најпростија су Мала друштва, звана и Мали савези, Сточна друштва, Сточне касе и Крављe касе, чија је суштина у томе; да сточари само једног места (или неколико суседних места) склопе друштво на узајамности за осигурање стоке. Нека друштва осигуравају само говеда, а нека то осигурање простиру и на осталу стоку.

Прво овакво друштво основано је у Шлезвингу (1799) а затим у Колштајну, Мекленбургу, Виртембургу, Хановеру, Швајцарској и др. Године 1894 било је таких деуштава у Пруској 5000, а у Немачкој 1896 год. 6000.

Већи поседници махом нису чланови ових друштава, стога, што налазе, да им чести губици у стоци од спорадичких болести и несрећних случајева (од државе добивају накнаду за губитке од заразе) стоје у обрнутој сразмери с негом, храњењем и целокупним држањем стоке, због чега би, пошто стоку гаје као што треба, примили на се повеће редовне трошкове; међутим, мањи поседници, који имају само по неколико грла стоке, имају очигледну штету, ако губитак грла не би могли да накнаде. Зато и важи као правило, да у крајевима, где има великих поседника, има мало оваквих друштава и обрнуто.

Управа је ових друштава врло проста. За председника се бира најдостојније лица из места. Он је душа удружењу: свршава администрацију, врши већином и књиговодство и води

касу, мотри пажљиво, да чланови врше тачно обвезе и потпомаже својом стручношћу марвеном лекару. Главна скупштина, која се сазива с времена на време, оцењује рад председников и даје му разрешницу.

И ако изгледа, да овај начин није тако рационалан, ипак је много користи од њега. Код њега је оштра и узајамна контрола, јер је у личном интересу чланова да пазе на боље храњење и гајење стоке и на сваки прелаз грла из руку у руку, а то им је могућно учинити, пошто су из једног места, те тако рећи познају и свако грло. Лажне манипулације и небрежљивост у поступању са стоком, сматрају се дакле као лична штета. Управа је врло јевтина јер председници раде већином бесплатно.

Ова друштва имају и својих мана. Делокруг им је скучен, па су стога и годишње уплате врло променљиве а многи узастопни губици испразне им и касу, те установа због тога мора да пропадне. Премија се колеба од 0·5 до 6%. Зато, да ова друштва могу радити са успехом, ваља им дати што им недостаје, а то је: а) обвезати и веће поседнике да буду чланови таког друштва у своме месту и б) свако такво друштво треба обезбедити било узајамним осигурањем код већих друштава или да им држава дâ потребне помоћи.

Већа друштва или велики савези имају често трговачки карактер; она дају прилике неком броју лица да зараде хлеба па и нешто више. Поједини осигураник има врло незнатна утицаја на рад друштвени; о узајамности може бити утолико говора, што поједини могу измерити добре или рђаве ресултате по промени својих улога.

За вршење послова друштвима овим потребан је много скупљи и компликованији апарат него у малим друштвима. Пословима обично руководи директор; њему се у помоћ даје канцеларски персонал и читава војска агената. Осем тога, повећавају се знатно управни трошкови неизбежним рекламама, па зато управе ових друштава прогутају велики део премија (од 20 до 48·5%). Па и поред тога, друштво није у стању да води контролу над радом осигураника, не може да спречи лажне манипулације и ако се догоде, нема начина да их сазна.

Премија је код ових друштава као и код малих, само је много већа. Зато није редак случај, да су предели, у којима су већину сточара придобили окретни агенти, доцније изгубљени

за осигурање. Осигуравају обично само крупну стоку (коње и говеда). То долази отуда, што се та стока налази већином у богатијег становништва. Као правило важи, да се овака друштва ваља да ограниче на осигурање једне врсте стоке.

Акционарска друштва за осигурање стоке нису у стању да одреде правилну сразмеру осигурачке премије и стога, што су штете из године у годину све веће, већа су и колебања премије. Штете, које се имају од друштава на узајамности, умножавају се овде још једном новом: старањем, да се добије што већа дивиденда.

Сточари су уопште незадовољни са свима већим друштвима за осигурање стоке, па и са акционарским, и зато, између акционарских друштва, овака акционарска друштва имају најмањи изглед на добит (дивиденду).

Код *државног* осигурања стоке постоје, као што је наведено, два начина: *факултативан*, кад се осигурава стока по појединим општинама и *обавезан*, кад се стока осигурава у целој земљи. Стога, што нема нигде уређења да је организација државна и да се осигурање стоке пушта на вољу појединцима, факултативно обезбеђење је врло ретко, (у Великој Војводини Баденској од 1890 год. и Краљевини Баварској, од 1895 године). Зато је у већој примени обавезно осигурање.

По нашем *закону о осигурању стоке* (од 10 новемара 1905 године, који је ступио у живот 1 јануара 1906 године) при одељењу за пољску привреду и ветеринарство министарства народне привреде, установљен је фонд, из кога се надокнађују штете коју претрпе сопственици коња и говеда кад им ова стока угине од болести или случаја или се по нужди убије и закоље. Кад власник стоке буде оштећен, дужан је усмено или писмено о томе да извести општински суд у року од 24 часа, а тада општина позива одмах чланове оцењивачког суда (у Београду: марвени лекар управе, један чиновник министарства народне привреде и један општински одборник; у варошима: окружни марвени лекар, окружни или најближи срески економ и један општински одборник; у сеоским општинама и општинама варошица: три лица или три њихова заменика које за то бира суд и одбор на годину дана). Они се, ако нису државни чиновници, заклињу пре оцене. Штета се оцењује најдаље у року од три дана и записник се шаље министру народне привреде који одмах издаје налог, да се власнику

стоке исплати 70% од процењене вредности. Фонд, из кога се исплаћују штете, попуњава се разрезом од власника стоке у земљи ради чега се сваке године од 1 до 10 децембра врши попис и процена говеди и коња у општини и списак шаље преко пореске власти министру народне привреде. Право на накнаду штете немају: 1) који не пријаве општинском суду болест своје стоке за 24 сата од како се болест појавила, приметила, а болест је трајала дуже од 24 сата или, које грло не би по наредби или нужди заклали; 2) чија је стока угинула због непажње, злостављања и рђавог храњења, које случајеве утврђује марвени лекар на позив општинског суда или проценилаца; 3) чија је стока угинула или убијена услед заразне болести зашта држава даје накнаду штете по закону о заштити од сточних зараза уопште и угушивања истих зараза (од 30 марта 1881 године) и ако је угинула или убијена од говеђе куге као и ако се сопственик огрешио о прописе закона о заштити од сточних зараза и 4) ако је сопственик ишао на превару. Исто тако, не даје се накнада штете за стоку војну, државну, официрску и месарску као и за телад и ждребад испод 8 месеци. Ова грла не подлеже плаћању разреза.

3. **Осигурање од града.** Ниједна од елементарних непогода није тако убитачна за пољопривредника кога снађе, као град, туча. То је отуда, што град долази изненада и неопажено; што се често, тако рећи сваке године, јавља; што је у стању, да само за неколико тренутака уништи све усеве и тиме баци пољопривредника за неколико година у назадак; што често повлачи за собом знатна задужења па и потпуно осиромашење. Стога се у пољопривреди увек осећала и непрестано осећа велика потреба да се обезбеди накнада у случају штете од града. Та врста штете неоспорно заузима прво место у реду осталих пољопривредних обезбеђења, осигурања. Оно има право на то место, не само стога, што се та врста несреће, за разлику од пожара и губитака стоке од заразе и спорадичних болести, не дâ отклонити ни сузбити, колико зато, што је у појединим случајевима у питању целокупна жетва.[1]

Установе за осигурање од града почеле су се јављати у другој половини XVIII века, најпре у Француској. У садање

[1] Обезбеђење накнада за штете од града од А. Борисављевића 1900 год. стр. 1, 2, 9, 10 и 11.

је доба највише таких установа у Немачкој, где је осигурана 1/3 свих усева. У Русији је само једно друштво „Друштво за узајамно осигурање усева од града“ основано 1877 године и код њега је осигуран 1/90 део свих усева. У нас је, по закону о фонду за накнаде штете пострадалима од града од 15 новембра 1905 који је ступио у живот 1 јануара 1906 основан фонд за накнаду штета пострадалима од града. Што је осигурање од града уопште скорашњег датума, томе је узрок поред незнања, неумешности и неувиђавности, у првом реду у особеној природи те непогоде која ни најмање не зависи од људског утицаја, а затим још и у веровању које у тој врсти човечје беде види прст и казну божју, против које се не сме ништа предузимати већ се мора мирно сносити.

Код осигурања од града ризик је у разним местима врло различан и из године у годину неједнак, а и различни усеви слично различној стоци, подложни су врло различном ризику.

У Виртембергу за време од 1831 до 1846 године, најмања штета од града била је 1833 године, када је износила 0·83% од осигуране вредности а највећа 1846 године, када је износила 6·34%. Лајпцишко друштво у средњу руку за 20 година, платило је на 100 талира у виртембершком округу 24 фенига, међутим у Пирну (с друге стране Мјуглича) 8·75 марака (875 фенига). Једно друштво у Пруској Саксонији издало је 1839 и 1840 године на сваких 100 талира осигуране вредности у име накнаде штете, у средњу руку 24·22 марака а за 1843 и 1844 годину само по 29 фенига. У нас, према статистичким подацима, износила је вредност штете од града, у целој земљи

1894	године	7,798.931	динар.
1895	„	17,156.121	„
1896	„	12,923.587	„
1897	„	5,398.830	„
1898	„	14,429.179	„
1899	„	8,828.527	„
1900	„	13,460.497	„
1901	„	9,958.139	„
1902	„	11,746.598	„
1903	„	4,068.720	„

отуда средња вредност штете од града износи годишње по 10,574.912 динара.

Да би се могла наплатити накнада штете од града по-

требно је, да се процена штете изврши што пре. При процени ваља да се одреди који је део усева оштећен градом, и ако је нпр. уништена ⅓ усева, и накнаду треба издати у трећини суме којом је оштећени усев осигуран.

У разним случајевима употребљавају се разни начини накнађивања оштете.

Претпоставимо, да је извесна њива засејаним стрмнином осигурана са 1000 динара (a); жетва да је раније износила 800 динара (b) и да је остало, што није оштећено градом на 300 динара (c). Оштета се може ценити на ова три начина:

1) $a - c = 700$ динара;

2) $b - c = 500$ „

3) $\frac{b - c}{b} + a = 625$ динара.

Код другог начина, накнада је управо равна оштети причињеној градом, и онда је питање, зашто је власник осигурао своју њиву на већу суму, на 1000 динара, кад је он исту њиву могао да осигура и на 800 динара, па да ипак добије на име накнаде 500 динара? Трећи је начин понајвише у примени, јер хвата средину; код њега осигураник добива баш ону вредност која би потпуно одговарала штети, ако би жетва пре града била равна осигураној суми, којом је уплаћена осигурачка премија. У првом случају осигураник добива увећану штету т. ј. даје му се накнада и за усев који остаје и после града.

Ако је могућно, да се у истој години произведе на место уништеног усева какав други усев, накнада се штете смањује за толико колико ће бити принос тога другог усева (по одбитку трошкова на обрађивање земље, сетве, неге и жетве).

И осигурање од града као и осигурање стоке, врши се на три начина: 1) Код з а д р у г а о с н о в а н и х н а у з а ј а м н о с т и, 2) код а к ц и о н а р с к и х д р у ш т а в а и 3) код д р ж а в е, код које је осигурање или ф а к у л т а т и в н о (добровољно) или о б а в е з н о.

Код з а д р у г а о с н о в а н и х н а у з а ј а м н о с т и, величина премије није подједнака за све задругаре, а да ли ће бити већа или мања, зависи: а) од величине штете коју у случају града може да претрпи сваки задругар; б) од величине приноса, који сваки задругар може имати од својих усева; в) од врсте усева, јер су неки више а неки мање осетљиви од града и г) од места, јер по нека места више страдају од града а нека мање.

Добра страна ових задруга је у томе, што им није потребан никакав основни капитал за накнаду штете, јер им за то служе једино премије задругара. Покаже ли се, да је штета већа морају се и премије повећати и обрнуто. Како овим задругама није циљ добит, то се и премије и накнада поклапају, због чега је потребан само незнатан сувишак за покриће управних трошкова задруге. Манипулација је проста: на крају године израчунају се штете и потребна сума за њихову исплату разреже на сваког задругара а према вредности за коју је обезбедио своје усеве. То је у случају, кад се премије полажу доцније и кад се тако исто и накнаде доцније исплаћују. Тада се ни најмање не води рачуна о вероватности наступања града. Премије се у том случају тачно управљају према стварним штетама. Но разрез се може и унапред да изврши и то према вероватној просечној накнади која се има да изда у току године. Тако разрезане суме морају се унапред и да положе. У случају, да те унапред разрезане и наплаћене премије покажу неки сувишак по исплати накнада за стварно претрпљене штете од града, онда се тај сувишак резервише, да се њиме покрије мањак, који би се јавно и ако би се јавио у којој од потоњих година; или се враћа задругарима по сразмери њихових уписа, или се задржава за олакшицу доцнијих уплата. Ако пак сума потребна за накнаду стварних штета изнесе више но што представља сума унапред разрезаних и наплаћених премија, онда се мањак попуњава у прво реду из резервног фонда, ако га има, а ако га нема, или није довољан, онда се изврши накнадни разрез на задругаре.

Код акционарских друштава, премија не само да је унапред утврђена већ је и стална, тако, да осигураник није ни у ком случају дужан да полаже ма какву уплату. Исплатом те сталне премије на основу закљученога уговора, задобија он право на потпуну накнаду, али и ништа више. Ако укупна премија износи више но укупна сума исплаћених штета заједно са управним трошковима, тај се сувишак не дели на осигуранике, већ припада друштву и улази у састав зараде или дивиденде, која се при крају године и закључку рачуна даје акционарима.

Да би се дошло до што веће зараде, обично су премије што је могућно веће а накнаде што је могућно мање, те је отуда и већа дивиденда, која, да би била још већа, не зазире

ни од великог ризика. Главни је циљ само што већа разлика између премија и накнада које се за штете имају да плате.

Осигурање код државе је, као што је поменуто, или факултативно или обавезно. У првом случају, држава врши тај посао као акционарско друштво или задруга не гонећи никога силом да се код ње осигура, а у другом случају обвезује све пољопривреднике да се морају код ње осигурати.

У нас је по поменутом закону о фонду за накнаду штете настрадалима од града, обавезно осигурање. Фонд, по том закону састоји се: 1) из основног капитала који образују: а) сума од милион динара по финансиском закону за 1906 годину; б) сума свих фондова који су по чл. 106 закона о задругама за узајамно потпомагање одређене за циљ који се овим законом предвиђа и в) завештања, која буду тако дата, да се само интерес сме трошити. 2) из прихода од казни изречених по овом закону; 3) из поклона и завештања приватних лица, разних установа, удружења, новчаних завода, округа, општина и срезова; 4) из сталног прихода, који плаћају порески обвезници по одређеној стопи према годишњој непосредној порези; 5) из $^1/_{10}$ чистог прихода српске државне Класне Лутрије за привредне циљеве.

Основни капитал не сме се трошити, а интерес се његов употребљава на исплату штете од града заједно са осталим приходима фонда.

Право на накнаду штете причињених градом имају сопственици свих усева и плодова (воћа и грожђа), а накнада се не даје: а) за воћњаке и винограде који нису стигли на род; б) за усеве, воћњаке и винограде, који се налазе по окућницама у варошима и варошицама и в) за усеве општинске, среске, окружне, државне и манастирске ма их закупци обделавали.

Сопственици усева и плодова, које је град оштетио, дужни су одмах а најдаље за 48 сати од како се штета догодила, известити о томе писмено или усмено своју општинску власт; општински суд дужан је, најдаље у року од 24 сата од како је пријаву добио, известити о томе полицијску власт, која ће о томе телеграфским путем известити министра народне привреде. Кад полицијска власт сазна за обилатији случај града, дужна је да извести министарство не чекајући извешће општинских судова и пријаву оштећених. Исто тако, ако је оштећени сопственик ван општине у којој је град падао, дужан је сам општински суд у

року од 48 сати да поднесе за њ бесплатно пријаву полицијској власти и да о томе извести сопственика.

Чим министар народне привреде буде извештен да је град причинио негде штете, одређује и упућује процениоце да штету процене. На усевима и плодовима градом оштећеним не смеју се чинити никакве промене док проценioци не изађу на лице места и не допусте да се усев с њиве може дићи или плод обрати.

Ако процениоци нађу да се њива на којој је усев градом уништен или јако оштећен може засејати каквом другом културном биљком која ће донети плод исте године, онда ће процениоци наредити сопственику да ту њиву засеје тим усевом и овај је дужан то да изврши. У оваком случају, сопственик добива накнаду за утрошено семе пропалог усева, добива одмах семе за нови усев и процењену суму потребну за припремање земљишта за нови усев (орање и др.).

Записнике и извештај шаљу процениоци министру народне привреде, који их прибира и по потреби контролише. Како се прирез за овај циљ (по чл. 3 и чл. 4 истог закона) мора да прикупи најдаље до 1 октомбра и да пошље на прилог Управи Фондова, министар народне привреде, почевши од новембра, према средствима која му стоје на расположењу, решава о исплати нанесених штета од града, и ова своја решања спроводи Управи Фондова, да она одмах преко полицајских власти исплати сразмерни део накнаде оштећеном сопственику усева или плодова.

На накнаду штете губе право они: 1) који усеве пожању или плодове оберу пре него што су процениоци изашли на лице места и то одобрили; 2) који после штете градом причине јаче оштете или униште на буде који начин неоштећене усеве и плодове; 3) чији су усеви већ у крстине скупљени; 4) који нису скупили стрмнине у крстине после три дана пошто су пожњевене а време је било погодно; 5) који своје усеве нису средили а прошло је десет дана од времена жетве која је уобичајена у дотичном месту а време је било погодно; 6) који су дуван обрали, лан и конопљу почупали или свршили бербу, па их је град потукао; 7) којима је за усеве и плодове одређена накнада за исплату па ову не би дигли у року од године дана, кад су позвани да је приме; 8) они, којима је давана могућност, да своје њиве преору и поново засеју, па то не учине, као и они, који не би по упуству проценилаца одмах предузели мере

које им проценноци нареде, да се усев поврати; 9) на чијим усевима или плодовима град није причинио већу штету од 20%; 10) који су обезбедили усев код каквог друштва које прима државну субвенцију и 11) који дугују на име прирезa за овај фонд.

Нијелан сопственик усева и плодова не може своје право на накнаду штете причињене градом пренети на друго лице, нити га заложити, нити се на њ може ставити забрана ма за какав дуг.

Нарочитим чланом министар народне привреде овлашћен је да може давати субвенцију оним приватним удружењима, која би на се примила да обезбеђују дуван, лан, конопљу, пасуљ и хмељ, баштенске усеве и трговачке биљке. Субвенција ова не може бити већа од 50.000 динара на годину.

О томе, како се и у које доба имају ценити поједини усеви оштећени градом, постоје и нарочита упуства.

4. **Осигурање од неродице.** Да би се нeродних година оскуднима притекло у помоћ, постоји осигурање на начин: да појединци улажу по извесну количину хране или по извесну суму новаца ради позајмљивања оскуднима.

У нас, по закону општинским кошевима (од 19 децембра 1889 године) општинске власти указују најнужнију помоћ својим становницима у исхрани, кад они због неродице, или каквог непредвиђеног случаја, као пожара, поплаве или града остану без хлебне хране или семена за сетву. Тога ради, у свима сеоским општинама подигнути су општински кошеви и амбари у којима се чува храна за намирење свих потреба а коју улажу становници општине и то свака пореска глава: ако улаже у кукурузу, по 90 килограма, ако у белом житу, онда од пшенице 60 кгр., ражи 70 кгр., јечма или крупника 90 кгр. а од овса 100 кгр. У општинама вароши и варошица, може се новчаним улозима основати фонд за овај циљ, и у том случају, свака пореска глава даје по 8 динара. Новац овај предаје се на чување јавним новчаним заводима с правом отказивања у свако доба.

Ко једанпут ма у којој општини уложи цео свој улог било у новцу, било у храни, па се одсели у другу општину, у тој општини задобија право на зајам у храни, а не мора поново улагати овај улог.

Сва храна у општинским кошевима и амбарима стоји под непосредним руковањем дотичне општинске власти а под вр-

ховним надзором министра народне привреде. За исправност количине хране која је примљена и смештена у кошеве и амбаре, за њено добро одржавање и чување као и за примљене суме новаца уместо хране, одговорни су солидарно они општински органи који су одређени за руковање и чување. Они су исто тако солидарно одговорни, ако храна и новчани улози нису прикупљени у одређено време.

За нову храну која се уноси у кошеве и амбаре признаје се после прве године губитак у рачунима на име сасушивања и растура и то код кукуруза 30% а код остале хране 8%.

Да се коме учини зајам, потребно је претходно одобрење општинскога одбора. Чим се појави случај да у једној општини тражи зајам више од једне петине њених пореских глава, општина је дужна да о томе одмах извести своју надзорну власт а ова министра народне привреде. У општинама вароши и варошица не издаје се зајам у новцу него у храни.

Позајмљена храна враћа се одмах по првој жетви, но рок враћања може да продужи министар народне привреде на случај неродице или еламентарних случаја и то само за једну годину дана. Храна се враћа у оној истој врсти у којој је и примљена и то с процентом код кукуруза 30% а код остале хране 8% на сасушивање и растур.

Ако у кошу и амбару има мање хране но што је потребно према броју пореских глава, или ако се за недостатак не би могао нико окривити (ако долази од елементарних или других несавладљивих случајева), или ако се позајмљена количина хране није могла наплатити од дужника на начин како се наплаћују приватни дугови, онда се мањак и прописни проценат попуњавају на корају године равномерним разрезом од свих улагача.

Храна у кошевима и амбарима замењује се новом, кад се нађе за потребно и корисно, зато је потребно да постоји предлог општинског суда, пристанак одбора и одобрење министра народне привреде. Ако се замена врши продајом, па се за добивени новац не би могло да добије толико исто хране, онда се мањак и проценат попуњавају такође равномерним разрезом од свих улагача.

На случај мобилизације војске или на случај рата, може се од ове хране односно новца, на предлог министра војног а по решењу министарског савета, узети до ⅔ и употребити за

исхрану војске, али је држава дужна свакој општини вратити узету количину хране односно новца у року од 10 месеци по извршеној демобилизацији или храну исплатити у истом року новцем по пијачним ценама које тада буду владале.

На крају 1900 године вредност кошевске хране износила је 1,672.565 динара а новчаног фонда 535.400 динара, укупно 2,207.965 динара. Тада је било свега 519.264 пореских глава. По томе свака пореска глава имала је у кошевској храни и у новчаном фонду по 4·25 динара. Но кад се узме да свака пореска глава у варошима и варошицама, које дају улог у новцу, улажу по 8 динара, онда би, по броју пореских глава, вредност хране и новчана фонда требало да износи 4,154.112 динара, па још и више, стога што на новчани фонд није урачуната и камата. Разлика у 1,964.147 динара вредности хране налазила се свакако на дугу, те се стога има узети да је ова вредност крајем 1900 године износила округло узевши 4,000.000 динара.

Овај начин осигуравања од неродице подесан је за агрикултурне земље (Србија, Бугарска, Русија и др.) које храну извозе а не увозе, јер у случају неродице, цена храни може јако да одскочи. Напротив земље, које храну увозе стално сваке године (Инглеска, Немачка, Француска и др.) немају потребе за оваке осигурања, пошто је колебање у ценама врло незнатно, а и кад би их имале, ова би их скупље стала, јер би капитал уложен у храни лежао бесплодан, а храна би се међутим сасушивала, кварила и мишевими би је разносили.

5. **Осигурање живота, капитала и дохотка.** Као основа за израчунавање годишње премије за ова осигурања, служе таблице смртности по којима се одређује вероватна дужина века за сваки узраст и према овоме проценат који треба да се улаже. При томе важи као правило: што год је ко млађи, мање плаћа, а свака виша година повећава уплате (премије) тако, да човек од 60 година плаћа трипут онолико, колико би плаћао један човек од 20 година. Зато сви увиђавнији људи грабе те се осигуравају раније из три разлога: први, што осигураник у том случају мање плаћа, друго, што раније почиње да штеди и треће, што пре прима осигурану суму, ако је изабрао осигурање са роком.

Осигурање живота је у новије време један од најзнатнијих фактора и главна погодба човечанског напретка. У ту погодбу рачуна се неминовно већ утврђени и свуда признати принцип

асоцијације (удружења) који је, као најчвршћа полуга народнога благостања, обухватио целокупно људско друштво.

Већ и са тога разлога осигурање живота заслужује једнодушно, опште поверење, што је потпуно у стању не само са своје материјалне но и са моралне стране да изједначи унеколико разлике у имању.

Осигурање живота почива на чврстим основима и приводи посве сигурно у дело све оно, што се из њега ишчекује. Њему није циљ каква лажна нада, јер се не оснива на спекулацији. Напротив, оно је за народ, у коме најће одзива, најбоље сведочанство о његовом добро развијеном породичном осећању, привредном напретку и правилним појмовима штедње. Човечји је живот најскупљи капитал. Од тога капитала зависи обично читава егзистенција других лица, а на првом месту саме породице. И зато би требало свакоме да буде најсветија дужност да не остави да бесплодно лежи тај драгоцени капитал, него да га осигура и онда, када неумитна смрт изненада погаси живот човека, а потомство лиши погодаба да му буде потпора за његов даљи опстанак.

Осигуравање живота је управо неки систем морално принудне штедње. Штедња у облику улагања код банака, новчаних завода и т. д. добра је ствар и преко је потребна, али тај појам о газдинству, сâм за се, није довољан; увиђавне старешине породица њега треба да споје са осигурањем живота, јер иначе штедња не испуњава у свему свој циљ. Уштеде од улога зависе од времена. На тај начин капитал расте, поред свега, и споро и условно, а што је нарочито важно, његово умножавање престаје са смрћу улагача, те се тако са њом и не долази до жељене мете.

Дужност је дакле сваког оца породице, који води рачуна о себи и својима, да се осигура. Неочекивана смрт руши из основа све планове сваког смртног човека и staje му на пут, да започето старање за своје потомство приведе до краја. И на тај начин, циљ живота био би изгубљен да није идеје о осигурању. Она сама довољна је да се од свих планова покојникових бар један испуни. Заслуга је, дакле, осигуравања живота у томе што се тај скупоцени капитал човечјег живота не губи сасвим. Стога се осигурању живота не могу порицати јасне добити, нити се могу користи од њега достојно оценити. Живот човека или оца је каткад најдрагоценије и је-

дино имање целе његове породице. Дужност је дакле оца да се за тај случај смрти постара за своју породицу и да своје потомство заштити од недогледних последица.[1]

Сва осигурања могу се поделити у две групе а) на осигурање без рока и б) на осигурање са роком.

Код осигурања без рока осигураник плаћа докле је год жив и тек после његове смрти исплаћује се цела осигурана сума његовим наследницима или одређеном лицу. Ова су осигурања најјевтинија и њих обично узимају старији људи као и они који су ради да својој породици осигурају веће суме са сразмерно малим уплатама.

Неко лице, коме је у доба кад се осигурало, било 25 година, уплаћивало би годишње код Београдске Задруге од сваке 1000 осигуране суме по 20·24 динара; коме је 35 година, по 26·03 динара, од 50 година по 30·21 динар и т. д.

Осигурања са роком могу бити од 15 до 30 година. Ту се на крају утврђенога рока исплаћује осигурана сума самом осигуранику, а ако би осигураник умро пре рока, осигурана се сума исплаћује његовим наследницима одмах. Овде се убрајају и осигурања мираза женској деци и капитала (дохотка) мушкој. Та се осигурања разликују од осталих с роком у томе, што се цела осигурана сума по смрти оца исплаћује његовим наследницима на крају уговореног рока а међутим наследници на име осигурања не плаћају ништа по смрти очевој.

Београдска Задруга има ова осигурања с роком:

1. Осигурање са скраћеним роком. (Таблица I б). Осигураник, и ако доживи рок, не прима осигурану суму, већ ову добивају наследници после његове смрти. Уплата је на 1000 дин за осигураника коме је 25 година код уговорног рока од 10 година 42·27 дин., код 15 година 31·40, код 20 година 26·16, код 25 година 23·16 дин., код 30 година 22·21 дин. Код осигураника, коме је нпр. 35 година, уплата би износила за рок од 10 година 52·42 дин. за 15 год. 39·15, за 20 год. 32·84 дин. и т. д.

2. Узајамно осигурање на случај смрти за две особе. (Таблица II а) Две особе уплаћују док једно не умре, и онда се осигурана сума исплати одмах ономе ко надживи. Ако је нпр. мужу 30 година а жени 28 година премија (уплата)

[1] Београдска Задруга Београд 1898.

за сваких 1000 динара осигуране суме износиле би 33·53 са додатком 5% за жену, дакле свега годишње по 35·20 динара.

3. Осигурање, по коме се осигуранику по истеку рока исплаћује осигурана сума, а његовој породици одмах, ако уговорени рок не доживи. (Таблица III а) Осигурање је подесно за млађе људе а старији од 50 година и не примају се. Нпр. осигураник коме је 32 године ако уговори рок од 15 година, плаћао би за сваких 1000 динара годишње по 60·07 дин. за рок од 20 година по 44·27 дин. за од 25 год. по 35.58 динара. Уплата се за женски пол повећава са 5%.

4. Осигурање, по коме се осигуранику исплаћује осигурана сума о року ако га доживи, а ако умре пре, онда се она исплаћује његовим наследницима по истеку рока (дакле не одмах после смрти осигураника) (таблица III б). За овај начин осигурања платило би једно лице од 35 година за сваких 1000 динара осигураног капитала са роком од 15 година 57·14 динара годишње; са роком од 20 година 40·07 дин., са роком од 25 година 40·03 динара и т. д. Начин овај врло је подесан за осигурање мираза деци, јер родитељ неосетним годишњим одвајањем за низ година обезбеди суму било ћерци за удомљење или сину за школовање и иначе. Овај начин, поред те добре стране, што се родитељи још од рођења своје деце почињу бринути за њихову будућност, има још и ту практичну страну што деца, наследници, примају осигурану суму у уговореноме року, па ма отац — осигураник — умро после прве уплате.

5. Осигурање, по коме наследници осигураника, ако би умро пре рока добивају одмах осигурану суму, а ако би осигураник доживео уговорени рок, онда он прима осигурану суму, а после његове смрти, наследници, по други пут примају исто толику, т.ј. осигурану суму. (Таблица IV). Тако, нпр., ако би се неко лице, коме је 30 година осигурало с роком од 20 година на 10.000 динара, плаћало би годишње по 54·55 динара од хиљаде. Ту премију (уплату) плаћа осигураник за 20 година или до случаја раније смрти. Ако осигураник умре, пре уговоренога рока, његови наследници или кога он одреди, примају одмах осигурану суму (10.000 дин.) а ако доживи уговорени рок, онда он прима целу осигурану суму, а после његове смрти,

његови наследници по други пут толику исту суму, а не дају никакве уплате од дана смрти осигураника до истека рока.

У свакој полиси коју осигураник добива од друштва код кога се осигурао, штампане су, према општим правилима тога друштва обавезе осигураника према друштву и друштва према осигуранику, како у погледу тачног уплаћивања премија (уплата) и исплате осигуране суме, тако и у погледу давања зајма на уплаћене премија, давања нарочитих олакшица, раскидање уговора и т. д.

Важније су напомене о томе из општих правила Београдске Задруге: 1) Задруга даје зајмове на полисе по којима су бар три годишње премије уплаћене и то најмање трећину уплаћених премија, а највише до две трећине код осигурања са роком. Интерес на тај зајам наплаћује се 6% годишње, а плаћа се унапред и истог дана кад се полажу и премије; 2) уговр о осигурању, може се на захтев осигураног лица после 3 године увек раскинути, осим у случајевима, у којима би Задруга приликом осигуравања са осигураним лицем другојаче уговорила. Ако је пре раскида уговора полиса бар 3 године важила и ако су за то време уговорене премије потпуно уплаћене, Задруга исплаћује сопственику полисе на случај смрти, и на име откупа, најмање једну трећину уплаћених премија, а за осигурања на случај смрти и доживљења дисконтовану вредност смањене суме осигурања од истека рока тога осигурања; 3) на захтев сопственика полисе, може се смањити величина годишње премије (уплате) уз сразмерно смањивање осигуране суме: 4) осигурање, које је трајало бар 3 године, и ако су за то време премије потпуно уплаћене, не губи своју важност, а осигурана сума исплаћује се потпуно, ако осигурано лице само себе убије или ако погине у двобоју; 5) у случају рата, т. ј. пошто за некој осигураника наступи ратна опасност, плаћа се прописани додатак али само док траје рат. Од плаћања ратне премије ослобођавају се сви обвезници другог позива, аудитори, војни лекари, административни официри и војни административни чиновници; 6) осигураном лицу допушта се, да уплате (премије) полаже у току од тридесет дана од рока, који је означен за исплату премије у полиси. Но ако ималац полисе у току тих 30 дана не би положио премију, онда осигурање, које је постојало најмање три године и на које није узет зајам, остаје у снази за сразмерно смањену суму; 7) Ако

осигурано лице одоцни са плаћањем премија, онда се полиса може одржати у важности, т. ј. осигурање се може обновити под истим условима и без икаквих измена, ако осигурано лице у року од три месеца, од дана кад је полиса престала важити, положи заостале неплаћене премије и један од хиљаде од осигуране главнице на име казне. У таким случајевима Задруга не тражи никаква лекарска уверења о стању здравља осигураног, већ је једини услов, да се осигурано лице још у животу налази; 8) основе за прорачун премије су године старости. Време преко 6 месеци рачуна се као цела година. Премије се полажу годишње и то унапред. Допуштено је пак плаћање премије и у $^1/_2$ годишњим или $^1/_4$ годишњим ратама, али се за полугодишње наплаћује додатак 2% а за тромесечне 3% за губитак интереса.

У нас су од осигуравајућих друштва једно домаће: Београдска Задруга и шест страних: Анкер, Норд Британ и Меркантил, Грешем, Њујорк, Росија и Тршћанско Опште. Анкер, Грешем и Њујорк примају премије само на живот, а остала и на живот и противу пожара.

Уплаћене премије и исплаћена осигурања износе по статистичким подацима у средњу руку годишње:

код	уплаћ. премије	исплаћ. осигурања
Београдске Задруге	308.501·42	70.116·37
Анкера	168.297.84	117.943·63
Норд Бриташа и Меркантила	65.600·20	25.177·28
Грешема	182.613·22	125.935·24
Њујорка	113.409·57	82.071·48
Росије	40.812·43	18.530·75
Тршћанског општег	277.456·01	140.025·41

Београдска Задруга је за девет година (од када има одељење за осигурање), од 1898 до 1906 закључно, исплатила 944.345·17 динара и то за смртне случајеве 762.009 динара и као накнаду штете проузроковане пожаром и експлозијом 182.336·17 динара. За то време иста је Задруга дала позајмице својим осигураницима на полисе преко 255.000 динара.

Паја Тодоровић.

ПОЛИТИЧКИ ПОГЛЕДИ Л. Н. ТОЛСТОЈА

Општа карактеристика Толстоја. — Толстој о „Рату и миру“. — Слобода воље и историјски фатализам. — Власт је одрицање слободе. — Његови погледи на цркву, државу, право и сопственост. — Његов патриотизам и славенофилство. — Његови погледи на међународну политику, изражени за време међународнога заплета због анексије Босне и Херцеговине.

Сви смо осетили да се нешто велико срушило кад је Толстој умро. Изгледа као да је човечанство бар за неко време осиротело. Сваки на свој начин жали и хвали Толстоја: сваки га на свој начин разуме и цени; сваки налази у њему свога Толстоја.

Ово је разумљиво; јер сваки ће наћи један део своје душе у његовим делима. Ко одриче његову моралну философију, не може не потпасти под утицај његове уметничке психологије. Ко се не слаже у једном социјалном питању с погледима Толстојевим, он у другим питањима може бити његов слепи присталица. Коме није стало ни до философије, ни до естетике, ни до етике, — и тај ће наћи у делима Толстојевим што тражи овде у таласима борбе за живот. Наћи ће и парадоксе живота и учења.

Кад над животом и умним радом Толстојевим не би лебдео геније уметника, Толстој као мислилац не би далеко отишао на путу истраживања моралних и друштвених истина. Уметнички геније давао је смисао чак и његовим парадоксима у животу и учењу. Он је ово одлично знао.

Кад је осетио своју естетичку власт над људима, он се примио улоге пророка. Као што је пророк Мухамед чикао своје противнике, да нешто тако лепо и умно напишу као што је написано оно што је он диктирао у улози пророка, Толстој је свесно, с одређеним планом, увијао у уметничко тајанствену форму своје погледе на друштвене проблеме, знајући одлично да други

противници његових погледа, немају оне моћи којом он располаже. Као уметник пророк, он није ишао тако далеко да би оснивао нову веру. Као што је Христос устао против judejскога моралнога формализма, он је подигао свој глас против хришћанских фарисеја и књижника. На овоме путу он се одликује од Христа тиме, што је он само проповедао. Христос се ослањао на лични пример, Толстој као, Мухамед — на своју уметничку моћ. Као и Мухамеда, Христос би могао Толстоја изобличити у фарисејству. Али ово није сметало Толстоју да ипак буде утеха човечанства, уморнога живим облицима људскога егоизма. По сили власти уметничкога генија, он је устао против људских предрасуда и заблуда. У првој половини живота и рада он се борио оружјем уметника, у другој — оружјем апостола Христова учења.

Као уметник, у првој половини свога живота и рада, он се сусретао с политичким питањима, радећи на своме бесмртном делу — „Рату и миру". Ратна етика ставља као највиши ступањ свој — што више пролевања непријатељске крви. И ово страшно, основно начело ратне етике „најслађе је душевно пиће", како каже наш Његош. Откуда овај природни и морални парадокс? „Написао си „Рат и мир", али ми не знамо шта си хтео у њему рећи", говорили су критичари Толстојеви. И Толстој, први и последњи пут, одговара својим критичарима.[1]

У своме одговору Толстој се најпре ограђује од замерака које су му чинили историци. Он каже, да је, радећи пуних пет година на „Рату и миру", радио не као историк већ као уметник. Уметник пак знатно се разликује од историка. „Историк мора понекад, савијајући истину, да подводи све радње историске личности под идеју коју је утиснуо у ту личност. Супротно овоме, уметник види у усамљености ове идеје сметњу свога задатка и стара се да појми и покаже не одређенога радника већ човека." Одричући могућност да историк може изнети истину о великим историјским догађајима, Толстој, изучавајући као уметник узроке великога руско-францускога рата 1812. године, — налази, „да су нашем уму недоступни узроци историјских догађаја који су се збили. Не може се ова борба људи објаснити ни завојевачким духом Наполеона, ни патри-

[1] Овај одговор — „Нѣсколько словъ по поводу књиге „Война и миръ" — штампан је у „Руском Архиву" за 1868, г. У издањима дела Толстојевих њега нема. М. П. Ц.

отизмом цара Александра. „Такав догађај, као што је узајамно убијање милијунâ људи и убиство половине милијуна, не може имати свој узрок у вољи једнога човека. Као што један човек не може поткопати планину, тако исто један човек не може натерати пет стотина хиљада људи да умру."

Али ипак нека сила креће човека против човек. Што су милијуни људи убијали један другога, — „то је било неизбежно потребно и чинећи то, људи су испуњавали стихијни зоолошки закон, који испуњавају пчеле уништавајући једна другу с јесени и по коме животињски мужјаци истребљују један другога". За уметника Толстоја, овакав одговор на ово „страшно питање" „очигледна је истина", коју не би требало доказивати, кад не би било „другога осећања и друге свести" код човека. Ово је „друго" слобода воље. Али се слобода воље не мири с „предвечним законом" о коме говори историја и по коме се рађају догађаји.

Овај фаталистичко-зоолошки закон мири Толстој са слободом воље овако: „Чинећи извесни поступак, ја сам уверен да то чиним по својој вољи. Кад овај поступак разматрам као саставни део општега живота човечанства (у историјском значењу), ја долазим до уверења, да је овај поступак био предодређен и неизбежан. У чему је погрешка?" На ово питање он тражи одговор у психологији, која зна за две категорије поступака, за поступке слободне и неслободне. „Несумњиво ја могу, макар шта говорили материјалисти, учинити нешто или не учинити, кад се ово тиче само мене. Несумњиво је да ја по својој вољи сада дигох и спустих руку. Ја могу одмах престати да пишем. Ви можете одмах престати да читате. Несумњиво је да сам се по својој вољи и ван свакиих сметња овога тренутка пренео мислима у Америку... Ја могу, изучавајући своју слободу, подићи и јако спустити своју руку у ваздуху. Ја ово и учиних. Али крај мене је дете, ја подижем руку истом јачином и са истом јачином хоћу да је спустим на дете. Ја ово не могу учинити. На дете је насрнуо пас; ја не могу да не дигнем руку на пса. Ја стојим у фронту и ја не могу не пратити кретање пука. Ја не могу у боју не ићи са својим пуком на јуриш и не могу да не бежим кад сви око мене беже"... Тако, дакле, има поступака слободних и неслободних. Где је човек слободан а где не, тешко је одредити. За писца „Рата и мира" јасно је само једно, да „у колико је наш поступак

мање везан с поступцима других људи, у толико је он слободнији. И обратно, — у колико је наш рад више везан са другим људима — у толико је он мање слободан".

На основу овакве поделе наших поступака, он долази до уверења, да је власт последица предодређенога, слепога, фаталистичкога закона. „Најјача, нераздвојна, тешка и непрестана веза са другим људима јесте звана власт која је по своме правом значењу највиша зависност од њих". Према овоме политички живот, као друштвени живот уопште, креће се по правилима овога гвозденога закона. Рад људи у историјским догађајима „само је илустрација" овога неумитнога закона, по коме се креће историја човечанства.

Ако би погледи писца „Рата и мира" били тачни, онда, јасно је до очигледности, човек чини оно што мора да чини и узалуд би било свако идеалисање, свака тежња ка савршенству, добру, лепоти. Узалудно би било, очевидно је, и сам уметнички рад Толстојев. Он је сам у то време ценио високо свој творачки дар, али с оваквим погледима није могао далеко отићи. Руски философ Страхов упутио га је да чита философе; Шопенхауерова философија научила га је да дубље загледа у судбину човечанства; источна веровања и њихова философија заједно са хришћанским учењем: да у вери тражи оно што му наука не може пружити. И Толстој се мења. Мења своје погледе на свет, на задатак уметности, мења и начин свога приватнога живота. Он ту промену јавно исповеда у своме делу „Исповест".[1] Сад, у овоме другоме периоду свога живота и рада, он је нашао један кључ за све друштвене проблеме. Овај је кључ нашао у учењу Исуса Христа о љубави према ближњему. Од сада уметнички дар има да служи Христову учењу о љубави међу људима. Уметничка вештина добро је дошла свима проповедницима вере и морала. Толстој то зна и напушта с помоћу уметничкога дара просту, приступачну тајанственост на начин свога проповедања љубави међу људима.

Замислимо стање у свету базирано само на заповести Христовој о љубави. То, по садањим приликама, не би била само анархија, то би био хаос, нешто налик на фантастичну слику о животу у аду. Борити се против свију друштвених установа, које омогућавају социјални живот, значи једно од двога: или

[1] „Исповѣдь" је штампана 1875 г.

не бити свестан онога што проповедаш и радиш или веровати тврдо у своје идеје и своју снагу, па припомоћи да се и остваре. Још као Јаснопољански учитељ, Толстој се био надахнут здравим, веселим оптимизмом Жан-Жака Русоа. Песимизам Шопенхауров само је умерио, расхладио иначе оптимистички дух Толстојев. Он је веровао у свој идеал и своју моћ и бацио је рукавицу свему чиме живи и одушевљава се савремено човечанство!

Као што је Христос у име љубави устао против јудејских књижевника и фарисеја, Толстој је прву борбу почео против верских организација у форми цркава. За остварење „закона љубави" на земљи цркве су прва сметња. Ово није у суштини никакво новачење. У осталом Толстој свугде бежи од новачења, јер он проповеда вечиту мудрост. Велим да није новачење с тога, што збиља целокупна религијска историја доказује да се смисао једне или друге вере почињао губити онога тренутка, кад се из опште непосредне заједнице издвајао „клир", група људи која присваја себи право и власт чувања верских и моралних истина. Ко зна историју Хришћанске Цркве, томе није тешко уочити да је она изгубила свој идеални карактер онога дана кад су престала гоњења хришћана, кад је она постала јавна социјална установа с „изабраним чуварима" њене чистоте. „Ма како изгледало чудновато, вели Толстој, али цркве су увек биле и не могу друго ни бити до туђе и непријатељске установе учењу Христову... Цркве као установе не почивају на хришћанском начелу, макар мало и одступале од правога пута, као што многи мисле. Не, цркве као скупови људи који себи сами одређују непогрешност установе, само су — антихришћанске. Међу црквама и хришћанством нема ничега заједничкога осим имена. То су два супротна начела. Једно је (црква) гордост, насиље, самовлашће, укоченост и смрт, а друго (хришћанство) — смирење, покајање, покорност, еластичност и живот."

Још се мање мири савремена државна организација са заповешћу: „љуби ближњега свога као самога себе". У борби држава, на основици шовинистичкога национализма, узајамна мржња народâ достигла је у наше доба врхунац изнад кога се даље не може ићи и која, како по свему изгледа, води катастрофи невиђеној у историји. Како да човек, који верује у свој идеал љубави, у своју моћ и свој апостолски позив, не устане против савремене државе? О држави он мисли много горе но о цркви. На питање: шта је држава? он одговара: „Др-

жава је господарство рђавих људи“. Држава нема у себи ничега моралнога; она је основана на физичкој сили. „Војска је увек била и сад је основа власти. Власт се увек налази у рукама оних који заповедају војсци. Увек су се власници, почињући од римских ћесара па до руских и немачких царева, највише бринули о војсци“. Војска пак само власницима служи. „Због тога мир међу народима не може бити достигнут на разуман начин, путем споразума или третејскога суда док постоји неразумна подчињеност народа владама“. Државу свакојако треба уништити и место ње основати општу човечанску заједницу на начелу љубави. У овој општој заједници људе ће држати духовни утицај, без силе и власти. Духовни утицај он разуме „као такав утицај на човека услед кога се мењају жеље човекове и прилагођавају се с оним што се од њега захтева. Човек који подпада под духовни утицај поступа према својим жељама“.

Све мере којим прибегава савремена држава у борби против „званих злих људи“ морају бити замењене једном мером — чињењем добра. „Миклуха-Маклај, вели Толстој у потврду своје мисли, настанио се услед најгрубљих људи, као што кажу „дивљих“ људи. И њега не само што нису убили већ су га заволели, покорили му се, и то само због тога што се он није бојао њих, што ништа није захтевао од њих и што је чинио добро“. Исто тако ништа не треба предузимати ради осигурања од спољашњих непријатеља. Ми знамо, вели он, да „европски народи исповедају начела слободе и браства, па због тога није им потребна заштита једнога од другога. Ако је реч о заштити од варвара, онда је довољан један хиљадити део људи који стоје под оружјем“. У осталом садашње владе не само што се не старају да избегну ратове већ их саме изазивају. А „кад би постајала заједница Хришћана, у којој нико никоме не би чинио зла и давао сувишак свога рада другима, онда никакви непријатељи, ни Немци, ни Турци, ни дивљаци, не би убијали и мучили такве људе“.

Кад човек треба у име љубави да чини добро и ономе који му чини зло, онда, разуме се, право је потпуно излишно. У место правних норама, односе међу људима треба да регулише љубав. У осталом то и Христос каже. „Не судите да вам се не суди“. Што се закона тиче, Толстој им даје мању цену него јавном мњењу. „Јавно мњење још у доба Мојсејево сматрало је користо-

љубље, разврат и суровост као зло и осуђивало их је. Оно порече и осуђује све врсте користољубља, не само присвајање туђе сопствености путем насиља, преваре и лукавства већ и коришћење њоме. Оно осуђује све врсте разврата, било да је то блуд са љубавницом, робињом, разведеном женом или са својом женом. Оно осуђује суровост која се огледа у ћутецима, у рђавом издржавању, у убиству не само људи већ и животиња. Закон пак гони само извесну врсту користољубља, као крађу, превару и неке врсте разврата и суровости, као брачно верољомство, убиство, сакаћење. По овоме излази као да закон допушта остале врсте користољубља, разврата и суровости, што не подилази под уско и лажно протумачено одређивање овога појма“.

Није потребно ни напомињати, да Толстој одриче право сопствености. Право сопствености у опреци је са Христовим заповестима о љубави и непротивљењу злу. Оно деморалише људе. „Ми смо сви браћа, а међутим свако јутро мој брат или моја сестра износи мој ноћни суд... Ми смо сви браћа, а мени треба свако јутро цигара, шећер, огледало и томе слични предмети... Ја цео свој век проводим овако: једем, говорим и слушам; једем, пишем и читам, тј, опет говорим и слушам; поново једем и свирам; једем говорим и слушам; поново једем и лежем да спавам. И тако свакога боговетнога дана. Друго ништа нити радим нити умем да радим. А да би могао ја ово чинити, потребно је да од јутра до вечери раде дворишттар, сељак, куварица, кувар, лакеј, кочијаш, праља. И да не говорим о раду других људи, чији је рад потребан да би ови кочијаши, кувари, лакеји итд. имали све што им је потребно као: секире, бурад, четке, суде, намештај, восак, фиксу, гас, сено, дрва, говеђину. Сви ови људи, од зоре до ноћи, свакога дана морају да врше тежак рад како би ја могао говорити, јести и спавати“. Зараду и богаство треба разредити према потребама људи, тако да сваки човек има оно што му је неопходно. Главно је да треба сваки човек да ради. „Човек не живи да други за њега раде него да он сам ради“. Свако нагомилавање богаства злочин је. „Слободно се може рећи да у нашем друштву долази по десет намучених, завидљивих, жељних и патничких радника са својом децом и женама на по једнога богаташа. Сва преимућства богаташа, сва њихова раскош, све чим се разме ђу богаташи, све је то добивено и све се то одржава насиљем, затворима, казнама“.

Не мири се, разуме се, с погледима апостола љубави нипшта што дели, разбраћује људе. Теоријски Толстој одриче патриотизам. У брошурици „Патриотизам или мир“ он пушта све своје уметничке стреле противу патриотизма. Као што је егоизам зло, зло је и патриотизам. Нема доброга и рђавога патриотизма; патриотизам је у свима његовим формама једно зло. Патриотски егоизам страшнији је од личнога егоизма. „Како може бити потребан и рачунати се за врлину такав патриотизам због кога има безбројно много моралних и физичких патња?“ Не, патриотизам се „не мири с моралом хришћанскога друштва“.

Један савремени философ каже, да су философ и човек два различита човека. Кад у човеку философу говори човек, философ ћути, а кад философ говори — човек ћути. Ово важи, по моме мишљењу, за све људе. Свештеник у приватном животу није оно што је у олтару, судија није исти човек у суду и кафани; ми сви нисмо оно што смо у приватном животу, кад вршимо јавне друштвене послове. Ја, на пр., никад нисам волео моралну философију Толстојеву; она ми је увек изгледала и сувише вештачка, недовољно искрена, али с пером у руци моји погледи добили су други облик. Ја говорим јавно, а то већ није посао приватни; то је врста вршења јавне друштвене службе. Осим тога, човек се свакога дана, често на часове, мења. Остају основне црте карактера као обележје индивидуалних особина. Осамдесет и две године живота и пуних шестдесет година рада, јавнога, уметничко-учитељскога рада провео је Толстој међу људима. Свега што је одрицао, у другој половини живота и рада, као философ, није се могао одрећи као човек и уметник. Он је одрицао неравенство у подмиривању насушних потреба, а тек на неколико дана пред смрт покушао је да се спасе ове „саблазни“ бегством из Јасне Пољане. Он је одрицао „Рат и мир“ и „Ану Карењину“, а на заласку свога живота и рада написао је „Васкрсење“. Он је водио борбу против патриотизма, а до краја свога живота остао је патриота. Руски књижевник, ултра-патриот руски А. С. Суворин писао је пре две године, приликом јубилеја Толстојева: „Ја тврдим, да је Толстој патриота“.

У првом периоду свога живота и рада Толстој не само што је био патриот већ је био чак и шовинист. То се види из „Рата и мира“; то се потврђује и чланком о коме је говорено у почетку овога чланчића. Тамо, у томе чланку, он напада дошљаке

иностранце у руској војсци. Космополит и анархист у теорији, он је до краја свога живота остао добар Рус. Волео је он целокупан „прашљиви“ руски народ. „Воли ме прљавога, а чистога ће ме сваки волети“, вели на једном месту Гогољ. Све патње рускога народа одазивале су се на Толстоја; на сваку невољу руску он се одазивао с пером у руци; свако је дело његово напојено руским духом, руским осећањима. У његовим делима, вели Суворин, — „целокупна је наша историја, све наше врлине, наши пороци, наше заблуде“, т. ј. руске.

Али није Толстој био и остао само добар Рус већ и добар Словен. С разлогом су европски критичари гледали на Толстоја као на израз словенских погледа и идеала. Он је осећао и исповедао да је словенска заједница нешто одвојено, нешто засебно. Јунак романа „Ане Карењине“ Вронски иде у Србију да тражи душевнога мира у борби за српско народно ослобођење. У овом погледу карактеристично је јавно писмо Толстоја, које је изишло у многим руским листовима у децембру 1908 г., а којим он одговара на питање једне Српкиње, шта он мисли о босанско-херцеговачком питању. У томе писму он осуђује строго поступак аустријске владе и осуђује га не само као хришћанин но и као Словен. Анексија је, по речима Толстоја отмица и грубо насиље. „Разумљиво је вели он, што стари аустријски цар, налазећи у овоме корист и потчињавајући се старим празноверицама, може да наведе неколиким стотинама хиљада људи, који немају ничега заједничкога с њиме, своје поданство и да ову своју одлуку подржава претњом, да ће убити све оне који не признају ово његово решење“. Не гледећи на то што су сви људи у очима Толстоја браћа, Босанци и Херцеговци потпали су, по његовим сопственим речима, — у „ропство њима туђих људи“. У ропство су потпали што је аустријска влада „присвојила себи право без народне воље да располаже плодовима рада и животом неколико стотина хиљада људи. Туђи су аустријском цару и његовој царевини Босанци и Херцеговци због свога словенскога порекла. „Једно од великих гнезда која се зову силе, све више грабећи власт над стотинама хиљада људи словенскога племена, њему сасвим туђих, јавно је решило да утврди своју власт... Гнездо ово зове се аустријска царевина“. На Србе Толстоју криво је само за то што мисле да се одупру овоме насиљу истим мерама. „Ово

18*

је све разумљиво (што Аустрија хоће). Али је неразумљиво то што стотине хиљада Босанаца и Херцеговаца и милијуни Србијанаца и Црногораца, који су озлојеђени анексијом, нису нашли никакав други начин да одговоре на ово грубо насиље осим једно од двога: или да се Босанци и Херцеговци покоре одлуци аустријске владе и признаду, да су робови њима туђих људи или да се одупру овоме насиљу најпреступнијим и насилничким поступком, који се употребљава против њих, т. ј. насиљем и убиством". Зар ове мисли не карактеришу Толстоја као доброг Словенина?

У овом истом писму, које се може сматрати као његов политички тестаменат, он баца свој последњи поглед на општу међународну политику. Разуме се, ми сви осећамо и знамо да је егоизам у међународној политици достигао свој врхунац. Све нас он стеже, дави и боли, али како је све то морао осећати јаснопољански учитељ љубави, кога је чак и стари руски апсолутизам ставио више закона![1] „Кад би било задано психолошко питање, вели он у томе своме тестаменту, шта треба да учине људи нашега доба, хришћани, хуманитарни људи, просто добри људи, да почине најстрашније злочине а да не осећају да су криви, онда би био могућан са̂мо један одговор: треба да буде оно што је, треба да људи буду раздељени на државе и народе и да им се сугерира, да је ова подела корисна по њих, да они треба да жртвују живот и све што им је свето ради одржања ове поделе". Али кад већ ово зло, подела на државе и народе, постоји, не би га требало погоршавати. Као што смо видели малочас, он не одобрава анексију Босне и Херцеговине и због тога што је она извршена без воље народне, а воља народна, по учењу националиста у међународном праву, треба да буде први основ за државну заједницу. Погоршава се ово зло још тиме што су „велика гнезда" као и Аустрија — отмичари.

Треба тражити излаз из овога неморалнога међународнога стања. Излаз је овај „не само за Србе који мисле да су у тешком положају, не само за словенске народе свега света, излаз је овај за све и политичке, и дипломатске, и социјалне, и еко-

[1] Кад су полицијске власти хтеле да ухапсе Л. Толстоја за најтеже штампарске кривице, цар Александар III није дао. Због ширења Толстојевих књига многа су лица суђена и осуђивана, али Толстоја власти више нису никако дирале.

номске тешкоће и беде, излаз је овај за све народе света у једном: да сви признају оно више религиозно сазнање до кога је савремено човечанство доживело и да му се покоравају, т. ј. да приступе главном услову доброга живота, који је једина вера људи, а без кога (доброга живота) људи живе само привремено, као што живе у последњим деценијама људи уопште а нарочито људи хришћанскога света". Читалац, јамачно, не схвата јасно шта Толстој хоће да каже овим. Он хоће да каже, да је вечни живот у чињењу добра и да је то права и једина вера људи. „Сви људи жуде за срећом", вели он даље. Срећа се достиже искључиво помоћу љубави, подела људи на државе и народе противуречи љубави; дакле, подела на државе и народе онемогућава срећан живот на земљи.

Ну, ако бисмо даље пошли за мислима Толстојевим, морали бисмо говорити о његовој философији уопште, што није задатак ових редака. У овој области, бар тако изгледа писцу ових редака, Толстој није оставио ништа човечанству што би могло имати трајнију вредност. Као што види читалац из овога кратког прегледа погледа Толстојевих на значајнија политичка питања, и у овој области његове мисли имају значаја само у толико, што су то мисли генијалнога уметника, који својом уметничком кичицом натерује друге, да воле и мрзе као и он, да мисле и осећају као што он мисли и осећа. У области метафизичких проблема уметничка кичица је немоћна. Кад Толстој уметнички доказује истинитост јеванђељскога учења, да је Бог љубав, он није ништа рекао за оне, који имају умне снаге и моралне јачине, да траже преко границе онога што се може видети, чути и опипати, највишу, свемоћну силу која управља васионом. Један критичар изразио се, да је Кантова „Критика чистога разума" — поема. За такве „поеме" Толстој је био неспособан, као што је Кант био неспособан да напише такву немачку Илијаду какву је Толстој за Русе створио својим „Ратом и миром".

Марко П. Цемовић.

МОРА

— А. П. Чехов —

Редовни члан савета за земљораднички сталеж, Кунин, млад човек од 30 година, чим стиже из Петрограда у своје Борисово, одмах посла коњаника у Сињково за свештеника, оца Јакова Смирнова.

После пет часова јави се отац Јаков.

— Веома ми је мило да се упознамо! — пресрете га у предсобљу Кунин. — Већ година дана како служим овде, па је, рекао бих, време да се упознамо. Изволите! Ала сте ви млади! Зачуди се Кунин. — Колико вам је година?

— Двадесет осам — одговори отац Јаков, слабо стискајући пружену му руку и због нечег поцрвене.

Кунин уведе госта у кабинет и поче га посматрати.

„Какво неотесано женско лице!“ — помисли Кунин. На лицу оца Јакова беше заиста много „женског“: прћаст нос, јасно црвени образи и велике сиво-плаве очи са ретким, једва приметним обрвама. Дугачке, риђе власи, суве и глатке, спуштаху се на плећа као прутићи. Бркови тек што су почели да постају прави мушки, а брадица је била од оне врсте незгодних брада, што их семинаристи од некуд зову „скацкање“: била је ретка и јако је просијавала; било је немогуће погладити је и чешљем прочешљати; могла се само штипкати... Све то кржљаво растиње лежало је неједнако, бокорићима, као да је отац Јаков хтео да се маскира за свештеника, па кад је почео да меће браду, прекинули су га на пола посла. На њему беше раса боје као бледа цигура с кафом, са великим закрпама на оба лакта.

„Чудноват човек... — помисли Кунин гледајући његове поле од мантије упрскане блатом. — Први пут ми долази у кућу и није се могао приличније обући“.

— Седите, баћушка, — поче он више слободно него љубазно, примичући столицу ка столу. — Седите, молим!

Отац Јаков накашља се у шаку, спусти се незгодно на крај столице и метну дланове на колена. Малога раста, уских груди, знојав и црвен по лицу, он је у први мах учинио на Кунина најнепријатнији утисак. Кунин раније није могао ни помислити, да у Русији има таквих несолидних и јадних свештеника, а у пози оца Јакова, у његову држању дланова на коленима и у седењу на крајичку видео је одсуство достојанства.

— Ја сам вас, баћушка, позвао због посла... поче Кунин završaваљујући се на леђа од столице. — Пала ми је у део пријатна дужност, да вам помогнем у једном вашем корисном предузећу... Ствар је у овоме: кад сам се вратио из Петрограда, нашао сам на столу писмо од предводитеља. Јегор Димитријевић ми предлаже, да узмем под своје старање парохијску школу, која се отвара код вас у Сињкову. Ја сам, баћушка, веома рад, од свег срца... Па и више: ја с радошћу примам тај предлог!

Кунин се диже и поче ходати по кабинету.

— Истина и Јегору Димитријевићу, а вероватно је и вама познато, да ја не расположем великим средствима. Моје је имање заложено, а ја живим једино од плате. Видите, дакле, да не можете рачунати на велику помоћ, али што је до мене све ћу учинити... А кад мислите, баћушка, отворити школу?

— Кад буде новаца... одговори отац Јаков.

— Имате ли сада ма каквих средстава?

— Готово никаквих... Сељаци су на збору решили, да свака мушка глава плаћа по једну рубљу годишње, али то је, разуме се, само обећање. А за прве набавке потребно је најмање двеста рубаља...

— М-да... На жалост ја немам сад толику суму... — уздахну Кунин. — Истрошио сам путем и... задужио се чак. Хајде да заједнички измислимо штогод.

Кунин поче гласно мислити. Он исказиваше своја домишљања, пратећи израз лица оца Јакова, и тражећи на њему одобравање и сагласност. Али то лице беше без израза, непокретно и на њему се могаше опазити само стидљива плашљивост и немир. Гледајући га могло би се помислити, да Кунин

говори о тако тешким стварима које отац Јаков не разуме, но које слуша само из учтивости, а уз то се још боји да га не ухвате у непажњи.

— „Овај, види се, није баш паметан... — мислио је Кунин. — Преко мере је стидљив и глуп“.

Отац Јаков тек онда малко оживе, па се чак и осмехну, кад у кабинет уђе лакеј и донесе на послужавнику две шоље чаја и корпицу са земичкама. Отац Јаков узе своју шољу, па одмах поче пити.

— Да ли да пишем преосвештеноме? — продужаваше размишљавати Кунин. — Јер заиста, ако ћемо право, нисмо ни ми ни општинари покренули питање о парохијским школама. Читао сам, чини ми се, да је на тај циљ одређена нека сума. Је ли вама то познато?

Отац Јаков беше се тако предао пијењу чаја, да не одговори одмах на то питање. Он подиже на Кунина своје сивоплаве очи, помисли мало, па као да се сети његова питања, махну главом одричући. По његову ружном лицу разлеваше се од уха до уха израз задовољства и најобичнијег прозаичног апетита. Пио је и пробао сваки гутљај. Испивши све до последње капи, спусти шољу на сто, па је опет узе загледа јој у дно и опет остави. Израз задовољства сиђе с његова лица. Кунин даље виде како његов гост узе из корпице једну земичку, одгризе од ње комадић, мало је окреташе међу прстима, па је брзо гурну у џеп.

„Но, то баш никако није по јерејски! — помисли Кунин слежући срдито раменима. — Шта је то, поповска грабљивост или детињарија?“

Кунин даде госту још једну шољу чаја, после га испрати до предсобља, па леже на софу и сав се предаде непријатном осећању, што га остави посета оца Јакова.

„Какав чудан, дивљи човек! — мислио је он. — Прљав, исцепан, груб, глуп, па је јамачно и пијаница... Боже мој, и то је свештеник, духовни отац! То учитељ народа! Замишљам колико ироније мора бити у гласу ђакона, кад му пред сваку литургију узвикује: „Благослови, владико!“ Красан владика који нема ни мрве достојанства, неваспитан, који крије земичке у џеп као ђачић... Пхи! Господе, где ли су биле очи архијерејеве кад је посвећивао овога човека? За што сматрају овај народ, кад му овакве учитеље дају? Ту су потребни људи, који...“

И Кунин се замисли, шта треба да преставља руски свештеник...

„Да сам на пример ја поп... Образован поп, који воли свој посао, може много учинити... Код мене би школа била давно отворена. А проповед? Ако је поп искрен и одушевљен љубављу за свој посао — онда какве чудне, распаљиве проповеди може говорити!“

Кунин затвори очи и стаде у мислима слагати проповед. Мало после он сеђаше за столом и брзо записиваше.

„Хоћу да дам томе риђоме нека прочита у цркви...“ мислио је.

Прве недеље изјутра иђаше Кунин у Сињково да сврши питање о школи и да се узгред упозна и са црквом, чији је он парохијанин. И ако пут беше кањав, јутро беше дивно. Сунце је јасно сијало и својим зрацима секло пласке снега, што се беше по негде још задржао. Снег се при праштању са земљом преливао таквим драгим камењем, да је било тешко гледати, а око њега се журила озимица да озелени. Чавке су се учтиво носиле над земљом. Лети, спусти се до земље и пре но што ће добро стати на земљу неколико пута подскочи...

Сеоска црква, до које приспе Кунин, беше стара и сура: стубићи у паперти беху некад бело обојени; али су се сад сасвим олупили и личаху на две ружне рукунице. Икона над вратима изгледала је као нека густа, тамна мрља. Али је та сиромашност дирнула Кунина и изазвала у њему нежна осећања. Спустивши смерно очи он уђе у цркву и стаде код врата. Служба се тек почињала. Стари, као дуга савијен црквењак, глухим тенором читаше нејасно. Отац Јаков, који је служио без ђакона, ишао је по цркви и кадио. Да се Кунин при уласку није напунио смерности, он би се сад, погледавши оца Јакова, морао насмехнути. На маломе свештенику беше дуга — предуга изгужвана одежда од некакве отрцане, жуте материје. Доњи крај одежде вукао се по земљи.

Црква није била пуна. При погледу на парохијане, Кунина прво зачуди једна необична околност: он је видео само старце и децу... А где је раднички свет? Где су младићи и зрели људи? Али кад постоја мало и загледа пажљивије у та старачка лица, Кунин виде да је младе рачунао у старе. У осталом он није никаква значаја ни придавао тој малој оптичкој обмани.

Црква је и изнутра била тако исто стара и сура као год и споља. На иконостасу и на мрким зидовима не беше ни једног местанца које није време оцрнело и изгребло. Прозора беше много, али је ипак општи колорит изгледао сив због чега је у цркви био сумрак.

„Ко је чисте душе, томе је добро да се овде моли... — мишљаше Кунин. — Као што у Риму у цркви Св. Петра зачуђава човека величина, тако овде дира ова смиреност и простота“.

Али се његово побожно расположење растури као дим, кад отац Јаков уђе у олтар и поче литургију. Отац Јаков дошао је као младић за свештеника право са семинарске клупе, те се још не беше свикао на сталан начин служења. Кад чита, он као да избира на каком гласу да се заустави: на високом тенору или на слабом басу; клањао се невешто, ишао је брзо, царска врата је отварао и затварао нагло... Стари црквењак, очевидно болестан и глув, слабо је чуо његово певање због чега није пролазило без малих неспоразума. Још отац Јаков не стигне да прочита шта треба, а црквењак већ пева своје; или отац Јаков давно свршио, а старац црквењак нагиње ухо к олтару, прислушкује и ћути све докле га не повуку за хаљину. Старац имађаше нејасан, болешљив глас, с паузама, дрхтав и шуштав... Као завршетак ружнога, црквењаку је помагао веома мали дечак, коме се глава једва видела иза певнице. Малиша певаше високим, пискавим дискантом и као да се трудио да не подеси глас. Кунин постаја мало, послуша, па изађе да пуши. Беше већ разочаран и гледаше готово непријатељски на суру цркву.

— Жале се на опадање верског осећања у народу... — уздахну он. — Како и не би! Нека још више понамештају овакових попова!

Још је три пут улазио Кунин у цркву и сваки пут га је силно вукло на чист ваздух. Кад дочека свршетак литургије, Кунин пође дому оца Јакова. Свештеников се дом није споља ничим разликовао од сељачких, само је слама на крову лежала равније и на прозорима се белеле завесе. Отац Јаков уведе Кунина у малену светлу собу са подом од глине; зидови беху обложени простим тапетима. И поред свих напора за раскош, као: фотографије у рамовима и часовник за који беше ђуле утврђено ножницама, кућевно је стање ипак поражавало својом сиромаштином. Гледајући на намештај могло се помислити да је отац Јаков ишао по двориштима и скупљао га делимично: на једном

му месту дали округао сто са три ноге, на другом — табурет, на трећем — столицу са јако завађеним наслоном, на четвртом — столицу са правим наслоном али са угнутим седиштем, а на петом се месту показали издашни па му дали некакву форму дивана с пљоснатим леђима и решетастим седиштем. Тај је диван био обојен тамо-црвено и мирисао је јако на боју. Кунин прво хтеде сести на једну од столица, али се предомисли па седе на табурет.

— Ви сте сад први пут у нашем храму? — упита отац Јаков вешајући своју капу о велики, криви ексер.

— Да, први пут. Знате шта, баћушка... Пре но што приступимо ствари, почастите ме чајем, — сва ми душа усахнула.

Отац Јаков затрепта очима, хракну и пође за преграду. Зачу се шапутање...

„Мора бити с попадијом... — помисли Кунин. — Занимљиво би било видети каква је попадија код овога риђега...“

Мало после изађе отац Јаков иза преграде, црвен, знојав и мучећи се да се осмехне, седе наспрам Кунина на крај дивана.

— Одмах ће метнути самовар, — рече он не гледајући у свог госта.

„Боже мој, они нису још метнули ни самовар! — ужасну се сам за се Кунин. — Изволите сад чекати!“

— Донео сам вам, — рече Кунин — концепт писма, шта сам га написао архијереју. Прочитаћу вам га после чаја... Можда ћете што додати...

— Добро.

Наста ћутање. Отац Јаков плашљиво погледа на преграду, поправи косу и ишмрка се.

— Дивно време... — рече он.

— Јест. Између осталог јуче сам прочитао интересантну ствар... Вољско чиновништво решило је да све своје школе преда свештенству. То је карактеристично.

Кунин се диже, прохода по глинастом поду, па поче исказивати своја размишљања.

— То није ништа, — говораше он — само кад би свештенство стајало на висини свога позива и кад би јасно знало свој задатак. За моју несрећу, ја знам свештенике, који према своме развићу и нормалним особинама нису подесни ни за војне писаре, а камо ли за свештенике. И ви ћете се сложити са мном

у томе, да рђав учитељ много мање зла доприноси школи него рђав свештеник.

Кунин погледа оца Јакова. Овај сеђаше савијен, усрдно мислећи нешто, и изгледаше да не слуша госта.

— Јашо, оди овамо! — зачу се женски глас иза преграде.

Отац Јаков се трже и оде за преграду. Опет се поче шапутање.

Кунина спопаде жеља за чајем.

„Аја, нећу га дочекати! — помисли он погледавши на часовник. — А изгледа ми да ја овде и нисам баш жељени гост. Домаћин се није смиловао ни једне речи да проговори са мном, но само седи и трепће очима“.

Кунин дохвати капу, сачека оца Јакова и опрости се с њим.

— Само ми узалуд пропаде јутро! — љутну се. — Клада! Пањ! За школу се интересује као за лањски снег. Аја, нећу моћи ништа с њим! Да зна предводитељ какав је овде поп, не би тако журно радио за школу. Ваља се прво побринути за доброг попа, па после за школу!

Кунин је сад готово мрзио оца Јакова. Тај човек, његова жалосна карикатурна фигура у дугачкој, згужваној ризи, његово женско лице, манир служења у цркви, начин живота и канцеларијско, стидљиво поштовање вређали су оно нешто религијског осећања што је још остало у грудима Куниновим и горуцкало у реду са другим дојиљиним бајкама. А хладноћу и непажњу с којом је отац Јаков сусрео искрено, топло саучешће Куниново у свом сопственом послу, тешко је подносило Куниново самољубље.

Истога дана увече Кунин дуго ходаше по собама и мишљаше, затим одлучно седе за сто, те написа писмо архијереју. Замоливши новаца за школу, он између осталог искрено, као син, изложи своје мишљење о сињковском свештенику. „Млад је, — писаше Кунин — недовољно развијен, изгледа да не живи трезвено и уопште не одговара оним потребама, што су се у вековима створиле у руском народу у односу према његовим пастирима“.

Кад написа то писмо, Кунин лако уздахну, па леже да спава уверен да је учинио добро дело.

У понедељак изјутра, док је још лежао у постељи, јавише му да је дошао отац Јаков. Није му се устајало, зато нареди да се каже како није код куће. У уторак отпутова на збор, а кад

се у суботу вратио сазнаде од послуге да је отац Јаков сваког дана долазио.

— „Ала су му се свиделе моје земичке!“ — помисли Кунин.

У недељу пред вече дође отац Јаков. Овог пута не само мантија већ му и капа бејаше блатом упрскана. Као и прве посете тако беше и сад црвен и знојав, седе као и пре на крајичак наслоњаче. Кунин се реши да не почиње говор о школи, да не троши бисер.

— Ја сам вам, Павле Михајловићу, донео списак школских потреба... — поче отац Јаков.

— Захваљујем.

Али се по свему видело, да отац Јаков није дошао ради списка. Сва његова фигура изражавала је јаку узнемиреност, а у исто време на лицу му беше исписана одлучност као код човека озареног изненада каквом идејом. Као да се канио рећи нешто важно, неодложно и упињао се да надвлада своју плашљивост.

„Што ли ћути? — љутио се Кунин. — Засео ту! Немам ја кад да се замлаћујем с њиме“.

Да би ма чим загладио непријатност свога ћутања и да би сакрио борбу што је била у њему, свештеник се поче силом осмехивати и тај осмејак дуг, измучен кроз зној и црвенило лица, који се не слагаше с непокретним погледом сиво-плавих очију, натера Кунина да се окрене од њега. Њему постаде одвратно.

— Опростите, баћушка, ја морам ићи.., — рече Кунин.

Отац Јаков уздрхта као сањив човек кога ударе, па не престајући осмехивати се поче збуњено склапати поле своје мантије. И поред две одвратности према томе човеку, Кунину на једанпут би жао, па хтеде да ублажи своју грубост.

— Молим вас, баћушка, други пут... — рече он — а сад на растанку имам једну молбу на вас... Ја сам се, знате, овде некако одушевио па написао две приповеди .. Дајем их вама на преглед... Ако су добре, читајте их.

— Добро... — одговори отац Јаков покривајући дланом проповеди Кунинове што лежаху на столу. — Узећу...

Поћутавши мало, снебивајући се и још једнако склапајући мантију, он од једном преста да се осмехује силом, па одважно диже главу.

— Павле Михаиловићу, — рече, очевидно се трудећи да говори јако и разумно.

— Шта желите?

— Чуо сам да сте изволели овај... отпустити свог писара и... тражите сад другог...

— Јест... А ви имате некога да препоручите?

— Ја, видите, ја... Можете ли ту дужност дати... мени?

— Шта, зар да оставите свештеничку службу? — зачуди се Купин.

— Не, не, — брзо проговори отац Јаков бледећи и дрхћући свим телом. — Боже ме сачувај! Ако ли сумњате онда није потребно, није потребно. Ја бих хтео онако, између других послова... да увеличам своје дивиденде... Није потребно, не узнемирујте се!

— Хм... Дивиденде... Та ја писару плаћам само 20 рубаља месечно!

— Господе, та ја бих и за 10! — прошапта отац Јаков погледајући около. — Доста је и 10! Ви... Ви се чудите, а и сви се чуде. Жудан поп, лаком, куд дева новац? Ја то осећам и сам... да сам жудан... и казним себе, осуђујем... срамота ме гледати људима у очи... Ја вама, Павле Михаиловићу, сасвим искрено... позивам Бога истинога за сведока...

Отац Јаков одахну и продужи.

— Спремио сам вам путем целу исповест, али... све сам заборавио, сад не могу ни речи наћи. Од парохије имам годишњег прихода 150 рубаља и сви се... чуде где ја те новце девам... Али ја ћу вам то искрено све објаснити... 40 рубаља годишње дајем за брата Петра у духовној семинарији; он тамо има све, само су пера и хартија моја...

— Ах, верујем, верујем! Но зашто све то? — замаха Купин руком, осећајући страшну тешкоћу од те искрености госта и не знајући куда ће од сузног блеска његових очију.

— После тога нисам још ни у конзисторији за своје место платио све. За место ми одредили 200 рубаља, да отплаћујем по 10 рубаља месечно. Судите сами, шта остаје? А међутим дужан, сам сем тога, давати оцу Авраму бар 3 рубље месечно!

— Каквом оцу Араму?

— Оцу Авраму што је пре мене био свештеник у Сињкову. Оставили су га без места због... слабости, а он и сад живи у

Сињкову! Куда и да иде!? Ко ће да га храни? Ако је и стар, опет му треба кутић, хлеба и одела! Не могу ваљда допустити да он, код свога чина, пође у просјачење! Ако то буде, то ће бити мој грех! Мој грех! Он се... свима задужио, а заиста је мој грех што ја за њега не плаћам.

Отац Јаков се диже и гледајући бесвесно стаде корачати из угла у угао.

— Боже мој, Боже мој! — замрмља он, час дижући час спуштајући руке. — Спаси нас, Господе, и помилуј! И зашто примати на себе такво звање кад си слабе вере и немаш снаге? Нема краја моме очајању. Спаси ме, царице небесна!

— Умирите се, баћушка! — рече му Кунин.

— Глад ме измучила, Павле Михајловићу! — продужи отац Јаков. — Опростите великодушно, али већ више немам снаге... Ја знам, кад бих се поклонио, замолио — сваки би помогао — али... не могу! Стид ме! Како да почнем просити од сељака? Ви ту служите, па видите и сами... Чија ће се рука подићи да проси од сиромашка? А да просим од кога богатијег, од племића, не могу! Охолост! Срамота!

Отац Јаков одмахну руком и нервозно почеша главу обема рукама.

— Стид ме! Боже, како стидно! Не могу, гордељивац, да људи виде моје сиромаштво! Кад сте ме били посетили, нисмо имали ни мало чаја, Павле Михаиловићу! Ни трунке не беше од њега, а међутим сметала ми је охолост да будем искрен пред вама! Стидим се одежде своје, ето ових закрпа... ризе се своје стидим, глади... А приличи ли охолост свештенику?

Отац Јаков застаде насред кабинета, па као да не примећаваше присуство Кунина, стаде да расуђује.

— Хајде да кажемо да ћу ја поднети и стид и глад, али ја имам још и попадију. А она је из добре куће! Она је белих руку и нежна је, навикла на чај, на беле земичке и на чаршаве... Код родитеља је свирала на фортепијану... Млада, нема још ни 20 година... Хоће јој се можда и да се нагизда и да се нашали и у госте да оде... А код мене јој је горе од сваке куварице, срамота је да се на улици покаже. Боже мој, Боже мој! То јој је једина утеха, што јој из гостију доносим јабуку или какав перец...

Отац Јаков се почеша рукама по глави.

— Код нас је права жалост, а не љубав... Не могу да је

видим без сажаљења! И што се то тако, Господе, ради на свету? Бива тако, да кад би се у новине ставило, људи не би поверовали... И кад ће свему томе бити крај!

— Оставите, baћушка! — готово викну Кунин плашећи се његовог тона. — Зашто тако мрачно гледати на живот?

— Опростите великодушно, Павле Михаиловићу... замрмља отац Јаков као пијан. Опростите све то. . ништавно је и ви не обраћајте пажње... Ја сам себе кривим и кривићу... Себе

Отац Јаков се осврте, па поче шапутати:

— Идем ја јутрос из Сињкова у Лучково; погледам — кад на обали стоји нека жена и нешто ради... Приђем ближе и очима својим не верујем... Ужас! Докторова жена, доктора Ивана Сергјејића, пере кошуље... Докторка, свршила институт! Дакле, да је не би људи видели, удесила да рано устане и за једну врсту далеко од села отиде... Неодољива охолост! Чим опази мене и да ћу приметити њену сиротињу, сва поцрвене... Ја се запрепастих, уплаших, притрчах да јој помогнем што, а она крије рубље од мене; боји се видећу њене исцепане кошуље...

— Све је то некако невероватно... — рече Кунин седајући и с ужасом гледајући у бледо лице оца Јакова.

— Баш заиста невероватно! Тога никад, Павле Михаиловићу, није било да докторке перу на реци рубље! Ни у каким пределима тога нема! Ја, као пастир и духовни отац, не бих требало да је напустим дотле, али шта могу да учиним? Шта? Још гледам да ме њен муж бесплатно лечи! Ви сте тачно рекли да је то невероватно! Чисто да се не верује очима! За време литургије, знате, погледам из олтара па како видим своју паству, гладнога оца Аврама и попадију, и чим се сетим докторке како јој руке помодреле од хладне воде, одмах се, верујте, заборавим па стојим као лудак, без осећања, докле ме не зовне звонар... Ужас!

Отац Јаков опет поче ходати.

— Господе Исусе! — замаха он рукама. — Свети угодници! Чак не могу ни да служим... Ви ми ето говорите о школи, а ја као шмокљан ништа не разумем, већ само о јелу мислим... Чак и пред престолом... У осталом... шта ја то? — присети се отац Јаков. — Вама је потребно путовати. Опростите, ја сам то тек онако... опростите...

Кунин ћутећи стиште руку оцу Јакову, испрати га до предсобља, па вративши се у свој кабинет стаде пред прозор.

Он виде оца Јакова кад изађе из куће, натуче свој широког обода похабани шешир, па тихо оборене главе, као да се стидео своје отворености, пође путем.

„А не видим његова коња“, — помисли Кунин.

Кунин се уплаши од помисли, да је свештеник сваког дана долазио пешке: до Сињкова је имало 7—8 врста, а блато путем непроходно. Кунин даље виде како кочијаш Андреја и дечак Парамон, скачући преко бара и прскајући блатом оца Јакова, притрчаше оцу Јакову да их благослови. Отац Јаков скиде шешир и полако благослови Андреју, после благослови дечка и помилова га по глави.

Кунин превуче руком преко очију и учини му се да му је рука од тога мокра. Одмаче се од прозора и мутним очима погледа по соби у којој као да је још чуо стидљив, пригушен глас... Погледа на сто... На срећу отац Јаков у журби беше заборавио да узме његове проповеди... Кунин им прискочи, искида их на комаде и с одвратношћу баци под сто.

— И ја то нисам знао! — простења он, падајући на софу. Ја, који већ годину дана служим овде као стални члан, почасни примирителни судија, члан школских савета! Слепа лутка, занесењак. Брзо њима у помоћ! Брзо!

Он се болно окреташе, стискаше слепо очи и напрезаше свој ум.

— Добићу 20. плате 200 рубаља... Згодним начином даћу и њему и докторки... Њега ћу позвати да одслужи благодарење, а за доктора ћу се фиктивно разболети... На тај начин нећу увредити њихов понос. Помоћи ћу и оцу Авраму...

Он на прсте рачунаше своје новце и бојаше се сазнати, да ће то 200 рубаља једва и њему стићи да плати управнику, послузи, сељаку што довози месо... Нехотице се сети оне скорашње прошлости кад је као двадесетогодишњи балавац поклањао проституткама скупоцене лепезе, плаћао кочијашу Кузми по десет рубаља на дан, кад је из сујете доносио глумицама поклоне.

Ах, како ли би сад биле потребне све те разбацане рубље, трорубље, десетице!

„Отац Аврам поједе за месец само три рубље, — мишљаше Кунин. — За рубљу може попадија сашити себи кошуљу, а докторка узети праљу. Али ћу им свакако помоћи. Дужан сам помоћи!“

Ту се наједанпут Кунин сети клеветања, што је написао архијереју и њега нешто стеже и скупи као од изненадне хладноће. То сећање напуни му душу осећањем тешког стида пред самим собом и пред невидљивом правдом...

Ето, тако се почео и свршио искрени рад на корисној ствари једнога од племенитих, али сувише разнежених људи, који не размишљају.

Превод с руског.

ХРОНИКА

ЕПИГРАФИКА И НАУКА О ЈЕЗИКУ[1]

Индоевропска (индогерманска) наука о језику јесте област, коју више не може појединац обрађивати, већ је ту потребна подела рада. Али у природи је сваке упоредне науке, да се нико не сме ограничити само на један део упоређивања. Тако један узима за средиште своме научном раду староиндиски и грчки, други грчки и литавски језик, трећи итало-келтиску, четврти германско-словенску групу језика, и на овим проблемима изоштрава поглед за удаљеније тачке у тој научној области. Други спајају природњачку физиологију гласа или философску психологију језика са историским изучавањем језика. У потребност најтешње везе између филологије и упоредне науке о језику није требало никада ни сумњати: још и данас се осећају ране. које су задали неспоразуми и оскудица добре воље са обадве стране.

Може ли се од нарочите везе између епиграфике и науке о језику према природи ових научних грана и садашњем стању њихових задаћа очекивати корист за научни рад?

Кад је реч о епиграфици и науци о језику, као да се треба ограничити на оне језике, за чије познавање нарочиту улогу игра епиграфски начин његова одржавања до нашега доба,

[1] Доценат минхенскога универзитета др. Густав Хербиг држао је своје приступно предавање о односу епиграфике према упоредној науци о језику и под горе истакнутим натписом објавио га у Илбер-Гертовим „Neue Jahrbücher", књ. 8, за септембар о. г., први одељак (св. XXV), стр. 571—579. Садржина му је овде изнесена у изводу.

дакле углавном на мртве језике и оне језичке периоде, који су сада замењени новим ступњима развитка, једном речју: на језике, које ми сада не можемо изучавати методски поузданим начином на живом објекту са уста до уха, већ само оком на писменим документима. При том ваља узети у обзир не само индоевропске већ и друге старе културне језике.

Натписи су код неких језика за историју језика уопште или за најстарије фазе и нарочите облике развитка једини или главни материјал поред глоса и имена и закључака по доцнијим језичким периодима и сродним језицима.

За *египатски* језик натписи на монументалним споменицима, почевши од најстаријих, тзв. пирамидских текстова у јероглифима из IV тисуће година пре Хр., и поред мноштва папира и доцнијих текстова, јесу најпоузданија основа за научно изучавање. Језик *Симера* познат нам је од 3000. пре Хр. од прилике само из натписа. Језик *источних Семита*, *вавилонски* и *асирски*, пред нама је само у документима са угластим писменима, који иду од IV до I тисуће година пре Хр. Од *северозападно-семитских* језика *канаански* излази први пут пред нас у једној глоси и једном натпису. *Феничански* познајемо из многобројних надалеко растурених натписа, а његов изданак на картагинском земљишту, *пунски*, из много мањега броја, који се допуњују неколиким стиховима из Плаута. И друга велика северозападно-семитска група, *арамејски*, у свом најстаријем облику (VIII век) и у својим западним огранцима познат нам је само из натписа. Од *југозападно-семитске* гупе наше знање *арабискога*, барем *јужно-арабискога*, оснива се у главном на натписима. Остаци тзв. *анатолских* (предње азиских и јегејских) језика, не рачунајући име, дошли су до нас преко епиграфских споменика. На том се оснива и знање *етрускога*, поред нешто глоса. И за *иберски* чине новци и мали натписи најглавнији извор нашем знању.

Приступајући *индевропским* језицима, најстарије сачуване споменике *староиндискога* имамо на натписима из средине III века пре Хр. Литерарно предање у Индији је врло много старије, али је необично дуго било само усмено. Вакернагел у уводу својој староиндиској граматици (а то не вреди само за староиндиске прилике) вели, да је писмо у почетку служило само за практичне сврхе; за литерарне сврхе писмо

је и код других народа ушло у употребу тек доцније и поступно, а у Индији нарочито дуго и одлучно носиоци литературе чврсто су се држали само усменог предања. Из овога је већ јасно, колику вредност за науку о језику имају најстарији епиграфски оригинални документи старога индиског језика. Од иранских дијалеката западни, староперсиски, канцеларски језик персиског двора, сачуван нам је у угластим натписима многих краљева (од прилике од 520—340 пре Хр.). И за оно мало што се зна о трачко-фригиском има се захвалити кратким натписима, поред глоса и имена.

Код грчкога и латинскога натписи наравно долазе у позадину поред изобиља и унутарње вредности литерарних споменика. Али треба казати само неколико речи, па да се обележи важност натписа за историју језика. Грци су вероватно у XI веку примили феничанску азбуку за своје сврхе; најстарији до сада одређени натписи на овим писменима од прилике су из VIII века; најстарији рукописни споменици, који су барем индиректно дошли до нас, не рачунајући нека бележења на животињским кожама или иначе, почињу тек два столећа доцније, пошто је Псаметик I (653—610) пуштао странце у Египат, те се поступно у већој количини израђивани папир извозио отуда. За више векова (док нису постали многобројнији директни споменици на папиру) били су натписи једини оригинални документи језика, који су непосредно из старога доба дошли до нас; за најстарије народне дијалекте они су увек остали главни извор. Богатога разграњавања натписа по дијалектима нема у латинском онако као у грчком, јер се књижевни језик овде једноставније развио из грчко-римског језика. Али по старолатинским натписима можемо испитати поузданост у језику код Плаута, а натписи вулгарног латинског језика дају романистима најдрагоценије градиво. А напротив наше знање осталих староиталиских дијалеката опет потиче скоро једино из епиграфских извора. Ово вреди за умбриски као и за оскиски. Стари језици на источној обали Италије претходно се могу изучавати само у оригиналним азбукама; ту су месапска, старосабелска, венетска, а уз ове се придружује и „североетруска" азбука. Континентално-келтски натписи на грчкој и латинској азбуци из римског царског доба врло су оскудни, али поред збирке имена су једини наш извор за галски језик. Најстарији споменици гелскога дијалекта за неколико су ве-

кова можда старији од литерарних споменика, који у Грчкој почињу са VIII веком.

Да споменемо још германске натписе на рунама, па смо завршили преглед индоевропских језика, код којих епиграфски споменици играју улогу. Оба реда руна, старије, дуже, општегерманске и млађе, краће, само нордиске, јесу поглавито постале од латинског мајускулног писмена и почињу тек у III и IV веку по Хр. Али најстарије нордиске по старини језичког облика надмашују све остале споменике и разликују се од прагерманскога само у мало тачака. Али оне се дабоме не смеју мерити по изобиљу сазнања, које даје готски превод библије, по времену њима најближи али много богатији.

Из наведенога видели смо, како стојимо са епиграфским материјалом, а сад да покажемо, уколико натписи, по свом садржају и свом облику, постају нарочити извор за познавање језика.

Натписи по правилу дају језичке документе или документе стилских врста, који по својој нарочитој природи нису никако или су мало заступљени у литерарним споменицима. То показује већ кратка типологија: записи на освећеним поклонима, натписи над гробовима, почасни декрети, натписи на граничном камењу, грађевински натписи, уметнички натписи, записи на сликама на зидовима, на сликама на вазама, металним огледалима, гемама, узгредне зарезотине, графити и диншити, каменарски знаци и марке — све нам је то познато готово само из оригиналних натписа. Али и већи документи: монументално испричане res gestae оријенталских краљева, пре свега, или уговори, закони, наредбе, више или мање службене посланице и правнички стилизоване приватне исправе, — и овде поред изобилнога епиграфског материјала а доцније материјала на папирима не долазе јако у обзир поједини литерарни документи, барем не за језичке сврхе. Од сировог материјала, који за језичко изучавање већином дају натписи, треба пре свега истаћи лична имена. Изучавање грчких и латинских личних имена оснива се скоро потпуно на епиграфском материјалу. Због везе између имена лица и имена места, која се све јасније показује, натписи могу постати још сасвим другачији извор географском и историском знању, но што су сада, ако језичар и историк дођу у тешњи додир.

Али још више но по свом садржају за језичара су натписи

важни по начину на који су забележени и сачувани. Они су за нас напоузданији оригинали документи старих језика. Они се због веће трајашности материјала углавном боље чувају него папири. Рукописи су у већини случајева само преписи са преписа; језик и немарљивост преписивачâ оставили су неизгладљиве трагове; често је потребан рад читавих поколења, да би се текст утврдио онако, као што нам га без ичега дају натписи.

Узгред је речено, да су натписи за нас често једина сведочанства о предлитерарним периодима и о историји развитка врло важних дијалеката. Најпоучније су прилике код грчкога. Развитак најстаријих грчких дијалеката није ишао дивергујући већ конвергујући. Ми немамо као код других индоевропских језика и у смислу теорије стабла (Stammbaumtheorie) да узмемо један прагрчки јединствени језик: у почетку су дијалекти, па и онај, који индогерманисту језичару признаје само најстарије језичке фазе као право поље његова рада, мора од њега тражити неко знање грчке епиграфике и неку извежбаност у епиграфској техници.

Највише би се можда имало рећи о односу натписа према најстаријим азбукама. Они су једини монументи, из којих можемо извести постанак писмена и азбука.

Обично се почетак филолошких језичких студија на грчком или грцизираном земљишту преноси у време александриских граматичара: потребе наставе и критике текстова најпре су створиле нову помоћну науку. Философски рад видно нам се појављује тек у Платонову Кратилу: наука о појмовима морала је довести до испитивања речи, које су њима у језику адекватне или су замишљане као адекватне. Али рад науке о језику много је старији: он је отпочео или отпочиње са проналаском писмена, а није се могао успавати са примањем или прилагођавањем туђих азбука на властити језик.

Испитивачи језика увек истичу несавршенства конвенционално укочених писмена насупрот вечно промењивом живом језику. Али не треба сасвим заборавити, да се први одлучни кораци у развитку старих, већ историских азбука могу упоредити само за најсјајнијим проналасцима науке о језику. Полагани прелазак од писања цртањем слика ка писању појмова и речи назначеном само у идеограмима претпоставља све јасније бивање свести о самосталности говорних делова, а поступни

прелазак од овога писања појмова и речи ка писању слогова, самогласника и гласова означава толико исто ступњева сазнања у науци о гласовима. Ми лако заборављамо огроман умни рад, који је улаган у то, да се први пут реченични делови и речи издвоје из континуалнога тока говора, или слогови и гласови из речи, и да се они оку представе у одређеним символским знацима. Па какав је посао за она времена био одвајање самогласника и сугласника, или још и финија разликовања, као разликовање tenues и mediae. И овде је невоља мати проналаска: за потребом за око, да раздваја, дошла је тек много доцније потреба, да за ухо дели слогове и гласове. Наука о гласовима била је вековима сасвим занемарени одељак граматике, и тек је са доласком упоредне науке о језику ступила у први ред научнога интересовања: најстарији и по својим последицама најважнији део из историје науке о гласовима, постанак и развитак писања по гласовима, преношење готових система писања на другачије језике, представници нове науке о језику су чешће додиривали, али га никад нису изнели у великој вези. А доиста добру обраду и могао би дати само онај, који је на пољу језика, за који је писање измишљено, исто онако код куће као и на индоевропском.

Упућивање на важност најтешње везе између епиграфике и науке о језику можда има нарочитога значаја баш за садашњост и најближу будућност. У Лемну, на Криту, у Малој Азији изничу нови језици, нови системи писања, нове културе из привидно неисцрпнога земљишта. Понешто се мора другачије учинити: старе, омиљене границе рада почињу се брисати; траже се другачије приправљени радници. А тражење све нових и нових сврха јесте битност науке и на овој страни њена бића треба гледати баш њену нарочиту драж, радовати се ономе, што се може урадити, и не очајавати због онога, што је нашем погледу закраћено сада или за увек.

За потврду својих погледа писац наводи и мишљење Кречмера, изнесено у новом делу „Einleitung in die Altertumswissenschaft“, (I, стр. 141), које су издали Герке и Норден и о ком је већ било говора у „Делу“ (св. за новембар 1910, стр. 323—324, у напомени).

М. Ј. П.

КРИТИКА И БИБЛИОГРАФИЈА

Ј. Томић као историк.

IX

Ј. Томић одговара на наше чланке![1]

Чудновато доиста да он сме и покушати да побија наше више него очигледне доказе о његовој ињоранцији, несолидности, неписмености итд. Али је много чудноватије како се он брани. Ми смело тврдимо да у нашој научној књижевности овако монструозног одговора није још било. Та, за бога, од од почетка па до краја сама неистина, ужасна конфузност, беспримерно незнање!

Не да бисмо се бранили, него да бисмо Академика још боље демаскирали, ми ћемо тачку по тачку прегледати цео његов одговор, — изузевши страшно дугачки („Одјек“ бр. 1—11!) и још страшније празни увод.

Т. набраја неколико случајева где смо ми тврдили да је он услед аљкавости погрешио и каже да смо у више од двеста његових штампаних табака нашли свега тај малени број доказа за његову несолидност. Ко ту да се не насмеје? У својим чланцима ми смо не једанпут нарочито нагласили да смо прегледали само један микроскопско мали део Академикових радова и да број сваке категорије наших замерака можемо без по муке ухиљадостручити.

Још интересантнији је Академик, кад истина признаје већину тих погрешака које је учинио из нехата, али их оглашава за ситнице. Замислите, кадгод цитира једну књигу Ми-

[1] У „Одјеку“ за ову годину бр. 1 и даље.

клошићеву, он увек пише *Di*nasten м. *Dy*nasten, и то ситница! Исто тако њему је багатела и што без изузетка свуда преписујући наслов једног Ксенополовог дела каже Dacie Traja*n* м. Dacie Traja*ne*. Даље, он се чуди како му можемо замерати што је преписујући из Рајићеве историје један латински цитат од неколико реди учинио шест оваких погрешака: Bran*c*ovich (двапут) м. Bran*k*ovich, co*l*ocati м. co*ll*ocati, *t*e м. *T*e, Herzegovinae м. Her*c*egovinae, *J*oanopolis м. *I*oanopolis. Ради његове утехе додајемо да у то неколико реда поред тих шест има још пет таквих погрешака, — дакле једанаест свега! На мање Академик не разуме, зашто смо сматрали за потребно да међу доказима о његовој аљкавости поменемо и један латински цитат његов који је тако сакато штампан, да нема никаква смисла. Чудо божје, мисли Т., испало само пет речи!

Али најинтересантније је у Академиковом одговору на наше примедбе о његовом нехату, кад говори о наслову једног Саламоновог дела. Он је увек тај наслов писао овако: Ungarn i*n* Zeitalter der Tür*ck*enherrschaft. Ми смо му рекли да м. i*n* треба писати i*m* и да у последњој речи нема *ck* него *k*. Ево шта на то Т. одговара: „(Вулић) је нашао:... да сам при навођењу Саламононова дела „Ungarn i*m* Zeitalter der Tur*ck*enherrschaft“ написао i*n* и Tür*k*enherrschaft“. Дакле он нити зна шта му ми замерамо нити — то је особито карактеристично — и после наше критике уме да напише тачно наслов овог дела. А да Академик тако слабо влада немачким језиком, да кубури и с ортографијом речи türkisch, казују нам ове његове речи: „Ја се нпр. не сећам да је ма ко... Смичикласа назвао незналицом... што је при навођењу познатог Миклошићева дела „Die tür*ck*ischen Elemente“ etc. у другој речи писао *k* уместо *ck*“. Он држи да је tür*ck*isch добро, а tür*k*isch погрешно!!

Да видимо сад и шта Т. одговара на друге наше примедбе о његовој несолидности.

Ми смо рекли да реченица „si trova l'accredità li sogeti“ не значи ништа. Академик нам на то поручује да њој истина недостаје једно *de* испред претпоследње речи, али „да је то изостављање често при писању извештаја на брзу руку“. То значи да по Т. документи италијански 17 века често кажу нпр. „кућа оцев*и*“ и „кућа оцев*а*“. Да ли да Академику верујемо на реч? Зар није била његова дужност да своје тврђење поткрепи којим примером? Но претпоставимо да је тако како он каже. На жалост,

ни онда ствар не стоји боље по њега. У том случају он би то место, рецимо, био разумео, али није га добро издао. Кад нам буде своје тврђење доказао примерима, ми ћемо му објаснити то у неколико речи.

За један италијански текст који Т. наводи у својој књижици „Из историје Црне Горе две расправе" прим. 40 ми смо рекли да нема смисла. Академик признаје то, али каже да кривица није до њега него до срећивача зборника Il Montenegro etc. из кога је он узео тај текст. Затим нам прича како је доцније имао оригинал документа у рукама и како је онда нашао у чему је срећивачева погрешка. „Погрешка је — вели он — у томе што је у реченици из текста „*in* quei popoli già ben affetti" срећивач зборника ставио *ha* на место *in* и запету одмах за тим". На овај одговор имамо ми више примедаба да учинимо. Прво, ако је Т. пишући оне своје „две расправе" био приметио да његов цитат нема смисла, зашто нам то није рекао тамо? Кад га штампа без икакве напомене, то ваљда значи да му је исправан. Друго, Т. је запело мислио да свој цитат разуме, јер га, на истој страни, преводи. Разуме се пак да му је тај превод рђав. Хотећи се одбранити, ево нас Т. гони да изнесемо и то. Најинтересантније је пак ово. У његовој примедби 40 нема нигде речи *ha*; на место тога *in* које се налази у оригиналу он је написао *che*. Очевидно је дакле да је Академик овде нешто крпарио, али тајно, не казујући никоме, а осим тога врло невешто, јер ни с његовом коректуром — како и сам признаје — текст нема никаква смисла.

Као што се види, све красна посла. Али то Академику ништа не смета да говори о некаквој инсинуацији од наше стране, кад нађе у нашем чланку једну очевидну и најбезазленију штампарску погрешку: VI м. IV. Само неколико речи доцније код нас стоји добро IV м. VI, али Т. се чини да то не види.

Т. не може никако да нам опрости што смо му двапут, у два чланка, приметили да је једно српско писмо штампао двапут у једној истој својој књизи, и што смо рекли да то није смео чинити. Зашто, вели он, то да понављамо; доста је било једанпут казати. Чудновато је да он ни то не види да ми о том његовом писму не говоримо на оба места у својим чланцима исто, него једанпут једно, а други пут друго. Први пут смо замерили за то што је оно двапут штампано. И замерили смо Т-у то нај-

више због тога, што је он на нас једном дигао дрвље и камење, кад смо 3—4 рђаво издата лат. натписа поново публиковали. Други пут пак говорили смо о сасвим другој ствари, — о том зашто је Т. публиковао то писамце (од само неколико реда) двапут с неких четрдесет разлика.

Него чујмо Академика како се брани од наших прекора. Он каже да је први пут штампао писмо рђаво, јер је имао један рђав препис, а други пут добро, јер је накнадно био добио добар препис. Ево опет један случај где Т. прави од зла горе. Јер нити нам је он рекао, где се то писмо у његовој књизи први пут налази, да га саопштава по туђем препису, за чију тачност не јамчи, нити је после, кад га штампа по други пут, приметио зашто га још једанпут саопштава, нити нам и сад каже од кога му је тај нови препис и на основу чега тврди да је он тачан. Али најважније је то да све диференције не могу пасти на терет првом преписивачу. Нека погледа Т. мало боље, па ће и сам видети да је тако.

Овде нам је згодно поменути и то да Т-у није ово једини случај где једну ствар у истој књизи својој двапут доноси. Тако је он у свом делу „Црна Гора за Морејског Рата“ стр. 118 штампао поново опет једно српско писмо које је раније саопштио на стр. 313. Разуме се ни овде не казујући на другом месту чак ни то да је исто писмо штампано већ напред![1]

У осталом, шта се ми томе чудимо. То су за Т-а најситније ситнице. Јер он прештампава у својим „расправама“ и читаве раније своје „студије“. То није било непознато, али ево где он сад и сам признаје. У „Одјеку“ бр. 21 читамо ово: „да је предмет из прве (Т-веће расправе „Цетињски владика Висарион“) ушао у опсег излагања у другој (Т-ћевој расправи „Црна Гора за Морејског Рата“), да је у овој тај предмет опсежније обрађен и да се, према томе, прва расправа губи у другој.“

Нарочито ликује Академик кад говори о том да смо му замерили за неке погрешке (један прилог једанпут XLVII м. XLVI, а други XLIX м. XLVII) које је он исправио на крају

[1] Карактеристично је веома за Т. ово што примећује још на нашу замерку: „И то сам учинио по дужности и савести (т. ј. што је штампао писмо још једанпут по тачном препису), а да сам хтео ћутати — кад сам већ увидео нетачност првог преписа — могао сам га оставити онако какво је...!“

књиге. Али се прерано обрадовао. Пре свега, нису те погрешке штампарске, како их он зове и у књизи где се налазе и сад по неки пут (не увек) у одговору. У поменутој књизи он каже да су се „поткрале“ „поред све пажње, а због брзине с којом је књига штампана.“ Сад нам међутим објашњава да су оне постале услед тога што је он, пошто је велики део књиге био штампан један прилог избацио[1] а два нова унео. Тако би се првобитан ред прилога нешто био пореметио. Али дабогме то није тачно. Јер кад се избаци један, а додаду два нова прилога, онда се пореметe и с в и идући бројеви, а то овде није случај: прилози 50—70 имају увек исте бројеве.

Него, кад нас већ вуче за језик, да покажемо Академику на још неколико лепих примера с колико је аљкавости он уредио своје „Прилоге“. 1) Прилози ти треба да иду хронолошким редом. Па да ли су тако уређени бр. III који је од 1684 10 дец. по старом и IV који је од исте год. 19 дек. по новом? Исто тако, зар је то хронол. ред, кад бр. 66 који је Т-у из априла дође пре бр. 67 који му је од марта? И бр. 64 треба да дође пре бр. 63, јер први је примљен 18 јан. по нов., а други 13 фебр. по нов. 2) За бр. 66 каже се у документу да га је млетачка власт примила 28 марта (разуме се по новом). Откуда онда Т-у да је оно писано априла? Сигурно се он помео, па је мислио да је примљено 28 марта по старом, и да тај датум сад треба претварати по новом календару!! 3) За бр. 67 каже се (стр. 368) да је приложен депеши Марчеловој Сенату од 20 марта, а на стр. 261 читамо да је тај прилог ишао уз Марчелову депешу од 6 априла. 4) Писмо под бр. 20 треба да је, по Т-у, писано 28 нов. по ст. кал., а оно је стигло адресанту 4 дец. по новом. Стигло је дакле пре него што је написано! Исто тако писмо бр. III стигло је пре (19 дец. по нов.) него што је отправљено (10 дец. по ст.). 5) На стр. 365 треба да стоји год. 1694 м. 1693, на стр. 358 двапут 1693 м. 1692, такође на стр. 359 има 1692 м. 1693. 6) Код бр. 52 требало је додати да је (од октобра) по стар. календару, а код бр. 26 да је писан (септ.) по новом.

Хоће ли Т. још оваких примера? Ми смо готови да нанижемо још једну ниску. Али за данас ћемо поводом његових прилога изнети само још једно. Академик, наиме, не зна ни то

[1] Он је избацио прилог 46, а то у књизи нигде не каже!

за у 17. в. при претварању датума по старом календару у датуме по нов. није додавато 13, као што се данас чини, него само 10 дана! На 357 стр. писмо бр. 56 му је из јануара по ст., јер је оно примљено код Млечића 13 фебр.! Идентичан случај имамо на стр. 364 бр. 63. Исто тако на стр. 340 писмо бр. 43 датира „Јула“ по ст., јер је примљено 13 авг.!

У својој расправи „Цетињски владика Висарион“ (стр. 23) препричао је Т. неке италијанске речи овако: „па је... позвао у Котор главаре црногорске, гувернера Зана Грбичића и владику, где ће прве заклети на јеванђељу“. Ми смо му приметили да у оригиналу стоји „заклео их је“, а не „заклеће их“ и да према томе ти главари итд. нису били сами „позвани“ него су и дошли. Т. признаје да је ту учинио те погрешке, али вели да смо се ми доцкан сетили да их исправимо и да их је он у свом доцнијем делу „Ц. Гора за Морејског Рата“ већ исправио. Признање Академиково је необично драгоцено. Замислите „научник“ пише расправе, а прави детињасте погрешке преводећи с језика на ком су му за те расправе тако рећи сви извори! Друго му је пак тврђење лажно. Није он у делу „Ц. Гора за Морејског Рата“ стр. 180 ни говорио о документу о ком је реч на стр. 23 расправе „Цетињски владика Висарион“, него о једном сасвим другом. Сâм нам Т. каже за овај да се налази у књизи Il Montenegro на стр. 74, а за први да је штампан у истој збирци на стр. 87! То су дакле два различна документа. Т—а је збунило то што се у њима прича о сличној ствари (не истој)! Види се и колико је пажљив и колико познаје своја рођена дела.

Један италијански документ каже: „Кучи решише да ће се наново вратити под Сулејмана, ако не буду до Ђурђева-дна потпомогнути одавде (= из Котора)“. Т. је то превео овако: „Куча, који ће, ако Сињорија *у* которски крај не пошље помоћи против Турака, пристати уз Сулејман-пашу“. Као што се лако види, превод је његов сасвим нетачан. И Т. то радо признаје, али ево, вели, зашто је одступио од оригинала. 1) Речи „до Ђурђева дана“ биле су му „сасвим непотребне“ „према карактеру“ расправе „Цетињски владика Висарион“! 2) Истина, вели он, у документу се каже да ће се Кучи вратити наново под пашу, али то они нису могли рећи, јер раније нису били под Турцима. Узме ли се, даље, у обзир, вели Академик, то да би Сулејман у то доба био и сувише задовољан,

ако би Кучи били „уза њ“, а не „под њим“, ипак је најбоље ту превести „пристати уз“. Смешно! Та ко пита Т—а, с чиме би се задовољио паша! Реч је о том шта су Кучи били решили. А ако они нису решили оно што извор каже, зашто нам Т. то није рекао у својој расправи? 3) Главно је пак на овом месту, зашто је Т. рекао „у Котор“ м. „из Котора“. Он каже да је тако написао зато што у Котору није било доста војске и да су Кучи могли добити од Млечића помоћи тек онда, кад би *у* Котор дошло појачање. Академик опет заборавља (?) да је овде реч о том шта су Кучи решили, а они нису донели одлуку да ће се предати паши, ако *у* Котор не дође помоћ, него ако они из Котора не добију помоћи.

У вези с овим питањем морамо поменути још једну ружну ствар коју је учинио Т. Он каже да је провидур Дуодо у депеши својој од 7 марта 1690 поред осталога предложио Сенату да се појача посада у Котору. Али о томе у тој депеши нема ни помена! Ми можда Академика не бисмо прекорели за то тако оштро, да он себи не допушта и сувише често, као што ћемо видети даље, овакве опсенарске доказе.

Ми смо рекли у својој критици да је Т. погрешно разумео један италијански извор кад га овако препричава: „(Црногорски) збор одлучи да се скупи 6000 људи под оружје па да изиђу на Морачу Турцима у сусрет“. Академик нам одговара да извор каже исто што и он. Да видимо, је ли то истина. Докуменат гласи од речи до речи овако: „кнезови реше да сакупе људи и да их пошљу на Морачу против паше... Буде издат проглас да 6000 људи буду готови под оружјем, а 100 да чувају стражу на Морачи“. Т. изводи из тих речи да су кнезови решили да 6000 људи с оружјем изиђу на Морачу. Дабогме да ће ту сваки читалац казати да он нема право.

На ове речи: „припреме херцеговачког алај-бега у Требињу, чија се војска имала сјединити с пашином у Невесињу“ („Ц. Гора за Морејског Рата“) ми смо приметили да се те војске нису имале сјединити у Невесињу и да према једном документу, који Т. једино наводи на том месту, не можемо тврдити да су се оне уопште имале сјединити. Прву нашу замерку, која је потпуно основана, Академик се прави да није приметио или разумео, и на њу не одговара. Што се тиче друге, он вели да о сједињењу две херцеговачке војске није говорио по том документу него по другима (које у делу „Ц. Гора за Морејског Рата„

не наводи нигде!). Али ни у тим документима, на које он тек сад упућује нема ни речи о томе. Ми смо брижљиво проучили и депешу котор. провидура с Цетиња од 27 септ. и депешу Долфинову од 22 окт. 1692, и нисмо ама баш ништа нашли о чем говори Т. Чудновато, али истинито.[1]

У једном италијанском документу стоји: „подозрева се (corre il dubio)— да ће те две војске напасти". Т. то преводи овако: „по извештајима... обе (војске) имале су напасти". Другим речима, он је изоставио оно „подозрева се" и прича ствар као сигурну. Кад смо ми за то замерили, знате ли шта нам је одговорио? Да он није нигде ни рекао да corre il dubio значи „по извештајима". Као да му је неко то пребацио? Реч је била о томе, зашто је он тај израз изоставио и тако смисао променио. Осим тога, он се сад још и овако брани. Доиста провидур подозрева, али подозрева на основу добивених извештаја. Ено, вели он, такав један извештај (неког Гонемија) помиње и са̑м провидур. Мора се признати да је одбрана веома духовита. Само 1) не говоримо ми о том на основу чега је провидур подозревао, него зашто Т. о том подозревању није ништа рекао, 2) једно Гонемијево писмо не може се назвати „извештаји" (множина), 3) колико се из докумената види, Гонеми у свом писму није ништа говорио о том подозревању.

Поменуте две херцеговачке војске спремају се да нападну на Ц. Гору са севера (на Грахово), а Сулејман с југа (на Цетиње). Извор каже да ће оне прве две, како се сумња, управити in un punto medesimo le loro aggressioni à diverso e diametralmente opposto Confine. И Т. је у својој књизи (о којој говоримо у критици) „Ц. Гора за Морејског Рата" стр. 216 мислио да ће те две војске извршити напад на северну границу: „обе су имале (т. ј. требињска и невесињска војска) напасти једновремено са Сулејмановом (то је јужна)". Сад грубом једном погрешком узима да је ту реч о северној и јужној војсци и говори — лудости, како те две војске не могу напасти на једну исту

[1] Занимљиво је да Т. на истом месту говори и о стварима које немају никакве везе с овим питањем. Тако он нпр. даје доказа да је херцеговачки паша доиста имао намеру да удари на Грахово! Разуме се пак да и ту цитира погрешно, нпр. неке депеше од 1691, које меће у 1692! Или нпр. он каже да се депеша од 27 септ. 1692 налази у књизи Il Montenegro на стр. 90, а ту је депеша од 25. септ.

тачку, јер једна иде на Цетиње, а друга на Грахово! Дабогме да му је за ту операцију требало и мало њему тако омиљеног фалсификата и зато он измишља да извор говори о две дијаметрално супротне стране (његове речи: „на једну исту тачку двеју дијаметрално супротних страна“), док извор јасно употребљава једнину!

Извор наш каже просто и јасно: „паша из Скадра се спрема да пребаци своју војску у Подгорицу“ (allestisce il loro traghetto in Podgorizza). Т. је лудо разумео реч traghetto као „превоз преко воде“, и ако свакн који је иоле вичан италијанском (латинском, француском) зна да не значи само „превоз преко воде“ него ни само „превоз“ уопште (може се рећи „traghettare“ планине, државе, небо с једног краја на други итд.). И кад је тако разумео ту реч, Академик је учинио још већу лудост, па је целу Сулејманову војску од више хиљада превезао преко Скадарског језера. Јединствена пометеност! Он не види да се из Скадра нико не може превести преко језера у Подгорицу, пошто је она далеко, далеко од обале! Он не зна да само две стране даље сâм прича како је Сулејман ишао ка Подгорици све сухим: „паша се био кренуо из Скадра, и 20 септембра пао је с војском у Марковиће.[1] За то време... Алија... био је у Суторману... и већ следеће ноћи састао се са Сулејман-пашом, те заједно продужили пут к Љешкопољу...“ (217)!

Ту је Академик натрпао још пуно глупости, али, као што се из реченога види, није потребно осврнути се на све. Нека су овде поменуте ове две. За доказ да traghetto значи у документима често „превоз преко Скад. језера“ наводи Т. овај текст: S'erano traghettate 500 persone... per la Fiumara и онда сам додаје да је Fiumara, преко које су ти људи прешли, — Црнојевића река (не Скад. језеро)! Или, у њега читамо ове речи: „У млетачком дијалекту она (реч traghetto) има једно значење: „превоз с једне обале канала на другу“. Због тога (!) се, по аналогији (!!), употребљава за обележавање (?) превоза и с једне обале реке, језера итд. на другу“.

Т. измишља да је Сулејман путовима које је дао оправити мислио „провући“ само топове. Туда је ишла и војска његова

Ми смо у критици рекли да concia значи „оправка“ (пу-

[1] Нека виде читаоци где је то место.

това). Т. нас грди због тога, али — чудновато — на истом месту преводи ту реч такођер „оправка!“

И још једна невероватна одбрана Академикова. Он је тврдио да је у Подгорици септембра 1692 год. била једна турска војска. Кад смо му ми рекли да је он ту војску просто измислио, он нам је дао ове фамозне доказе да је у Подгорици у у то доба доиста била једна турска војска. Прво, вели он, у пролеће те године Подгорица је средиште за турске операције. Чујте, у пролеће, а ми говоримо о крају септембра! Друго, продужава он, у мају има ту једна турска војска! Затим се позива на један документ од 21 сепг., у ком се Подгорица и не помиње, и на други истог датума, у ком се говори само о два топа са Жабљака (бар да су из Подгорице!)! Још он додаје да је ту подгоричку војску предводио Омер-бег, а у књизи „Ц. Гора за Морејског рата“ (стр. 218) сам о њему каже ово: „Омер-бег, који је собом вукао два топа са Жабљака“ (не из Подгорице)! Ретка конфузност или нешто још горе!

Поменимо и то да нема никакве Дуодове депеше од 8 јула 1691, а најмање у сад поменутој књизи на стр. 334, како он каже.

Овај је чланак био сложен, кад се у нашој полемици с Т. десио један знатан догађај. На име „одговора“ на наш први чланак осуо је Т. на нас масу увреда и неистина. Ми смо мислили да ћемо тај атак најбоље одбити, ако Т-а тужимо државном суду за клевету (у коју читаоца не желимо да посвећујемо, пошто она нема ништа заједничко с науком). И пре неки дан суд је донео по тој нашој тужби пресуду која је утврдила да Т. није био у стању доказати ништа од свега онога зашто смо га оптужили. Нас се у овом чланку та пресуда тиче у толико у колико, смо и с једне тако меродавне стране као што је државни суд добили потврде да Т. не преза ни од неистине, да он нити уме да види ни да разуме ни да мисли и закључује, једном речи да је неозбиљан човек. После тога држимо да би полемисати и даље с Т. била ствар излишна. И из тог разлога прекидамо занавек научни разговор с њим. За случај да нас буде вређао или клеветао, ми ћемо опет на суд, али о научним питањима нећемо више никада имати с њим речи, па макар шта он износио и тврдио.

Н. Вулић.

БЕЛЕШКЕ

Друштва.

Српска Краљ. Академија Наука. — Академија друштвених наука имала је свој скуп 14 фебруара и на томе скупу свршени су ови послови: 1. Академик Љубомир Јовановић приказао је своју расправу „Одакле је Павле Ђулинац узео прва два одељка свога кратког увода“. Одлучено је да се овај рад штампа у „Гласу“ II разреда. — 2. Академик Јован Н. Томић приказао је своју расправу „Црногорски митрополит Василије Петровић у Црној Гори по повратку из Русије (1754—1756)“. Примљено за „Глас“ II разреда. — 3. Одлучено је да се као засебно Академијино издање штампа расправа д-ра Станоја Станојевића „Распра барске и дубровачке архиепископије око власти у српским земљама од 1067 до 1253 год.“. — 4. Расправа д-ра Божидара Прокића „Први охридски архиепископ Јован“, упућена је на оцену академику Стојану Новаковићу. — 5. Према реферату дописника д-ра Јована Радонића одлучено је да се расправа д-ра Николе Вулића „Неколико питања из римске старине“ штампа у „Гласу“ II разреда. — 6. Спис „Автобиографија Димитрија Матића“ упућена је на оцену Слободану Јовановићу.

Академија философских наука имала је свој скуп 19 фебруара. На овоме скупу свршени су ови послови: 1. Спис Влад. Р. Ђорђевића „Оглед српске музичке библиографије“ упућен је на оцену дописнику д-ру Тихомиру Остојићу. — 2. Спис „Езоповска басна, грчка и римска, у хрватској и српској књижевности старијој умјетној и народној“, од д-ра Ивана Касумовића, упућен је на оцену дописницима Павлу Поповићу и д-ру Јовану Скерлићу.

22 фебруара држан је свечани годишњи скуп. На овоме скупу прочитан је извештај о раду у Академији 1910 године, као и извештај о благајни Академијиној и о стању фондова којима она управља. — Из овога извештаја види се да је рад Академије у прошлој години био врло обилан, обилнији него и једне године до сада. На скуповима Академијиним приказан је и примљен велики број научних расправа од чланова Академије и научника ван Академије. Велики број тих радова већ је и публикован у Академијиним издањима. Према средствима којима располаже, Академија је прошле године учинила врло много на унапређењу српске науке, и тај њен рад заслужује особиту пажњу.

На овоме скупу прочитао је академик Сава Урошевић своју приступну академску расправу „Кристаласти

шкриљци у Србији и њихов постанак". У овој својој расправи Урошевић је у кратким потезима изнео ресултате свога вишегодишњег рада на испитивању кристаластих шљунака у Србији. Излаже методе свога испитивања и износи кратак географски преглед распростирања кристаластих шљунака. Ова расправа пуна је нових и за науку занимљивих ресултата, те је она знатан добитак за науку.

Друштво за српски језик и књижевност. — На састанку „Друштва за српски језик и књижевност" држаном 10 децембра говорио је д-р Јов. Скерлић о „Подели српске књижевности на периоде", а на састанку држаном 10 фебруара читао је Милош Ивковић, професор, своје предавање „Из наставе српског језика у средњим школама", а Милош Московљевић, суплент, свој реферат на „Povijest hrvatske protestantske književnosti za reformacije", од д-ра Ф. Бучара.

Наука.

„Глас" Српске Краљевске Академије Наука. — Изашла је из штампе 83 књига „Гласа" Српске Краљ. Академије Наука (34 књ. I разреда). У овој су књизи „Гласа" ови радови: 1. „О електросинтезама" (V), од С. М. Лозанића. — 2. „Нитрати и карбонати хрома и алуминијума", од д-ра Мил. З. Јовичића. — 3. „Радиоактивне воде у Србији", од д-ра Марка Т. Лека. — 4. „Апоспорија и апогамија у биљке Trichomanes Kaulfusii", од д-ра Петра Ђорђевића. — 5. „Bacillus thermophilus Jivoini, nov. spes„. и „Bacillus thermophilus Losanitschi, nov. spec.", од д-ра Петра Ђорђевића. — 6. „О општим интегралима проблема n тела", од д-ра Милутина Миланковића. — 7. „Употреба простора са четири димензије за рјешење једнога општенога метричког проблема у обичном простору", од д-ра Јурја Мајцена. — 8. „Интерпретација теорије релативности у геометрији Лобачевскога", од д-ра Владимира Варићака.

Ова књига „Гласа" има 255 стр. у 8^0, са четири таблице слика, и цена јој је 2 дин.

„Годишњица" Николе Чупића. — Изишла је из штампе XXX књига „Годишњице" Николе Чупића, коју издаје његова задужбина. У овој су књизи „Годишњице" ови радови: 1. „Васкрс државе српске и њени исторјци", од Ст. Новаковића. — 2. „Доситеј Обрадовић као просветитељ Народа Српског", од Ј. Миодраговића. — 3. „Биографије главнијих саучесника у погибији Смаил-аге Ченгића", од Милутина Т. Томића. — 4. „Неколики прилози историји српске књижевности", од Андре Гавриловића. — 5. „Трагови леденог доба у Црној Гори", од Рад. Васовића. — 6. „Забрана „Шумадинке" 1850 год.", од М. К. Борисављевића. — 7. „Цегарь — Цьигарь — Τζάγγα — Мествe", (прилог) к историји заната и речи у српском народу од Ст. Новаковића. — 8. „Манастир св. Марка", од Петра Костића. — 9. Народно просвећивање у Србији у прошлом веку", од Ј. Миодраговића. — 10. „Путовање Евлије Челебије по српским и хрватским земљама" (наставак), од д-ра Јов. Радонића.

У овој књизи „Годишњице" има и једна корисна новина: штампан је и садржај свију књига „Годишњице" које су досада изишле, а тако исто и списак свију досадашњих издања задужбине Николе Чупића. Кад се овај садржај ранијих „Годишњица" прегледа, видеће се да се у њима налази знатан број расправа и чланака, који су од веома велике вредности за српску књижевност и науку. „Годиш-

њица“ је зборник без кога не би требало да буде ни један образован човек, који се интересује српском прошлошћу. Сем тога по овоме се садржају може уочити још једна ствар: „Годишњица“ све више опада с погледом на вредност радова који се у њој штампају. Тако у првих 10 књига налазе се радови најбољих наших научника, а после се у „Годишњици“ штампају већином радови писаца другог и још нижег реда, сем Ст. Новаковића који је давао прилоге скоро за сваку књигу од почетка до данас (од тридесет књига у 18 се налази по један, па и по два и више прилога од Новаковића).

И у овој, XXX-тој, књизи „Годишњице“ штампани су прилози већином средње вредности, а има их два без икакве вредности (3. и 9.). О чланцима који су у овој „Годишњици“, као и о уређивању њеном говориће се опширније у наредној свесци „Дела“.

Ова књига „Годишњице“ има 291 стр. у 8⁰ и цена јој је 2 динара.

Гроф Ђорђе Бранковић. — У издању Срп. Краљ. Академије Наука штампано је дело д-ра Јована Радонића, проф. Универзитета, „Гроф Ђорђе Бранковић и његово време.“ (Девета књига награђена из задужбине д-ра Љубомира Радивојевића. У Београду, 1911. Штампано у државној штампарији Краљевине Србије. У 8⁰, страна XI + 776, са осам таблица слика и факсимила. Цена 6 динара).

Д-р Радонић у овом свом опсежном делу приказује нам једно од најинтереснијих доба у историји српскога народа: суделовање српско у аустриско-турском рату од 1683 године, са додатком о српском народу до смрти грофа Ђорђа Бранковића (1711 год.). Главна личност у овим догађајима је гроф Ђорђе Бранковић, лажни потомак српских деспота из породице Вука Бранковића. Његова биографија је веома значајна и занимљива. О њему је стога сразмерно много писано и расправљано, јер је његов живот доиста у многоме друштвено-политички роман. Д-р Радонић је прикупио знатну количину поуздане грађе о Бранковићу, те ова његова студија с те стране има особиту вредност, јер нам она даје скоро потпуно верну слику ондашњих догађаја и тачно обележје Бранковићеве личности.

Последњи одељак у овом свом делу посветио је д-р Радонић „Хроници деспота Ђорђа Бранковића“. Ова је „Хроника“ веома опсежно историско дело које је писао сам Бранковић. У њој је описана историја српскога народа од досељења српског на Балканско полуострво до времена Бранковићева. То је дело значајно само по себи, као споменик за историју српске књижевности, а и као дело којим су се многи наши доцнији историци (као Ђулинац, Рајић и др.) служили као извором за своја дела о српској прошлости. Д-р Радонић нам даје обавештења о рукопису ове хронике, која се још нештампана чува у библиотеци карловачке патријаршије, и о изворима којима се Бранковић служио пишући ову хронику.

На крају су две слике Бранковићеве, два писма писана његовом руком, три факсимила из његове хронике и слика куће у којој је, у Хебу, становао Бранковић. —

Несумњиво је да је д-р Радонић овим својим делом обогатио нашу историску књижевност једним драгоценим прилогом. Ово дело заслужује особиту пажњу и ми ћемо се њиме у којој од наредних свезака „Дела“ нарочито позабавити и своје читаоце упознати са резултатима који су у њему.

Д-р Божидар Прокић: **Јован Скилица као извор за историју маћедонске словенске државе.** — Из 84 „Гласа" Срп. Краљ. Академије оштампана је у засебну књигу расправа д-ра Бож. Прокића „Јован Скилица као извор за историју маћедонске словенске државе." — Има неколико година како је д-р Прокић узео за предмет својих студија историју државе цара Самуила (976—1018), чије је средиште у западној Маћедонији и одакле се она распрострла на већи део Балканскога полуострва. Историја ове државе веома је значајна и за етнографске и политичке прилике на Балканском полуострву крајем X и почетком XI века. Међутим података је за историју те државе мало, и оно што их има нису довољно критички испитани, те је отуда и познавање те државе било врло сумарно. Д-р Прокић је у своме проучавању историје Самуилове државе дошао до неколико резултата, који бацају прилично светлости на историју те државе. Он је досада објавио четири расправе о томе. У првој, „Почетак владавине Самуилове", он је утврдио да је Самуило са остала три своја брата — Давидом, Мојсејем и Ароном — дигао устанак 976 године, те је тиме утврдио тај датум као почетак Самуилове државе. У другој, „Постанак једне словенске царевине у Маћедонији" („Глас" 76) он је изложио уопште историју постанка те државе и исправио неке нетачности у историјама и расправама писаца наших дана (Дринова, Рачкога, Јиречка, Шлумбергера итд.). У трећој, „Die Zusätze in der Handschrif des Johannes Skylitzes — Codex Vindobonensis hist. graec. LXXIV. Ein Beitrag zur geschichte des sogennanten westbulgarischen Reiches" (München, 1906), говори се о најзнатнијем извору за историју Самуилове царевине, о историји од Јована Скилице. Д-р Прокић је у Бечу нашао један рукопис Скиличиног списа и у том рукопису многе додатке и исправке које је писао деволски владика Михаило 1118 године. У тим додацима и поправкама, које је Михаило узимао из других ондашњих историја Византије у време цара Василија Маћедонца (976—1025), има нових и значајних података за историју Самуилове државе. У овој својој расправи д-р Прокић је исписао све те додатке и проучио их.

У четвртој расправи, која је пред нама, д-р Прокић се поново враћа на дело Јована Скилице: проучава његов склоп, време кад је писано, изворе којима се Скилица служио за историју Самуилова савременика и противника Василија Маћедонца. После ове његове расправе вредност Скиличиног списа као извора за историју Самуилове државе потпуно је одређена, те овоме, ко хоће да пише ту историју, није више потребно да се нарочито мучи и да проверава поједине податке код Скилице. Сем тога д-р Прокић наводи и објашњава најзнатније од оних додатака владике Михаила у бечком рукопису (бр. 74), и на тај начин укратко даје преглед свију података о Самуиловој држави.

Овим својим расправама д-р Прокић је знатно унапредио познавање историје знамените Самуилове државе. Њима је, у исти мах, показао да уме залачки да обрађује историска питања, јер се његове расправе одликују правилним и логичким суђењем и довољном смотреношћу у извођењу закључака. Због тога су његови резултати скоро сви поуздани.

Мил.

Година смрти Немањине. — Из 86 књ. „Гласа" Срп. Краљ. Академија Наука оштампана је расправа д-ра Д. Н.

Анастасијевићева „Година смрти Немањине“. До сада се обично узимало, по мишљењу Ив. Павловића, да је велики жупан Стеван Немања, као калуђер Симеон, умро 13 фебруара 1199 године. Та се година налази и у школским уџбеницима и у свима књигама и расправама које су написане после Павловићеве расправе „Хронолошке белешке“ св. Саве о Немањи („Гласник“ срп. уч. друштва, књ. 47 г. 1878). Д-р Анастасијевић поново расправља о том питању у овој својој малој расправи и новим подацима утврђује да Немања није умро 1199 већ 1200 год., као што је раније доказивао и Св. Вуловић (в. „Просветни Гласник“ за 1895 год., св. за март), и као што пише и сам св. Сава у биографији Немањиној.

Св. Сава у биографији Немањиној записао је да је Немања умро 13 фебруара 1200 год. (6708 год. од створења света). Кад се пак из тог Савиног списа зна да је Немања умро на Савиним рукама, онда је доиста чудновато да се његов податак не прими, већ да се време смрти Немањине ставља у питање. Томе је повод дало једно писмо Стевана Првовенчаног папи Иноћентију III од 1199 год., у коме он за свога оца Ст. Немању каже „. . . sicut bene memorie pater meus . . .“. По речима „bene memorie“ мислио је Љуб. Ковачевић да је Немања, у време кад је Ст. Првовенчани писао ово писмо, био већ умро, јер се иниче за њ не би рекло „bene memorie“ (блажене памети, успомене). Међутим д-р Анастасијевић сада доказује да су се речи „bene memorie“ употребљавале и за живе а заслужне људе, а за доказ наводи тумачење Диканжево речи „memoria“. Према томе није Немања морао бити мртав 1199 године, кад је писано споменуто писмо папи. Овај доказ Анастасијевићев није без замерке, јер се он не може одржати ако се претпостави да је то писмо преведено са српског на латински, јер је та претпоставка врло вероватна, готово несумњива. Ко је тада у Србији могао писати латински? Ако је у српском оригиналу било „блажене памети“, онда се мора узети да је Немања, у време кад је писмо писано, био мртав, јер тешко да ће се у српским споменицима наћи пример да се и за живог човека казало „блажене памети“. Свакојако се овим разлогом руководио Љуб. Ковачевић кад је писао да је Немања умро 1198 год.

Тако исто нису убедљиви ни други Анастасијевићеви докази. Он каже да се „у архиву хилендарском чувају две хрисовуље цара Алексија III Ангела Комнена (1195—1203). Једна од од њих, издата 1198 (јуна до) децембра (6706 јуна инд. 1. до 6707 дец. инд. 2), и то на име Немање и Саве. . . Другом хрисовуљом пак, која је од 1199 г. (јуна до) јула (6707 јуна до јула инд. 2.) и гласи само на Саву. . .“ По овоме Анастасијевић као несумњиво изводи да је Немања био у животу 1198 год. у време издавања прве хрисовуље „јер не само што је та хрисовуља издата и њему и Сави, него се у њој иначе говори о Немањи као живу“. Ова је напомена Анастасијевићева била непотребна, јер је и иначе несумњиво да је Немања био у животу 1198 год., и ако је Ковачевић доказивао да је те године умро. Али је значајно питање, које и Анастасијевић умесно поставља: „Је ли Немања још био жив у време друге хрисовуље Алексијеве, т. ј. 1199 јула?“ Анастасијевић тврди да јесте и позива се на причање Доментијаново у житију св. Симеуна (Немање), где се прича како је св. Сава путовао с Немањиним писмом у Цариград цару Алексију и од Алексија добио запустели манастир Хиландар и, као

царев прилог, пропали манастир Зиг. Овде Доментијан прича о једном путовању Савином у Цариград, када је добио обадве напред споменуте хрисовуље, а то запажа и Анастасијевић: „Из горе наведеног места Доментијанова излази и то, да је св. Сава добио обе хрисовуље Алексијеве једним путовањем у Цариград, да се, дакле, бавио у Цариграду и у опште ван Св. Горе најмање за цело време између датума обеју хрисовуља... од јуна 1198... па до јула 1199, а свакако и нешто дуже“. Пошто се иначе зна да је Немања умро на рукама св. Саве, онда је несумњиво да није умро за време овог Савиног путовања, т. ј. до јула 1199 године.

На први поглед чини се да су ови подаци без приговора, и да је њима утврђено да је Немања умро 13 фебруара 1200 год. Али ни ови разлози нису без приговора. Прво што спори вредност ових закључака Анастасијевићевих јесте факат да је друга хрисовуља издана само Сави, а не и Немањи и Сави, као прва. Намеће се само собом питање: зашто Алексије није и другу хрисовуљу издао обојици као и прву, ако је у време издавања друге хрисовуље био Немања у животу, тим пре што је, по Доментијану, Алексије обе хрисовуље издао на молбу Немањину, коју је Сава однео у Цариград? Друго је питање, на што Анастасијевић као да није обратио довољно пажње, јесте: зашто је Сава провео у Цариграду више од године дана? За што се Сава толико бавио изван св. Горе, кад је у Цариграду лепо примљен (по Доментијану: „сь любовию великою приѥть бысть царемь“), и могао свој посао много брже свршити? Сем тога како би изгледао св. Сава, кад би истина било, да је, чим је добио једно, одмах мољакао за друго, како то прича Доментијан? — Све су ово околности преко којих не треба, по моме мишљењу, прелазити тако олако и брзо како то чини Анастасијевић. Све би се то лепо објаснило кад би се претпоставило да је св. Сава двапут ишао у Цариград: једном 1198 год., пре смрти Немањине, а други пут 1199., после смрти Немањине. Доментијаново причање се не може узети као некакав јак противдоказ овој претпоставци, јер цело његово дело доказује да он није особито тачан у причању догађаја и навођењу датума. Он је свакако имао у рукама обе хрисовуље, али је питање је ли он поуздано знао како су добивене.

Најзад и последњи Анастасијевићев доказ није тако јак, како он вели. Тај се последњи доказ састоји у том што се у другој хрисовуљи Сава назива сином „најблагороднијег“ српског жупана Немање *(„...τῷ υἱῷ τοῦ εὐγενέστατου μεγάλου ζουπάνου τῆς Σερβίας τοῦ Νεεμαν...“)*. „Невероватно је, — вели Анастасијевић — да би се мртвом Немањи титулисало, т. ј. да би му се писала титула великожупанског звања *εὐγενέστατος* „најблагороднији“, која му се живом стално даје у хрисовуљи Алексијевој од 1198 г.“ — Кад би се претпоставило да је ову хрисовуљу писао сам Алексије својом руком, онда би збиља било чудновато ово титулисање мртвоме Немањи; али кад је поуздано да је то израђено у царској канцеларији руком каквог чиновника, онда то не мора бити нимало чудновато. Могао је овај чиновник ову титулу у другој повељи просто преписати из прве, сасвим случајно не узевши ни на ум да је Немања умро.

Мислим да је, из овога што је овде наведено о доказима Анастасијевићевим, доста јасно да његови разлози нису тако убедљиви и поуздани. Па

ипак може остати његов закључак да се „никакав поле неодољив разлог не може изнети против Савина датума смрти Немањине, т. ј. 1200 г. 13 фебруара“, просто стога што је то тако записао св. Сава, који је дан и годину смрти свога оца несумњиво добро запамтио; несумњиво боље него и један други датум из свога живота. Тврђење Ив. Павловића да су датуми у житију Немањину од св. Саве доцнији умеци, није потпуно доказано, и оно ми се вазда чинило сумњиво. Али ово питање ипак остаје отворено, све док се не утврди поузданост датума у писму Стев. Првовенчаног папи Инођентију III. Свакојако ће датум овога писма бити нетачан: он је писан или 1200 год., после смрти Немањине или уопште у време од 1200 до 1202 године, јер је ове последње године Вукан, у савезу са угарским краљем Емерихом, збацио Стевана с престола.

М. З

Историја српске и хрватске књижевности. — Изишао је из штампе други део „Историје српске и хрватске књижевности народнога језика, с поговором о будућности књижевне заједнице“, од проф. Андре Гавриловића (I и II свеска. Београд 1910. Штампарија „Србија“ У 8⁰, стр. 511. Цена 4 динара). Први део изашао је у почетку 1910 године. — Овим је проф. Гавриловић довршио историју целе српске и хрватске књижевности до наших дана. Последњи период (од прилике од 1890 год. до данас) обрађен је у кратким потезима; о најновијим писцима говори се врло мало. — После Новаковићеве „Историје српске књижевности“ (ако не рачунамо компилацију Ж. Симића) ово је прва нова целокупна историја српске књижевности штампана у Београду. — Колико је тешко написати једну целокупну историју наше књижевности, толико је скоро исто тешко дати тачну и објективну оцену такве историје. Пошто смо књигу добили тек пре десетину дана, не можемо о њој ни говорити. Али ипак можемо за сад рећи неколике напомене. Ова књига је пуна факата, али нам се чини да распоред градива и обрада неће задовољити захтеве критичара. Прва незгода на коју ће читалац наићи, јесте нека развученост или, још боље, растресеност у излагању. Писац је историју књижевности поделио по књижевним врстама (школска књижевност, црквено - богословска књижевност, историјска књижевност, забавна књижевност итд.). Отуда долази та развученост, јер има писаца који су радили на више књижевних врста (песме, приповетке или роман и драма), те о таким писцима се говори на више места. Овај начин излагања налази се и у „Прегледу српске књижевности“ од Павла Поповића, али нам се чини да се тај начин неће моћи успешно применити на историју српске и хрватске књижевности, па га не би требало ни примењивати. Несумњиво је да би се тим начином прегледније и боље могла написати историја развитка појединих књижевних врста, али тиме много губи од јасности и прегледности историја развитка целокупног књижевног рада. А нама је ово за сада једино потребно, јер је историја књижевности један део културне историје. Сем тога има појава у нашој књижевности које су имале особито знатан утицај на све књижевне врста, као, на пр. појава Вука Ст. Караџића и његове борбе за народни језик. Вукове идеје утицале су на све књижеве послове, те код сваке књижевне врсте треба објашњавати и оцењивати тај његов утицај. Ако се неће историја књижевности излагати по личностима,

вида је много боље узети са основ књижевне „правце“, утицаје или „школе“, на пр.: византијски утицај, дубровачки утицај, псеудокласични правац, романтизам, национални правац итд. У нашој историји књижевности се ти „правци“ (или утицаји, школе — или како му драго да се називају) у главном смењују и карактеришу поједине временске одсеке на свима врстама књижевних производа.

Не знамо зашто је проф. Гавриловић пропустио да напише историју дубровачке књижевности. Он у овој својој књизи о њој ништа не говори, ако не рачунамо оно неколико реда на 248—249 страни, где се говори о угледању на ту књижевност неколиких хрватских књижевника (Ивана Мажуранића и још неких). Истина, та је књижевност локалнога значаја и остала је, бар без знатнијег, утицаја на осталу српску и хрватску књижевност, али је она била значајна и о њој треба говорити. Сем ако је Гавриловић хтео да избегне да се не умеша у спор између Срба и Хрвата о томе чија је та књижевност. Ако би то било, онда то није никакав разлог. Тај је спор и иначе потпуно бесмислена ствар, те кад се пише историја српске и хрватске књижевности као целина, треба говорити и о дубровачкој, а беспосленим и тесногрудим шовинистима оставити да се препиру чија је дубровачка књижевност.

У овој књизи Гавриловићевој има још једна новина. Говорећи о појединим истакнутијим књижевницима, који су имали утицаја на друге (на пр. Његош, Бранко а др.), он одмах набраја и оне који су овима подражавали. Ова новина, уколико је згодна за оне који се баве проучавањем историје књижевности, у толико је незгодна за остале читаоце, јер им се још више замрсива поглед на целокупну књижевности.

У главном књига проф. Гавриловића представља знатан добитак за српску науку, који се још више мора ценити кад се има на уму да је он морао крчити нове путове, јер није имао претходника, пошто је Новаковићева књига скоро сасвим изгубила вредност коју је негда имала. Последнику Гавриловићеву ће бити већ лакше радити: уочивши недостатке његове књиге, лакше ће их моћи сам избећи и урадити боље.

О хроници деспота Ђорђа Бранковића. — Д. Руварац оштампао је из „Бранкова кола“ у засебну књигу свој чланак „Покушаји о штампању кронике деспота Ђорђа Бранковића.“ Руварац у овоме своме чланку износи неколико нових података о покушајима да се ова знаменита хроника штампа. Питање о штампању ове хронике покренуто је, по Руварцу у „Српском Ученом Друштву“ 1847 године, које је те године молило патријарха Јосифа Рајачића „поради преписа историје, писане Ђорђем Бранковићем и у карловачкој библиотеци налазеће се.“ И даље о овоме се послу нешто покушавало све до 1860 године, када се, чини се, та мисао напустила, све до наших дана. Руварац саопштава у целини једно писмо кнеза Михаила, писано 6 мирила 1854 г. као одговор на писмо патријарха Рајачића, који је кнеза Михаила молио за новчану помоћ да се штампа ова хроника. Кнез Михаило је био готов дати новац, али је постављао погодбу да се рукопис пошље у Беч, да се тамо штампа, свакојако под руковођењем Ђуре Даничића и Ф. Миклошића. Патријарх то није учинио, већ је желео да се та хроника штампа у Карловцима, у штампарији коју је тада

мислио основати. Патријарх Рајачић поново моли кнеза Михаила за помоћ својим писмом од 10 марта 1860 године, да се хроника штампа у карловачкој штампарији. Не зна се је ли и шта је кнез Михаило одговорио на ово писмо, али хроника ни тада није штампана. Међутим требало би једном штампати то дело. Наша Академија Наука и Матица Српска у Новом Саду требало би заједнички и то што пре да га штампају.

Забрана „Шумадинке". — Један од прилога, који нешто вреде а који су штампани у XXX-ој књизи „Годишњице" јесте чланак „Забрана „Шумадинке" (1850 године)" — књижевно историјска слика од М. К. Борисављевића. — Познато је да је почетком 1850 године Љубомир П. Ненадовић, тада професор београдске гимназије, покренуо лист „Шумадинку". Овај је лист покренут да би „и за забаву душевну, и науку и увесељење служио", и он је радосно прихваћен од стране ондашње читалачке публике. Међутим се „Шумадинка" убрзо замерила ондашњој влади, јер су у њему почели излазити чланци и белешке у којима је било идеја супротних гледишту ондашњих представника власти у Србији. Нарочито су ихболе шале које је духовити Љ. Ненадовић писао. Стога власт најзад реши да се „Шумадинка" забрани. Тада Љуб. Ненадовић смисли једну шалу: плати таксу да се престанак „Шумадинке" објави звоњењем звона на Саборној цркви.

Овај догађај лепо описује М. К. Борисављевић у овоме своме чланку а по грађи из Државне Архиве. Стога је овај чланак занимљив прилог историји и српске књижевности а и политичкој историји.

Анексија Маћедоније. — Љуб. А. Васиљевић штампао је књижицу „Анексија Маћедоније" (Београд, 1910 г. Штампарија „Доситије Обрадовић". — У 8⁰, стр. 45. Цена 1 динар). — У овој књижици Љуб. А. Васиљевић подвргава оштрој критици спољашњу политику данашње владе. Он износи неколико погрешака које је, по Васиљевићу мишљењу, учинио данашњи министар спољних послова. Најглавнија је грешка што се није успело да Србија склопи „политичке савезе ни са једним од суседних и балканских народа и чак смо се и с нашом Црном Гором разишли после анексије". Та је грешка, по Васиљевићу, данас „већ непоправљива", и Србији ништа не остаје до „да гледа да изазове рат, јер је то последње и једино средство које је остало Србији да поправи досадање погрешке и да оствари свој циљ". (!)

Не мислимо оцењивати тврђења Љ. А. Васиљевића, али нам се чини по писању у овој књижици да је њему вођење спољашње политике врло лак, управо најлакши посао. По њему, једноме политичару треба само да увиде шта му је потребно да постигне и да х о ћ е то да постигне и — свршена ствар. И ми се, на жалост, са њиме у томе не слажемо, јер нам се чини да он у томе греши. У осталом, дипломате то много боље знају!

Један прилог флори гљива у Србији. — Из „Annales Mycalogici" (vol. VIII, № 3, 1910) оштампана је у засебну књигу студија Николе Ранојевића, професора, „Други прилог флори гљива у Србији" („Zweiter Beitrag zur Pilzflora Serbiens", von N. Ranojević. — Berlin. R. Friedlaender & Sohn, 1910). — У овој збирци описује Ранојевић велики број врста и фела гљива које је нашао у Србији, (на број 647 фела). Нарочито се овде истичу две врсте нових родова: Pseudolachnea и Ranojevićia, а има опи-

саних и 28 нових врста и један нов варијетет. Овај Ранојевићев рад је одличан прилог за испитивање гљива у Србији.

Књижевност.

Вардар. — Изашао је из штампе календар „Вардар“ за 1911 годину. Поред календарског дела у овогодишњем „Вардару“ има неколико врло добрих литерарних и других чланака. У њему су ови састави: 1. „Српске земље“, кратак географски преглед; — 2. „На Вардару“, патриотска песма Војислава J. Илића; — 3. „Химна Балкану“, песма Ст. Бешевића; — 4. „Коло Српских Сестара“, преглед рада; — 5. „На молитви“ песме А. Шантића; — 6. „И она јунак“, прича М. М. Ускоковића; — 7. „Јефимија“, песма М. М. Ракића; — 8 „Стогодишњица Доситија Обрадовића“, од J. Скерлића; — 9. „Лазарица“, песма Косте Петровића; — 10. „Поводом стогодишњице Кавуровог рођења“, од Ж. М. П.; — 11. „Поклички“, од Момчила Милошевића; — 12. „Босна и Херцеговина после анексије“, од △; — 13. „Једног блиског дана“, песма од М. А. Стојковића; — 14. „Србима у Угарској“, песнички савет од М. Ђурчина; — 15. „Срби под Аустроугарском“, од Рад. М. Грујића; — 16. „Васкрс“, прича од М. П.; — 17. „Пут Краља Петра“, од М. П.; — 18. „Застава“, од Косте Петровића; — 19. „Рибарска Бања“, од д-ра В. А. Димитријевића; — 20. „Српско соколство“, од д-ра Лазе Поповића; — 21. „Балкански Савез“, од Дипломате; — 22. Опис слика, којих је велики број у овој књизи. — Цена је овој књизи „Вардара“ свега 0·50 динара.

Свет. Ћоровић: **У часовима одмора.** —— Наш познати приповедач Светозар Ћоровић штампао је четврту књигу збирке својих приповедака „У часовима одмора“ (цртице, слике, записци, приповијетке. — Књига четврта. — У Мостару, 1910. Штампарија „Народ“. У 8°, стр. 225. Цена 2 круне?) — У овој су збирци двадесет и једна приповетка Ћоровићева и то ове: „Пендек“, „Проспидба“, „Тата“, „На Васкрс“, „Два мајстора“, „На станици“, „Поронничијино путовање“, „Марков инат“, „Смирај“, „Ибрахимови рођаци“, „Освета“, „На прозору“, „Кумови“, „Пред црквеним прагом“, „Под липом“, „Догађај“, „У очи свадбе“. — Неколике од ових приповедака штампане су раније по књижевним листовима, а један део је нових.

Матица Српска: **Књиге за народ.** — Изишла је 139. свеска „Књига за народ“, које у Новом Саду издаје Матица Српска. У овој књизи две приповетке словенаског приповедача Јосипа Јурчића и превео их је Симеон Кончар, учитељ у Карлобагу. Приповетке су „Лажан новац“ — приповјетка из домаћег живота, и „Како је Петар Котарјев испаштао што је крао кромпир“. Ово су поучне приповетке и у томе им је уједно и једина вредност. С литерарног пак гледишта ове су приповетке без икаке вредности, нешто боље него причања сарадника „Летописа“ Милана Андрића.

Драгутин Илић: **Зајечарска Буна.** — Изишла је из штампе друга свеска књиге Драгутина J. Илића „Зајечарска Буна“ (Београд, 1910. Цена 1 динар) — У овој су књизи ови одељци: XIII. Спасавање. — XIV. „Удри, брате...!“. XV. Поп Маринко. Недостојни. Шанкова песма. Вешање. Брезова метла. Опасни зликовци. Љуба Дидић. Са запаљеном воштаницом. Серафим Неготинац. „Хоћу његову главу; његову главу ми

дај!“ Главни одбор пред судом. За коцкарским столом. Страшна ноћ. Преко Темишвара у Београд. Зајечарско подушје. Под Краљевицом. —

Различности.

Број Срба и Хрвата. — Познато је да се број српскога и хрватскога народа не зна ни приближно тачно. Томе има неколико узрока од којих су ова два знатнија: 1. Срби и Хрвати живе у четири државе: 2. Подељени су на три вере. Сем тога, у Турској је статистика народа сасвим несавршена у колико је има; у аустроугарским земљама званична је статистика непоуздана с погледом на број Срба и Хрвата. У турским земљама не води се озбиљан рачун о народности, већ о верама; у Аустро-Угајској опет, пошто Срби не уживају особиту наклоност, народност се намерно меша са вером, те се само православни убрајају у Србе, а католици се сви одреда рачунају у Хрвате; а мухамеданци се у Босни редовно називају „Турцима“ или неодређеним именом „муслимани“. Отуда онај, који би хтео да израчуна бар приближно тачан број Срба и Хрвата, има да се бори са огромним тешкоћама. Отуда опет да се код разних писаца бројеви никако не слажу, а врло често се и сувише разликују. Највише тешкоћа задаје изналажење броја Срба у Турској. Тамо се, поред деобе на мухамеданце, православне и католике, Словени (православни) деле још и на патријаршисте и егзархисте. Неки све Словене патријаршисте називају Србима, а егзархисте Бугарима, али то свакојако није тачно: нису сви Словени патријаршисте само Срби, нити су баш сви егзархисти Бугари. Стога се, кад се хоће да израчуна број Срба и Хрвата, морају узети у обзир многе околности, и пребројавање вршити веома пажљиво.

У последње време о броју Срба и Хрвата писали су руски професор Т. Флорински и чешки Л. Нидерле. По Флоринском је 1906 године било свега 9.135.000 Срба и Хрвата, по рачуну Нидерла за 1900 годину свега 8.532.442 Г. д-р Јован Ердељановић, доцент университета, сматра да ни Флорински и Нидерле нису у свему тачно рачунали, те је предузео да исправи њихове грешке и да, уједно, израчуна број Срба и Хрвата у 1905 г. Он је о томе написао чланак „Број Срба и Хрвата“, у „Срп. Књ. Гласнику“ од 1 и 16 јануара ове године. У том је чланку д-р Ердељановић показао са колико се тешкоћа тај посао ради, и у исто је време он израчунао број Срба и Хрвата. Ми ћемо на овоме месту исписати само резултате до којих је дошао д-р Ердељановић.

По д-р Ердељановићу било је у 1905 год.: у Србији православних Срба 2.480.000; у Турској: православних Срба 806.700, католичких Срба 12.000; мухамеданских Срба 296.000: у Црној Гори: православних Срба 251.000, мухамеданских Срба 12.000; у Босни и Херцеговини: православних Срба 793.000; мухамеданских Срба 610.000, католичких Срба и Хрвата 380.000; у Далмацији: православних Срба 113.200, католичких Срба и Хрвата 487.800; у Истри и по осталој Аустрији Хрвата и Срба (православних, католика и унијата) 153.600; у Хрватској и Славонији: Хрвата и католичких Срба 1.543.150; у Хрватској и Славонији: православних Срба 703.700, Срба унијата 7.800; у Угарској: православних Срба 445.600; католичких Срба 145.000; Хрвата 195.000; у Италији: католичких Срба 5.300; у Русији: православних Срба 2.200: у Америци и другим земљама: Срба и Хрвата разних вера 318.000. — Свега је 1906 године било

9.761.500 Срба и Хрвата. У Европи живе око 5.596.400 православних, око 2.928.650 католика и 918.500 мухамеданаца. — Д-р Ердељановвић узима да проценат општег прираштаја Срба и Хрвата износи 1,20%, те је, према томе израчунао да је на крају 1910 године број Срба и Хрвата порастао на **10.347.300** душа.

Из овога чланка види се да је Едељановић узео у обзир све околности, да је радио веома пажљиво, те се може рећи да је његов рачун најприближнији тачности.

Прослава стогодишњице Доситеја Обрадовића. — У просторијама Српске Књижевне Задруге имао је 4. фебруара о. г., под председништвом Ст. Новаковића, свој састанак целокупан Одбор за прославу стогодишњице Доситеја Обрадовића. На том састанку реферисао је секретар д-р Јован Скерлић о досадашњем раду појединих секција и о томе шта је до сада уопште све урађено на томе да се стогодишњица смрти Доситеја Обрадовића прослави, и том је приликом изнео: да је иницијативом Српске Књижевне Задруге одлучило Министарство Просвете, у споразуму са Државном Штампаријом, да изда јевтино али врло лепо издање свих дела Доситеја Обрадовића; да је питање о споменику готово већ решено, јер је општина беградска на ту сврху дала место на Теразијама и одредила 30.000 динара, и да је затим Њ. В. Краљ изразио жељу да новчаним прилогом учествује у подизању споменика првом министру просвете свога деде, а биће још и других прилога, тако да ће се за споменик имати око 40.000 динара; да је за изложбу Доситеја Обрадовића скупљено већ доста материјала; да ће Српска Књижевна Задруга издати у свом овогодишњем колу Споменицу Доситеја Обрадовића са пригодним чланцима о Доситеју; да се о прослави спремају у Београду два конгреса: конгрес Савеза Југословенских и хрватских студената. Од свих пројектованих тачака прославе једино се ништа није могло урадити на подизању дома.

После извештаја д-р Скерлића говорили су Стојан Новаковић, Богдан Гавриловић, М. Цукић, др. Ј. Скерлић, М. Маслаћ и одлучено је да се прослава подели на два дела: први део прославе биће на дан смрти Доситеја Обрадовића, 26. марта, и тога дана ће се по свима српским школама одржати предавања о Д. Обрадовићу и помен по црквама, а до тога дана биће готово и државно издање његових дела; други део прославе биће о откривању споменика, последњих дана августа, којом ће се приликом састати конгреси, држати свечане седнице Академије Наука и Универзитета, свечана представа у Нар. Позоришту, отворити Доситејева изложба, и растурати умножена једна од најбољих слика Доситејевих у јефтином издању.

Одбор је на крају састанка решио да се извршење свих претходних послова око прославе преда Управи Српске Књижевне Задруге, која ће веће послове подносити на одобрење целом Одбору.

НЕКРОЛОГ

† СВЕТИСЛАВ СТ. СИМИЋ

српски књижевник и публицист, изванредни посланик и пуномоћни министар у Софији.

рођен 4 марта 1865 у Ужицу, умро 22 фебруара 1911 године у Лезену у Швајцарској.

Изненада, кад су се сви радовали што је његова дуга и тешка бољка окренула на боље, кад је синула нада да му се може повратити старо његово здравље;

У најбољим годинама, кад је био стекао много горко искуство, које га је имало чувати од погибних заблуда, кад је учењем, радом и живљењем био много видео и сазнао, али кад су у њега стојали још непоколебани, као поморске литице, најлепши идеали из младости његове;

Онда, кад је ум његов добио сву потребну ширину видика, кад је срце његово, увек препуно осећања, све више поимало колико је много бола у свету и савијало се да туђу сузу брише, — он је својим нестанком многу сузу натерао на очи својим рођенима, својим пријатељима, свакоме који га је познавао.

Нарочито су потресени његови другови, који су и сад сакупљени око „Дела“ које је он пре осамнаест година основао. Збуњени, под овим тешким ударом, њима је потребно времена да се приберу и да испуне тужну дужност и учине на странама листа опширнији помен његовим врлинама и заслугама.

Данас, они стоје поражени, мислећи на кобни стицај ове смрти и овога усудскога тренутка у животу балканских народа.

Светислава Симића нестаје у часу, кад се мрак слепила спушта на очи неких од оних који треба да имају орловске погледе, кад нестрпљење или малодушност почињу окретати уши ка гласовима који наследницима великога прадедовскога достојања нуде тањире сочива за њихове царске делове. Симића нестаје, кад је потребан сав напор просвећених умова, душа прожетих вером у будућност народа, па да приберу сву храброст и родољубље српско, да подстакну све душе југословенске, да увере високо представништво државничке мудрости балканске: да никоме на овом полуострву, које пиркају три мора са Дунавом, не може бити ни спаса од неминовне пропасти, а камо ли напретка, проширења и цветања, који год против ма кога у тој заједничкој кући стане тражити помоћи у зломисленога и ненаситога туђина.

Нестаје човека који је, по поверењу које је свакоме уливао, по реткој симпатичности своје личности био као одређен, добрим генијем српскога и бугарскога народа, да остварује нове потврде народној речи да брат брата може и до јаме довести, али да га никад у њу неће гурнути. Тога буднога хранитеља српске и бугарске будућности више нема. Сахрањујући га, ми полажемо многе венце на његов самртни одар. Најлепши венац који би данас Светину душу зарадовао био би онај који би сплела српска и бугарска слога, па да га са њим положимо у ову српску земљу, која треба, то је он по свему заслужио, да му буде лака.

ВЛАСНИК
Аца М. Станојевић
УРЕДНИЦИ
Др. Драгољуб М. Павловић и Риста Ј. Одавић
Доситије Обрадовић — Штампарија Аце М. Станојевића (Чика Љубина улица бр. 8

ДЕЛО

КЊИГА 58. МАРТ, 1911. ГОДИНЕ СВЕСКА 3.

ИНТИМНА ПЕСМА

Крај тебе сам јоште чедан
И над срцем имам власт;
У оку ми љубав живи,
А спава ми плам и страст.

Јер ја теби онда дођем,
Кад ме мîне дивља жуд,
Кад оставим друге руке,
Друге усне, другу груд.

Кад будемо сити душе,
Осетићеш бол ил' рај:
Ил' ћеш стићи куд си пошла,
Ил' немиру биће крај.

Боље да ти ови дани
Бŷде сузу него смех,
Не волиш ме док осећаш
Своју љубав као грех.

Вл. Станимировић.

ОДЈЕК МЛАДОСТИ

Si fractus illabatur orbis,
Impavidum ferient ruinae.

Око мене живот узаврео струји.
Тискају се људи корацима хитним,
И, ношени као сламка у олуји,
Очајно се грабе за дражима ситним.

Ја нећу за њима. Док та хука јечи,
Док се трома руља узалуд крвâви
И сипа на уста масу празних речи,
Хоћу да уживам живот, живот прави.

Нећу да се гушим у прашини доле,
Да пузимм, да молим, да падам у боле:
Хоћу да ми снага из сна срце бȕди.

Без туге и онда кад је живот мучан,
Без страха и онда кад је сукоб жучан:
Увек ведар поглед и набрекле груди!

Момчило Милошевић.

МОЈА ВЈЕРА

НЕКОМЕ ПРИЈАТЕЉУ КОЈИ ЗНА

Већ прије него смо се виђели и познали у Напуљу, ти си ми био пријатељ; и из далека се могу душе посестрити, ако је једна другој сусјетна.

Боље си ми и ћутљивије послије потврдио своје пријатељство, кад си ме представио племенитијем људима у Биограду.

Имало би се до мало моја душа вратити ономе од којега је потекла, и може бити да нестане са мном Цавтатског нарјечја, што су већ и до Цавтата дошле неке ријечи, неки изрази, што нипошто нијесу наши, нити пристоје складности наших душа и обичаја. Да, допрли су и до Цавтата мутни слапи дивљачине и глупости.

На одласку ми душе и најречја прими ову књижицу, коју ти од срца посвећујем; прими је како би примио цвијетак из руке невина дјетета и пољубац брата на смрти.

Не надам се да ће данашњи врби наћи у овој књижици себи штогод ухарно, али знам да хоће сутрашњи, што ће сутрашњи врби бити духовнији и јачи, због већега искуства. Потребито је да се патњом и искуством освијести и ујачи у нами духовни човјек.

Ако би ко тамо на Дунаву, и онамо Дубровнику на игалу, штио ове моје исповијести, нека по њима научи да човјек нема изван себе правога добра; он своју честитост посједује у себи, у својој вјери и љубави. Љубављу находимо брата изван себе а вјером Оца у себи.

Да си здраво!

Људевит Вуличевић.

Да се разумијемо.

1.

Ако ко отвори ову књигу да ме нађе у њој, неће је заџуду отворити; доиста ће ме наћи; наћи ће што сам становито ја. Све мијења у човјеку; мијења око њега и његов дахокруг, али најбољи дио његове особе нимало не мијења. Не мијења оно што је он. Не мијења наша особа у својему битству; не мијења човјечност, божанство.

Све се мијења око ове точке, све се врти око овога оса, али се човјек не врти, он не мијења. Дух с висине својега божанства гледа гдје око њега све мијења, и ћути у себи да не мијења.

Таман ја хоћу да представим онога себе што не мијења: желим да ме штоц види у мојој истинитости. Свеђ сам хтио, и свеђ хоћу да ме људи потпуно виде у мојој души, што се ја њом не срамим како се не срамим образом, стасом. Душа је од нарави, од Бога, а не од умјетности, не од претваре.

2.

Није ми стало да угодим људима; не хајем за оно што они о мени мисле и говоре; имам себи угодити а не њима; процјене своје савјести ја слушам и цијеним а не свјетовне. Нијесам плуто да ме море носи, него стијена што се мору одржава. Коријени мојега државства нијесу у људима; нити су у друштвенијем законима и свјетовнијем властима разлози и поводи моје ћудоредности. Не, то је у мени, у мојему духу, у сред сриједе мојега бића.

Ја не примам наредбе с двора него изнутра, за то себи имам угодити; мени изван мене нема господара. Свуд и пред свакијем себе имам приказивати, а нигдје и пред никијем другога немам заступати. Јадник је ко има од туђега имена потребу да изађе на свјетлост и да се свијету укаже.

3.

Још ћу додати да ће ме штоци у себи наћи; боље ће ме они разумјети по својој вјери и души него по овој књизи. Ја се у свакому од њих налазим како се свак од њих налази у мени. Ако ме они узгледају кроз своју душу и своје слабости, можда ме братом нађу, и да се на ме не метну каменом.

Ако ко отвори ову књигу да нађе у њој реда, устроја и квалитета, што умјетност захтијева, тога овдје неће наћи; овдје нема ни реда ни устроја наче има много нереда. Овдје је често поговорено што више пута би речено; на ставим прије оно што би послије стало боље. Кад пишем не мислим што ће други судити о писму; гледам на нарав, слушам душу. Знам да ме ове двије научитељице неће завести ни преварити.

4.

Говорећи о својој вјери исто је како да говорим о животу своје душе, јер душа живи о вјери, јер је вас наш духовни живот у вјери.

Не зна за ово тјелесни човјек; њему ово није на видику; ово му се крије у дубокој и муклој тајности људске особе. Ко штије ову књигу ваља да има искуство вјере, и овако ће ме он схватити у мојој вјери. Како се душа схваћа душом и љубав љубављу, тако се исто и вјера схваћа вјером.

Ову ће књигу разумјети и схватити човјек развите духовности и висока раста у вјери.

Добро ће бити ако ову књигу не узбуде штити ко обично живи изван себе, и тражи изван себе разлог и сврху својега живота. Не би таки човјек разумио ове књиге.

Овдје се душа души исповиједа и каже своје свезе са свијетом истине, пут којега идемо носећи у срцу брашаницу наде и вјере.

Добро је да не штије ове књиге ко још не чује благе лахоре отајнијех обала, и не увиђа да нема ни разлога ни сврхе на земљи и у тијелу овој нашој часовитој појави на свијету.

Нека таки не штије ове књиге. Ову књигу нека штију душе, које нијесу само окусиле од чаше свјетовнијех наслада, него су је до дна с мутежином попиле. Радо ће и љубежљиво моју књигу примити они који су на овоме свијету (гдје краљује насиље и неправда) војштили за своју унутрашњу духовну слободу. Нека само оваки штију моју књигу, и толико је мени доста.

Лађа једри... Спјешимо!

1.

Вођен од своје ћуди ја се још за прве ми младости научих живјети у муку и у духовној самоћи, и ставих се да иштга

толико не јачи човјека колико мук и самоћа. И сад се старам сам, и у самп и у муку налазим јакост и спасење.

Кад те друштво штети и трухли, спасење је у муку и у самоћи. Пророк рече: „Добро је у муку чекати спасење Господиново“. Ја сам у муку и у самоћи потпуно свој. У самоћи чујем себе, чујем нарав, која ме кружи и прожимље љубављу.

У себи и кроз нарав чујем Божји глас, глас доброте, и истине. Изнутра ми у овоме стању дух јавља мудрост, а с двора ме створење привлачи и носи Створитељу у висине. Божанствено је боравити у муку и самоћи. Кадгод мислим да Богу боравиште има бити у величанственој, чудној самоћи, у вјечноме муку.

Све се зачне у муку и у самоћи. Жена у муку носи сина, вјера у муку справља чудо. Штогод је велико и величанствено излази из мука. Све, што се има обући славом, чека у муку свој час да дође на видјело, и да пружи по свијету своју животворну силу.

2.

Разговарајући се са својом душом у самоћи и у муку ћутим, видим да ми лађа живота хитро једри пут вјекувјечанства, и свијет ми се пред очима далечи и размеће како облачак горе на небу. Кадгод ми се учини како да нешто видим онамо путкле идем, али ми очи ништа не разабиру. Бити ће духовне, а не тјелесне, очи што могу онамо гледати и виђети. Сад ми се утвори да је онамо свјетлост, а сад ми прође преко памети да би онамо могла бити и вјечна ноћ, тмина, зима.

Ма, било што било, мене ипак није страх, јер ме љубав крми и влада на мору овога живота. Ја знам кому вјеровах, и за то у мени нема духа ропства да се бојим; моја лађа поуздано једри пут отајнога краја. Онамо ме зло не може дочекати, јер ме љубав не створи да ме упропасти, него да ме до себе узвиси и собом напуни. Ако све произлази вјечном љубављу — како се види у нарави да произлази — вјечна љубав свему има бити сврха. Љубав искључује вјечну патњу. Патње су потребите човјечијему одгоју и духовноме развитку, што се душа њима чисти, јачи и посвећује; али патње, кад би биле вјечне, не би имале ни смисли ни сврхе, што ниједноме закону патња не може бити сврха.

3.

Будућ да ће моја лађа до мало доједрити до обале вјекувјечанства, зашто нећу ја — самахан бродар на овој пустој пучини — још мало боље погледати у своје унутрашње да се видим и схватим? Што би мени знање свега свијета кад бих себи био незнан, отајство?

Чудновата је човечија моћ! Човјек може у се гледати, о себи у себи може разложити, и себи судити. Али ипак, нека је овако, душа му се не да докучити, он је неће склопити у своју памет, у своју шаку да рече: „Ево овдје моје душе! Ево овдје што је моја душа! Ево овдје што сам ја!“

Не, тога не може човјек. Ја мислим да би га нестало, да би га сама његова моћ уништила кад би он своју душу докучио. Највиши је човек патуљак, зрно пред својом душом.

Али, нека је овако, мило ми је заронити у дубине своје душе да се у њој видим, да себе у себи, у својој вјери мало дохитим, и себи — колико је то могуће — представим. Ја сам оно што мисли и хоће у мени; ово је мој живот; ово је истинито моје; ово је моја сопственост; ово је оно што сам ја.

4.

Мало је људи што себе уче да се докуче у својему животу, и себе пристојном љубављу љубе. Да би људи себе учили, нашли би у себи одговор свакоме упиту, јер се васиљена у души развија и тумачи. Није изван нас него у нами наш наравни учитељ; у нами је лепота и доброта, у нами Бог.

По овому знам зашто је некијем све лијепо и добро; они свему прилажу своју особиту љепоту и доброту. Чуде се нарави, виде је у великој сјајности, што су они у себи сјајност. Износе из себе своју лијепу, добру душу, и уносе је у оно што гледају. Њима је све лијепо њиховом љепотом, добро њиховом добротом, и живо њиховом љубављу.

Они су људи велике вјере; они се по својој вјери разговарају с небом и земљом. Својом се вјером шире по васиљени; умећу се и бацају у величанствене, чудновате бездане нарави и божанства. Њима је све могуће. Само онај што живи о вјери зна да је ово наравни посљедак вјере. Није потребито да други то зна; други нема тога знати; на човјек без вјере не може тога знати. Ко живи о вјери ужива сладост вјере, и могућан је њеном могућношћу.

5.

Док ми лађа једри пут отајнога краја, ја питем себе у својој вјери, да штогод о себи духовноме речем својој браћи.

Знам да би било боље кад бих ја својој браћи говорио након смрти својега тијела надахнућима и поћнијем утварама, јер су након тјелесне смрти јаче духовне моћи; мртвијех су утисци дубљи од живијех. Али ваља да сад, за живота ми, ја говорим, јер је мало људи што чују духове и с њима опће. Ова је племенита и оштра осјетљивост примјерена духовности; колико си ти у себи духован толико чујеш надахнућа невидљивијех духова који су око тебе.

Драга ми браћо, иштите ме у себи; иштите ме у својој нади, вјери, и неће вам бити маглене ове ријечи, трудно вам неће бити разумјети и хватити ову душу, која хоће да се ви ње љубављу дотакнете.

Свуцимо сваки дан са своје душе мало мртве и тешке материје, која њој пријечи полет; сваки се дан то веће обуцимо божанством, и бити ће нам лако продријети у небеске висине, и ући у јасне редове живота.

У души је кључ знања. Ако можеш схватити своју душу схватио си и васиљену; али ће те неки Могућни зауставити на вратима своје душе, и нећеш ти у њу.

Што сам и у чему сам?

1.

Већ за својијех првијех година ја бих често самога себе упитивао: „Шта сам и у чему сам?“ Али је много времена имало проћи прије него сам себи знао одговорити што сам и у чему сам. Искуством се и временом набавља свако знање, а особито ово своје особе.

Најтрудње је ово знање, и за то га многи немају и нигда га неће имати, што не знају себе у себи скупити, да се гледају, да се виде у својој унутрашњој, духовној кући. О вањскому ће свијету они много знати, али о себи не знају ништа.

За дуго доба ја нијесам могао замислити да може бити људи што не знаду ништа за себе; али сад видим да овакии људи нијесу изузетак; њих је велики број. Ријетко ћеш наћи човјека који зна за себе, који је трудом, патњом усилио своју душу да му се мало укаже.

2.

Кад се кадгод упитам шта сам, искуство ми и савјест одговоре да сам оно што у мени мисли, жуди и хоће; искуство ми и савјест говоре да ја онолико вриједим колико вриједи оно о чему обично мислим. Павле апостол раздијели људе по њиховијем мислима; раздијели их у врсту тјелеснијех и у врсту духовнијех. Рече: „Који су по тијелу тјелесно мисле, а који су по духу духовно мисле“. (Рим. VIII. 8).

Нама за нас свједоче мисли. Ништа ме боље од мојијех мисли не може мени приказати да се спознам са собом, и да тачно мјерим и знам своју вриједност.

3.

Ако за човјека свједоче његове мисли — које нијесу ставне — за виши ће и јачи разлог за њега свједочити његова вјера, којом се уцјепљује, умеће у врховну сврху својега живота. Тако се и толико вјером он уцјепљује и умеће у своју врховну сврху да га никако не можеш просуђивати, ако га, у својој памети, раставиш од врховне сврхе у којој он станује својом вјером.

Вјера је гледање, ставно загледање памети, душе, у оно што у срцу становито држиш да ти је врховно добро, потпуна савршеност бића и живота. Вјера је духовно боравлење вјерника у вјеровању, и за то вјерник твори дјела прилична дјелима онога у којега вјерује. Вјерник приказује у својој особи вјерована, и брине се, труди се да му угоди, да му приличи и да оба буду једно.

Из човјека велике, горуће вјере излази неки духовни обсијев који осјећају сви они што су близу њега. Павле апостол истинито рече: „Хвала Богу који кроз нас јавља мирис својега познања на свакому мјесту“.

4.

Ти ћеш бити мио, пријатан онијем што опће с тобом ако узимаш у памети краснијех и пријатнијех мисли, у срцу њежнијех, величанственијех чустава. Они ће мило у својој души чути твоју душу; њих ће освојити чар твоје душе. Духовна сила некијех дичнијех особа није у говорењу, него у мислима; оне се муком намећу и уводе у душе.

Неке драге, и у жалости јако жуђене особе, стојећи болеснику близу одра чине му пуно добра. Лијечник лијечи тијело,

и свеђ не излијечи; оне драге особе духовно лијече и у души излијече. Оне су немоћнику својом присутношћу утјеха, лијек. О Исусу је уписано да је из њега сила излазила, и да је многе излијечио.

Из добријех излази добро, и у друге улази; из злијех излази зло, и често уљезе у друге. Добро и зло излазе из душе. Домаћин ведре памети, чиста срца, благе ћуди ствара око себе свјетлост, доброту, мир. Његова је кућа уживање, весеље. Није овако у домаћина немирне душе, зле ћуди.

Из душе се излијевају мисли и чувства, која допиру до другијех душа, како сунчана врућина допире до живина, до стабла и до травица. Ако душа љуби, буди у душама љубав; ако душа мрзи, потиче душе на мржњу.

Препоручено је у светоме писму да мислимо што је год истинито, поштено, праведно, пречисто, славно, јер од овакијех мисли има бити састављен, изаткан наш духовни човјек, прави човјек.

Свеђ и једино вјера свједочи за човјека, јер је човјек у вјери, јер је он оно што вјерује. Најмањијем, најбјежнијем мицањем својега тијела, својијех очи, човјек каже своју скровиту вјеру и сврху пут које њега води његова вјера.

Кад вјера?

1.

Сад, након толико дугијех година, ја бих се хтио вратити назад, на прву ми младост, да још за мало оћутим оно биће, да се још једном окупам у води оне невиности, да се још, ако ће бити и за час, овјенчам онијем цвијећем.

Ја бих се и онамо даље хтио вратити; ја бих се хтио виђети у својему зачећу, да ми је знати је ли онда била у мени вјера, или је послије почела. Је ли се у мени зачела вјера, кад се ја зачех матери у утроби?

Ово се не може знати. Не може се ниједнога зачећа знати час, ни човечијега жени у утроби, ни вјере нам у срцу. Ово се крије нашијем присјетима.

Је ли у мени дјетету била вјера? А не бих ја, да ово докучим, могао гледати које мало дијете матери у скуту? А што видим кад гледам мало дијете матери у скуту? Видим гдје

плаче, гдје га глад гура пут материнијех прси; видим гдје пружа ручице и тијелце да му мати пода сису; видим да га мати сисом тјеши и мири. Оно се мајци смијеши а мајка њему.

Овако је доиста и мени било, али сад немам ни свијести ни успомене онога доба и бића, и за то ми мало дијете, које гледам, утражујем, не може помоћи да ја сад себи речем јесам ли дјететом имао вјеру.

2.

Гледајућ мало дијете у материну скуту видим у њему потребу а у матери помоћ. Ово примјећам што је важно, будућ да су главни састав вјере потреба и помоћ, слабост и јакост, немоћ и здравље.

Да не би било ништа друго, ово би ми чинило мислити да у човјеку почимље вјера нетом се он роди. Али ми се унутрашњост онога дјетете краде присјетима; не видим, не знам има ли оно мало дијете савјест својега бића. Зна ли оно за своју унутрашњу потребу и за помоћ која му долази с двора?

Савјест је себе у себи чути, виђети и са собом се разговарати. Савјест је зрцало које тебе теби приказује; она је вјеран глас који ти излази из дубина душе, и говори ти оно што можеш и оно што не можеш. Савјест ставља пред очи твоје душе оно што је у теби добро и оно што је у теби зло.

Да се човјек рађа с вјером он би се свакако родио и с развитом савјешћу, и за то би у њему била и успомена његовијех првијех дана, јер се не може савјест разлучити од успомене. Али тога нема; за то ми свакако ваља признати да вјера, или ти њен развитак, почимље послије, то јест кад човјек изиде из својега дјетинства.

3.

А младићем јесам ли ја имао вјеру? Младић младићима бијах друг у игри, у учиони, у цркви; али, колико ми је сад могуће приказати себи ондашњега себе, не могу становито тврдити да сам ја онда вјервао правом вјером и оваком којом сад вјерујем.

Не могу душевно ријети да сам ја онда био гладан и жељан духовне хране, коју усвајамо вјером и љубављу. Не, не могу ријети да сам се ја онда умно и савјестно заустављао пред истином, о којој се храни душа, и којом духовни човјек расте у спасењу.

Лијепо се спомињем да сам ја за онога доба живио слатко и блажено распржен по извањскијем љепотама; већ ме од онда привуче и освоји нарав својијем величанством и чудом. Колико сам више напредовао у тјелесноме расту и развитку, толико се је више у мени умножавала љубав к цвијећу, птицама, нарави. Па ево и сад дапомице у мени расте и умножава се ова љубав; живо ћутим да ми она чисти и љепша душу. Ова ме љубав реси Богу.

Ваља да речем да сам ја и младићком био побожан, али не за особиту, ћућену потребу, не за који свој особни разлог, за јасну, означену сврху. Мислим да сам је онда био побожан што сам друге око себе виђао да су побожни.

4.

Ја право не могу ријети је ли ми онда нарав говорила о некому који је за стварима, и кога тјелесне очи не могу да виде, али знам да ми је она нечијем гојила срце, и да ми је по њој расло срце и постало ћутљиво, љубежљиво, добро. Ово знам, али не знам јесам ли онда, кроз наравне красоте, увиђао и гонетао отајни узрок по којему све поста. Знам, па још и сад ћутим да ми је срце хотјело, како да је могло, наслиједити и загрлити нешто велико и неизјмерно.

Ако се не варам, ако садашње вријеме не мијешам с прошастијем временом, чини ми се да сам осјећао близу себе некога, и да бих му у самоћи и мучећи нешто говорио.

Ово још неће бити била вјера, али је могуће да је ово њој била зора, прво свануће у мојој души. Може бити да је било овако; или вјера има имати своју особиту уру, и ова ура за прве ми младости разврсно, означено не зазвони. Барем се сад не спомињем да ми је она онда зазвонила у души.

Кроз нарав пут вјере.

1.

Ја ћу ријети да је срећан и Богу љубимац човјек који се за својијех првијех година заљуби у нарав. Она њега краси својијем љепотама, јачи га својом јакошћу, па, кад му тијело остари, помлади га својом вјечном младошћу. Оваки човјек не остара у својој ћуди, у својој души.

Сваки је цвијетак, сваки листак теби увјера, доказ да много видиш, али ти још нико и ништа не рече да све видиш. За створом стоји створац. Кад ти гледаш на нарав гледаш на истину, јер нарав — различна и разна — једнако и вавијек доказује вјечне законе.

Истини се учи, и живи о истини ко гледа на нарав, и радо борави у њеном крилу. Добар је и праведан љубитељ нарави, што он љубављу уноси у се њезину доброту и правду.

Нарав је добра и праведна не само кад својом љубављу његује, него и кад својом праведношћу строго шиба, руши и сатире.

2.

Кад ја сматрам нарав, и замислим се у њу, слутим на нешто, слутим на некога, што свакако има бити над њом, или у њој њезин умјетник, створац. На то ме наваднo води ови неизмјерни преглед што ми се развија пред очима. Није могуће да се нехајан и студен одржим утисцима наравнијех љепота.

Исповиђеле су најбоље душе, што прођоше преко ове земље, да је у њима глас из нарави пробудио нову савјест; оне су се по нарави подигнуле изнад свијета у божанствене ширине. Нарав је доказ бића и мудрости Божје.

Исус је Бога налазио у нарави. Каже нам јеванђеље да би он по дану народ учио у храму а вечером би узлазио на гору маслинску да ондје ноћи. Надахнућа, што би ноћу молећи примао од Оца, дању би науком дијелио народу.

Слатко је, сам и мучећи, у крилу нарави отварати Богу своју душу молећи га да те тјеши и учи. Благо човјеку кад се он природнијем побудама подиже к Богу!

3.

Бог говори кроз нарав; ми кроз нарав идемо пут вјере.

Радо се спомињем кад бих, за прве ми младости, онамо у Цавтату много ура сједио по крај мора на високој клисури, задубљен у себи и нарави. Доље би испод мене бучало, пљускало, пјенило море, а ја бих горе говорио не устима, него срцем, душом с некијем невидљивијем. У духу бих се пружао пут онога мени незнана; нијесам га виђао тјелеснијем очима, али сам га душом желио, хотио, љубио.

Мени се је чинило, мислећи о њему, како да сам утопљен у некој сладости, коју ми никако није могуће изјавити. Не

није ми могуће изнијети оно чудно стање, јер душа — докле је у тамници онога тијела — нема ријечи, нема језика да себе изрече, укаже. Дух неограничен и недосијетан не може да уљезе и да се отисне у ограничену и досијетну ријеч.

Вјечност је онај тренутак кад се Бог дотакне душе, и у отајности се с њом пољуби. Онда се живо и јако оћути човјек Божјим сином, и зна да ће се Богу вратити кроз свијетла врата од смрти. Није могуће да изречем оно чудно, блажено стање, што га свак има докучити и окушати својијем искуством.

Памећу се враћам на годишта, на доба кад сам био обасјан младошћу и надом; разгледајући сад у духу она мјеста, представљајући оне одавно минуле згоде, припознајем да нарав води вјери, ако се човјек осјећа њезин дио. У њему се наравне љепоте претварају у духовну љепоту и доброту.

Ура вјере.

1.

Учећи друге душе преко своје душе сјетих се да свакому једнако не почне срце бити пут граница смрти, пут онамо гдје мислимо да је боравиште и царство духова. То у некијем почне за младости им, у некијем након много година њихова живота, а у некијем то не почне нигда. Многи пођу с овога свијета не знајући ништа о својој духовној особи. И ово мени веома жалости душу и огорчава ми срце.

Да нам душа почне мислити о духовности и тежити за Богом, ваља да се наситимо овога свијета, ваља да се опијемо овом таштином. Ваља да се живо и дубоко увјеримо да нам животу овдје нема ни добра, ни сврхе ни разлога. Кад завлада с нама ово увјерење, онда нам мисли почну летјети изнад свијета, онда нам се жеље и наде стеру преко времена и видљивијех ствари. Ово је ура вјере.

Ако заиста има за нас какво право, потпуно, савршено добро, њега није овдје у овијем свјетовнијем стварима, које остављамо у смрти. Кад се увјеримо о овој истини онда мијењамо у себи; онда осјећамо како да смо се располовили, раздвојили у јединству своје особе. Наша се је душа ћутљиво пробудила у нами, и сјетила се је да је слободна и да може бити независна од материје. Ово је ура вјере.

2.

Иза уре вјере човјек се јаче одржава насиљу своје путености; он друкчије види и цијени своје тијело, види га у потпуној истинитости и схваћа да му је привеменита служба и сврха. Колико се у човјеку развија и утврђује духовни живот, толико се у њему смањује тјелесна важност, и постаје више осјетљив небескијем, божанственијем утјецајима.

Ти иза уре вјере схваћаш у себи и у другому унутрашњу особиту вриједност; више те привидне и преварне слике не ометају и не одаљују од истине. Прије ти то није било могуће, јер си био под влашћу материје и својијех нискијех страсти; још се нијеси находио на духовној висини, с које се бистро, независно и слободно све гледа и суди.

Ти се прије нијеси сматрао, мјерио и цијенио у својој особи, у ономе што си истинито ти, него си се сматрао, мјерио и ценио по својој имовини, по својијем вањскијем добрима. Видјевши да си богат, учини ти се да си и памећу и душом велик; видјевши да си сиромах, себи си лудо рекао да си ништа, да немаш на свијету вриједности. У себи си својега створца Бога потлачио. Али иза уре вјере нема више у теби оваке сметње и подлости; овако лудо не мислиш, овако неправедно не судиш. Сад је у теби свјетлост вјере, и за то ти је све јасно и сјајно пред очима твоје памети. Вјера је велика унутрашња свјетлост.

3.

Кад зазвони у души ура вјере, човјек се чудновато осјети јак неком јакошћу за коју прије није знао; он срчано тјера ћа од себе уплете туђе воље, и самовластан је господар у својој души. Док је био под тјелесном и свјетовном влашћу, све је гледао и цијенио кроз копрену своје потиштености; у себи, духовно смањен и нагрђен, лудо би величавао сваку маленкост, подлагао би се свачијему мнијењу, и свашта би се страшљив страшно. Али није више овако иза уре вјере.

Пробуди се у души, након уре вјере, чувство и савјест слободе и господства. Онда изнад свакога и свашта себе љубимо; више нијесмо подложени ниједној особи, ниједној ствари, која год она била. Вјером је човјек јачи од сваке јакости, јер је по вјери Божији и вјером се Божији живо ћути. Бог је. Он с Божијех висина гледа и огледа свијет, и види да је часовита сјена. Оно, што је видљиво тјелеснијем очима, није него сјена.

4.

Кад зазвони ура вјере, ти не видиш више у људима ни великијех ни малијех, ни богатијех ни сиромашнијех; не видиш пред собом ни владаоца ни поданика, јер си већ на духовноме пољу, гдје тога нема. Ондје нема горе ни доле; нема висине ни дубине; нема ширине ни дужине. У неизмјерности не може бити мјере. Ондје нема химба ни измишљотина; у свјетлости не може бити таме. Ондје нема мушкога ни женскога; сви су духови, као анђели Божији на небу.

Иза уре вјере више не видиш ни зла човјека ни добра човјека; видиш брата. Љубиш душе ако су утамничене и у сичијаву тијелу, ако су и сасвијем удубљене у материји, што ти једино знаш и ћутиш да имаш љубити, јер је љубав, иза уре вјере, твој посао и живот.

Потом ти у души зазвони ура вјере, видиш и осјећаш у себи вас људски народ; стварно се твоја особа налази у свакој људској особи. По вјери се ћутиш живо удо свијех људи, били они срећни били несрећни, били они поштени били непоштени. Не можеш од себе никога одринути, што би ти себе од себе одринуо. Нетом у души удари ура вјере, почимље у човјеку краљевство савјести. Ово је оно Краљевство Божије за које Исус пода себе.

Вјера на силу.

1.

Негда би цркве и владе силом наметале вјеру, па кад би били неуспјешни сви окрутни њихови начини, све муке, онда би осудили на смрт невјернике: живе би их изгорјели на градскоме тргу. Па ни толико не би било доста, него би још свештеници, дишући мржњу и смрт, помљиво покупили пепео спаљенијех мученика, и бацили би га у најближу ријеку, да не би он с времена постао моћа опасна у рукама свиђена народа.

Свеђ ми стоји пред очима света сјена Јована Хуса, нашега славног мученика. Јесу ли га Славјани заборавили?... Ја се надам да ће се они напокон пробудити, јер им спавање није ни на славу, ни на корист. Надам се да ће Славјани одговорити срамотној успомени издајника ћесара Жигмунда и Костаначког сабора. Надам се... Ми оној увриједи, ономе срамотноме издај-

ству имамо одговорити народном независношћу и потпуном духовном слободом.

Не сумњам о томе, јер је закон да се испуни свака правда. Све може проћи, али ово не може. Нико не зна гдје ће се и кад ће се правда испунити, али ће се јамачно испунити. Ни круна ни трокруна неће утећи Божијој правди.

2.

Вјера на силу није само срамотан злочин, којијем су се осрамотиле свијетле круне и свете трокруне, него је и ненараван напор да здружи што се наравно не може здружити. Слобода се не дружи са силом као што се љубав не дружи с мржњом, како се свјетлост не дружи с тминама. Само црковна, свештеничка нетрпља и злоћа могу смислити овакијех немогућнијех, грднијех свежева.

Наметање вјере силом, мукама, доказује да владе и цркве немају у својему устроју другијех средстава, немају духовнијех моћи којима једино имамо представљати оно шта цијенимо да је истина. Истина се љубављу, слободом представља, каже, а не намеће се силом.

Својијем насиљем владе и цркве доказују да оне у себи немају ни истине ни слободе, и за то оне неће да буде збиља вјере у народима, јер вјера наравно и слободно тежи за истином. Вјера је, у Христову смислу, највећа и најшира слобода. Овога неће ни цркве ни владе, јер је у овому њихова смрт.

Владе и цркве хоће ропски послух, ропску подложност, а не вјеру; кад би било вјере, по Христовој вољи, било би потпуне правде, слободе; а кад би било овога, не би могло бити њихове власти, за њих се не би ни знало. Краљевство Божије руши краљевство човјечије. Једно се не слаже с другијем. Народе, памти ову истину!

Свештеници говоре о Христу, али ко позна Христа по јевађељу чисто види да је свештенички Христос нешто криво, лажно, и никако га не прима. Нећемо да над нами царује Христос поп. Преко свештеничкијех рука не доходи нама на силу Божија истина, јер ко нијече слободу, правду и љубав, нијече и истину, нијече и самога Бога. Свештеник је далеко од вјере која души доноси мир и слободу. Свештеник је непријатељ овој вјери.

3.

Свештеник не види ништа изнад своје цркве; њему је виша црква него правда, него истина. Он ће се порећи, он ће затајати истину, учиниће који му драго злочин да спасе своју цркву, или да јој какогод користи.

Он очито, слободно каже да изван његове цркве нема ни истине, ни Бога, ни спасења. Каже да је Христово јеванђеље истинито, добро, ако црква рече да је истинито, добро. По свештенику истина није истина, не може бити истина, ако његова црква не рече да је истина. Црква је над Христом, над Богом, над истином. Народе, не спавај, отвори очи!

Ја научих читањем повијест, а још боље научих својијем искуством да свештеници не разабиру вјеру од слијепа послуха. И за нас је, који смо слободни, исто вјера и послух, али је наш послух и наша вјера разложито и слободно пристајање на оно што својијем очима и својијем разумом видимо да је истина, и да се има примити за истину.

Већ за прве младости свештенику би усађено у памет да он нема осјећати и цијенити своју особу, него му је дужност себе презирати, бити неособан пред бискупом и папом, како је штап старцу у руци, како је мртац, који не зна за себе. Свештеник је увјерен да ће Богу угодити ако узбуде себе у себи ништити.

Свештеник не зна за слободу коју је Исус донио на свијет, и коју он уноси у оне што се вјером и љубављу у њега умећу. Ненаравна одгоја одалечи свештеника од разума, од његове особе, и за то га одалечи и од истине и од слободе. Није даклен ни чудно ни ванредно што је он непријатељ онијем који мисле, разложе и живе на свој начин, по својој вољи. Наравно је да свештеник прогони, мучи и спаљује оне што неће да се подложе његовој цркви, што неће да буду послушне овце његова стада и обора.

Велике је душе човјек што вјерује својом слободном вјером! Он у себи има себи наслон; он није од онијех што посебице не могу ништа. Оваки човјек много може; вјерујући он у Бога, у самога се себе узда. Овакој се особи диви, ко њу дохита; слободни се и поштени часте и славе, али неће и не може свештеник, неће и не може његова црква. Не трпи овакијех људи ни касарна ни црква; смртне су њима непријатељице касарна и црква. Народе, не спавај, отвори очи!

4.

Павле апостол рече Атињанима: „...живимо и мичемо се и јесмо у Богу, јер смо његов род". Ово живљење и мицање у Богу има бити независно, слободно од којега му драго уплета и насиља, што је наравно. Нема се ниједна свјетовна власт пртити у овај наравни завез међу човјеком и Богом; овдје посредницима нема мјеста.

Свакако се особе и народи имају противити онијем што хоће да силом и на свој начин воде створење Створитељу. Од овијех утрпача нама није потреба. Ко ће учити врапца како себи он има свити гнијездо? Ко ће указати цвијету како се он има пружати и висити пут сунца? А зар је човјек мањи од врапца и од цвијета?

Свака душа у себи има биљег и звук божанства: ово је остан Божиј у човјеку; ово њега води Богу. Осјећајући, имајући ја Бога у себи, ко ће смјети мене водити Богу? Христос је ријечју и благијем погледом будио у људима осјећај, савјест божанства да се посебице они врате Богу своједему оцу.

Било би добро да у народима већ нестане свештеника; било би добро да се фратри и попови, штетни и ненаравни људи, претворе у наравне и корисне особе. Ухарни су народима свијесни и поштени научитељи, а не чаробњаци, не глумари, не дангубе и мутљаге.

5.

Доказано је чуднијем дјелима да је вјера највиша моћ и сила што се може објавити у човјеку, и за то никако није могуће њу раставити од слободе. Да не би била независна и слободна вјера, него неразложит и слијеп послух, она не би нипошто могла бити моћ, сила; била би непокретност, смрт. Не може ни на земљи ни на небу вјера имати господара. Ја вјерујем у Бога не за страх, него за љубав.

Исус вјере није наметао страхом, пријетњам, него би је он у људима будио, умножавао својом ријечју, својијем благијем присуством. Он би њима себе, своју светињу, стављао пред очи, и то би било доста да их подигне своједему небескоме Оцу. Овако, а не другчије, чине они што се тачно, вјерно у њега угледају.

Вјером се препорађамо. У се вјером примамо, упијамо духовне красоте, сам живот онога којега вјерујемо; њега себи по

вјери духовно присвајамо. Упливом се вјере самохотно, слободно у округу нарави твори наша духовност и наше препорођење. Ово наравно искључује свакојако насиље.

6.

Свачија је вјера особита вјера, исто како душа, исто како ћуд и лице. Како другому не могу наметнути своје душе, своје ћуди и својега лица, тако му исто не могу наметнути ни своје вјере. Нити могу другога заступати својом вјером. За лачна ми брата не могу јести, ни за жедна могу пити, тако исто за другога не могу вјеровати.

Често се говори о задружној и народној вјери, али нема ове вјере, што се свачија вјера различи у духовноме зачећу и начину. Вјера се не различи у сврси пут које вјерник гледа и за којом тежи, што је свачијој вјери једна једина сврха; вјера се различи, како рекох, у вјерницима, у њиховијем унутрашњијем, духовнијем начинима.

У природи нема сличнијех да се један од другога не може да разабере. Овако исто имамо ријети о вјери. Сви људи вјерују да има Бога, али га сви исто у себи не замишљају, сви га исто себи не представљају. Свак га на свој особити начин замишља и слика себи у памети, за то би се могло ријети да има толико богова, колико је онијех што вјерују једнога једнога Бога.

Црквене обреде и чланови вјере спољашно здружују вјернике у видљиво јединство, али се нема за то мислити да су у вјерницима једнаке, неразличите унутрашње прилике и представе њихове особите, појединe вјере. То никако није могуће; како у нарави тако и у душама није могуће наћи неразличитијех појава. Вјера је велика, крепка, духовна дјелатност, и ко вјерује доиста је дјелатан, јер мисли, размишља, истражује; али ова духовна дјелатност има у свакоме човјеку бити особита а не иста, а не различита од другијех.

Све свједочи и доказује да су неправедно, срамотно поступале цркве и владе намећући вјеру прогонством и смрћу. Занаго ће се њима народи осветити, и већ им се свете. А ја, чекајући побједу оне правде, говорим, молим: „Нека дође царство твоје!“

Људевит Вуличевић.

— НАСТАВИЋЕ СЕ —

ПУТ

Падао је сутон, дан је био кйшан,
Ми невини, топли, искричаве крви,
Чекасмо несвесно вал векова стишан
Да у страху пљусне у пољубац први.

А сад како радо сву будућност нудим
Тражећи страх онај, руменило стйда,
Да, ко некад, кроку бесциљном се чудим,
Да маћиски дворац машта с јутра зида.

Ја љубави имам још сочне и свеже,
Нетакнутих груди ево срчи чари;
Но како ме пеку те невине мреже:
Неки блатав демон њима господари.

Ти ћеш, кад ижљубиш, изгризеш ме свега,
Зажелети прве зра̏ке наше зоре,
Продаћеш ме затим као Јуда Њега,
А бесвесно, листом чим забеле горе.

Не стапајмо усне, јер љубав се сити,
Вај, све ближе дан је бе̏светих кумйра̑,
Дан кад више неће у нас страха бити,
А пресићен нагон затражиће мира.

Како брзо небо бива идол блу̏дан
И Светиња Светих под ноге се меће!
И пољубац сваки ког сам свесно жудан
Кап је златног блата на зрцалу среће.

М. Бојић.

ПОЉУБАЦ

Ми смо деца среће и живота зрела,
Наша чудна љубав до нискости нáга
Мрзи легендарних ноћи чеда свела;
За њу младост Бог је, а старост јој је снага.

...Јануар фијуче у сутонској студи,
Бичевана река мо̏дри̑ се и пени.
Јаук голих грана мртве из сна бу̑ди:
Кикоће се време у вечитој смени...

Све тутњи у снази напрегнуте воље,
Крши се и пишти и сева и па̂ра,
Разјарен се оркан с небесима коље,
Полусмрзнут Нептун с Адом разговара.

Опијени мразом, опкољени ври̑ском,
Припијене усне до крви смо гризли,
Моћна су нам ребра дрхтала под стиском
Прстију, што међ њих незнано су склизли.

Тај пољубац ду̑ше пио нам је до̏ дна,
И хиљаде шара, врелих к'о страст ла̏вља,
Играху к'о очи два пантера сродна,
Док небеса сива биваху све пла̏вља.

Плашљивих фауна, видех, јуре чете
Упивши у мене сав свој поглед зечји,
Певајући псалме неке вере свете,
Које гушио је кикот њихов дечји.

Вековима тако кикоћу се они,
Сплет њихов невидљив васељеном иде
И, тек кад у нама звук срца зазвòни,
Навидљиве чете пỹтане се виде.

Ми смо деца среће и живота зрела,
Наша чудна љубав до ниско̄сти нáга
Мрзи легендарних ноћи чеда свела;
За њу младост Бог је, а страст јој је снага.

М. Бојић.

СМРТ ИВАНА ГРОЗНОГ

трагедија у пет чинова, написао гроф А. Толстој, с руског превео
Р. Ј. Одавић

ЛИЦА:

Цар Иван Васиљевић IV
Царица Марија Фјодоровна
Царевић Фјодор Ивановић
Царевићка Ирина
Мстиславски
Захарин-Јурјев
Шујски
Бјељски
Шчербати
Голицин
Трубецки
Сицки
Шеремећев
Татишчев
Салтиков
Михаило Наги
Годунов
Весник из Пскова
Марија Григорјевна
Григорије Годунов
Григорије Наги
Харабурда
Битјаговски
Кикин
Схимник
Дадиља
Управник Кремља
Управник Алекс. дворца
Дворник Годунова
Први } гатар
Други } гатар
Елмс } лекари
Јакоби } лекари
Први } пристав
Други } пристав
Дворска будала
Ризничар
Заповедник стрелаца
Стотиник стрелаца
Столник
Житарски трговац
Дворкиња
Слуга Кнеза Шујског

ЧИН ПРВИ

Пре него што се дигне завеса, чује се на сцени жагор и свађа. Бојарска Дума. На клупама, које су поред зидова и у облику слова П, седе бојари; на средњој су клупи: Кнез Мстиславски, Захарин-Јурјев, Бјељски и други старији бојари; на бочним — млађи; на крају бочне десне клупе, у просценијуму, Борис Годунов; с леве стране, према Борису Годунову, Михаило Наги ухватио Салтикова за врат и стара се да га свуче с места.

Михаило Наги

Ја сам шурак Царев; од Салтикова
Нижи нећу бити.

Салтиков

Пијанче! Макни!
Јер твој дед је био у мога деда
Придржник и слуга.

Мих. Наги

Лаж је што рече!
Салтикови никад немаше слугу̑!
Зар не поста бојар зато што Краљу
С кнезом Голицином издаде Полоцк?

Голицин

Не!... Лаж је!... Јер ја̑ сам предграђа чув'о,
А тад је у граду Шчербати био!

Шчербати

Јесте, ја сам био! Ал' седам пута,
За дванаест дана, одбијах напад.
Да си ти сачув'о предграђа наша,
Из Сокола помоћ дошла би к нама
И Краљ би са бока ухваћен био.

Голицин

Јесам ли ја кривац што је та помоћ
Страћила три дана бирајућ' логор?

Мих. Наги
(и даље се свађа са Салтиковом)

Ја сам Царев шурак! Ја сам на свадби
Носио пред свима „коровај" Царски.

Салтиков

А ја Царски поднос с пехаром златним!
Отац ми је био оружник Царев!
А ко је твој отац?... Грдне ли части
Бити шурак Царев по седмој жени!...

Мих. Наги

Царицу ми сестру вређати не смеш!

Салтиков

О не! Њу не вређам! Па ипак она
Није прва била, само је — седма.

Нуто, шурак Царев! Мало л' шурака
Беше нам у Цара!...

Захарин

Бојари, браћо!
Шта ви то чините? Знате ли где сте?
Је ли то у реду?

Мстиславски

Бојари, доста!
Шеремећев и ја од свих смо већи —
Па се не свађамо.

Гласови

Ви од нас већи!
По чему сте већи?

Захарин

Стид вас, бојари!
Чуј, Иване кнеже, настарији си,
Иди их умири.

Мстиславски

Како, бојарине?
Са ума су сишли! Са Мстиславскима
Желе се једна́чит'!.. (Пауза) Да ли рече ђаку
Да нам староставник даде?

(Ступи напред)

Бојари!
Зар заборависте зашто смо овде?
Је л' могуће? — Како? — У ово доба,
Кад синоубијство Цара нам мучи,
Кад кајењем гоњен одлучно хоће
Од овога света да се повуче;
Кад крај другородног, болесног сина,
Фјодора својега, нареди нама:
Најдостојнијега бират' међ' собом
Којему би мог'о државу дати?
А гле! док нас душман салеће одсвуд,
Док нам је у земљи и глад и куга —
Ви се завађате због својих места!

Не! Не! У памет се, браћо бојари,
Јер сад сви смо дужни један уз другог
Држати се чврсто ра̏д руског спаса!
Заборав'мо права! Без размирица
Приступимо сада бирању тужном
И — остав'те места!

Бјељски

Остав'те места!

Сви

Остав'те места!

Захарин

Кнеже Мстисла̀вски!
Најстарији ти си! Отвори Савет.

Мстиславски

Браћо бојари!
То̂ што Романовић Никита рече —
Сви сте добро чули! Ма како тешко —
Царевој се вољи треба поко̀рит'.
Дакле, на гласање!

Шујски

Допусти, кнеже.
Је ли то последња реч Цара нашег?

Мстиславски

Јесте, последња је! Молисмо за̀луд.
На̀ре̂ди: да одмах свршимо избор
И дођемо с новим Царем.

Трубецки

Ужасно!

Голицин

И невероватно!

Мстисливски

И ја са̂м сумњах,
Докле год пред нама не тресну ногом
И не рече мени, сазвати Думу.

Шујски

Па кад тако хоће — шта да се ради?

Шчербати

Кад је тако, браћо, ми нисмо власни
Пречити му вољу.

Шеремећев

И нисмо власни!

Татишчев

(старац)

О Пасхи ће бити двадесет лета
Како нам Господар намеран беше
Да, као и сада, одрине престо
И да у предграђе оде из Москве. —
Узбуни се народ! Одлучисмо се
Да пођемо за њим и молимо га.
И пођосмо. — Цар нас сурово прими.
У почетку не хте ни да нас чује,
Ал' пристаде потом: дође у Москву
И настави опет да влада.

Сицки

Јесте!
И тад — „опричнике" створи. Сви знамо.

Татишчев

Не дај, Боже, опет то страшно време!
Ал' ето без Цара било би го̂ре:
Јер на̂с би камењем тукао народ;
Русија би грезла, те би нам Немци,
Татари, Пољаци одолет' могли, —
Ако сад међ' нама не буде слоге.

Сицки

А дивна је сада слога међ' нама!

Шујски

(Татишчеву)

Зашто тако збориш, бојару?

Татишчев

Зато,
Што ће може бити, и сад к'о онда,
Господар попу̏стит'.

Мстиславски

Не, бојари̑не!
Сад је друго време. Цар није исти.
И телом и духом сад је умо̑ран
Нѐ бојарске жеље, к'о оно пређе, —
Кајање га сада с престола гони!

Бјељски

Нит' једе нит' пије, сна давно нема.
А о преговорма, што их је досад
С краљицом енглѐском водио тајно, —
Ни помена више! Сад њен посланик
Узалуд га моли да примљен буде.

Захарин

Да̑, више не личи на сама себе!
Три недеље дана пре овог греха,
Издајнику Курбском писао беше;
Корео га оштро и одговор је
Чекао из Литве, дрхтећ' од гнева.
Курбскога се сада — не сећа више!
Милостив је врло и кротких ре́чи̑.

Шујски

Поштедимо Цара. Јер је од Бога
И гнев му и милост. Дакле, бојари,
На реду је избор.

Сви

Почнимо избор.

(Ћутање)

Мстиславски

Ког ћете, бојари?

Наги

Па кога другог,
Кад Фјодора ето није могућно, —
Него Димитрија.

Мстиславски

Шта, зар одојче?

Наги

А нашто му мати? Царица нашто?
Не буде ли сама довољно јака —
Дајте помоћника!

Салтиков

Шта, можда тебе?!

Наги

Мене или брата, — то је свеједно.
Ми смо му ујаци.

Салтиков

Ал' не и нама!

Татишчев

Сачувај нас, Боже! Знам малолѐтство
И Цар-Иваново! Ујакâ Царских
Сачувај нас, Боже!

Шујски

Сачувај, Боже!

Захарин

И уклони!.. Нама Цар властник треба,
А не тутор Царски.

Мстиславски

То зна већ свако.
Та и сâм нам Иван Василић рече
Да свршимо избор између себе.

Шеремећев

Добро, али кога?

Шчербати

Ма ко то био,
Знаменитог рода мора да буде,
Да му се сви други склоне.

Сицки

Не, кнеже.
Најбољи међ' нама нек Цар нам буде!
Он није далеко: Никита, ето,
Романовић-Захар пред вама стоји.

(Договарање)

Поред крвавога престола Царског
Неомрчен стоји тридесет лета.
Тисуће невиних смелом је речи
Спасав'о не једном, па чак и кад су
Сјактале над њиме секире оштре!
Себе није чув'о. У смрт је увек
Погле́дао смело. И смрт, о чуда!
Часне му се главе не таче никад!
Његов цео живот пред нама стоји
Без и једне мрље, ко снежна ра̂ван.

Гласови

Никиту, Никиту Романовића
Захарина! Њега, њега за Цара!

Трубецки

(Сицком)

Ко је против њега! Чист је то бојар!
Прекора му нема. По заслугама
Добијаће увек сваку част, али...
Некнешког је рода. Под њиме бити
Не личи потомству Годиминову!

Шујски

А нама још мање, Руриковима!

Голицин

Он кнез није. Под њим — нама не личи!

Салтиков

Тако је, кнез није — ал' род је с Царем.

Наги

Није он једини. Сви смо род с Царем.

Салтиков

Брат си седме жене, Захарин — прве.

Захарин

Због мене се, браћо, не препирите.
Теби, кнеже Сицки, за почаст хвала!

(Клања се још некима)

А хвала и вама, бојари; али —
Примио се не бих ма ме сви редом
За свог Цара хтели. Доиста не бих!
Ја сам прост, бојари! Господ ми није
Науку државну у да̂ре дао.
Ал' ако желите савета доброг,
Ја знадем једног што је и родом
Ко и службом својом — већи од свију:
Кнез је то и бојар, Петровић Шујски,
Наш војсковођ Иван, који опсађен
Одбија од Пскова Батура Краља.
Нек он Цар вам буде! Пред њим се склонит'
Ником од вас неће зазорно бити.

Шеремеђев

Не, не може Шујски! Та зар је мало
Што Краљ пет месеца Псков нам опсе̂да,
А војсковођ, бранич, кнез Иван Шујски,
Ко да на смрт чека, седи у њему
И са свом дружином већ крст целива.
Бог ће само знати, колико јоште
Опсада ће трајат'; а ми не смемо
Ни тренутка бити без Цара свога!

Шујски

Па шта да се ради?

Мстиславски

Не знам, бојари!

Шујски

Цар одговор чека, свршујмо избор!

Захарин

(Годунову)

Борис Годунов нам до овог часа
Не рече ни једне. У тешком послу
Ти си нам у беди често помаг'о.
Реци: шта ти мислиш?

Борис Годунов

(устане)

Зар, поочиме,
Ја да зборим сада, када решење
Најбољи међ' вама узалуд траже?
Казаћу, бојари.

Гласови

Гласније, јаче!
Не чује се!

Годунов

Мени изгледа, браћо...

Гласови

Не чујемо! Јаче!

Захарин

Борисе, што си,
Гле, тако далѐко, ниже свих сео?
Или можда на знаш где ти је место?
Не чујемо реч ти. Ходи амо, ближе.

(Ухвати га за руку и доведе до средње клупе)

Годунов

(Клања се на све стране)

Бојари, унуци предака̂ славних,
И ти поочиме, Романовићу,
И мој наставниче увек ми драги!
Дрзнуо се не бих ни једном рѐчи,
Да то није била наредба ваша!

Салтиков

Куд ли овај шиба?

Наги

Вртиреп лисац!

Салтиков

Већ је до средине срећно догу̍р'о!

Наги

Тај није на крају седео залуд!

Гласови

Чујмо Годунова! Пст! Тише! Мирно!

Годунов

Велики бојари! Вама је знано
У Русији сада какво је тешко
Настануло до̏ба! Ено Краљ Батур
Један град за другим осваја стално.
Већ је његов Усвјат, Велиж и Полоцк;
Сад зидове руши Великих Лу́ка̂
А Псков стародавни, град наше крви,
У опсади држи безбројном војском.
Уз то у Ливонску Швеђани ушли,
Отели Копорје и с њим Иванград.
Од истока тамо и полудневи
Хан подиже о̏рду; тисуће многе
На Ту́лу и Рјазан већ се покрећу.
Свуд глад, болест, куга, — а круна свему:
Сад и Черемиси прете нам буном!
Сме ли се, бојари, кра̏ј тих нево̂ља̂,
Када се колѐба̂ Русија це̂ла,
О промени Цара и мислит' само?
Нека бисте, браћо, и нашли таквог
Који би свој Думи по вољи био —
Да ли верујете да ће и народ
Пристати уз њега? да л' ће драг бити
Целој нашој земљи?.. Ал', не дај Боже,
Ако почну смутње?.. Шта тад, бојари?
Има л' доста склада међ' нама свима,

Душманима спољним и унутâрњим
У предусрет стати отпором сложним?
Велика је сила у обичájâ:
Навика је људма ил' бич ил' узда;
Ма какав да буде наследник владар —
Искрено, сви редом, покорни су њему;
Он је увек јачи и кад је смутња
Нег у мирно доба новоизбрани.
Биће већ пô века како нам Иван
Васиљевић влада. И гнев и милост
Мењаху се често за све то време,
Ал' срца дубоко прожма нам корен
Навике покорства неизнуђеног
И страх дугодржни од имена му.
Бојари! Свим нама то име град је,
Јер нас оно држи!.. Већ одвикнусмо
Да мислимо собом, радимо собом.
Власт, чијом смо вољом ýдови само,
Само нас и држи уједињене.
Ишчезне ли она — пропашће тело!
Спас нам је, бојари, један једини,
Да сва Дума одмах крêне се Цару
И да му пред ноге паднемо скупа
И молимо опет да не напушта
Престо и да чува Русију своју.

Измешани гласови

Он истину збори!.. Зло без нашег
Иван-Василића!.. Боље је одмах
Да пођемо к њему!.. Он је законит!
Најбоље је под њим!.. Хајдемо к њему!
Нек сва Дума моли!.. Молити треба!..

Сицки

Бојари! Зар Бога не бојите се?
Ил' не знате ко је Иван Василић?
Тâ шта су Пољаци, Татари, Немци
Поређени с њиме? Шта је глад, куга,
Кад Цар није друго него звер љути!

Шујски

Шта то овај бунца? Бешчасти Цара!

Мстиславски

Кнез-Петре Илићу! С ума си сиш'о!

Сицки

Не ја, већ ти, већ сви с ума сте сишли.
Има ли међ' вама једног јединог
Коме он не уби оца ил' брата,
Или пријатеља, рођака, матер?
Гледат' вас, бојари, срцу је мучно!
Ја вас не бих диз'о да он сам, ето,
Са престола свога не жели сићи!
Од вас нисам гори у законима,
Ја не дижем буну, јер он сам жели
Да престане сећи и убијати.
У монахе хоће, да се већ најзад
И Русија смири, — а ви на молбу
Идете да опет и даље сече!

Годунов

Кнеже, такве речи слушат' о Цару
Угодно нам није. Реч ти је жарка
— Достављача, мислим, међ' нама нема —
Одговорићу ти: нема се куда!
Од два зла ко не би изабрао мање?
Ил' је можда боље: Русију видет'
У душманској руци? Москву у Хана,
Поругане цркве, светиње... или
Исто к'о и пређе покорно сносит'
Цара Богом даног? Зар наше главе
Посташе нам драже од отаџбине?
И још ћу вам речи: Господар силни
Немилостив, збиља, и грозан беше.
Ал' то више није; чуо си, кнеже.
Ганутљив је срцем, није ко пређе;
Сад је милостиван; ако се опет
Владавине прими — не нашој земљи:
Душманима њеним страшан ће бити!

Гласови

Јест! Тако је! Тако! Истину збори!

Сицки

Бојарине, знадем: ти си лепорек!
Ти језиком хитрим и знаш и умеш
Дивно да позлатиш све штогод хоћеш.
Али ти се бојиш лишит' се власти
Кад Ивана Цара други Цар смени
И узме му круну! — Мудро, бојари:
Он мекано стере — али са̑н је мучан!

Годунов

О, браћо, бојари: ја вам се кунем
Заслужио нисам прекора тога.
Свима вам је знано, ја власт не тражим.
Зборио сам само по вашој жељи.
Ја сада, бојари, и грешим можда:
Старији је Сицки, мудриј' од мене;
Ако се ви с њиме слажете, и ја
Готов сам за Цара Никиту признат'
Ил' ма кога другог ког ви желите.

Гласови

Не, не Захарина! Нећемо њега!

Годунов

Или Мстиславскога, браћо бојари?

Гласови

Нећемо ни њега! Јер ни ми нисмо
Мањи Мстиславскога!

Годунов

Ил' Шујског, можда?

Гласови

Нећемо ни Шујског! Бити под Шујским
Нико од нас неће!... Ивана Цара!

Сицки

Па идите к њему, сви тако скупа!

На клапицу хајте к'о овчје стадо!
Ја немам шта више радит' међ' вама.

(Оде)

Гласови и узвици

Та он је бунтовник! Вређа сву Думу!
Он је против свију!.. Дојади сваком!

Годунов

Не, не гневите се на њега, браћо!
Он је искрен био. — Одлучисте ли
У мудрости својој да цела Дума
Иде Цару — хајдмо, не оклевајмо!

Захарин

Да нам није земља усколебана,
Ја примио не бих одлуку вашу,
Ал' сада је страшно потрести престо.
Хајдемо сви Цару — друго не оста!

Мстиславски

Ко ће реч да држи?

Захарин

Ти, бојарине!
А да ко би други?.. Најстарији си!

Мстиславски

Неугодно ми је! Данас на мене
Цар је гневан био већ и без тога.

Гласови

Нек говори Шујски!

Шујски

Не могу ни ја.

Захарин

Е па добро, ја ћу зборит', бојари!
Не страши ме гнев му, — само ме страши
Пропаст земље.

Годунов

Ô, не, мој поочиме.
У немилост ја ти не дам да паднеш.
Допусти: пред Царем ја ћу да зборим, —
Ја не губим ништа!

Мстисловски

Хајдмо! Годунов
Нека збори. Он ће најбоље рећи.

(Сви бојари устају и одлазе за Мстиславским)

Салтиков

(полазећи, Голицину)

Сицки право рече! Годунов, ето,
Гледа како да се успење гôре!

Голицин

Седе ниже свију, а сад је — први!

Шеремеђев

А говорисмо ли: без местâ!

Трубецки

Чекај!
Татарин ће брзо све нас прескòчит'!

(О д е).

— НАСТАВИЋЕ СЕ —

НОВО КОДИФИКОВАЊЕ НАШЕГА НАСЛЕДНОГА ЗАДРУЖНОГ И ПОРОДИЧНОГ ПРАВА?

Пре две године одпочео је кодификаторски посао код нас и наименовани су редактори за израду нацрта новога пројекта, којима је стављено у дужност: да засада израде нацрт општег дела, стварнога и тражбенога права; за остале партије грађанскога права, наследнога, задружног и породичног права влада је оставила за доцније да се приступи овоме послу.

Г. Ж. М. Перић, професор Университета и члан ове уже комисије за израду првога дела грађанског права, изнео је своје мишљење у најновијем своме одличном раду „Један нов рад на кодификацији приватнога права" („Архив" од 25 јануара 1911 г.) на кодификаторски рад нашег приватнога права.

Ово мишљење истакнуто у овоме раду г. Перића можемо поделити на два дела. Први део тиче се кодификаторског рада већ постављене комисије за израду нацрта пројекта општег дела, стварнога и тражбенога права. Сви доктринерни разлози изнети по овоме делу нашега приватнога права стоје као са свим тачни, јер „имовно право је, мање више, исто код свих културних народа (г. Перић стр 418). Што су редактори новога српског законика изабрали, и код имовинскога права, немачки грађ. законик као модел, то је стога, што је он и ту за данас најбоље редигован законик, и по садржини и по техници својој".

Из ових наведених редова г. Перићева рада довољно се види руководни принцип рада постављене комисије за израду првог дела нашег приватног рава. За нас је овде било оволико довољно да наведемо, из чега се може закључити: какво је гледиште комисија заузела одпочињући овај поверени јој посао. Читалац којисе буде интересовао за овај прелог, за све остало

обратиће се на овај одличан чланак г. Перића у коме је историски изложена у кратким потезима и генеза садашње нашег грађанског законика.

И ако није још истакнуто и стављено на дневни ред кодификовање наследнога, задружног и породичног права, г. Перић, рачунајући основано да ће овај део нашег приватног права доћи скоро и убрзо иза првога дела, потрудио се да сугерира надлежним факторима пут којим би требало да пође кодификаторска радња овога другога дела. Предложени поступак при овоме послу са свим је на своме месту: пре но што се наименују компетентна лица за тај посао, „треба претходно у једној широј комисији утврдити основна начела на којима има тај нацрт да почива“. Г. Перић и образложава за што то треба тако да буде: „Породично право, тесно везано са моралом и етиком, није исто код свих културних народа, пошто ни морални ни етички појмови нису код свих тих народа исти. Отуда се у породичном праву несравњено више огледа индивидуалност једнога народа него у праву имовинском“.

И за то од данога правца рада, кад га шира комисија буде утврдила, и постављених и утврђених основних начела српског породичног права као и права задружнога и наследнога — када два последња стоје у интимним односима са правом породичним — Србија ће опет доћи у једну врло важну кризу. За Србију се истиче питање: „да ли ће она продужити ићи путем на који су је кодификатори из године 1844 ставили — а тај пут је њено изједначавање са Средњом Европом, или, боље са Европом, у погледу приватно-правне организације — или ће, да би то изједначење избегла и своју националну индивидуалност и ту ојачала, тај пут напустити“.

На крају овог свог рада г. Перић пледира да се српском друштву да̂ индивидуалистички карактер, као што је случај са државама Средње и Западне Јевропе и предлаже да српско приватно право, у своме развићу, настави пут којим је оно пошло још 1844 г., но без колебања. Установа задруге треба да се убрзо распадне и нестане је. Задругу треба поставити на равну ногу са обичним ортаклуком и законодавне привилегије у корист задруге не треба задржавати у новом законику. Наследно право решити у смислу изједначавања мушке и женске деце и т. д. и т. д. Поправити правно положај жене, једном речи изједначити наше приватно право са приватним правом Средње

и Западне Јевропе, и српском друштву дати са свим индивидуалистички карактер.

Ми смо се трудили да овде изнесемо мишљење г. Перића што потпуније, али ипак за то читаоцу ових редова потребно ће бити да сам прочита овај рад г. Перића, да би му слика била потпунија и јаснија, те да би могао ценити објективније мишљење г. Перића и наше које ћемо ми овде потрудити се да изнесемо и образложимо.

Поштујући научно мишљење г. Перића, ми морамо овде одмах истаћи да се са овим мишљењем не слажемо, и за то ћемо изнети овде наше објективно мишљење и разлоге због чега се не слажемо са мишљењем г. Перића, и због чега мислимо да српско приватно право, у овоме другом делу, не треба да пође путем којим је до сада, ма и колебљиво, ишло и да српском друштву не треба дати у новоме нашем законодавству индивидуалистички карактер.

Г. Перић врло је лепо уочио да код породичног и наследног права игра велику и важну улогу морал и етика, и да оно није исто код свих културних народа, фрапантан нам је доказ Енглеска и њено наследно право, ма да г. Перић чини овде ограду и жели да се наше породично право као и наследно изједначи са приватним правом Средње и Западне Јевропе, ми овде нарочито истичемо енглеско наследно право баш због тих моралних и етничких разлика, да би се што боље уочило, како изједначења нема ни данас ни код народа Средње и Западне Јевропе. У Енглеској постоји апсолутна слобода тестирања, али у практици, на непромењљив начин, оно служи само, и ничему другом, да дâ првенство најстаријем што ствара аналоган систем какав је био у доба феудално.

Што се тиче система ab intestat, по њему се чини разлика између покретности и непокретности. Непокретна имања, ако има мушких, најстарији наслеђује и не може бити ни питања о деоби, ако нема мушких, непокретна добра наслеђује женски род и тада има деобе. Но у сваком случају може се тражити од стране интересованих лица да се уговори недељивост за неограничено време.[1] На овај начин а путем потпуне слободе тестирања оснажава се у Енглеској аристократија. У Северној

[1] Види Gloxsson, Histoire du droit et des institutions politiques civiles et judicaires de l' Angleterre, I 244—256 и 261.

Америци исти је случај слободнога тестирања — отац породице има неограничено право располагања својом имовином.

Да пређемо овде на неколике разлике које постоје у модерноме праву држава Средње и Западне Јевропе.

По француском праву жена дугује послушност према мужу који је старешина породице. Ова је обвеза апсолутна, јер законски није ограничена. Стручни научници, као Демоломб, Лоран — Бодри, Лаконтинери, Веден и др. готово су сви сложни у овоме, неки допуштају само изузетке у крајње тешким случајевима, као Обри-Ро, а други остављају судовима извесну власт у оцени у овоме погледу. Међутим ова подчињеност у српском грађ. законику, у чл. 58, није тако апсолутна и прави се разлика већа или мања. У новом немач. грађ. законику, чл. 1354, вели се: да муж има права да решава о приликама заједничког супружничког живота, па додаје, да жена нијее обвезана да поступи по томе решењу мужевљем, кад оно садржи злоупотребу њенога права. И тако муж, и ако је старешина породице, може тражити покорност од жене само кад не прелази границе њених права.

Право супружника, што се тиче њихових имања, такође је различито код разних народа.

Брак у француском праву заснива јаку везу. Ако су супрузи усвојили le régime de communauté, тада је жена неспособна и муж сам има управу добара у заједници; кад су одвојени у имању, она је способна, али јој није способнот апсолутна (чл. 311 и 1449) по закону.

По француском праву удата је жена неспособна, а неудата је способна, јер види се да овде није жена која је неспособна, већ супруга је неспособна, а ово се мотивише да је учињено ради јединства управе у породичним пословима.

У шпанском грађ. законику удатој жени даје се способност у стварима које су по својој природи, намењене да служе за обичан живот у породици.

У новом немачком законику ова је тежња много јасније изведена (чл 1356—1357).

Швајцарски грађ. законик чини расподелу у правима између оних што припадају мужу и што припадају жени, и ако опредељује да је муж глава породице, жена има права да га припомаже својим саветима и да уложи своје силе уз мужевљеве ради општега брачнога добра по њеним силама и њеној

могућности. Она руководи и представља брачну заједницу у свему што се тиче текућих потреба у породици (чл. 179—182) — У овој мери може располагати слободно заједничком имовином дакле и добрима мужевљевим (чл. 209—210).

У Данској жена може располагати са оним што је сама својим радом привредила, ма да иначе та тековина улази у заједницу. Сличне одредбе налазе се у Шведској и Норвешкој.

У законодавства разних држава Средње и Западне Јевропе у погледу администрације — управе добара заједнице између супруга постоје такође неједнаке одредбе.

По новом немачком грађ. законику определьује се на, случај да нема никаквог уговора између супруга, закон сматра да постоји законски режим заједнице који се своди на администрацију. По њему добра женина долазе под администрацију и уживање мужевљево, и ту се разумеју и добра која жена доцније за време брака прибави (чл. 1363). Ну ова управа не распростире се на добра женина која су резервисана, а међу ова долазе она добра женина која жена стече својим радом или својим личним корисним занимањем. На овоме иметку она има потпуну слободу управе (чл. 1365—1367 и 1371). Муж са добрима жениним може расположење чинити само у ограниченим случајевима без пристанка жениног (чл. 1375 и 1376).

По немачком грађ. законику положај је жене моћно побољшан што се тиче њене способности, њене власти у управи домаћег живота.

По швајцарском грађ. законику има такође резервисанога иметка на који жена има пуну способност располагања. Резервисана су добра: њена заштеђевина, имање које служи за вршење њених послова или њеног законитог занимања и што најпосле добије својим радом (чл. 217). Што се тиче осталих добара, ако нема уговора, законски је режим да муж администрира добарима, али расположења може чинити само са пристанком жениним.

У Француској, законом од 1893, који мења чл. 311 грађ. зак., побољшава се такође положај удате жене. Жена одвојена а не раздвојена има пуну грађанску способност без овлашћења мужевљевог или судског.

Пре тридесет година у Енглеској, положај жене био је врло бедан, јер, за време брака, њена је личност потпуно ишчезавала пред личношћу мужа, тако да по закону муж и жена

сматрали су се као само једно лице. Са имовинског гледишта, муж је постајао сопственик личног жениног имања, а што се тиче стварних добара имао је право уживања на њима. Од 1882 год. узакоњена је потпуна одвојеност добара између мужа и жене. На својим добрима жена има врло пространу слободу управе и располагања и муж нема никаквог права да интервенише.[1]

У неким сједињеним државама постоји такође режим подвојености добара. У Аустрији постоји исти систем: жена док је само малолетна остаје неспособна, али кад постане пунолетна, она стиче пуну способност.

Овај систем подвојености добара између супруга постоји такође и у Русији као законски режим.

Да видимо сад разлике које постоје код западних народа по праву наслеђивања преживелог супруга.

Право наслеђивања рађа се из моралних правних веза, које су удруживале супруге за време живота.

У Француској (чл. 767 грађ. зак.) супруг који надживи долази на наслеђе ab intestat само после свих сродника који имају права на наслеђивање.

У италијанском и шпанском грађ. законику наджевели супруг искључује један део наследника у споредној линији. Најпосле по новом немачком грађ. зак. супруга, кад надживи мужа у својству законског наследника има право на четвртину наслеђа, конкуришући са сродницима првога реда, на половину конкуришући са сродницима другога реда или са претцима, а ако нема сродника првог и другог реда, ни предака, наджевела супруга наслеђује сву заоставштину; има права на изузетан нарочити део (précipit), ако је легалан наследник, конкуришући са сродницима другог реда или са претцима (1931, 1932), најпосле супруг који надживи има правно својство резерватера (чл. 2303).

Све ове разлике у разним јевропским законодавствима потичу баш од те моралне и етничке природе код разних ових народа. Јединства нема, а ни изједначавање није тако, да се националан карактер породичног и наследног права изгубио: но разлике увек постоје. Ваља да се запитамо: је ли оправдано тежити код нас овоме изједначавању породичног и наследног

[1] Glosson op. cit. t. VI § 283.

права са приватним правом Средње и Западне Јевропе? Је ли разложно тежити по сваку цену у нашем законодавству стварању српског друштва са индивидуалистичким карактером? Је ли оправдано и је ли законодавцу допуштено, да потпуно иде у помоћ супротно духу народнога живота, и да у његовом друштвеном животу руши установе, као задруге, које у њему још моћно живе и врше своју функцију у друштвеном погледу, и у наточ овоме живом обичајном праву, које постоји при свој супротности писанога закона, да ствара индивидуу као један предмет права, а да крчи пут апсолутном индивидуализму, и да сматра личност као праву економску, политичку и друштвену целину?

Да би на сва ова постављена питања могли одговорити, нама ће потребно бити да бацимо ма и летимичан поглед како на друштвени живот на западу, тако и на наш друштвени живот у вези са политичким, економским и друштвеним утицајима на оба ова друштва. Без ових посматрања немогуће је доћи до ма каквог позитивног ресултата у решењу ових постављених питања.

Сваки законодавац мора да у себи има две оделите особине. Он мора бити и правник и кодификатор. И једна и друга особина потребна су за законодавца кад приступа једноме кодификаторском послу. За овај навод имамо најбољи доказ у Наполеоновом француском грађанском законику. Он је разорио француску породицу. Циљ Наполеонова била је да растури старе имућне аристократске породице, а није ни помишљао да ће уз то растурити и остале француске породице, па чак уздрмати и потрести и породице индивидуалнога карактера! Последица је била опадање популације у Француској.

Овај страшан пример показује јасно до кога је степена законодавство, а особито кодификација, сложан посао; како се се често постиже нешто по све друго од онога што се мислило, нешто што при израђивању не би никком ни на ум пало.

Као што рекосмо француски, грађански законик извео је најапсолутистичнији индивидуализам. Ова начела проведена су кроз цео законик и на њима је засновано цело законодавство.

Индивидуализам који је проведен кроз француски грађански законик може се свести на ова четири начела:

1. Има само један правни подмет а то је индивидуа.

2. Својина и друга права установљена су у корист личности која их ужива искључујући све друге личности, тако да сваки сам за себе има користи од добити које себи прибави, као што и трпи губитак. закон не налазе да се оне треба да помажу између себе.

3. Односи се правни стварају увек између одређених лица и о одређеним предметима. Цела теорија о обвезама заснована је на овоме начелу да право једнога претпоставља увек давање другога. Свако лице које има обвезу давања мора је испунити само, без учешћа другог, кога; солидарност се не предпоставља.

4. Најпосле, као последица ова три основна начела, увек кад неко нанесе повреду правима другога, он је дужан зато дати накнаду, али само у томе случају, јер ако повреда права није наступила од некога другога лица, онда је то лице дужно само сносити штету.

Логична последица овога система јесте борба за живот и развиће егоизма, јер, да би личност могла постојати и прибавити услове за живот, она мора да уђе у борбу економску са другим личностима. Сваки мисли само о својим интересима који су у супротности са интересима других.

Ради функционисања овога индивидуалистичког система, ваљало је оставити индивидуама потпуну слободу за регулисање приватних њихових односа како они то за добро нађу; а да би ови односи били утаначани без поремећаја реда, држава мора да дели правду која се састоји у томе да свакоме додели оно што му припада према обвезама које је он закључио.

Овај индивидуалистички систем, као непосредну последицу, донео је гажење слабих, што се показало нарочито са појавом велике индустрије. Милиони радника и радничких породица пале су у беду, уз коју је придошла физичка дегенерација.

Овим стопама иде и цела Западна и Средња Јевропа упоредно са Енглеском, јер је исти систем који влада у њима као и у Француској, само што има више или мање етничке разлике код ових других. Ново законодавство тежи, уза све тешкоће наслеђене из ранијих времена, да изнађе решење у односима економским по коме би се индивидуални интереси саобразили са друштвеним општим интересима.

Овим кратким изводом намера ми је била, да докажем, да се физичка борба не уклања увођењем индивидуализма, но да се њиме ова борба без милосрђа појачава и рат у већој размери влада у оваквом индивидуалистичком друштву, но што влада у нашем српском патријархалном друштву.

Далеко је и помисао код нас, да овим мислимо да глорификујемо наше друштвене прилике, али не налазимо да је друштво индивидуалистичког карактера срећан проналазак, да би требало што брже да ми у нашем законодавству без транзиција идемо њему на сусрет.

Западно друштво још до данас није нашло решења за истакнуто социјално питање. Оно што у њему има по све је недовољно и слабо и борба је стално у средини његовој. Ми не можемо с разлагом желети да те прилике пренесемо што пре код нас, нити да тежимо да се у томе погледу изједначавамо.

Са историског, политичког и правног гледишта постоји разлика између српског и других јевропских друштава. И као год што треба да постоји близак однос између законских правила и васпитних потреба једне земље, тако исто ваља да постоји између ових потреба и разних циљева које законодавац хоће да постави. Основни законик треба да буде састављен од правила и установа које се одиста находе у животу, духу и предањима народним, оно што постоји не треба ни да се искључи ни да се измени без преко нужне потребе. Но и правни развитак у земљи законик не треба да спречава, већ да му служи као наслон и полазна тачка за ово развиће у свима његовим приликама и облицима.

Наше породично право има својих органских елемената, различних облика и њихових узајамних одношаја — породица градска и породица сеоска. Прва почива на модерним индивидуалистичким начелима, а друга на колективистичкој основи. За то, у нашем будућем грађанском законику, ми мислимо да треба задржати оба облика породице. По статистичким подацима прва је код нас изузетак, а друга правило.

За то законодавчева радња у породичном праву као и наследном и задружном за нашу сеоску породицу мора бити таква: да одговара стручној природи грађе, водећи особитога рачуна у најширој мери о великој количини моралних елемената са којима је ова установа препуна, и којима су се слу-

жиле правне наше установе. Рад законодавца је у томе да породици осигура уређење њено у моралном, економском и правном обзиру, да је уреди онако како њена истинска природа изискује, а тиме се у исто време и питање сигурно решава.

Ако се не би хтела водити никаква разлика о двема врстама породица које постоје код нас, но би се једнострано, без обзира на народни живот, законодавним путем увео индивидуалистички карактер, тиме би се широм отворила врата: за растурање сеоске наше породице; наступило би слично дејство што је наступило у француској породици, што смо горе поменули, само што би зло било у нас веће, што је ступањ нашег културног живота мањи, индустрија ништавна, и јавио би се моћан сеоски пролетеријат, који би био наше друштвено зло. И под режимом нашег грађанског законика од 1844 опажа се јако дејство тежње у овоме правцу, јер задруге силно пропадају због колебљивости законодавчеве, коју је г. Перић изнео у своме поменутом раду. Статистички подаци најбоље сведоче за ово: од 20% већ има сеоског пролетаријата.

Ако би наш законодавац у овоме основном нашем закону, водећи рачуна о двема врстама наших породица које постоје у нашем друштву, задржао и једну и другу; и прву, градску, уредио на модерним индивидуалистичким начелима, а другу, сеоску, уредио по правилима задружним, па била она задружна или инокосна породица, пошто инокосна породица није ништа друго до потенцијална задруга, ми држимо да би он само у томе случају одговорио своме задатку.

По статистичким подацима Србија је земља земљорадничка (80% од њеног становништва бави се земљорадњом). Задружна је породица код нас правило, а градска изузетак. Са основом би се могли запитати: да ли би нашем законодавцу било допуштено да посече у корену нашу задружну породицу, јер задружна породица у нашем друштву није ни по чему штетна установа, нарочито кад поред задружне породице имамо и градску породицу. Задружна породица пружа много више добрих страна но штетних. Задружни живот у задрузи развија многе људске врлине, предaност сродницима, узајамни однос, добровољну покорност, навике на заједнички рад за једну и исту циљ. Сваки члан има право на део производа, беде ни сиротиње у задружној породици нема, лакомост се губи, жудња за новцем не узбуђује духове, у великом пространству заузимају места при-

родни осећаји, недаће било друштвене било животне много се лакше сносе. У нас поред задруга није било потребе за стварање сиротињских каса као у Средњој Јевропи, нити сиротињских такса као у Енглеској. Природна веза и дужност замењују службену милостињу. Рад није трговачки артикал да се према закону понуде и тражње његова цена одређује на пијаци.

У задрузи има могућности за поделу рада и тиме се постизава економија и у раду и у времену. Задругари раде са више воље и труда но плаћене слуге, јер сваки задругар има пред очима свој лични интерес. Задруга има и пространих имања па се могу и пољопривредни алати и савршенији с користићу употребити а тиме је и рад земље екстензивнији. Имајући сваки да подмири своје потребе злочини и преступи много је ређи, а и што сваки појединачно живи у кругу многобројне породице и на њега свако пази и води се надзор и сваки се труди да очува достојанство; он има неки положаја, име и породични живот морално утиче на чланове. Овим се породична предања преносе с колена на колено и они су нови елементи за обезбеђење друштвенога реда.

Ове користи пружа установа задруге. Да изнесемо само слику индивидуалистичког друштва што би наше друштво добило ако би се законодавац решио да усвоји и код нас индивидуалистичку породицу. Процес би био исти као и на западу. У првим почецима настала би деоба задружнога имања у ширим размерама. Заједнички би се имање распарчало и од задругара постале би мале газде или боље мали сопственици који би пропадали мало по мало и поступно би ишли у пролетаријат сеоски, варошки и т. д. Створила би се конкуренција, безгранична борба свију против свакога и понуда и тражња радне снаге. Радна би снага постала пијачна вредност. Из овога стања произишла би општа беда за раднички свет: деца би стално радила по фабрикама; жена би постала такође фабрични радник; трајање дневнога рада за све раднике без разлике умножава се; цена раду за нестручне раднике пада на врло ниску цену; радници остају привремено без посла услед чега немају наднице и падају у још јачу беду; неспособност за рад и оскудица за животне намирнице, услед несрећнога случаја у којим случајевима радник не може довољно никад бити накнађен да би могао живети до краја живота бар колико толико; исте неспособности настају услед обољевања радника; прерана

старост код радника настаје, а државна милостиња недовољна је да беду ублажи; најпосле станови у којима радници овакви живе до зла бога су нездрави, а услед немилостивне експлоатације сопственика, радници плаћају ове станове често врло скупо. Може се уз све ово замислити каква је слика беде у овим радничким породицама, да не ређамо и материјалну и моралну беду која ту влада; па деца која се у тим породицама рађају, где је мати вечито по фабрикама на раду и њена физичка снага исцрпена, рађају се неминовно слаба и физички неразвијена, домаћи је живот изгубљен, постаје бедан и очајан, а код сеоскога пролетеријата стање је много црње и горе.

Три четвртине века, пошто би наш законодавац промулговао овакав основни законик, довољно би било, па да као ресултат свога рада добије овакву слику нашег друштвеног стања.

Кад се процене штете и користи које задружна породица даје и давала је и до сада, онда законодавцу нашем, држим, тешко би се било одлучити да упути путем изједначавања српско приватно право са приватним правом Средње и Западне Јевропе у овоме делу његовог: наследнога, задружнога и породичног права, не водећи разлику никакву код градске и сеоске породице.

Д-р Мих. Полићевић.

БОГАСТВО

(Приче о мерилу људског поштовања.)

Прича прва

П. П., некадашњи београдски трговац а у последње време рентијер, био је врло имућан човек.

Истина, он се тим својим имућством није разметао, али он то није чинио из скромности или из бојазни од слабе полиције и рђавих људи, већ искључиво из оправданог страха од пореског одбора.

А људи су то узимали као скромност, чему се он у души слатко смејао.

Он никуд није ишао, зато су га ретко и виђали. Он није имао ни другова ни пријатеља. Он није знао за бање, за балове, за кафански и јавни живот у опште, али је друштво, преко судова и извршних власти, ипак јако осећало његову присутност.

За његове прилоге није се знало, нити се могло знати; пред његовом кућом ни просјак се није заустављао.

На кратко: он је представљао галију која се дан-ноћ нијала на пучини океана од суза туђе невоље и беде.

„Лажан банкрот“.

„Нитков“.

„Зеленаш“.

„Људождер“.

То су били епитети на којима је почивало јавно мишљење о њему.

*

И умре тај богаташ.

Највеће звоно на саборној цркви огласило је смрт његову.

Раскошне посмртне листе преплавише Београд.

И нико ништа не рече, према чему се слутило да ће његова пратња бити најбеднија пратња откад Београд постоји.

*

После два дана једне новине донеше ову белешку:

„Јуче је сахрањен (име и презиме) некадашњи београдски виђен трговац а у последње време рентијер. Такву величанствену пратњу Београд није запамтио. Најотменији представници свих друштвених редова учинили су почаст земним остацима покојниковим. На пратњи је чинодејствовао митрополит са београдским свештенством. На одар покојников положен је велики број венаца од стране приватних личности и корпорација. Ордене покојникове носио је (име и презиме) један од највиђенијих београдских трговаца. Било је четири опроштајна говора: пред кућом, пред црквом, на Теразијама и на гробљу; последњи је био толико дирљив, да је цела пратња плакала“.

И више других листова забележише ту ствар у истом смислу, са најтоплијим жељама да Свевишњи подари покојнику лаку земљу и рајско насеље.

Прича друга

Н. Н., некадашњи београдски трговац а у последње време нико и ништа, био је некад врло имућан човек.

На њега се, као на честитог трговца и као на човека кога је срећа у трговини пратила, некад прстом показивало. У чаршији београдској његово име је с поштовањем изговарано.

Али је дошао рат, и он је у рат отишао. Истина, он се из бојне линије могао склонити, као и многи други што су то учинили, али он то није учинио. И то није учинио баш зато, што су то многи други учинили.

Тај његов поступак осудише они који су противно томе учинили, сматрајући да бојној линији припадају искључиво сељаци и варошка сиротиња.

*

Рат се свршио корисно по земљу.

Ко је тај порез земљи својој платио главом, тај је остао на бојном пољу. Остали су се вратили, који са орденом, који без ордена.

Вратио се и он, али и без једне ноге и без и једног ордена.

*

Срећа као да не воли људе на једној нози. То се бар у овој прилици показало.

Трговина му је ударила натраг и из дана у дан све више показивала добру вољу да му ускоро удари на чело жиг банкрота.

Он је то видео, разумео, размислио о свему, заплакао се и својој вољи стао на пут.

Сазвао је све своје повериоце, уступио свакоме шта му припада, и онда се чиста и светла образа повукао из чаршије.

О томе његовом поступку говорило се тада са највећим поштовањем, и ако се нико у души није слагао са тим.

*
* *

На богатој даћи покојника из прве приче говорило се о свему и свачему, па некако реч дође и о лицу из ове приче.

Нико није знао шта је с њим и где је оно. И заинтересованост за њ толико порасте, да се један из друштва нађе побуђен да се телефоном обрати лицу за које се држало да ће то свакојако знати.

Добивени одговор отуд упутио је питача на једно од многобројних београдских надлештава.

Питач се обрати томе надлештву.

„И ако на једној нози, он је прилично времена био овде као послужитељ — гласио је одговор из тога надлештва. — Кажу да је био примљен у службу из сажаљења према његовој ситној деци, али је ипак ту скоро отпуштен због изнемоглости. Сад, по чувењу, лежи у општој државној болници“.

И питач се обрати на ту страну.

А из опште државне болнице гласио је одговор:

„По имену и презимену ми га не можемо знати, али, према вашем опису, то ће несумњиво бити број 17, који је пре десетак дана сарањен на парцели која још није нумерисана, а на којој се одскоро сарањују робијаши и наши болнички бројеви“.

Стресе се добро-расположено трговачко друштво на једну тако грозну судбину и продужи са пријатношћу и поштовањем разговор о покојнику једне овако богате и сјајне даће.

Чеда Поповић.

О КАТАСТРУ

— НАСТАВАК —

V

Шта казује неумитни бројеви у корист Катастра.

Да бисмо сваку, па и најмању, ма чију необавештеност о неопходној потреби Катастра потпуно претворили у обавештеност и правилно схватање те културне установе, пустићемо да следују и ова два извода: I извод нађеног мањка, и II извод нађеног вишка код сопственика из разних крајева Србије.

I, Извод нађеног мањка

Код сопственика имања, којима је преко стручних лица извршен привремени премер земљишта, а којима је нађено, да имају мање земљишта, него што им је уписано у књизи „Б“.

ред. број	ПРЕМЕР	МЕСТО	Има по књизи „Б“ ha	Има по премеру ha	Нађено мање ha
1	Косте Икића	Куршумлије	3.80	1.02	2.78
2	Дим. Младеновића	Макрешане	4.30	2.06	2.24
3	Недељ. Старчевића	Горобање	4.05	2.39	1.66
4	Павла Пауновића	Бађанац	3.23	0.94	2.29
5	Љуб. Петровића	Комрик	1.70	0.74	0.96
6	Костад. Ерића	Д. Трешњ.	10.94	6.48	4.46
7	Ђорђа Дикића	Церје	34.08	10.01	15.07
8	Тод. Стефановића	Церје	9.97	4.22	5.75
9	Јована Драпичевића	Лозница	3.61	1.95	1.66
10	Вучка Стојановића	Велепоље	13.61	8.08	5.07
11	Стев. Пауновића	Рабитово	2.27	1.75	0.52
12	Боже Славковића	Прељина	11.84	8.98	2.86
13	Вујадина Радосављевића	Љубића	6.38	3.87	2.51
14	Драг. Солдатовића	Бапевци	2.80	0.63	2.17
15	Николе Павковића	Брусанска	5.04	3.58	1.46

ред. број	ПРЕМЕР	МЕСТО	Има по књизи „В“ ha	Има по премеру ha	Нађено мање ha
16	Срећка Јанковића	Туђин	7.10	6.96	0.14
17	Утрина села	Дудуљајца	210.54	148.23	62.31
18	Драг. Радосављевића	Качулица	2.56	0.58	1.98
19	Вукој. Петровића	Бела вода	36.98	21.58	15.40
20	Мил. и бр. Ђорђевића	Глибовац	12.12	8.13	3.99
21	Милана Вељовића	Гривац	2.82	1.93	0.89
22	Ристе Вегића	Гаре	6 80	4.50	2.30
23	Петра Лазаревића	Н. село	35.19	26.31	8.88
24	Станоја Стошића	Н. село	7.20	6.25	0.95
25	Животе Матића	Кошетницу	6.25	3.91	2.34
26	Светоз. Матића	Кошетницу	7.41	6.21	1.20
27	Николе Костића	Крушумлије	16.72	10.18	6.54
28	Мите Милића	Мекош	2.99	1.41	1.58
29	Перча Младеновића	Мекош	5.52	2.45	3 07
30	Живка Мирчића	Мекош	5.52	2.45	3.07
31	Мил. Капојевића	Гребовица	5.96	3.06	2.90
32	Илије Ристановића	Гребовица	2.32	1.93	0.39
33	Сретена Ђуровића	Лукића	2.47	2.06	0.41
34	Влад. Лазића	Г. Миланов.	36.02	26.01	10.01
35	Ђорђа Јоваоовића	Срна	12.45	5,99	6.46
36	Стојана Благојевића	Крушевца	2·58	0.61	1.97
37	Милоша Васића	Лучице	7.83	5.40	2.43
38	Стојана Ивића	Лучице	9.30	5.80	3.50
39	Миливоја Васића	Лучице	6.95	3.81	3.14
40	Живка Костића	Лучице	10.75	4.85	5.90
41	Стевана Лазића	Краптинца	1.41	1.05	0.36
42	Утрина сељана села	Врбовца	748.38	565.44	182.94
43	Првула Матијевића	Мокрача	1.60	0.26	1.34
44	Стојана Ђорђевића	Мекиша	5.56	3.04	2.52
45	Живка Ђорђевића	Мекиша	3.42	1.74	1.68
46	Дим. Ђорђевића	Мекиша	1.07	0.72	0.35
47	Јов. Ђорђевића	Мекиша	1.77	0.68	1.09
48	Нак. Бошковића	Чачка	0.45	0.37	0.08
49	Вукомира Главоње	Виниче	10.94	7.81	3.13
50	Ђорђа Миљковића	Церје	1.51	0.73	0.78
51	Андреје Стошића	Шарница	2.19	0.56	1.63
52	М. Пећковића	Шарница	1.60	0 55	0.39
53	Петра Благојевића	Шарница	1.29	0.88	0.41
54	А. Стојановића	Шарница	1.42	0.26	1.16
55	Ставра Савића	Шарница	2.90	0.53	2.37
56	Цветана Матића	Шарница	4.33	1.27	3.06
57	Павла Илића	Смрдљиков.	5.73	4.39	1.34
58	М. Патровића и ортака	Тавника	4.95	4.23	0.72
59	Ж. Тимотијевића	Мрчајеваца	10.93	19.14	0.79
60	Мих. Симића	Дубраве	6.18	5.32	0.86
61	Боже Вукосављевића	Љубића	13.32	10.18	3.14
62	Млад. Живића	Шабац	9.28	7.08	2.20
63	Гавр. Ракића	В. Орашје	45.69	39.90	5.79
64	Лаз. Тешовића	Лубања	21.80	17.85	3.95
65	Мил. П. Ђукнића	Паланка	13.34	9.57	3.77
66	Илије Голубовића	Врбице	5.54	0.29	5.25
67	Мил. Нинића	Трбушнице	11.82	10.57	1.25
68	П. Пауновића	Батинца	1.60	0.87	0.73
69	Ст. Хаџића	Јабланица	44.98	38.22	6.76

ред. број	ПРЕМЕР	МЕСТО	Има по књизи „Б“ ha	Има по премеру ha	Нађено мање ha
70	Ил. Јевроћовића	Мрчајевица	8.91	6.16	2.75
71	Петра Пејчића	Пирота	1.40	1.05	0.35
72	В. Стаменовића	Баб. Кала	2.84	1.84	1.00
73	М. Живића	Горња Гнаша	2.39	1.48	0.91
74	Раде Недељковића	Врбе	8.71	8.00	0.71
75	Живка Николића	Божума	7.50	6.47	1.03
76	Игњ. Петковића	Мильковица	2.73	1.04	1.69
77	Радоја Гвозденовића	Трганци	0.74	0.39	0.35
78	Ивка Петровића	Кукарчине	3.66	2.29	1.37
79	Настаса Шаврића	М. Дренове	2.98	1.62	1.30
80	Миладина Брковића	Трбушна	1.31	0.78	0.53
81	Милана Радовановића	Бељајце	1.15	0.64	0 51
82	Мите Петровића	Баб. Кала	2.64	2.02	0.62
83	Косте Милићевића	Параћина	0.86	0.43	0.43
84	Влајка Угрииића	Горачића	1.51	0.98	0 53
85	Миладина Станковића	В. Леола	1.37	0.66	0.71
86	Гвозд. Недељковића	Пепељевца	9.67	7.59	2.08
87	Тоше Милосављевића	Табановића	3.48	2.24	1.24
88	Милис. Вукадиновића	Извор	1.20	0.91	0.29
89	Панте Живковића	Д. До	0.80	0.35	0.45
90	Анте Станковића	Д. До	0.40	0.25	0.15
91	Алексе Јовиипћа	Д. До	1.00	0.55	0.45
92	Алексе Копића	Д. До	0.50	0.36	0.14
93	Илије Дикића	Рибари	1.29	1.03	0.26
94	Јов. Павловића	Грабовца	1.92	1.30	0.63
95	Благоје Живановић	Брзи Брод	2.30	1.70	0.60
96	Јов. Ристић	Г. Матејев	6.00	4.91	1.09
97	Најдан Папчић	Пирот	1.40	0.92	0.57
98	Видоје Милојковић	Читлуч	2.20	1.50	0.70
99	Свет. Николић	Трнаве	1.27	0.62	0.65
100	Васа Ћирић	Пакљештица	2.70	2.55	0.23
		Свега	1642.52	1183.47	459.05

Напред изложени подаци добивени из Пореске Управе Министарства Финансија показују, да је за време од две деценије од наведених сопственика наплаћивано за 459 хектара више порезе, него што је у ствари, а то значи: да је код ове стотине сопственика држава неправедно наплаћивала кроз 20 година 28% више порезе, него што је у ствари то требало бити, да је Катастра било.

II, Извод нађеног вишка

Кад сопственика имања, којима је преко стручних лица извршен премер земљишта, и код којих је нађено, да стварно имају више земљишта, него што им је уписано у књизи „Б“.

ред. број	ПРЕМЕР	МЕСТО	Има по књизи „Б“ ha	Има по премеру ha	Нађено мање ha
1	Петра Васића	М. Зворник	12.84	35.79	22.95
2	Љуб. Катанића	Бечца	8.08	10.85	2.77
3	Симе Калуђеровића	Прељина	18.37	34.34	15.97
4	Милана Иришанина	Прељина	10.00	17.51	7.51
5	К. и Мил. Ристовића	Прељина	18.60	20.33	1.73
6	М. Стојковића	Брковица	7.90	11.15	3.22
7	Косте Туфегџића	Александр.	1.51	2.11	0.60
8	Радоње Вуксановића	Дубраве	3.80	4.13	0.33
9	Б. Славковића	Прелома	7.78	8.98	1.20
10	Славке Ристовића	Крушевице	0.64	1.70	1.06
11	К. и Мил. Ристовића	Прелома	20.60	27.29	6.69
12	Мил. Поповића	Трнаве	5.48	6.10	0.62
13	Новака Минића	Самокова	9.30	25.43	16.13
14	Свет. Ђорђевића	Барошевац	61.65	63.10	1.45
15	Jездимира Лукића	Г. Сабанте	14.27	15.50	1.23
16	Мих. Стефановића	Пекменца	19.49	22.76	3.27
17	Ст. Тодорића	Парачин	14.45	16.93	2.48
18	Пеше Илића	Г. Црнућа	11.23	11.35	0.11
19	Радов Топаловића	Прелома	10.30	14.15	3.85
20	Вел. Ковачевића	Кормана	6.20	6.43	0.23
21	Лазара Србуљевића	Ћуприја	1.94	3.85	1.91
22	Вука Ристића	Осмаково	2.32	2.40	0.08
23	Видена Ристића	Осмаково	5.74	6.11	0.37
24	Браће Димитријевића	Шатре	15.19	26.32	11.13
25	Танче Васиљевића	Орна	0.13	0.33	0.20
26	Голуба Живића	Осмаково	11.86	13.82	1.96
27	Ристе Живковића	Ослаково	0.68	0.75	0.07
28	Саве М. Поповића	Ћићевца	8.00	9.16	1.16
29	Пет. Димитријевића	Клокоћевца	1 62	26.24	24.62
30	Jевте Миловановића	Радевца	19.34	19.50	0.16
31	Пеше Ранчића	Суводол	1.90	2.11	0.21
32	Павла Јовановића	Прогореоца	27.15	71.74	44.59
33	Јанићија Раулића	Никоповића	5.28	10.17	4.89
34	Стојана Станковића	Д. Романов	4.19	9.98	5.79
35	Стој. Марковића и ортака	Д. Топонице	30.83	36.35	5.52
36	Гліше Јеремића	Божуревца	1.09	2.52	1.43
37	Вулић Јездимировић	„	8.46	12.85	4.39
38	Спасоје Димитријевић	„	4.84	12.97	8.13
39	Мијушко Алексић	„	6.72	11.13	4.41
40	Љубисав Јовановић	„	1.63	3.60	1.97
41	Љуб. Вукадиновић	„	6.03	10.00	3.97
42	Паун Петровић	„	5.80	8.81	3.01
43	Јован Нони	Љубичево	1.92	3.71	1.79
44	Никола Шогор	„	6.78	11.05	4.27
45	Никола Зоре	„	9.17	9.99	0.82
46	Петар Стапар	„	2.62	7.86	5·24
47	Христвоје Павловић	Брзана	30.78	32.16	1.38
48	Нинко Димитријевић	Совљака	42.68	45.22	2.54
49	Миша Радић	Мајура	12.00	19.24	8.24
50	Сима Стојановић	Ништра	0.80	0.86	0.06
51	Ђура Панић	Каоника	35.05	37.10	2.05
52	Милан Стефановић	Ресник	14.13	14.88	0.75
53	Богосав Вилдић	Бачина	2.62	6.40	3.78
54	Панта Митровић	Мрсића	10.41	12.97	2.56

ред. број	ПРЕМЕР	МЕСТО	Има по књизи „Б“ ha	Има по премеру ha	Нађено више ha
55	Иван Голубовић	Ваљевац	4.20	4.66	0.46
56	Миладин Миличић	Мрсић	18.65	25.53	6.88
57	Јован Павловић	Богданица	1.77	3.17	1.40
58	Петко Милојковић	Мањинац	5.87	12.08	6 21
59	Васиљ Пачић	Вировац	30.84	47.56	16.72
60	Милутин Зајић	Понеговање	3.30	5.21	1.91
61	Паун Пауновић	Коцења	101.47	112.47	10.63
62	Павул Крза	Кортево	2.47	2.47	5.69
63	Крста Прикић	„	1.27	1.27	1.04
64	Лападат Маца	„	4.63	4.63	2.97
65	Мица Бонђер	„	2.31	3.94	1.63
66	Јанаћко Мићићено	„	4.15	7.11	2.96
97	Јанашко „	„	1.82	5.83	4 01
68	Марин. Димитријевић	„	2.54	6.05	3.51
69	Лападат Стојковић	„	7.70	8.80	1.10
70	Паун Стенча	„	2.71	7.02	4.31
71	Димитрије Жијан	„	8.30	13.41	5.11
72	Маринко Предић	„	3.46	6.43	2.97
73	Јован Барака	„	2.08	3.03	0.95
74	Димитрије Ченанко	„	6.04	12.17	6.13
75	Вујица Милићевић	Михаилов.	30.76	45.11	14.35
76	Јаначије Радојевић	„	5.62	10.19	4.57
77	Тома Лукић	Милошевац	37.16	53.20	16.04
78	Нинко Димитријевић	Совљак	42.68	45.22	2.54
79	Миленко Милојевић	Читлук	4.89	5.34	0.45
80	Јанко Антоновић	Брестовац	18.89	26.09	7.20
81	Милан Стевановић	Булани	3.86	6.88	3.02
82	Мих. Обрадовић	Пећине	2.30	6.68	4.38
83	Анђелко Стевановић	П. Кутине	12.22	13.71	1.49
84	Стамен Петровић	Дикаве	8 02	17.71	9.69
85	Алекса Мушицки	Звечка	4.10	4.36	0.26
86	Илија Врлић	„	12.32	12.97	0.65
87	Владимир Лазаревић	„	4.86	5.06	0.20
88	Драг. Аксентијевић	„	5.98	9.04	3 06
89	Петар Симић	„	14 95	16.36	1.41
90	Лука Павловић	„	1.96	4.08	2.12
91	Вељоко Јелушић	Грата	28.49	40.57	12.08
92	Стојан Аврамовић	Жартач	1.60	1.69	0.09
93	Стојан Ђурђевић	Ергун	2.16	3.70	1.54
94	Стојан Јовановић	Купаца	5.84	15.25	9.41
95	Бр. М. и Ј. Радичевић	Петлине	4.95	54.40	49.45
96	Браћа Матићи	Љубичевца	7.70	18.26	10.56
97	Милан Петковић	Петич	2.25	12.07	9.82
98	Милосав Бајић	В. Бошњаци	6.00	6.20	0.20
99	Станко Милојковић	Станци	13.08	14.92	1.84
100	Станко Тасић	Рсавци	2.82	11.54	8.72
101	Драгутин Поповић	Синошевац	70.00	190.00	120.00
		Свега	1072.23	1910.85	838.62

Напред изложени подаци, који су такође добивени из Пореске Управе Министарства Финансија показују друго једно, још

веће зло, а то је, да је држава Српска код наведених сопственика наплаћивала кроз пуних 20 година, ни мање ни више него за 838 хектара мање, но што су у ствари имали, а то опет значи: да је код ове стотине једног сопственика држава на своју штету за 20 година наплаћивала мање по 71% него што би наплаћивала, да је Катастра и тачно одређених површина било.

Ми сви знамо какво је право и зло стање наплате порезе на земљиште у нас.

Из ових извода јасно и непобитно излази ово двоје:

Прво: Услед немања Катастра наш нарочито сиромашнији народ, трпи неправду, јер му држава узима више (види извод 1) него што треба.

Катастар ће свима онима, којима је неправедно, — али само с тога, што се нема права величина појединих парцела, — досада више наплаћивано, свести разрез порезе, дакле постићи ће се исправка и правичнији разрез, укратко, тада ће:

Сваки плаћати само онолико, колико треба, и колико површине имао буде.

Катастар ће тако задовољити и правду, за којом наш народ толико жуди.

Друго: Опет услед немања Катастра, губи држава округло узето око 50% од порезе на земљиште.

Држава баш код оних имућних и богатијих сопственика, који имају много више и хектара и парцела, па је лакше да се по који хектар, па и по која парцела, а можда и више хектара и парцела забораве, — па можда баш и намерно и прикрију, — код оних дакле, који су многобројнији (јер у Србији има до пола милијуна сопственика) губи држава сигурно на милијуне годишње, а баш код тих би сопственика могла она и лакше и боље па и више наплатити.

Примера ради да наведем само још и ово.

За време, ваљда 20 година, плаћао је господ. Драгутин Поповић из Синошевца само на 70 хектара порезе, а кад је извршен премер, онда се показало, да он има 190 и речима сто деведесет хектара, дакле је он, незнајући праву величину — чиме се он извињава, — плаћао око 20 година (незнам баш које је године премер извршен) на 120 хектара мање порезе, него што би требало.

Само на њему је дакле изгубила држава српска 20 × 120 = 2400 хектара, или, ако узмемо, да му је земљиште првог и

другог реда, и рачунамо просечно само по 6 динара једно на друго од хектара, онда су само на њему државне финансије изгубиле: 2400 $\times$ 6 = 14.400 динара.

Колико ли ће, пак бити оваквих примера у целој земљи?

После извршеног Катастра оваквих примера неће моћи бити.

Катастар ће свуда пронаћи тачан и целокупан број парцела: одредити тачан и целокупан број сопственика; израчунати тачну величину сваке парцеле, па ће, у вези са новом класификацијом земљишта, дати и за сваког сопственика, па и за државу неоспорно бољи темељ и за правичнији порески систем, несумњиву основу и за све радове у опште.

Катастар у вези са баштинском књигом, даће опет српској државн и обележје културне и уређене државе.

Господин Министар Финансија[1] има потпуно право. када у писму своме упућеном Народној Скупштини вели: да са државним прирезом извесно српска држава губи годишње округло до 10,000.000 динара, ако не и више.

И код таквог стања, који би паметан још могао устајати те доказивати, да Србији Катастар небн био потребан.

Према оваквоме стању пак ја тврдим, да ће држава српска, ако не приступи одмах Катастру, и то потраје само још 5 до 6 година, изгубити сигурно најмање свих 60,000.000 динара, — па и више, а приступи ли катастарском премеру и свему ономе што се пројектом Закона о Катастру предлаже и омогућава, онда ће она из године у годину, добивати не само по 10,000.000 динара, већ много и много више, — а после Катастра, неће више никада ни бити потребе за прирезима и другим дажбинама, па можда и за новим зајмовима, који су баш услед опадања порезе на земљиште из године у годину, па и неизбежног подбацивања државних прихода, морали неминовно следовати и на нас све наилазити.

Свима нашим финансијским и привредним па и својинским заплетима и тешкоћама је, немање Катастра узрок, — а свему нашем срећивању и уређењу наше државе, јачању и и правде и моћи појединачне, па и државне, биће чврст темељ Катастар.

Надајући се, да ће све ово до сада поменуто бити довољно. да убеди свакога, који хоће поље да мисли, о неопходности

[1] Д-р. Лаза Пачу.

Катастра српског, ја ћу још да се дотакнем и ових два питања, а то су: колико ће трајати израда српског Катастра, и колико ће коштати српски Катастар. Но пре но што пређем и на ова питања, узгред да поменем и ово.

Утешно је, што и сами противници српског Катастра не одричу важност Катастра на дуже време, у земљама где влада економски застој, и ми ћемо се још дотаћи баш и тога противничког тврђења.

На лепо. Када ће Катастар имати важности за дуже време само у земљама, где влада економски застој, онда је тиме већ и важност Катастра за нашу Србију неоспорно доказана и од самих противника, јер, да је баш код нас у економском смислу узето, стање очајно, — да је баш код нас привредно стање такво, да се ми сви услед тога налазимо у економском застоју у најпотпунијем смислу те речи, то је данас бар јасно свакоме!

VI

Трајање израде српског Катастра и коштање његово.

Ја хоћу сада онима, који су већ убеђени да смо ми у економском застоју, за које Катастар има важности на дуже време, — још да покажем само то, колико ће трајати израда српског Катастра, те да их, већ убеђене о важности Катастра у нас, ослободим и помисли, да ће израда Катастра српског онако дуго трајати, као што је то некада било у другим државама. Успем ли и у томе, онда сам уверен, да ће тиме бити отклоњена свака бојазан, која долази отуда, што они погрешно држе, да је за Катастар српски потребно сувише дуго време, па у томе дугоме трајању рада назиру и тешкоће, па и ослабљене важности Катастара у опште.

Израда српског Катастра трајаће, ако се отпочне ускоро само свега 5 до 6 година, највише 7 година и то тако, да ће крајем сваке године бити велики број општина потпуно готов и свршен. У првим двема годинама, биће број општина разуме се нешто мањи, него у последњим годинама. До краја ове деценије, дакле најдаље до 1920, биће српски Катастар потпуно готов и укњижен, па дакле и нова пописна књига заснована и готова. Који год хоће то и да види, нека оде у Министарство Финансија, где ће му се показати општина Стојник—Марковац, која је пре неколико година катастарски премерена.

Катастарски одбор[1] водећи рачуна о неопходности катастарског премера, као и о томе, да српски Катастар треба да се сврши за што краће време, предложио је нарочити начин премеравања, који је у стању, да нам за напред поменуто време да сасвим свршен и добар, па и довољно тачан Катастар.

Употребивши за детаљно снимање до 100 секција, као што ја претпостављам, а са инструментим који омогућавају снимање 50 до 60 хектара на дан, за време од 800 до 900 радних дана, могу се свршити свих 4,800.000 хектара, јер је: 60 $\times$ 100 $\times$ 800 = 4,800.000.

За снимање детаља (граница потеса, парцела итд.) на терену потребно је дакле по моме предрачуну три или четири године при чему сам претпоставио, да се само по 8 до 9 месеци у години ради на терену, чиме наравно није искључено, и да се и дуже време ради на терену, ако зиме буду блаже, али и краће време, ако зиме буду јаче.

Остале године потребне су нешто за бољу спрему персонала и извршење других неопходних претходних радова, тако, да ја могу тврдити и гарантовати, да израда српског Катастра по предложеном начину рада, неће трајати дуже од највише 7 до 8 година.

Наравно, да ја претпостављам, да ће и српска држава као и сваки на посе потпомоћи ово велико културно дело својски и онако, како то важност и тешкоћа посла налажу. Сви треба од данас па за 7 до 8 година да припонемо и потпомогнемо извршење и израду Катастра, сваки са свога гледишта, те да нам он ускоро и постане темељ за целокупни наш препорођај у потпуном смислу речи, и онако, како је то Катастар и у другим државама био, па је и остао трајна и несумњива основа за напредовање.

И ја сам, као покретач Катастарског питања у нас, желим, да се Катастар српски у што краћем времену сврши, јер ће се само тако све користи и благодети од њега увидети и осетити, те сам с тога, као председник комисије за израду пројекта закона о Катастрском премеру унео у овај пројекат све оно, што је неопходно, да осигура и убрза извршење његово, — дакле и ја се потпуно слажем са свима онима у томе, који виде у дуговременој изради Катастра, једну слабију страну његову. Али, што се Катастар у по где којим државама радио деценијама, није крив сам Катастар по себи, већ су криве прилике,

[1] Сада више не постоји.

на и Управе, дакле баш саме оне државе у којима се тај посао врши. Не мора израда Катастра да траје деценијама; већ као што рекох, само 7 до 8 година, али да то заиста и у ствари тако и буде, па дакле, да се у држави целој осети нагао преокрет на боље, потребно је, да се Катастар отпочне и сврши у што краћем времену.

Ово је дужност Катастарске, дакле нарочите Управе, која је пројектом закона предвиђена, и која мора дано ноћно да брине и руководи целим премером онако, како је то за његово свршавање неопходно.

Катастарски је рад теренски и бироски, и када се могу мобилисати хиљадама људи за рад маневара, и других радова, зашто да се не мобилишу 100, па и свих 200 секција, — које би у 100 или 200 општина од једанпут радиле, и тако посао брже и свршиле.

Катастарски рад треба са највећом енергијом припремити и руководити, снабдети се потпуно онако, како то геодетска наука и пракса налажу, па је успех сигуран.

У својој поменутој расправи о Катастру, која је штампана још 1889 године, ја сам овако говорио и писао:

„Поверимо се један другоме, поправимо искрено где бисмо мислили да је потребно поправљати, старији присвајајмо млађе, а спремне наше људе, па тако сложно отпочнимо рад на Катастру, и видећемо, да ће он у што краћем времену бити свршено дело“.

Треба већ једном престати причати и непрестано договарати се, — треба већ једном прионути корисном раду. Ми Срби нисмо досада баш показали ни вредноће, ни устаоштва у питањима, која се тичу наше будућности; ми нисмо канда на жалост у прошлим деценијама много ни бринули о оним условима, који нам могу осигурати будућност, па зато и трпимо сада више, него шта би требало; — и ако ни сада не прегнемо на истрајни рад, онда ће нас време прегазити. Угледајмо се на нашу словенску браћу Чехе; помислимо само шта су све они урадили и како они раде, те су постали сада у сред заплаве немачке, таква сила, да им се и сами непријатељи Немци дивити морају.

Треба ли овде да указујем и на све оно, што баш ми као словенско племе доживесмо да читамо и чујемо о раду, напретку, устаоштву и пожртвовању Јапанаца, који су својим радом и успесима за само половину, или ако хоћете, баш и за цео

један век учинили, те достигли овако завидан ступањ културе, да им се данас диви цео свет.

Ми морамо од сада и више и боље радити, но до сада, ако хоћемо да живимо својим властитим животом и као самосталан народ.

Најпосле, да одговоримо и на питање, шта ће коштати српски Катастар. У овоме погледу је писац ових редова, да би се дошло до Катастра што скромнијим срествима, предложио био још у години 1898-ој, да се изврши у општини Стојник—Марковачкој тахиметријски Катастар.

Ово је предложено, да би се учинила проба, и ово је учињено, и планови заједно са новом пописном књигом „Б“ израђени су и општини и Министарству Финансија предати, и данас се по њима већ у велико ради. Цена за ове радове била је предвиђена у 3—4 динара од хектара. Са том се сумом посао свршио у општини Стојник—Марковачкој, па ће се свршити и у целој земљи са извесним додатком.

Међу тим, има начина, да се постигне и нижа цена по једном хектару измереног и укњиженог земљишта, ако се посао зналачки и умешно буде руководио, јер употребом најновијих срестава и напредака у Геодезији, може се много и на времену, па наравно и на трошковима уштедити.

Дакле, као што се види и у погледу коштања Катастра имамо ми у Србији нарочито искуство, па и еминентно леп резултат, само треба тим искуством да се умеднемо користити.

Српска Земљомерска Школа постигла је тај тако задовољавајући резултат, да би нам она, када би се опет отворила, спремила довољно радника, који би својим трудом и радом учинили, да српски Катастар буде и што пре а и што јевтиније свршен.

Отпада дакле потпуно и бојазан, да ће израда Кататра српског дуго трајати, и да ће Катастар српски много коштати, те с тога нема никаквих оправданих разлога, који би нас могли одредити, да томе послу одмах не приступимо.

Српска је Геодезија у минулој четвртини века постигла такве резултате у нас, да би било слепило не користити се њима, а у корист нашег општег добра и напредовања.

Ако су нам се за друге послове можда предлагале стране и туђе снаге, то се дугогодишњим радовима у пракси показало,

да наша земља, наша школа може дати потпуно спремну доморотну снагу за српски Катастар и ја апелујем на све речима:

На посао сви колико нас има; на страну све што нас је досада у необавештености могло подвајати; прионимо истрајном раду за бољу будућност, најпре нашу, а за тим и за цело Српство, са уверењем: да ће српски Катастар ускоро постати трајна основа за напредовање и цветање српске државе у сваком погледу, па и у ширем смислу, послужити и бољој будућности српскога племена.

VII

Користи од Катастра.

Да би се пак још очигледније многоструке користи од Катастра српског уочиле, ево да наведем само њих неколико:

1; да би се отклонила грдна штета, коју држава из године у годину трпи, и која превазилази годишњу суму од динара 10,000.000, Катастар је потребан;

2; да би се отклонила грдна неправда, која се чини нарочито сиромашнијим сопственицима, те им се наплаћује више, него што треба, опет је Катастар потребан;

3; да би се постигао не само правичнији разрез пореза на земљишта, него да би се у опште дошло до поле основанога разреза на земљиште, за којим вапије народ српски, Катастар је потребан;

4; да би се могле завести баштинске књиге, које ће нам средити све својинске, сада веома заплетене односе, Катастар нам је потребан;

5; да би се могли изналазити нови привредни извори у држави, те да они својим приходима олакшају подмирење неопходних државних потреба, и за то је Катастар потребан;

6; да би се подигла својинска сигурност, па услед ове дигла и вредност нашега непокретног имања у опште, Катастар је потребан;

7; да би се дакле подигао и хипотекарни кредит у земљи у опште, потребан је Катастар;

8; да би се олакшало просецање и прављење нових путова и железница, па и подесних бољих путова с економског гледишта, а у вези са Комасацијом, потребан је Катастар;

9; да би се извршило ново ограничавање па и исправка граница пољопривредних имања, треба нам Катастар;

10; да би се извршиле регулације река и речица, па и потока, чиме би се спасло толико зиратно земљиште од штетних поплава, потребан је опет Катастар;

11; да би се могла вршити комасација (груписање имања) пољопривредних имања, те тиме повећао приход са пољопривредних имања, те да наш привредник не остаје го и бос, и да не иде у аргате, треба нам Катастар;

12; да би се могло на сигурној основи завести обезбеђење од града, од кога такође наша привреда толико трпи, потребан је Катастар;

13; да би се могло доћи што пре до добре ђенералштабне карте (јер је садања погрешна) редукцијом катастарских секција, потребан је Катастар;

14; да би се могло предузети исушивање Мачве и других мочарних места, треба нам катастарски премер, па и котиран план земљишта, а овај ће нам дати опет преко потребан Катастар;

15; да би се свршиле већ једном две трећине целокупног броја парница у земљи, да би престале свађе, убиства, потрице, дангубе и грдне штете, које све долазе од неуређености својинских односа, неопходно је потребан Катастар;

16; да би се сазнао прави број сопственика, парцела, па разуме се и права величина просторности парцела па и целе Србије, неопходан је Катастар;

17; да би се државне Финансије опростиле несталности и изненадних подбацивања прихода од земљишта, дакле, да би се држава, па наравно и ми сви опростили изненадних дефицита, неопходан је Катастар;

18; Катастар нам је потребан и за свестрани препорођај и уређење, и то много боље уређење нашега друштва и наше државе у опште;

19; Катастар нам је неопходно потребан како за све привредне реформе, које ће увелико принос увећати, тако и за напредовање радиности у опште, јер он олакшава све послове и предузећа, која се ма у коме смислу земљишта тичу;

20; Катастар нам је неопходан и за нову пописну књигу, јер данашња је тако застарела, да нема никакве вредности;

21; Катастар је неопходан, да би се сваки убаштинити могао, те да сваки може и пуноправну и неоспорну баштину (тапију) од свог непокретног имања добити;

22; Катастарском премеру треба Србија одмах да приступи и с тога, што ће израда тахиметријског Катастара, који се сада предлаже, трајати највише 7 до 8 година, те ће нам, у што је могуће краћем времену дати сталну основу за наш свеколики препорођај и напредовање;

23; Када ће израда тахиметријског Катастра, који ће за читав век у напред задовољити све потребе и друштвене и државне, коштати од хектара само онолико, онда би био грех не приступити системском раду, и не премерити целу земљу;

24; Не хтети приступити катастарском премеру, било би право расипкућство, било би крајње неувиђање користи за народ, био би финансијски државни неморал, јер сељаци и данас плаћају готово исто толико, ако не и више за привремене местимичне премере, — новац се троши, али се опет нема ништа, сређено и системски у цело свршено;

25; Не хтети приступити катастарском премеру целе земље, значило би оставити и даље да непозвани врше привремене премере, те тиме штете и даље како приватне, тако и државне интересе;

26; Катастар је неопходан, и то што пре, како би он и економски застој, који се у нашој земљи осећа, разбио и учинио, да и ми почнемо економски напредовати;

27; Катастар је баш и зато потребан и неопходан, да брзином своје израде, па и незнатном ценом свога коштања збрише и све неоправдане замерке, које му се као „несавршеном људском делу“, — наравно без јакога основа, чине;

28; Катастар је Србији неопходно потребан, те да он што пре својом корисношћу поучи и убеди и све противнике Катастра, те да су на делу увере, како нису имали право;

29; Који год хоће, који год жели да види и нашу државу у сваком погледу уређену и напредну, да је види културну и како и у њој благостање у потпуном смислу речи расте и напредује, тај ће својски потпомоћи: да се темељ препорођаја и благостања Србијиног, да се српски Катастар узакони, па и што пре изврши.

Свима пријатељима напретка, обраћам се и опет: На посао; — донесимо закон о Катастру и приступимо Катастарском премеру.

Свима пак необавештенима о користи Катастра, па ма који они били, обраћам се напоменом: Изволите од сада па за 6—8

година, проучите темељно све, тек само наговештене: штете, тешкоће, невоље, замршене односе, граничне свађе, парнице, убиства, потрице, штете због права службености, немање подесних пољопривредних путова, итд., — дакле проучите све данашње многоструке и испреплетене сметње нашем целокупном напредовању и кретању и у друштву и у држави; — па се затим истински удубите и у проучавање свију користи, које ће нам Катастар неизоставно осигурати, како у садашњости, тако и у будућности, и ја сам уверен, да када протеку тих 6—8 година, да ћете тада сви ви обавештени бити и постати присталице ове велике културне реорфме у нас, јер ја не бих желео, да се на нашу интелигенцију (јер је још само из ње понеки необавештен о огромним користима од Катастра) и после ових мојих речи могу применити речи F. Charpentier-а у Hydraulique agricole: „Mais, en cèci comme en toutes choses, le plus grand obstacle au progres a toujours ètè l'ignorance", — што значи: „Али и за ово, као и за све остало, највећа је препрека била и остаје незнање". —

Та без Катастра ће сви културни народи и даље сматрати нашу Србију као некултурну државу, па и недостојну да уђе у ред осталих културних држава; — Катастар ће српски допринети, да ће и необавештени противници Катастара полетети у више, — ако не у васионске висине, — оно бар у висине вишега и темељнијега сазнања, те ће бар отуда, много боље моћи уочити праве и неопходне потребе и народне и државне!

Када се Катастар сврши, онда нам неће више нико смети ни изустити, а камо ли наштампати (види Assecuranz Jahrbuch A. Ehrenzweig, Wien 1906. страна 429) овакву квалификацију: „Die serbichen Unterthanen erfreuen sich eben noch einer Sorglosigkeit, die nicht gewohnt ist, nach dem Morgen zû fragen, und die, wie bei alleñ Völkern, deren geistige Cultur noch auf einer relativ niederen Stufe steht, sozusagen, von der Hand in den Mund lebt". —

Ова жалосна квалификација нашега целокупнога живота и рада, па и наше бриге за будућност, гласи слободно преведена овако: Српски поданици живе још у оној блаженој базбрижности, која није навикла да пита, шта ће сутра бити, и која и чини, да они, као што је случај код свију народа, који се још налазе на релативно нижем ступњу умне културе, живе, управљајући се по оној изреци: „дан и комад".

Професор **М. J. Андоновић.**

— НАСТАВИЋЕ СЕ —

О МИНИСТАРСКОЈ ОДГОВОРНОСТИ

у

СРПСКОМ ЈАВНОМ ПРАВУ

од

Јосифа Касановића

— НАСТАВАК —

Одређеног дана известилац скупштинског истражног одбора чита извештај о раду одбора, о свршеном ислеђењу, па јавној скупштинској седници и предаје га председнику Скупштине заједно са свима актима, које буде одбор у својој архиви имао. Извештај се зато предаје председнику, да би председник наредио да се заједно са одвојеним мишљењима штампа и у року од пет дана разда народним посланицима. Акта пак стоје на расположењу посланицима, оптуженом министру или пуномоћнику кога овај буде послао, да их прегледају. Ако о одређеном року истражни одбор не поднесе извештај, Скупштина може и без извештаја приступити претресу. (Чланови 19 и 22 Закона о Министарској Одговорности).

На седници на којој је прочитан извештај одборски, или на којој је констатовано да о року који је Скупштина истражном одбору одредила за подношење извештаја извештај није поднесен, решава се о томе кога ће дана бити претрес одборског извештаја. По члану 21 Закона о Министарској Одговорности „оптужени министар, ако није више ни министар ни посланик, позваће се у седницу ради одбране“. Законодавац сматра да онај министар, који је и после подношења оптужбе остао министар, или онај министар који је у исто време народни посланик, има начина и сам да се о дану претреса одборског

извештаја обавести. О овој другој одбрани министарској Законодавац говори мање опширно него о првој. Не каже се да ли су недостатак одбране министрове или скупштинска констатација да неће да се брани узроци који онемогућавају даљи поступак. Код претреса извештаја истражног одбора Законодавац то нарочито не назначује, мислећи вероватно да се ствар подразумева. Законодавац је извесно мислио да треба назначи да министар, без обзира на то да ли је оптужени још министар или да ли је народни посланик, може, поред тога што ће дати своју одбрану, и учествовати у дискусији.

Претрес одборског извештаја свршава се гласањем. По члану 23 Закона о Министарској Одговорности гласа се о свакој тачки предлога оптужбе посебице, по коме је и састављен извештај истражног одбора. Да се по једној тачки предлога оптужбе министар стави под суд, потребно је да за стављање под суд гласа две трећине од укупног броја присутних посланика, под претпоставком, наравно, да је испуњен кворум без кога Скупштина у опште не може ништа пуноважно решавати. За сваку тачку предлога оптужбе после извештаја скупштинског истражног одбора важи исто што је важило и за први претрес предлога оптужбе: тај се предмет т. ј. тај се министар, за то дело те скупштинске сесије неће моћи више окривљивати.

Ако скупштина реши да се која тачка предлога оптужбе усвоји и да по њој има места оптужби министра, онда се акта о министарској кривици враћају истражном одбору, да према скупштинској одлуци састави тужбу. Наравно да одбор може у свом извештају заступати гледиште да министра не треба оптужити по некој тачки предлога оптужбе, па да Скупштина ипак реши да га по тој тачки треба оптужити, и истражни одбор има и по њој да састави тужбу за Државни Суд. Ту тужбу потписују председник и известилац скупштинског истражног одбора. Ако би Скупштина приступила претресу без извештаја истражног одбора, у коме би случају то био само онај ранији претрес поновљен, Скупштина одређује, по члану 24 Закона о Министарској Одговорности, „који ће саставити, потписати и Државном Суду предати тужбу“. Овде се извесно мисли на то да ће у том случају Скупштина одредити неколико посланика, који ће саставити тужбу, потписати је у име Скупштине и предати је Државном Суду.

Истога дана кад је предлог оптужбе ма и у једној тачки

усвојен, председник Скупштине извештава о томе Владаоца, који министра, ако је овај остао активни министар, смењује до одлуке Државног Суда. Као гарантија да ће Краљ министра сменити стоји на расположењу Народној Скупштини политичка одговорност оних министара који су у то време на влади.

Ако би Народна Скупштина била распуштена, или би њене седнице биле закључене пре него је поднесен извештај одборски, Скупштина ће у почетку идућег сазива изабрати нов одбор да ствар испита. Ако је извештај поднесен Скупштини, и у Скупштини прочитан, а Скупштина није стигла да приступи претресу и није стигла да о предлогу оптужбе донесе одлуку, идућег ће сазива Скупштина продужити онде рад где је стала, дакле решаваће о предлогу оптужбе на основу извештаја већ поднетог. Према томе, у случају распуштања или закључења скупштинских седница пре него је истажни одбор поднео извештај, цео рад истражног одбора губи вредност, и нови истражни одбор има да пође из почетка у разматрању ствари.

Ако је икада тачка у предлогу оптужбе примљена, на првој седници која после тога дође Народна Скупштина приступа одређивању Државног Суда.

На тај начин поступак је против министра у Скупштини свршен. Карактеристика поступка у Скупштини то је, што поступак у Скупштини није ни суђење ни једна судска истрага, већ је то један начин да Скупштина дође до уверења, после два претреса предлога оптужбе и после извештаја скупштинског одбора, да ли треба по којој тачки предлога оптужбе оптужити министра. Циљ поступка у Скупштини не поклапа се потпуно са циљем Кривичног Поступка. Док је главни циљ Кривичног Поступка материјална истина, код поступка у Скупштини против министара, циљ је да Скупштина добије уверење не само о једној стварној кривици министара, т. ј. о његовим противправним радњама, већ да добије и мишљење о томе да ли је оптужење министара по респективној тачки предлога оптужбе целисходно.

Код поступка против министара у Скупштини истиче се цео политички моменат код кривичне министарске одговорности. Од кад институт министарске одговорности постоји, увек се рачунало с тим да министарска одговорност није једна таква одговорност код које је главно утврдити да ли постоји материјална повреда правних прописа који одређују министарске кри-

вице; поред тога што је потребно да постоји правни основ да се извесне радње министара окваликују као кривична дела, потребно је да се оцени да ли политичка ситуација у земљи и државни интереси допуштају један процес против министара у опште, и специјално против извесних министара и за извесна дела. Због те своје политичке стране министарска одговорност је у свом битном стадијуму, т. ј. онде где зависи хоће ли се питање покренути или неће, предана политичким факторима Народној Скупштини и Краљу да оцене да ли има правних основа и да ли је целисходно покренути Државни Суд да министрима суди.

§ 25 Састав Државног Суда и његов судски поступак.

Код министарске одговорности у теорији је једно од битних питања то, како ће бити састављен суд који министрима суди, и на којим ће начелима бити организован поступак при суђењу министрима.

У погледу на састав суда јављају се све оне тешкоће које се јављају код састава редовних судова кад се хоће да они правилно функционишу и те се тешкоће код састава суда који ће министрима судити час и потенцирају. Тешкоћа је у томе „наћи суд који би био стварно независан и неподмитљив, суд који би без обзира на своје односе судио највишим државним чиновницима, судије које су у стању да своје частољубље и своју каријеру жртвују општим интересима".[1]

У теорији и у пракси постоје у главном три система код министарске одговорности у погледу на састав суда који ће министрима судити. По једном систему министрима суди горњи дом. Тај систем постоји у Енглеској,[2] Француској, Италији, Шпанији и Португалији. Новија теорија[3] стоји на гледишту да горњи дом није погодан да буде суд министрима и то је потпуно тачно. Аргументи које је новија политичка и публицистичка теорија нашла против тога да горњи дом буде министрима суд ови су. (1) Горњи дом узима врло много учешћа у политичком животу

[1] Frisch, op. cit. стр. 265.

[2] Систем по коме министрима суди горњи дом прешао је из Енглеске на Континенат. Међутим треба имати на уму то да горњи дом у Енглеској има неке судске атрибуције у опште.

[3] Види Frisch, loc. cit.

државе. Сам тај политички карактер чини горњи дом неподобним да буде објективан судија. (2) Горњи дом је обично у великој зависности од Владаоца, који често извесан део његових чланова поставља. Постоји међутим оправдана тежња да се вршење министарске одговорности обезбеди потпуно од владаочевог утицаја. (3) Док поступак који претходи суђењу министрима има поглавито за основу начело целисходности, начело политичке оправданости оптужбе министара, поступак при суђењу треба да има за основу поглавито начело материјалне истине обичног Кривичног Судског Поступка. Наравно да увек код министарске одговорности треба рачунати и са политичким консидерацијама, али је потпуно вероватно да једно чисто политичко тело неће моћи имати довољно правног критеријума при суђењу министрима.

Други систем организације суда који министрима суди састоји се у томе што министрима суде чланови редовних судова, по правилу највишег суда у земљи. Тај систем задовољава захтеве који излазе из тога што је кривична одговорност министара таква одговорност код које правни моменти играју велику улогу. Уз то, највиши суд у земљи обично није подложан ни утицају владаочевом ни утицају парламента. Против тога гледишта наводи се обично то што се код министарске одговорности, поред правних и чисто судских момената морају узети у обзир и многе политичке консидерације, које могу ступањ и обим одговорности често да промене. Овај систем суђења министрима постоји у Пруској, Хесену, Саксен-Мајнингену, Рајсу (млађа линије), Шаумбург-Липе, Саксен-Алтенбургу, Саксен-Кобург-Готи.

Трећи систем организације суда код кривичне одговорности огледа се у установи Државног Суда. Државни Суд јесте обично комбинација правничког и политичког суда; пошто је Државни Суд једно комбиновано тело, то та комбинација може бити различито извршена. У Државном Суду може судски елеменат преовлађивати, или може бити кобинован више на политичкој основи; затим, политички елеменат у Државном Суду може бити рекрутован из разних политичких тела. Установа Државног Суда и ако привидно изгледа да уклања све мане једног чисто политичког и чисто судијског суда, ипак има, исто као и раније две врсте судова, да задовољи све оне захтеве, који излазе из природе министарске одговорности. Први би, у овом погледу, био захтев да суд који ће министрима судити буде суд који

располаже и правним знањем и политичком оцењивањем. Тај захтев Државни Суд и ако боље задовољава, не задовољава до краја. Кад суд треба да споји две особине, он их не спаја потпуно на тај начин што ће један део судија бити једних подобности а други део других подобности. Код свакога судије треба да постоји и једна и друга подобност па да се захтев потпуне задовољи. Други захтев јесте једна потенцирана непристрасност и објективност. Гаранције тих особина кад су оне због предмета суђења више у питању него иначе, не налазе се у професији и положају оних који суде већ у њиховим личним особинама.

Државни Суд није суд који има део државног правосуђа, зато што нијетал сан. То је суд који се обично организује ad hoc, и чија функција престаје чим се суђење једног случаја заврши. Овај систем заступљен је у највећем броју законодавстава. Установа Државног Суда постоји у највећем броју немачких држава, затим у Аустрији, Аустро-Угарској, Црној Гори, Бугарској, Србији.

У српском законодавству усвојен је систем Државног Суда, и по Уставу од 1869 и по данашњем Уставу. Поважећем праву Државни Суд је састављен је из чланова Државног Савета и из чланова Касационог Суда. Чланови Државног Савета треба да буду политички елеменат у Државном Суду, а правнички су елеменат судије Касационог Суда. Државни Суд је један суд чисто ad hoc. Пошто је то један изузетан суд, чији се лични састав никад у напред не може знати и чије функционисање почиње и завршава се само с погледом на један случај, то су функције Државног Суда лимитативно Законом о Министарској Одговорности одређене. Државни Суд се саставља и почиње да ради тек на решење Скупштине или на Краљеву тужбу.

Чланови Државног Суда, кад Народна Скупштина реши да се министар оптужи, одређују се првог састанка по решењу, а кад министре оптужује Краљ, правог састанка по пријему оптужбе од председника Министарског Савета. По члану 27 Закона о Министарској Одговорност, одређивање чланова Државног Суда бива на овај начин. Председник Скупштине на јавном скупштинском састанку издваја коцком осморицу од свих чланова Државног Савета и осморицу од свих чланова Касационог Суда. Приликом оптужбе Авакумовићевог министарства председништво Скупштине тражило је од Државног Савета и Касационог Суда листу чланова ових тела, по којој је и саставило

цедуљице за извлачење. Пошто су одређени чланови Државног Суда и пошто су њихова имена прочитана Скупштини, председник Скупштине приступа одређивању заменика. То бива на тај начин што издваја опет коцком по тројицу од заосталих чланова Касационог Суда и тројицу од заосталих чланова Државног Савета. Заменици издвојени из Касационог Суда замењују чланове Државног Суда који из Касационог Суда долазе, а заменици издвојени из Државног Савета, оне чланове Државног Суда, који из Државног Савета долазе. Наравно да се заменици замењују оним редом којим су њихова имена извучена.

Замењивања судија Државног Суда може бити у овим случајевима. (1) Кад неко од шеснаесторице чланова Државног Суда умре. (2) Кад који од чланова Државног Суда иступи из државне службе. Овде би се могло поставити питање шта то значи иступање из државне службе. Под иступањем из државне службе треба разумети прекидање везе једног члана Државног Суда као чиновника са државом (престајање његовог активног статуса). Кад на пример који члан Касационог Суда, који је члан Државног Суда, у току суђења престане бити члан Касационог Суда, било на тај начин што је променио положај, или на тај начин што је пензионован, он ће и даље, до свршетка спора, вршити функције судије Државног Суда. Чак и кад би који од чланова Државног Суда постао министар, он ипак и даље суди у Државном Суду; за то говори то што се оптужени министар, чим процес почне смењује, и на тај начин не постоји случај да министар министру суди. (3) Кад је судија Државног Суда спречен по неком законском основу да врши чиновничке функције у опште, као у случају осуства, доказане болести и т. д. (4) Кад члан Државног Суда буде по неком законском снову изузет. Ти случајеви јесу по члану 30 Закона о Министарској Одговорности ови. (а) Кад је који члан суда делом министровим „оштећен или повређен." Из тога што законодавну овде употребљава два израза могло би се закључити да се први односи на какво приватно, а други на какво јавно право чланова Државног Суда. (б) Кад је судија Државног Суда род с оптуженим по крви у правој линији као предак или потомак ма до кога степена, у побочној линији до четвртог степена закључно, а по тазбини до трећег степена закључно. „Ово се искључење може тражити одмах у почетку ислеђења или суђења." Шта пак треба разумети под почетком суђења и колико тај почетак траје у закону се не каже. Према томе, решава

Државни Суд да ли има места искључењу и у оним случајевима кад би се могло рећи да суђење није више у почетку. Искључење се може учинити (1) на захтев скупштинског тужиоаца, (2) на захтев државног тужиоца, кад министра оптужује Краљ и (3) на захтев оптуженог министра.[1]

Државни Суд, по члану 29 Закона о Министарској Одговорности, у случају кад Народна Скупштина оптужује министра састаје се на три дана пошто председник Скупштине извести председника министарства односно Краља о стављању министра под суд. Кад Краљ оптужује министра, Државни Суд се састаје, извесно, одмах по одређивању судија. Кад се Државни Суд састане, он има да се конституише. Конституисање Државног Суда одређено је самим законом, и Државни Суд конституишући се има само да констатује, која је личност који положај у Државном Суду на основу закона добила. Председник Државног Суда јесте председник Државног Савета, ако је и на њега пала коцка. Ако пак председник Државног Савета није ушао у састав Државног Суда, онда ће председник Државног Суда бити подпредседник Државног Савета, а ако ни он није ушао у састав Државног Суда, онда ће председавати саветник најстарији по наименовању међу онима који су ушли у састав Државног Суда. Тај ред председавања извесно важи и за случајеве кад председник није у стању да присуствује суђењу, или кад је из горе наведених разлога искључен. Председникове функције нису законом одређене. У погледу на јачину права гласа председник нема никаквих привилегија, његов глас важи исто толико колико и глас осталих судија. „Секретарску дужност вршиће први секретар Државног Савета, а ако је овај спречен, вршиће је секретар Касационог Суда".

Кад министра оптужује Народна Скупштина, тада Скупштинску тужбу саставља, као што је речено, скупштински истражни одбор. Скупштински истражни одбор има да састави тужбу према скупштинском решењу о предлогу оптужбе. У закону се не каже то да састав те тужбе мора бити, контроле ради, прочитан у Скупштини. Кад Краљ оптужује министра, он сам шаље формалну тужбу Скупштини коју јој спроводи Државни Суд.

[1] Све законске одредбе које говоре о искључењу судија Државног Суда у првобитним владином пројекту нису постојале. Њих је предложио Државни Савет у мишљењу који је о пројекту Влади поднео. В. прилог 4. Стенографске Белешке Народне Скупштине за 1891.

Тужиоце, Краља и Народну Скупштину, представљају у Државном Суду државни тужиоци. Кад Краљ оптужује министра државни тужилац јесте један од чланова Касационог Суда кога одреди Државни Суд. Овде се извесно мисли на једнога од оних судија Касационог Суда који нису ушли у састав Државног Суда. Кад Скупштина оптужује министра „државни тужилац ће бити известилац истражног одбора скупштинског или други који који члан његов, којега одбор или Скупштина буду одредили. Ова непрецизност у Закону о Министарској Одговорности јесте потпуно неразумљива. Државни тужилац може бити или известилац скупштинског истражног одбора или ма који члан одбора. Ако државни тужилац није известилац скупштинског одбора, онда одбор или Скупштина одређују државног тужиоца. Хоће ли Скупштина бирати државног тужиоца или ће га бирати сам одбор међу члановима својим зависи извесно од жеље саме Скупштине.

„За иследног судију Државни Суд бира једнога од чланова Касационог Суда који нису ушли у састав Државног Суда". (Члан 23 Закона о Министарској Одговорности). Иследни судија има сва права и дужности иследних судија редовних судова. „Све власти земаљске дужне су бити на руци Државном Суду у вршењу његовог судског посла". Та се помоћ односи поглавито на прибирање доказа, које има да сврши иследни судија".

Државни Суд саопштава у препису оптуженом министру тужбу Народне Скупштине; овде без сумње треба разумети и то да Државни Суд саопштава оптуженом министру и Краљеву тужбу, у случају да министра тужи Краљ. Државни Суд саопштавајући министру тужбу, одређује у коме року министар има да поднесе Суду писмен одговор. Тај рок не може бити мањи од двадесет нити већи од тридесет дана. Кад Државни Суд добије одговор од министра, он ће га у препису саопштити државном тужиоцу.

Кад Државни Суд сврши ислеђење, кад прикупи потребне доказе, тада, по члану 36 Закона о Министарској Одговорности, Државни Суд одређује и објављује у Српским Новинама дан претреса. Нарочитим позивом Државни Суд позива на претрес министра, државног тужиоца, и сва остала лица који се имају саслушати као сведоци или као вештаци. По члану 31 Закона о Министарској Одговорности оптужени министар дужан је лично представити Државном Суду. Министар мора одредити себи бра-

ниоца било из реда јавних правобранилаца било ма које друго лице из грађанства, наравно ако оно ужива грађанска права. Ако министар не буде хтео одредити браниоца сам, одредиће му га Суд. Ако не представе лично Државном Суду а свој изостанак не извини, суђење ће се извршити у његовом осуству. Извињење мора министар пре претреса поднети и навести такав разлог, који за изостанак сматра Кривични Судски Поступак као довољно оправдан. О томе да ли је извињење оправдано или није решава Државни Суд.

У погледу на сведоке и вештаке који буду у процесу фунгирали, вреде, по члану 37 Закона о Министарској Одговорности, одредбе из §§ 91 и 99 Кривичног Судског Поступка и допуне под е § 104 Казненог Законика. § 91 говори о искључењу као сведока исповедника, државних чиновника и умно болесних, § 99 говори о казнама сведока који на претрес не дођу, а § 104, тачка (2) говори о казни одређеној за лажне исказе сведока.

Претрес пред Државним Судом, по члану 38 Закону о Министарској Одговорности, јаван је и усмен. По члану 40 Закона о Министарској Одговорности, Државни Суд је дужан придржавати се одредаба Кривичног Поступка у погледу на доказе код случаја издаје земље и Владаоца код повреде Устава и уставних права српских грађана, код повреде слободе изборног права, код спречавања вршења закона, законодавних решења и судских пресуда и код подношења неистинитих извештаја Краљу и Народној Скупштини. Ако је пак дело које се суди примање мита или оштећење државе из користољубља, министру се суди поротски „по убеђењу познавању ствари“.

Претрес пред Државним Судом свршава се пресудом. Државни Суд решава већином гласова и при једнакој подели гласова сматра се да је Државни Суд против оне тачке тужбе о којој се гласа. Законодавац међутим није водио рачуна о томе да подељености гласова може бити не само у том погледу, да ли је министар за једно дело крив или није, већ да подељености може бити и код многих других питања. Тако може бити подељености гласова у погледу на квалификацију дела и на величину казне. У том случају најлогичније би било проширити горњи принцип о томе да подељеност гласова иде у корист оптуженог и узети да је у случају подељености гласова

код неког другог питања о постојању кривице решено оно што иде више у корист оптуженом министру.

Пресуда Државног Суда одмах је извршна. Она се саопштава Народној Скупштини на знање, а председнику Министарског Савета на извршење. Поред саопштавања председнику министарства, Законодавац не прописује и нарочито саопштавање пресуде Краљу. Пресуда Државног Суда не подлежи разматрању никаквог вишег суда.[1]

По члану 43 Закону о Министарској Одговорности Државни Суд престаје чим изрекне пресуду, односно чим је саопшти Народној Скупштини и председнику Министарског Савета. Сва акта која би Државни Суд у својој архиви у моменту свога престанка имао шаљу се Народној Скупштини на чување.

Као што је речено, природа министарске одговорности не поставља нарочите захтеве само код питања о томе како ће бити састављен суд који министрима суди. Код министарске одговорности постављају се и такви захтеви који се тичу организације Кривичног Поступка против министара. Из свега изложенога излази да су главна начела, која се постављају у погледу организације поступка и у теорији и у нашем законодавству ова: (1) Државни Суд не ради по својој сопственој иницијативи. Потребно је да Државни Суд стави неко други у покрет, Краљ или Народна Скупштина. На самом Државном Суду постоји установа државног тужиоца, који није саставни део самога суда. Рад тужиоца, Краља и Народне Скупштине, истражног скупштинског одбора, државних тужиоца, потпуно је одвојен од суђења у Државном Суду, тако да се на тај начин добија извесна гарантија да судије Државног Суда неће стећи предубеђење о спору. Према томе може се рећи да је по нашем законодавству поступак Државног Суда организован на акузаторном а не на инквизиторном начелу. (2) Цео поступак код Државног Суда јесте усмен и контрадикторан. Суђењу присуствује оптужени и у стању је усмено бранити се. (3) Поступак код Државног Суда јесте јаван. Принцип јавности суђења министрима усвојен је у многим законодавствима, па и код нас. Разлози што је суђење министрима јавно у томе су што је

[1] У Закону о Министарској Одговорности, члан 41, in fine каже се: „Против ње (пресуде Државног Суда) нема места жалби“. Законодавац је под том речи „жалба“ разумео извесно позивање на неку вишу инстанцију дакле и жалбу и незадовољство.

Државни Суд највиша инстанција у суђењу министрима. Кад рад Државног Суда не би био подвргнут контроли јавности, никаквих гарантија за законит рад државних судија не би било, до у самој њиховој личности. Да ли је овај разлог толико јак да не допушта, по изузетку, и тајан поступак у извесним случајевима кад државни интереси то нарочито захтевају, врло је тешко одговорити.

Према организацији нашег поступка у кривичним парницама против министара може се рећи да је наш Законодавац, у поступку код самог Државног Суда усвојио уопште узев принцип материјалне истине на супрот начелу политичке целисходности. Код поступка у Народној Скупштини ми видимо да је Законодавац оставио места политичкој оцени министрове кривице, али цео поступак код Државног Суда представља један поступак код кога има много више правног елемента, и који има правом тачно ограничен делокруг и ток. Државни Суд може своју политичку оцену дела да покаже приликом одмеравања казне. Наравно да Државни Суд може у целом свом раду да се руководи више политичким критеријумима него правним, па да ипак његов рад не буде нико у стању да поништи.

§ 26 Казне.

У законодавствима постоје два система у погледу на казну која се може досудити министрима код кривичне одговорности. То су систем енглески и систем амерички. По америчком систему министар се осуђује само на уклањање из државне службе за све специјалне министарске кривице, а предаје се редовном суду ако је учинио какав општи чиновнички деликт. По енглеском систему министар се може осудити за специјалне министарске деликте на све казне из Кривичног Права. Ова два система одговарају двама супротним гледиштима на природу министарске одговорности; по америчком систему министарска одговорност јесте дисциплинске природе, а по енглеском, кривичноправне природе.

Европско законодавство представља велико шаренило у погледу на казнени систем, али се може рећи да је у европским законодавствима више заступљен енглески него амерички систем. У разним законодавствима наилазимо на ове казне (1) Дисциплинске природе: смењивање, губитак чина, лишење звања.

(2) Казне из општег права: новчана казна, прогонство, лишење слободе, смртна казна.

У нашем праву систем казне је двојак за она дела за које министар одговара по Закону о Министарској Одговорности. (1) За она дела из Закона о Министарској Одговорности која се и по Кривичном Законику кажњавају Државни Суд ће осудити министра на ону казну која је у Кривичном Законику одређена за то дело. (2) За она дела која нису означена у Кривичном Законику, већ их дефинише Закон о Министарској Одговорности одређује казну исти закон.

I Дела из Закона о Министарској Одговорности за која прописује казну Кривични Законик јесу издаја земље и Владаоца, примање мита и, делом, оштећење државе из користољубља.

Државни Суд при одређивању казне за дела, која су у Закон о Министарској Одговорности унесена из Кривичног Законика, има да се држи потпуно Кривичног Законика. Као што је речено,[1] под издајом земље и Владаоца треба разумети оне деликте из Кривичног Законика које теорија обележава као случајеве велеиздаје и издаје. По § 87 тачка (а) предузеће које на то иде да се Краљ или Престолонаследник убију, затворе, непријатељу у руке предаду, или да се на ма који начин учине неспособнима за владу кажњава се смрћу. Исто тако кажњава се смрћу по тачки (б) предузеће које иде на то да ма који члан Краљевог Дома буде убијен, слободе лишен, или из земље прогнан, или непријатељу у руке предан. По § 87 а, тачка (а) кажњавају се робијом од 15 до 20 година предузећа која иду на то да се закони ред наслеђа или Устав насилно промене, или да се Владалац спречи да врши уставна права. Истом казном кажњавају се, по тачки (б), предузећа која иду на то да се област српска или неки њен део споји са страном државом или да се један део од целине отргне. По § 88 договор о велеиздајничком предузећу кажњава се робијом од пет до двадесет година. У случају постојања олакшавних околности казна је од три до пет година затвора. По § 89 кажњава се истом казном договор са страном државом о велеиздајничком предузећу, злоупотреба у том циљу власти од државе поверене и врбовање људи и њихово спремање оружју у циљу велеиздаје. По § 90 казниће се робијом до десет година

[1] Види страну 130

јавно позивање на велеиздајничко предузеће, а робијом до пет година све припремне радње које иду на то да се створе услови за издајничко предузеће. Случајеви војничке издаје казне се овако. По § 83 кажњава се са двадесет година робије завера са страном државом, да се изазове рат са Србијом. Тежи случајеви војничке издаје обележени у § 85 кажњавају се са двадесет година робије. Сви случајеви дипломатске издаје обележени у § 86 казне се робијом од пет до двадесет година.

По § 105 за примање мита да се учини или да се не учини нешто сагласно с законским прописима казна је или у новцу до две хиљаде динара, или затвор до две године. По § 106 казна је за примање мита да се учини или да се не учини нешто супротно законским прописима заточење осам година.

Оштећење државе из користољубља јесте, као што је речено (страна 142), делом деликт Кривичног Законика а делом специфичан министарски деликт. Случајеви оштећења државе из користољубља који су обележени у Кривичном Законику јесу лажно издавање исправа, њихово преиначавање, повређивање, уништавање и скривање. Казна је по § 111 робија до десет година. Утаја државног новца или хартија од вредности казни се по § 113 робијом од десет до двадесет година. Сви остали случајеви оштећења државе из користољубља казниће се општом казном из Закона о Министарској Одговорности.

II Закон о Министарској Одговорности, члан 8. одређује општу казну за специјалне кривице за које се министрима на основу Закона о Министарској Одговорности суди. Та казна се предвиђа за сваки деликт за који закон не одређује нарочиту казну; та је казна затвор од четир и до осам година и лишење звања, за дела учињена из користољубља и губитак грађанске части. Казне лишење звања и губитак грађанске части и у овом случају морају имати иста она ограничења која су им постављене у Кривичном Законику. Оне не могу гласити на мање од године дана ни више од пет година. Губитак грађанске части може се досудити увек кад је министар учинио дело из користољубља, а то не мора бити само код оштећења државе из користољубља. Нарочиту казну Закон о Министарској Одговорности предвиђа за повреду бирачког права. Она је од две до пет година затвора. Поред тога, закон одређује нарочито већу казну, пет до десет година затвора, лишење звање, губитак грађанске части за неке повреде Устава. То су случајеви: (1) Премапотписи-

вање указа којим се укида Устав у целини или појединостима. (2) Наредба да се купи општи данак или прирез, који Скупштина није одобрила, или да се закључи већи или неповољнији зајам него што је Скупштина решила. (3) Премапотписивање Краљевог указа који се српска војска ставља у службу стране државе или којим се страној војски допушта да заузме српско земљиште или да преко њега пређе без одобрења Народне Скупштине. (4) Извршење Краљевог Указа који надлежни министар није премапотписао.

§ 27 Сукоб надлежности код министарске одговорности.

Из ранијег излагања јасно је да по Уставу од 1903 и по Закону о Министарској Одговорности од 1891 министри за своја званична дела кривичне природе подлеже двојакој јурисдикцији. С једне стране, министри одговарају за кривична дела као и сви други чиновници по Кривичном Законику и по Кривичном Поступку. С друге стране министри одговарају по једном специјалном поступку за седам изрично набројаних дела. За она од тих седам дела из Закона о Министарској Одговорности која представљају и деликте општег права, као издаја земље и Владаоца, министар може бити оптужен само по Закону о Министарској Одговорности, а не и по Кривичном Законику. Већ сама та околност што министар подлежи двема јурисдикцијама предочава могућност да између тих двају јурисдикција дође до сукоба. Извесна невештина и непрецизност нашега Законодавца која се нарочито испољила код Закона о Министарској Одговорности, а и саме фактичке околности, чине да је могућност таквог сукоба већа. И у пракси, приликом расправљања питања о 16 септембру, показало се да је такав сукоб врло могућан. Редовни суд је квалификовао једно убиство у званичној дужности као повреду уставних права српских грађана. Питање о томе да ли то убиство заснива кривичну одговорност, или је министар имао законско овлашћење да га изврши, овде нас не интересује. Тиме што је редовни суд то дело свео на повреду Устава, он се одрекао надлежности у погледу суђења тога дела, јер повреду Устава суди Државни Суд а не редовни суд. Исто би тако и Државни Суд могао да се одрече надлежности суђења оваквог дела, тврдећи да убиство никад није повреда Устава, већ да може бити само повреда Кривичног Законика, и у томе питању изгледа нам

да би Државни Суд имао више права него редовни, јер би иначе значило да и онај који изврши убиство као приватни грађанин вређа Устав, и ако Устав за то дело никакву казну не одређује, већ Кривични Законик. Исто тако као што је код министарске одговорности могућан негативни сукоб, могућан је и позитиван сукоб. Пошто нема законских прописа из којих би се могло извести, шта ће бити ако таквог сукоба буде било, и пошто је очигледно да Законодавац није помишљао на могућност једног случаја сукоба надлежности, потребно је наћи неки начин на који би се могао такав случај решити.

Суд сукоба у кривичним стварима код нас је Касациони Суд. Остало би то да се аналогијом пренесе надлежност Касационог Суда у погледу решавања питања о сукобу и кад се јави сукоб између редовног и Државног Суда. По § 40 Кривичног Судског Поступка, који се овде мора као једини основ за решење питања употребити, Касациони Суд решава сукобе о надлежности између првостепених суда. У случају негативног сукоба обраћа се Касационом Суду онај суд који одбија надлежност од себе, пошто је добио акта од другог првостепеног суда који исто тако одбија од себе надлежност. У случају позитивног сукоба обраћа се Касационом Суду онај суд који неће на захтев другог суда акта на суђење да пошље.

Кад се већ усвоји начело да сукоб између редовног суда и Државног Суда решава Касациони Суд, треба видети како ствар изгледа у случају позитивног а како у случају негативног сукоба. Треба напоменути да се питање о сукобу може да постави само онда кад је већ образован Државни Суд. Док Скупштина решава о томе да ли ће министра оптужити Државни Суд у или неће, и ако о истом питању у истом времену донесе одлуку и редован суд, питање се о надлежности не може да постави; тек кад буде образован Државни Суд постоји могућност да се јави сукоб надлежности јер тек тада имамо један суд према другом.

Кад је у питању позитиван сукоб, ствар је проста. Пошто је усвојен принцип да Касациони Суд решава сукобе између редовног суда и Државног Суда, то ће онај суд који захтева од другог суда да му се дело уступи, поднети представку Касационом Суду да сукоб реши. Све док питање о сукобу не буде решено Државни Суд се не може растурити. Кад пак сукоб Касациони Суд реши, онда му се имају обе стране покорити. Ако би решење Касационог Суда ишло на штету Државног Суда, Др-

жавни Суд у том случају има да се растури. Народна Скупштина у том случају не би могла поново образовати суд за нето дело, јер би се ствар на тај начин могла у недоглед да вуче.

Кад је пак у питању негативан сукоб ствар се у неколико компликује. Као што је речено, питање о сукобу не може се поставити пре него је образован Државни Суд. Кад редовни суд одоције надлежност по једној министарској кривици а Скупштина ништа не предузима против министара, онда је ствар in suspenso, и Касациони Суд није тада у стању натерати Скупштину да ствар узме на себе. Кад је пак образован Државни Суд и кад се редовни суд огласи за надлежан, тада је могућно да се јави негативан сукоб надлежности, ако се и Државни Суд огласи за ненадлежан. Кад се пак Државни Суд огласи за ненадлежан могло би се овако резоновати. Државни Суд није сталан суд, суд који сам себе ставља у покрет. Државни Суд се образује на једно нарочито решење Народне Скупштине и једну одлуку Краљеву о оптужењу министара. Како се могло да деси да Државни Суд одрече надлежност за суђење једнога дела, ради кога га је Скупштина и образовала? Међутим мора се имати на уму то да сваки суд мора претходно да реши питање о надлежности. Државни Суд је заиста у неколико ограничен скупштинском одлуком о стављању министра под суд. Али Државни Суд је ограничен решењем Народне Скупштине само у толико, што он несме да му пређе границе. Он не сме да узме на одговор министра кога Скупштина или Краљ нису оптужили нити га може узети на одговор за дело за које га Краљ и Скупштина нису оптужили, већ само за оно дело за које је изриком оптужен. Међутим Државном Суду су потпуно одрешене руке у погледу ослобођавања кривца. Кад Државни Суд може ослободити министра налазећи да је невин и ако Краљ или Народна Скупштина налазе да је крив, онда је потпуно разумљиво да Државни Суд може ослободити министра на тај начин што ће се огласити за ненадлежан за суђење дела за које Краљ или Скупштина оптужују министра. Исто тако Државни Суд није везан решењем скупштинским или Краљевом тужбом ни у погледу квалификације дела. Кад смо утврдили да је Државни Суд у стању да се одрече надлежности по неком делу које му је спровела Скупштина или за које га оптужује Краљ, онда се потпуно даје разумети да се деси и негативан сукоб између редовног суда и Државног Суда. Све док сукоб не би решио Касациони Суд,

Државни Суд се не може растурити, јер се он растура само кад изрече пресуду, или кад Касациони Суд огласи други суд за надлежан.

§ 28 Покушај код министарских кривица.

У Закону о Министарској Одговорности не говори се о томе, хоће ли код случајева кривичне одговорности министара бити и покушај кажњив и како, или ће бити само свршена дела кажњива. Наравно да се питање о кажњавању покушаја поставља само код специјалних министарских кривица, а не и код оних за које министар одговара пред редовним судом. У случају покушаја оних службених деликата за које министар одговара по Кривичном Законику и по Кривичном Поступку важе све одредбе које се у њима о покушају налазе.

У овом питању треба одмах издвојити оне деликте између седам деликта побројаних у Закону о Министарској Одговорности које у исто време предвиђа Кривични Законик као опште деликте или деликте учињене од државних службеника. Из раније наведене скупштинске дискусије о деликту издаја земље и Владаоца видело се да код свих деликта који се налазе у Закону о Министарској Одговорности и у Кривичном Законику важе све одредбе о покушају из Кривичног Законика, и ако их суди Државни Суд. Ту ће се применити принцип из § 41 Кривичног Законика, по коме се покушај злочинства кажњив увек а покушај преступа онда кад закон нарочито наређује.

Кад се пак хоће да расправи питање о томе, да ли ће Државни Суд моћи одредити казну за покушај и колика ће та казна бити онда кад је министар оптужен по Закону о Министарској Одговорности за које од оних дела која се налазе у Кривичном Законику, онда се мора имати у виду прво то, да ли је могућно, према дефиницијама тих деликата, које је Законодавац дао, конструисати и такво дело које би у себи имало елементе покушаја, једног несвршеног дела, па ипак по принципима Кривичног Права било кажњиво. Код свих случајева оштећења државе из користољубља ван Кривичног Законика могућно је конструисати покушај. Код повреде бирачког права, покушај би се могао састојати у томе што ће се издати наредба о повреди бирачког права, али се та наредба не би прописним путем саопштила из неких узрока који не зависе од наредбодавчеве воље. Код спречавања вршења закона, законодавних решења или суд

ских пресуда потребно је да то спречавање има штетних последица за државу или за појединца. Покушај овога дела могао би постојати онда кад би министар предузео све радње које су потребне када буде спречавања, али штете по приватне или по државу није, против воље министрове, било. Код подношења неистинитих извештаја Краљу и Народној Скупштини покушаја би било онда кад би министар у злој намери поднео неистините извештаје Краљу и Народној Скупштини, али се против његове воље нису донеле законодавне одлуке штетне по државу.

Међутим, практично, конструкција покушаја код министарске одговорности и није потребна. И сам принцип да се покушај кажњава онде где Законодавац то изрично наређује јесте једно проширење општег права на министарску одговорност. Кад је то једно проширење начела општег права, онда то опште право код питања о кажњавању покушаја код министарске одговорности треба у његовој потпуности проширити. Из § 42 Кривичног Законика види се да ће се покушај злочинства увек казнити, без нарочитог законског наређења, а да ће се покушај преступа казнити само у случају кад се то код кога кривичног дела то изрично наређује. У Закону о Министарској Одговорности нигде се не наређује да се покушај казни. Значи да би остало то да се код министарске одговорности само покушај злочина кажњава. Међутим кад § 42 Кривичног Законика доведемо у везу са чланом 139 Устава § § Закона о Министарској Одговорности који говоре о казнама видићемо да ни један дели ко од оних за које одређује казну Закон о Министарској Одговорности није злочин. Највећа казна у Закону о Министарској Одговорности јесте пет до десет година затвора. Међу тим по § 1 Кривичног Законика злочинство је оно дело које се кажњава смрћу, робијом или заточењем. То значи да није дан од деликата за које Закон о Министарској Одговорности одређује казну није злочин, а из тога излази да се покушај код свих деликата из Закона о Министарској Одговорности, који у исто време нису деликти из Кривичног Законика, не може казнити.

§ 29 Саучесништво код министарских кривица.

О томе како кривично одговарају министри за рад својих колега било је речи раније, кад се говорило о субјекту кривичне одговорности. О саодговорности министра говори члан 3 Закона

о Министарској Одговорности; у члану 10 говори и о саучесништву осталих чиновника код министарске одговорности.

Члан 10 Закона о Министарској Одговорности који говори о саучесништву чиновника у министарским кривицама гласи:

„Одговорност министрова у случајима који се казне по чл 5, 6 и 7 под 1-о овога закона, не заклања од одговорности и казне подручне органе који су дотичну наредбу министрову извршили, или који су као референти, намерно поднели министру неистинит извештај и тиме га навели на кривицу, предвиђену тач. 7 чл. 2 овог закона.

„Према томе казниће се као саучесник министров истом казном, којом се и министар казни, сваки орган државне, окружне, среске или општинске власти који помогне да се повреди чл. 119 Устава, или да се изврши наредба министрова противна одредбама изборног закона, којима сеујемчава слободна употреба бирачког права, или који, као референт, помогне да се учини кривица, предвиђена, тач. 7 чл. 3 овог закона".

Закон о Министарској Одговорности не говори у овом члану ништа о саучесништву код оних министарских кривица које су у Закон о Министарској Одговорности унесене из Кривичног Законика, стојећи извесно на гледишту да се код тих деликата, као у погледу покушаја, саучесништво кажњава по принципима општег права.

У Кривичном Праву утврђен је принцип да се саучесништво злочина и преступа кажњава исто као и виновништво. Тај је принцип изражен и у § 47 нашег Кривичног Законика, и њега би требало проширити и на кривичну одговорност министара, пошто је, као што је раније речено, та одговорност само једна форма кривичног правосуђа. Међутим кад Законодавац у Закону о Министарској Одговорности нарочито изоставља код деликта спречавање вршења закона, законодавних решења и судских пресуда, кажњивост саучесника, а задржава код неких у члану 10 поменутих деликата, то треба узети, да је Законодавац у овом погледу одступио од принципа проширавања начела Кривичног Законика на кривичну одговорност министара.

По члану 10 Закона о Министарској Одговорности саучесништво је кажњиво истом казном којом и деликт самог министра у овим случајевима.

(1) Сваки орган државне окружне, среске или општинске власти министров је саучесник ако помогне (scilicet и сам

изврши) да се изврши наредба министрова да се повреде одредбе изборног закона, које ујемчавају грађанима српским слободну употребу бирачког права. На тај начин угрожено је само извршење овога деликта тиме што је одређена казна за саучеснике у овоме делу, који су у ствари средство преко којих је министар само у стању да га изврши. Казна је као и за министре од две до пет година затвора.

(2) По предлогу једнога посланика (Алекса Ратарац) Народна Скупштина је на другом читању пројекта Закона о Министарској Одговорности усвојила да саучесништво буде кажњиво и код деликта премапотписивања Краљевог указа којим се обуставља Устав у целини или у појединостима. Казна је од пет до десет година затвора, лишење звања и губитак грађанска части. При усвајању овога предлога Скупштина није имала у виду то да код овога деликта саучесништва не може ни бити. Овај се деликт састоји у премапотпису. Сам акт премапотписивања таквог указа, објављеног у Српским Новинама, довољан је па да буде испуњен corpus delicti дела. Код самог акта премапотписивања саучесништва не може бити, јер је премапотпис један искључиво министарски акт, код кога је свака туђа сарадњем искључена. Скупштина није с уметком довела у сагласност остали текст члана 10, тако да није означено, као што би требало да буде, да се сарадња чиновника у овом случају не јавља као саучесништво у једном министровом кривичном делу, већ као извршивање штетних по правни поредак последица министровог кривичног дела.

(3) Саучесништво код уставних повреда кажњава се само још у случају повреде члана 118 Устава. Кад министар нареди, или премапотпише Краљев Указ којим се наређује да се купи какав општи данак или прирез, који Скупштина није одобрила или већи него што је одобрила, као и да се закључи зајам који Скупштина није одобрила, или већи или под горим условима него што је Скупштина одобрила, па органи власти помогну да се изврши такав указ или наредба, казниће се истом казном којом и министар, а то је затвором од пет до десет година, лишењем звања и губитком грађанске части.

(4) Као саучесник министров казниће се онај орган државне власти који као референт помогне (наведе министра) намерно, подносећи неистинит извештај министру, да учини кривицу из тачке (7) члана 2 Закона о Министарској Одговорности, — зло-

намерно подношење неистинитих извештаја Краљу или Народној Скупштини кад услед њих буду донесене законодавне одлуке штетне по државу. Казна је од четири до осам година затвора.

Пошто је другу алинеју члана 10 предложио Државни Савет у свом мишљењу о пројекту Закона о Министарској Одговорности, то постоји извесна несугласност између те алинеје и прве алинеје. По првој алинеји саучесништва има кад референт „наведе“ лажним извештајима министра да поднесе неистините извештаје, а тада министар изгледа обманут, што се не слаже са елементом corpus-a delicti тога кривичног дела да код министра буде зле намере. По другој алинеји члана 10 саучесништво се састоји у помагању да се поднесе неистинит извештај, дакле у помагању око састављања извештаја. Пошто је друга алинеја ближа тачки (7) члана 2 Закона о Министарској Одговорности који обележава радњу главног кривца, то треба узети да се саучесништво у овом случају састоји у помагању око састављања извештаја а не у навођењу на подношење лажног извештаја.

И ако Закон о Министарској Одговорности дефинише саучесништво државних органа код министарске одговорности, ипак то не значи да у случају саучесништва ти државни органи одговарају пред Државним Судом. Државни Суд суди само министрима, и ником више. Закон о Министарској Одговорности одређује казне за државне органе осим министара као споредни кривични закон (Nebenstrafgesets), и он у погледу на одговорност саучесника важи и за редовне судове.

Могло би се код питања о саучесништву напоменути још и то да се питање о кривичној одговорности нижих органа не може узети код редовних судова у претрес пре него се реши питање о кривичној одговорости министара. Да би се могло поставити питање о кривичној одговорности нижих органа, потребно је прво да се утврди противправност министровог дела, а то чини Државни Суд, а без осудне пресуде његове нема основа за одговорност саучесника. Пошто се акта Државног Суда шаљу Народној Скупштини на чување, то редовни суд може увек у њима наћи оно што би му било потребно за извиђање кривице саучесника.

— СВРШИЋЕ СЕ —

ПОСЛЕ ОПРОШТАЈА

РОМАН

МАТИЛДЕ СЕРАО

ПРВИ ДЕО

SOLIS OCCASU

I

Дона Марија Гваско Симонети била је сама и читала, одмарајући се на свом шезлонгу, љупко завањена у његова мекана узглавља разних боја и материја. С високог педестала, на коме је стојала, изнад њених рамена, необична лампа од цизелованог сребра, ширила се једнака светлост и као опал блистала кроз велики штит од беле и прозрачне свиле. Тако је та нежна светлост лепо осветљавала читатељкину главу с њеном тамном и густом масом кестењавих власи, оплетених готово у њиховом природном правцу, у широке вале и обилне узлове, а бело јој лице, кроз чију је нежну кожу пробијала лака румен, дугуљасте очи, оборене испод капака на књигу, мала и затворена уста, без осмејка, али и без јела, беху у полу-тами. Мекана, угасита свила сребрнасте боје њене домаће одеће одличног кроја, мешала се с бледуњавом свилом њених узглавља новог стила, на којима се одмарала Марија, удубљена у читање, а нежне, таласасте чипке, којима јој је одећа била опточена, чиниле су се, готово, као урес њеног шезлонга; између материја и чипака вирила је нога, на којој се блистала дражесна ципелица од позлаћене коже, таштина домаћице у

свом дому. Била је сама, те је читала. И само лако шушкање листова, које је лагано превртала, реметило је тишину у тој соби.

Наједанпут, мали часовник, који је стојао на орманчићу, крај ње, изби у кристалним звуцима девет и по. Дона Марија се мало прену, баци брз поглед на часовник и, навикнута на непрестано самовање, рече, готово гласно, самој себи:

— ...све касније... све помало касније.

И угуши уздах, који је долазио од нестрпљења, слеже раменима, па настави читати. Њено нежно чуло слуха рече јој, да је напољу, у предсобљу, зазвонило звонце на вратима. Лако руменило обли јој образе и чело све до косе. Слуга закуца на врата, уђе, не чекајући одговор, и ћутећи предаде дона Марији на послужавнику вечерње новине. Она их узе, спусти на орманчић, крај себе, и не погледавши слугу, који изиђе, непрестано ћутећи. И наједанпут, као да неки грч, од бола, јела, гнева, ухвати чисто Маријино лице, и из њеног грла отеше се два пригушена, тиха, али ипак силна крика:

— Досадно! досадно!

Књига беше пала на под. Дона Марија је устала, исправивши свој високи и гипки стас пун отмене љупкости; хармонија витког, али не мршавог тела, које је ушло у срећно доба развића, у тридесету годину, показа се у свиленој хаљини с кратким скутом, када приђе балкону, диже тешки чипкани завес и кроз кристални прозор погледа на улицу. Величанствена „Пијаца ди Санта Марија Маћоре“ уздизала се пред напрегнутим погледима усамљене жене: уздизала се ка дивним степеницама чувене базилике, ка том великом хришћанском споменику с високим затвореним вратима, а цео тај велики простор и силна неимарска творевина — храм, купаху се у тихој млечној месечини јунског вечера. Овда онда, по који пролазник, мале црне сенке, што су се оцртавале на разривеном тргу и плочнику, губљаху се, ишчезаваху. Један електрични трамвај, долазећи из Кавурове улице, пројури преко тог трга, обесвећујући, за часак, римски крај, где су вера и црква ударили један од својих најчвршћих и најстаријих споменика. Одмах затим трамвај замаче за други угао Кавурове улице. Жена је посматрала тај пространи, готово празни и кад и кад потпуно пусти простор, онај огромни, усамљени храм, на коме као да се месечина ледила, и у тој величанственој и свечаној

тишини града Рима, тог јунског вечера, осећала је још дубље и јаче самоћу своје празне душе, свога опустелог срца.

— Мари! — чу се нечији глас иза ње.

Она се брзо окрену. Човек, младић, који ју је зовнуо, узе јој обе руке и пољуби их, једну за другом, нежно, удварачки, а када она, смешећи се, обори главу, спусти јој он пољубац на очи, додирнувши их врло лако уснама.

— Доста је касно... промрмља он, правдајући се.

— Девет и три четврти — одговори кратко Марија.

Он погледа у свој часовник и додаде:

— Може бити... може бити... да твој часовник иде напред!

— Може бити — одговори она, да би прекинула разговор.

Она седе опет међу своја перјана узглавља, а младић дохвати једну ниску столичицу, на коју се може бити навикао, седе крај ње, узе јој једну руку и, не стежући је, стаде се играти њеним прстима и прстењем, којим они беху начичкани.

— ...m' aimes? — упита Марија мазећи се, али гласом без тона, без боје.

— t' aime — одговори он детињасто.

Затим су ућутали, као да бејаху испунили неку малу, претходну дужност у свом разговору. Она га погледа. Виде, да је у црној одећи и с белом машном и да у рупици од капута има бели шебој, који му је то јутро дала. Нежној лепоти Марка Фиоре дивно је доликавала та друштвена одећа. Нежност, која је била више спољашња, давала му је неку природну господственост: претерано бело лице црне косе и бркова, свежих и снажних усана, крупних, умиљатих, веома умиљатих очију, имало је, може бити, кад и кад понешто женског, али женски не беше онај пламен страсти, што га је у валовима запљускивао, женске не беху све оне црте, на којима се огледала одлучност па и тврдоглавост. Два пут или три пут, да би прекинуо ћутање, пољуби он њене нежне, танке прсте, што беху међу његовима, обасу их више дахом, више уздасима него пољупцима.

— Ти идеш у друштво, Марко? — упита она оним својим одлучним гласом, који је захтевао да јој се одговори тачно и без околишења.

— Да... на неколико тренутака... по дужности... — прошапута Марко умиљавајући се.

— Куда?

— У енглеско посланство, Мари.

— Је ли тамо примање вечерас?

— Да, последње у овој години — рече, као да јој је хтео објаснити, да мора ићи.

Опет су ћутали. Наједанпут, дона Марија, држећи руке, начичкане прстењем у крилу, међу угасито-сребрнастим свиленим наборима, проговори неодређеним гласом, као кроза сан:

— Једно време... била сам у добром пријатељству с леди Клервиљ.

— А после? — упита расејано Марко Фиоре.

Одмах се покајао. Дуге, поносне и страсне дона Маријине очи наводнише се сузама.

— ...после... нисам била више... — рече она, још непрестано као кроза сан.

— Ти си се ваљда ње клонила... — рећи ће он, трудећи се да поправи грешку.

— Ја, дабогме, — рече она, наједанпут, прибравши се, јасним гласом. — Нисам била рада да то учини она. Енглескиње су верне, то знам. Али она је посланиковица... види много света... рђава света...

Он махну сетно главом, као да је хтео рећи: Шта да се ради? Кобне ствари.

— А ти, Марко, зашто ти идеш тамо? — упита Марија врло оштро.

— Моја мајка иде... па...

— Али је прати твоја будућа свастика?

— Да, прати је Беатриче; али њих две нема ко да прати.

— Зар ти је брат Ђулио на путу?

— Да, у Спелу је.

Неколико тренутака ћутали су обоје.

— Уверена сам — поче Марија — да ћеш се у енглеском посланству састати с неким...

— С ким, Мари?

— С Виторијом Казалта, твојом некадашњом вереницом, сестром Беатричином — заврши она више подругљивим него гневним гласом.

— Не, Мари, — рече он, наједанпут се уозбиљивши.

— Шта значи то не, Марко? — И она се стаде смејати још заједљивије. — Шта ти одричеш?

— Да Виторија Казалта неће доћи у енглеско посланство, Мари.

— А знаш, дакле, да неће доћи? Откуда знаш? — и смејала се, смејала се јетким смехом.

— Не кињи себе, не кињи мене, драгана, — рече он тихо, нежно и поче је љупко и умиљато привлачити к себи.

Дона Марија се није опирала. Више се није смејала него је оборила главу и очекивала, како се чинило, неку реч или какав покрет. Али не би ни речи ни покрета. После нежног увода наступила је, као и увек, нека хладноћа, која им је везивала језик и ледила срце. И увек би она прва прекинула то ћутање.

— Па, дакле, Марко, како ти то знаш, да плава Виторија неће доћи ка леди Клервиљ.

— Тако, што она не иде више у друштва, Марија.

— Је ли се сасвим повукла од света? — кликну она, заједљиво се смешећи.

— Готово сасвим. Уосталом, она није никада волела друштвени живот.

— Може бити да се клони тебе, Марко.

— Мислим... да, мислим, да ме се клони.

— Ја велим да Виторија Казалта тебе још воли — прошапута тихо дона Марија, као да говори за се, као да самој себи понавља ствар, коју је већ стотину пута изговорила.

— Не! не! — рече Марко живо.

— Шта ти знаш? Ја ти кажем, да те она још непрестано воли — понови она одлучно, готово заповеднички.

— Само је једна жена, која мене воли, а то си ти, Мари, то си ти! — одговори он, желећи да заврши тај разговор.

Чувши те прве речи, Марија се сва претвори у ухо, као да је хтела у њима наћи какав траг, неку успомену на минуле ствари. Али не чу оно што је очекивала. Речи су биле исте, али није био исти глас, што их је рекао, није био, можда, исти човек, који их је изговорио. И на њеном лицу залебде, за часак, израз разочарања, израз који он не опази.

— Никада нисам била на чисто, Марко — настави она озбиљним гласом — да ли си ти кад озбиљно волео ту Виторију Казалта?

— Шта ће ти то сад? — рече јој он доста зловољно.

— Сада ми не треба ништа... истина је. Али ипак, била бих рада то чути од тебе.

— Колико пута си ме то питала, Мари! — рече Марко пола прекорно а пола љутито.

— И ти си мене питао, више пута, Марко, да ли сам волела свога мужа — одговори она гневно.

Чим је то споменула, Марко се промени. Сваки женски траг нестаде с његог веома благог и нежног лица, а одлучне и тврдоглаве црте профила, браде постадоше још оштрије, још суровије.

— Зашто спомињеш свога мужа? Зашто га спомињеш, Марија?

— Зато што он није умро, Марко; зато што постоји, што живи — проговори она заповеднички, а из очију јој севаху муње.

— Ја га мрзим: немој ми говорити о њему — рече Марко потмулим и јетким гласом.

— Зар га мрзиш? Зар га мрзиш? — упита она страсно, бојажљиво.

— Ти то знаш, ти то знаш, не питај ме више! — викну он, затим устаде и размаче столице, да по соби прошета.

— А зашто га мрзиш? Зашто? Реци ми, реци!

— Зато што је он једини човек, на кога бих могао, на кога морам бити љубоморан, Мари! — узвикну он у највећој раздражености.

На дона Маријином лицу залебде весео осмејак, који је долазио из дубине срца и који се не може описати, осмејак који он не виде.

— Ја сам се тебе ради одрекла њега, његовог имена и имања — рече простодушно жена.

— А сад се кајеш, кајеш се, је ли? — упита он још гневан, али већ расејан.

— ...не кајем се — одговори она после кратког оклевања.

— Ја сам, видиш, Марија, уверен да он тугује за тобом.

— Не!

— Уверен сам, као да ми је то казао.

— Боже сачувај!

— ...и уверен сам да би те примио, Марија, када би му се вратила.

— Не би.

— Би, примио би те.

— Зар да се осрамоти?

— Дакако, јер те воли.

— Зар да буде смешан?

— Воли те, воли те.

— Премда зна да ја њега не волим?

— Шта мари то? Он би те примио, у нади да ћеш га заволети.

— Та то је лудост.

— Сви они који воле луди су — промрмља тужно Марко Фиоре.

Зачуђена, тронута, она га погледа. Гледали су једно у друго, као да бејаху ради познати се. Били су исти они, исти онакви као и сваког дана, као и сваког вечера. Чим би се састали — чудновато заиста — после неколико тренутака би својим радозналим и суровим прстима стали позлеђивати старе ране, које као да су зарашћивале, те би из њихове немирне душе, коју су понекад разапињали грчеви, изнова потекла крв. Била је то одиста она, дона Марија Гваско Симонети, љупка, дивна жена, она, која беше предмет тисуће жеља, које је све одбила својом женском достојанственошћу, својим безграничним поносом, и која је, наједанпут, махнито заволела Марка Фиоре и махнито и верно га волела пуне три године; то је била она, у тој кући, у којој се настанила сама, пошто је пре три године оставила брачни дом, да би живела само од силне, ватрене, сталне љубави, у којој се све друго заборавља; то је била она, која се из дана у дан пролепшавала, у пуном развоју своје женске љупкости, у средини најодабраније раскоши што ју је око себе створила, у соби, која је видела стотине љубавних појава, у својим одећама, у којима се огледала њена драж. А човек, Марко Фиоре, млад, пун живота, који је то вече дошао, он, страсни љубавник, који није могао да жену своје љубави дели с другим, тај човек није пао пред ноге тој жени, није загрлио ту жену, није је привукао к себи нити пољубио као нешто што је његово. Напротив, они су се, као и сваки дан, као и сваки вече, од неког времена, стали горко, заједљиво препирати, чешће спомињући оно двоје изневерених, Виторију Казалта, вереницу Марка Фиоре, Емилија Гваска, мужа дона Марије Гваско Симонети.

Потом се потрудише да се савладају. Она отиде на други крај собе и на клавиру, који је био застрт неком простом материјом с цветићима, намештала је неке ствварчице, докле се њен профил, малко погнут, љупко оцртавао испод густе сенке

дивних јој власи. Он извади кутију с цигаретама и упита је гласом, који већ беше изгубио израз:

— Могу ли да пушим?

— Пуши.

— Хоћеш ли ти једну цигарету?

— Нећу, Марко.

Она се врати шезлонгу и умиљато се извали на њ, пошто је под главу подметнула једно мало узглавље, да јој се не би покварила коса. Тако су остали неколико тренутака, он полако пушећи, а она, испружених руку покрај себе, гледајући неодређено по соби.

— Јеси ли се одлучио, Марко, куда ћемо ићи у августу? — упита она, наједанпут, благим гласом.

— Још нисам на чисто... — промрмља он — ма куда иšли, ма у који далек и непознат крај, свуда ћемо наћи света...

— Тако је, нажалост... — додаде она.

— Ти нећеш ни с ким да се састајеш...

— ... То јест, не бих била рада.

— То није могућно, Мари.

— Патим, кад сам међу светом, Марко.

— Али зашто, мила? Зашто?

— Не знам.

После неколико тренутака настави он веома мирно:

— Хајде да останемо у Риму.

Она се трже и намршти.

— У Риму? у Риму, у августу?

— Кад не можемо ићи никуда — одговори он, не опажајући Маријино изненађење.

— Ти дакле, Марко, одустајеш од намере да, као и сваке године, путујеш у поље?

— Одустајем — рече он расејано, ништа не опажајући.

— Одустајеш драге воље?

— Драге воље — понови он клонулим гласом.

Зашто је није погледао? Видео би како јој се лице наједанпут јетко намрштило, а затим, после јуначног напора, разведрило. Али чуо је хладан, поносан глас, који му је одобравао.

— Онда да останемо у Риму,

Та сурова и горка погодба, која је уништавала један од њених најлепших снова и разоравала једну од њених најве-

њних радости, потписана је, како се чинило, без многог ценкања. Мало оклевајући, настави он:

— Касније... у септембру... рада је мајка да будем крај ње.

— А где то?

— У Спелу. Та знаш већ, на нашем добру, где она проводи јесен.

Као и увек, код оних речи, за које се бојао да јој се неће свидети, Марко би се из учтивости уздржао; никада није изговарао тачно оно што би хтео рећи; увек се трудио, уз учтив осмејак на уснама, да му разговор буде што одређенији. Али Марију није могао преварити: она је одговорала кратко и јасно, питала озбиљно, захтевала што јаснији и одређенији одговор.

— Али три недеље није то исто што и две, Марко.

— Није исто... имаш право. Гледаћу да своје бављење скратим.

— Зашто да останеш толико?

— Мајци је ове године потребна помоћ. Мој брат Ђулио не може. Непријатно ми је да кажем, али моја мајка стари... Кућно бреме је тешко... морају да се доведу у ред многе ствари... а поред тога... ја помало пренебрегавам... своју мајку...

— Па добро, остани три недеље — рече она, оборивши главу, да би прикрила севање својих поносних очију.

— А ти? Како ћеш ти? У септембру, у Риму, сама?

— Како могнем — рече она, заваливши главу на углавље.

— Јадна Мари — изусти он тихо.

Те две речи биле су тако тужне, у њима је било толико бола, толико жаљења, да она јетко одговори:

— Не жали ме, Марко, нећу да ме жалиш!

— Тебе, дакле, све вређа, Мари? — рече он зачуђено.

— Жаљење ме највише вређа: свачије жаљење. Али твоје жаљење наноси ми смртну увреду.

— Ти си сувише поносна, Марија.

— Сувише, Марко.

— Зар неће ништа никада победити тај твој кобни понос?

— Ништа, никада, нико осим мене, па ни ја сама.

— Понос доноси сузе, Мари?

— Тако је; али мало пута су људске очи виделе моје сузе — рече она.

Он је осећао, да то вече, као и многих других вечери, неће бити не само жара страсти него ни оне милине, што их је некада прожимала, кад год би били једно уз друго. Лепа и мила му жена била је крај њега; били су сами, сами и слободни, сами и господари сваког покрета своје душе, сваке своје радње: али нека тајанствена сметња беше се испречила између њих, тако да сва љубав, сва слобода и све лепе жеље беху тапте. Пред Маријом је стојао човек, којега је волела, који је био привлачан, здрав и млад, са свима заносним особинама душе и срца, и тај човек био је њен, по некој неодољивој сили, и могао је и морао још бити њен, у сваком часу свога живота; али свега тога није било више, као да је нека опака, веома опака рука, уништавала цвеће и плодове те љубави. И, међу њима двома, као да је Марко Фиоре, изнурен, намучен, пред том препреком попуштао, клонуо. А страсна Марија Гваско борила се, опирала, трудила се, да савлада ту опаку руку што је, у тами, кидала све руже њихове љубави. И, онако поносна, клонула је тек када јој је снага малаксала.

— Зашто не идеш сад? — рече она, замишљена.

— Мислиш? Је ли време?

— Дабогме, сад ће једанаест — додала је. Ако би се после хтео вратити, морала бих дуго да те чекам.

Он развуче обрве, као напрежући се, да удахне ваздуха, да говори.

— Ствар је у овоме... био бих рад, после, да одем с мајком и Беатричом кући.

— Ах! — оте јој се само из груди.

Ћутали су. Он обори главу, с оним од неког времена уобичајеним изразом ишчекивања ствари, које се морају догодити. Она, напротив, своју уздиже с поносом, који јој је тиштао душу. И чак јој пође за руком да се насмеши.

— Па шта ћеш после радити код куће, Марко?

— Лећи ћу. Уморан сам мало.

— Од чега?

— Тако, не знам. Осећам у телу неки необичан умор.

— Требало би да зовнеш лекара, да те прегледа.

— Мислиш? Одмор лечи све.

— Тако је. Сећаш ли се, Марко, како некад ниси могао лећи док ми не напишеш писмо.

— Да, сећам се... рече он, зачуђен. — Али кад је било то?

— ...било је пре... Пре... но што смо становали заједно — рече она, а усне јој лако задрхташе.

— Дакле одавно — одговори он простодушно, не разумејући је.

Устаде, да иде. Узе обе њене руке, детињски помилова њима своје лице и изљуби им мекане и мирисне дланове. А када она обори главу, он је не пољуби у очи, као кад је ушао; његови пољупци се заронише у тамне и мирисне вале Маријине косе, не спустише се на Маријино лице, на њене усне.

— Сутра дакле, Марко? — прошапута она, окренувши главу на другу страну.

— Сутра, зацело, Марија — рече он.

Она га испрати, два или три корака, готово до собних врата. Ту он застаде, ради још једног погледа, ради још једне речи:

— Toujours? — упита она.

— Toujours — одговори он.

Монотон им беше глас, и боја гласа, и лице без израза, када су изговорили те још пре три године уобичајене опроштајне речи.

Потпуна тишина владала је у Риму, када Марко Фиоре уђе у своју кућу, у стару палату Фиоре, у улици Бока ди Леоне. Његова мајка и Беатриче вратиле су се кући пре њега с примања у енглеском посланству. Када су полазиле нису га могле наћи у пространим, цвећем окићеним дворницама, где су зелене биљке, у читавим шумарцима, на блиставој светлости, чиниле веома леп, раскошан, отмен украс. Дона Ардуина Фиоре и дона Беатриче нису га тражиле више, мислећи да се вратио својој осамљеној драгани, у тихи летњиковац, у улици Санта Марија Мађоре. Међутим, он се тискао тамо амо кроз свет, кроз дивне зимске вртове пуне заносних мириса, кроз мале дворнице, све у лаким разговорима, који су прекидани и настављани, с пријатељима, с госпођама, с девојкама, у разговорима који су, у току фриволних фраза, уз смех и осмејак, доносили готово увек понеки приговор његовом стању, стању човека за увек спутаног, човека који је сам себе прогнао из друштва. На отворени приговор, када би била споменута дивна Мари Гваско, жена

која је учинила чудну смелост у једном претворном друштву, он би смешећи се оборио очи и не би одговорио, а ако би приговор жени, које не беше ту, био претерано пакосан, жени, која је бацила све на ломачу, да би га могла волети у слободи и лепоти, његово би се лице уозбиљило. Али увек, после таквих добацивања, разговор би ослабио или би се прекинуо. И он би се одмах осетио као туђинац у том друштву, које је ипак било његово, у том свету, који је био његове касте и може бити његове крви. Три године живео је ван тога света, и то је било довољно, па да се раскине веза: више се није познавао с њим. Али то вече, у тој одабраној елеганцији, међу најлепшим римским и страним женама, међу најславнијим људима или људима најзнатнијим у највишим круговима, учинило му се, као да се сродни атоми траже, стапају, и као да онај други Марко Фиоре, млади витез, пун младалачке бујности, онај лакоумни и љупки, нежни и безбрижни Марко Фиоре, онај Марко од пре три године, на неки чудан начин ускрсава. А када би се који пријатељ, која госпођа значајно насмешили због његовог тајног брака, како су га називали, он би осетио у души неки јед, неки терет. И тада би у моралном, а може бити и физичком узбуђењу, видео ону тиху собу у летњиковцу Санта Марија Мађоре и осамљену жену, која је ту живела, очекујући га; и видео би, да то више није она Марија Гваско, у својој поносној и страсној лепоти, што одсјајива силном и милом љубави, него да је то заповедничка прилика у свом несавладљивом поносу, душа, која је све дала, за увек, и која је све хтела, за увек. И бреме тог његовог љубавног окова притискивало му је срце, када је излазио из величанствених дворница енглеског посланства.

Али када је ушао у своје велико одељење, у коме је становао као првенац, у палати Фиоре, када је био сам у својој пространој соби, једној од оних старинских соба, с високом таваницом, са старинским намештајем, када је у тами и полутами угледао четири или пет слика Марије Гваско, које беху понамештане између лепих и скупоцених стварчица, што су красиле столове и полице, када му је поглед пао на једну слику више његовог узглавља, на слику његове Марије у простој, црној путничкој одећи, с малим шеширом на бујној коси, слику на којој као да се беше упутила, предата заносу и забораву, некој идеалној мети, а у истини та мета је била љубав, пошто је та

слика израђена на њиховом првом путу, управо на њиховом бегству — Марко Фиоре се трже, као да га је нешто изнутра уболо, а срце му се расплину у чежњи за Маријом Гваско. Пред његове духовне очи искрсну њен лик, али не са тих слика, него из дубине његове душе, где беше урезан, њен лик са свима љубавним дражима: и учини му се, да га је окружила нека смртна, неизлечива туга, и учини му се, да се загледао у очи тога страсног, спужденог, ватром сажизаног лика, учини му се да те очи роне сузе, које је он у стварности тако ретко виђао. Чаробно привиђење, јаче него ма какав облик опипљивог живота! Срце Марка Фиоре хтело је препући, када је видео, у свом сну, како Марија плаче, и огромно саучешће, огромно кајање обузе га, што је то вече, сваком речју и сваким покретом растужио ту жену, што јој није проговорио ни једну једину и истинску љубавну реч, што је није послушао, када му је страсно и бојажљиво говорила, да јој се врати после поноћи, као што је раније чинио увек, и што је она тамо горе била сама, сама са својим болом занемарене жене, сама са својом тугом остављене жене. Дуго се није могао Марко Фиоре смирити у својој соби, мислећи непрестано на своју хладноћу, на своју суровост и напослетку је осетио неодољиву потребу да изиђе, да оде ка Мари, да јој падне пред ноге, да јој спусти главу у крило и да с њом заједно плаче, да плаче дуго и горко.

— Идем — рече сам себи и крену се.

Али не крочи преко прага своје собе. Валови једа и кајања вратише се лагано и расплинуше на дну његовог срца, које се наједанпут, на неки тајанствен начин умири. И он замисли да је изненада ушао у кућу Марије Гваско и да га она не чека, него, може бити, спава. Може бити да то вече Марија није ни плакала, као што се то њему привиђало, или је, може бити, понос сагорео сузе. Тако хладна и сурова била је према њему то вече! С колико ли га је уживањем кињила, а затим охоло и сурово искалила своју љубомору! И с каквим ли је поуздањем, с каквом хладноћом одобрила све оно, што се он једва усудио изговорити, бојећи се да је не увреди: да у августу не иду на пут и у поље, и да у септембру буду далеко једно од другог! И с каквим ли је поносом одбила његово нежно жаљење! Марко Фиоре не изиђе из своје собе. Његова воља ка добру ишчезла је, његово кајање изгубило се, његов сан о љубавној утеси, о човечанском саучешћу расплинуо се.

Велика празнина ширила се у њему и око њега: он више није имао жеља, нада, намера. А Маријине слике, око њега, нису му говориле ништа више, и он их је гледао, пре но што је затворио очи да заспе, као непознате му прилике, као бића за која и не хаје.

Дуго још лежала је, удубљена у мисли, на узглављима, жена, која је остала сама, на светлости лампе, што се блистала као опал, у својој одећи од угаситo - сребрнасте свиле. Двапут изби њен часовник, а она то не чу, занесена у свој унутрашњи живот. Књига је пала на под и није дигнута; столичица, на којој је седео Марко Фиоре, беше недотакнута, крај ње; у ваздуху је остао лак мирис од цигарета, у пепеоници на сточићу мало пепела. И међу тим толиким сведоцима једног минулог часа, али који је изрекао своју реч сурове истине, жена се удубљивала у притуљени жар своје узбуркане душе. Из тога заноса прену је лак корак њене собарице, бледе и младе девојке, која је напрезала очи, да јој се не би опазио умор.

— Хоћу ли да чекам господина? — упита она тихим гласом, као да се бојала, да не пробуди госпођу.

— Не, идите да спавате — одговори кратко дона Марија.

— Ако чека Ваша Екселенција, причекаћу и ја — додаде она ревносно.

— Немој, господин неће доћи.

— Ах! — изусти девојка, оборивши очи. И изиђе, рекавши лаку ноћ.

Дона Марија, наједанпут, устаде, брзим корацима прође кроз дворницу, затим кроз собу, где јој беху књиге, слике, сто за писање и где је проводила јутро, када не би излазила, и журно уђе у своју собу за спавање. Ту је горео жижак, ширећи своју благу светлост; неки нежан и свеж мирис испуњавао је ваздух, све је у том сумраку било некако пријатно и примамљиво. Као нека бела сен, као нека ваздушаста сен блудела је дона Марија тамо амо по соби, не застајући, не додирујући ништа, као да тражи нешто, а неће да се потруди да га потражи онде где је; свилено шуштање њене одеће пратило ју је; овда онда тргла би се и застала, као да чује нечије кораке. Постеља, с покривачем од старинског броката

с цветићима, који беше отпочен позлаћеном траком, била је намештена и беласкала се са својим плахтама и чипкама. Наједанпут застаде, као да је нешто угледала: њене искусне руке отворише један орманчић од уметнички изрезаног дрвета, и пошто су мало претурале, извадише неку стварчицу. То је била нека књижица или, може бити, бележник. Превртала је листове, али није могла да чита. Прићe жишку, као нека узлелујана сенка, нађе страну и прочита, а из груди јој се оте гласан крик, силан крик, од кога сва уздрхта, паде крај своје постеље на колена и грчевито загрли узглавље.

— Десет дана! Десет дана!

Стотину пута, уз стотине јецања, потоком лијући сузе, као да се избезумила, понављала је ова жена гневним, бесним, тужним гласом те речи; изговарала их је очајнички, сетно, болно; затим их је тихо шапутала, па онда мрмљала. Напослетку је ућутала. Сузе су јој пресахнуле. Јецање јој се утишало; дрхтање престало. Устала је, али срце јој се у грудима беше следило и отврднуло као стена. Уморна заспала је у својој постељи тешким сном, без мисли, без успомена, без снова.

II

Ушавши, рано ујутру, у двориште Диоклецијанових Терми, где је нови Рим установио музеј од свега онога што је, последњих година, дао истраживани и прекопавани Тибар, ушавши у то немо и пространо римско двориште, дона Марија Гваско Симонети затвори штит од белих чипака и стаде гледати унаоколо. Не беше ли, можда, то тихо, сунцем обасјано двориште, у коме се зауставила, порта некога манастира? Четири широка, покривена трема окруживала су врт, у коме је било ружа, шимшира и дрваца; на средини је био камени сунчани сахат, а до њега бунар са старинским точком, о чијем је ужу висило ведро старог облика. Зидови свију тремова били су окречени, бели, и по њима су висили мраморни одломци, комади римских барељефа; покрај зидова стојала је овде онде понека биста на свом педесталу; ту је било и дрвених клупа за оне, који су ради да се одморе у тој порти, пошто су разгледали горње музејске дворнице, или за оне који хоће најпре да загледају у Бедекер, тога поузданог пратиоца сваког туђинца. И сад, у почетку лета, у десет ујутру, на том месту није било никога; дона Марија је стојала не знајући шта да чини.

Била је обучена у бело, у неку мекану материју што се прелива а ни мало не шушти, а око белог јој шешира, бујне косе и дугуљастог лица беше обвијена велика, веома нежна бела копрена. Та бела одећа, у којој се кретала као у неком густом, белом и меканом облаку, што очима даје осећања духовне пасладе, озаравала је младошћу, раном и свежом младошћу: њена лепота је одсјајивала, а испод прозрачне коже на образима струјала је крв живље, те се јаче руменило нежно и изразито јој лице. Само јој је у очима било неке сете, у њиховој неодређеној сиво-плавој боји: нешто поносно, тужно, скривено мутило их је и по неки пут гасило поглед. На устима дона Маријиним није се могао опазити ни траг од осмејка. И тако стојећи беше се толико удубила у неку своју мисао, у неко своје осећање, да је готово заборавила зашто је дошла у то необично доба, у тај необични крај, у те Диоклецијанове Терме.

— Добро јутро, дона Марија — рече јој један господин, који јој је долазио у сусрет и који скиде шешир, поклонивши се веома правилно, као да је у дворници.

— Добро јутро, Прована — одговори она, оборивши очне капке и лако угризавши усне. — Откад то ви похађате музеје и волите старе кипове Фаустине и Британика?

— Ах, не волим их, драга госпођо — рече он журно, подругљиво се смешећи. — Не разумем их, те према томе не марим за њих.

— Па онда, зашто сте...

— Да бих могао разговарати с вама, насамо, на месту, које је потпуно пусто у ово доба године.

— Зашто нисте дошли мојој кући? — настави она озбиљна лица. — Тамо сам, каткад, сама.

— Да, али сваки час може наћи Марко Фиоре, а ви му не можете забранити да не дође, рече Прована хладно.

— Зар ви толико мрзите Марка Фиоре, Прована? — рече она готово га изазивајући очима.

— Не мрзим га, завидим му — одговори он удварачки.

— И похитали сте, да се са мном састанете онде где он неће бити, да ми кажете нешто што он не сме чути? — рече она заједљиво се смешећи.

— Па... ви сте дошли... да ме чујете — одговори он нежно.

Она још јаче угризе усне. Из своје торбице са позлаћеном

траком извади једну четвороструко савијену хартијицу и пружи је том човеку.

— Изволите своје писмо, Прована, и збогом — рече му она одлучно, па му окрену леђа и пође.

— Та, дона Марија, не идите, не идите! Чујте ме, када сте већ дошли. Ствар је озбиљна!

— Збогом, збогом, Прована! — понављала је она, дошавши већ до главне капије.

— За име божје, не идите! Тиче се једне веома важне ствари — и глас му је дрхтао од узбуђења.

Дона Марија га оштро погледа, погледом који је проницао. Ђани Прована, човек у четрдесетим годинама, чије лице беше доста лепо, али без израза, као да је био срдачно тронут. Монокл му је испао из очне дупље, а он мало побледео. Узбуђено је завртао своје црне и танке бркове, а усне, које су остале свеже, премда је био у годинама, као да су једва задржавале бујицу од речи. Никада још није дона Марија тако видела Ђана Провану, човека, коју је мерио сваки свој покрет, сваку своју реч, био више скептичар, више хладан, а никако узбуђен, једном речју, обичан тип потпуног витеза, који се од детињства навикао на исправност, који се презрењем ограђује од ствари и људи, нарочито од оних ствари, које не разуме, и оних људи, које не схвата.

— Ја, одиста, не знам да бих имала штогод важно од вас чути — промрмља она, вративши се неколико корачаји.

— Али ипак, дона Марија, онако је како вам рекох: тиче се вашег добра, које ми је на срцу.

— Зашто вам је оно на срцу? Шта се ја вас тичем?

— Али ја вас веома поштујем: ја вас волим!

— Али ја вас не волим, нити вас поштујем — рече она хладно.

— А зашто ме не поштујете?

— Зато што сте дволичан човек, Прована.

— Дволичност је, доста пута, потребна; она је веома корисна по живот.

— То су измислили лаживци.

Ишли су напоредо, покрај једног трема, приближујући се згради. Ђани Прована ју је радознало и бојажљиво кришом посматрао. Била је расејана и ишла гледајући укочено у неку непознату тачку, вукући свој мали штит.

— Какве сте ви користи имали од искрености, дона Марија? — промрмља он. — Ви сте изгубили свој добар глас, положај у друштву, породицу.

— Ја сам добила слободу и љубав — рече она, поносно усправивши главу.

— Али не срећу!

— Слободу и љубав — понови она љутито.

— Ви сте роб свога ужасног положаја, дона Марија; и нисте поуздани, да вас Марко Фиоре воли — додаде он, готов да рекне све.

— Ја сам та, која њега морам волети!

— Ви га не волите, дона Марија; кунем вам се да га не волите.

— Ко вам то каже? Ко вам је то рекао?

— Кажем ја, јер знам. Кажем вам, јер је потребно да вам отворим очи, те да видите и себе и Марка Фиоре.

— Зашто то чините? Ради чега? У каквом мрачном циљу?

— Једино и само вас ради, дона Марија.

— Не може бити. Ви ту радите с рачуном. Ви имате неку намеру. Кажите је одмах. То више волим. Шта сте хтели с овим састанком?

— Да вас убедим, да ви не волите Марка Фиоре и да он не воли вас.

— Је ли вас послао он, Марко Фиоре? — рече она, а глас јој је грчевито дрхтао.

Ђани Прована је оклевао неколико тренутака.

— Не, није он. Ја, ја сам све сам погодио, знам све.

Оборене главе, жена је премишљала. Покрај свега гнушања, што јој га је уливао тај разговор с човеком, кога је презирала због његове дволичности, и премда је чула речи, које су је смртно вређале, она га је и даље слушала, као да ју је очарао. Бејаху застали на углу трема, крај једног високог стуба. Нигде није било никога.

— Дона Марија, ви, која сте сушта истина, како можете трпети тај лажни живот?

— Лажни живот?

— Дакако. Ви варате Марка Фиоре, када му кажете, да га волите, а варате и саму себе. Он вара вас: та љубав је умрла: живела је предуго.

— Колико мислите ви, који хоћете да се нешто разумете у

љубави, да траје страст? Не би ли ми, може бити, то могли изразити у бројевима?

— Дакако, страст траје од шест месеца до годину дана; љубав од једне до две године. Ви већ више од годину дана живите од лажи. О дона Марија, раскините тај оков.

— Хоћете ли да убијемо ту љубав? — рече она као у шали, а глас јој беше пун једа.

— Морате да је убијете, морате да је убијете!

— А ја с њом заједно да се спалим на ломачи, као она малабарска удовица? — настави она још подругљивије и огорченије.

— Ви морате живети и бити срећни?

— С вама, је ли? С Ђани Прованом?

— С другим неким — рече он тихим гласом, гледајући је испод ока.

— С ким?

— С Емилијом Гваском — усуди се он изговорити.

— Да нисте више изустили такве дрскости! — рече она стегнутих зуба.

Наступило је језовито ћутање. Сунце је већ обасјавало половину тога простог врта, дуж шимшира и ружа. Из џбунова се овда онда разлегао птичји цвркут.

— То вас он шаље, Прована? — понови она суровим гласом, који је био пун гнева.

— Не шаље ме, али ја сам ипак дошао. Дона Марија, зар вам се мили и даље живети изван закона, изван морала, изван друштва, када више немате оног великог разлога, који вас је на то гонио? Зар хоћете да и даље жртвујете свој образ, своје достојанство, своје име, не љубави, него њеној сенци? Где вам је накнада за све оно што сте изгубили? Где су вам награде у уживањима и награде у осећањима за све оно што сте одбацили и оставили? Ко ће вас наградити за оно ваше одрицање себе саме? Ви сте дали све и дајете све. А ваш је живот празан, ваша је душа празна!

Зашто ли га је тако пажљиво слушала, не прекидајући га, не противећи се? Зашто ли није плануо њен понос, зашто није устао против тога каквим криком? Ђани Прована, тај иначе хладни, промишљени човек, човек увек испуњен сумњом, беше на том необичном месту, у то необично доба, пао у неку говорничку ватру, а она, која је у њ сумњала, која га је сматрала

као удворицу и подлаца, слушала га је, а грчеви, од бола и гнева, обузимали су јој лице.

— Дона Марија, ви сте имали одважности, да увредите и оставите свога мужа, који вам није ништа на жао учинио, јер нисте хтели живети у обмани и неверству; имајте по други пут одважности, која је достојна вас, да побегнете од Марка Фиоре, кога не волите више, који вас не воли више! Оставите ту кућу, у којој живите у тешкој и мучној самоћи, вратите се у свет, вратите се у друштво, будите жена и госпођа, поштована, уважавана, као што то заслужујете, својом лепотом, својом великом душом.

— Да бих била то што ви велите, Провано, — одговори она јасно и разговетно, суровим гласом — морала бих се вратити свом мужу?

— Морали би се вратити.

— И он би ме зар примио?

— Примио би вас.

— Заборавио би све?

— Опростио би вам све.

— Зар после трогодишњег јавног скандала, заједничког живота с Марком Фиоре, у истом граду, пред његовим очима, зар после свега тога би учинио то мој муж?

— Учинио би, јер верује у закон опроштаја.

— Премда зна, да га ја не волим?

— Премда то врло добро зна.

— Да га нећу волети никада више?

— Ко то може рећи?

— Ја! — узвикну она. — Нећу га волети никада, и он то зна.

— И покрај свега тога он жели да вам опрости и да вам врати све оно што сте изгубили у својој страсти.

— Зашто он то чини?

— Зато што је добар.

— Има много добрих људи, који то не би никада учинили!

— Зато што је много патио и много штошта разумео.

— Какве везе имају његове патње с мојима?

— Жали вас, јер види ваше болове.

— Само то, што ме жали, не би га могло покренути на тај корак, Прована.

— Воли вас — рече, напослетку, Ђани Прована.

— Да грдног бедника! — изусти она с изразом бескрајног презрења.

— Хоћу ли то да кажем Емилију Гваску?

— Кажите му штогод хоћете.

— Зар вас његова љубав не дира?

— Не.

— Зар вам се његов опроштај не чини узвишено дело? Зар он није јунак?

— Ја сам једно бедно, ништавно створење, те не знам шта је то узвишеност.

Ућутали су. Топлота је освајала, ваздух постајао загушљивији. Птице су мање цвркутале у жбуњу. На земљи, у врту, лежао је овде онде понеки листић од прецветане руже.

— А шта бисмо, после свега тога, с Марком Фиореом? — упита она подругљиво.

— С Марком?

— Да, с њим? Шта би радио он, када бих се ја, према вашем мишљењу, вратила свом мужу? Шта ће да буде с Марком?

— Он ће бити задовољан, што ће моћи да узме Виторију Казалта; та га девојка чека већ три године.

— Ах! — изусти она гласом, који се Провани учини непознат.

Не опростивши се, не погледавши га, окрену му она леђа и брзим корацима замаче иза трема, а Ђани Прована се не усуди да пође за њом, да је стигне.

Превео с талијанског
Михаило Добрић.

— НАСТАВИЋЕ СЕ —

ПОШТАНСКЕ ШТЕДИОНИЦЕ

I

Историја.

Организовање кредита најтеже је баш код оних друштвених редова, код којих је потреба за солидним и јевтиним кредитом највећа. Ситним сопственицима: занатлијама и сељацима, као и радницима, кредит је врло потребан. Међутим њихова слаба економска снага и оскудна моћ плаћања чине, да они врло тешко до њега долазе. Уз то њихова неумешност и недовољно образовање, слабо искуство и непознавање економских прилика стварали су им још веће тешкоће. И тако, с једне стране потреба за кредитом, а с друге стране неумешност и незнање водили су ове сиротније редове друштвене стално у руке зеленаша. Стога је било потребно организовати такав кредит, који би поглавито имао да послужи као средство, да се сиромашни слојеви народа спасу зеленаштва. Али тако исто било је потребно радити не само на ублажавању беда, него и на уништењу самог узрока њиховог. Наиме, потребно је било подићи сиротније слојеве народне на један виши економски и културни ступањ, ојачати њихову економску самосталност и на тај начин сачувати их од осиромашења и пропасти. У тежњи да се овај циљ постигне, основан је велики број најразноврснијих установа, као што су: залагаонице, штедионице, земљорадничке задруге, друштва за узајамно помагање и т. д. По материјалним средствима, којима располажу и по своме великом економском утицају од свих ових института најважније су штедионице.

Прве зачетке штедионица налазимо још у старом веку, код Грка и Римљана. Тако делфиски натписи сведоче да су у

II. веку пре Хр. рођ. многи робови своје уштеђевине поверавали храму, да би се доцније тиме откупили. За време римских царева легије су имале своје штедионице.[1] Штедионице у модерном смислу пак постале су тек доцније. Прву мисао о оснивању модерних штедионица дао је 1611. г. Француз Иг Делетр који је израдио „premier plan du Mont de Piété français consacré à Dieu, présenté à la Reyne régente mère du Roy et du Royaume". Сваки, који је радио за надницу, могао је да даје улоге, које је после, према потреби, могао сасвим или делимично да узме натраг. Улагачи су имали да добију око 6% као „поклон". Овај план није био остварен[2]. И тако тек крајем XVIII века налазимо у Немачкој на прве штедионице у модерном смислу. Оне су последица хуманих тежња друге половине XVIII столећа, које тада у Северној Немачкој беху управљене на једну реформу у корист сиротних редова друштвених.[3] Тако постаде 1765. год. у Брауншвајгу „Herzogliche Leihkasse", прва штедионица у Европи. После ње би основана 1778. г. „Ersparungskasse" у Хамбургу, „у корист сиромашних вредних лица оба пола, као слугу, надничара" и т. д. Овима следоваху штедионице у Олденбургу (1786), Берну (1787), Женеви (1789) и др. местима Немачке и Швајцарске. У Енглеској постаде прва штедионица 1798. год. у Тотенему, а затим још у неким местима. Ипак ови покушаји беху усамљени и тек после повраћаја мира, после Наполеонових ратова, почиње нагли развитак енглеских штедионица. У години 1817. беше их већ преко 100, тако да о њима те године би донет и нарочити закон. Штедионице се затим брзо раширише по свима земљама и данас их има у целом свету.

Циљ је штедионица, да прикупљају уштеђевине мање имућних друштвених редова, плаћајући на те суме интерес и употребљујући их опет у корист тих истих друштвених редова. Штедионице прикупљају мале капитале, који би бесплодно лежали, у један велики капитал, који се може корисније да употреби; оне крче пут привредној самосталности сиромашних слојева друштвених и стварају услове за јачи развитак штедње

[1] W. Roscher, System der Armenpflege und Armenpolitik. Stuttgart, 1906. Стр. 267.

[2] M. Seidel, Sparkassen (Wörterbuch d. Staatswiss. II Aufl. Bd. 6. 1901. Стр. 851).

[3] G. Schönberg, Handbuch d. polit. Ökonomie. IV. Aufl. Bd. III (2). 1898. Стр. 446.

код једног народа. Због ових особина штедионице се битно разликују од банака, које теже за постизањем што веће добити и служе поглавито богатијим класама. Штедионице, на против, имају да послуже привредним интересима средњих и нижих друштвених редова. Оне у ствари нису ништа друго, него једна социјално-политичка мера.

Но ако штедионице имају за циљ да служе поглавито интересима мање имућних друштвених редова, оне морају пре свега да уживају потпуно поверење масе народне у погледу своје сигурности. Бојазан, да ће можда са великим трудом уштеђени новац једнога дана пропасти, убија стимулус за штедњу. Штедионице даље треба да буду у што већем броју распрострте по целој земљи. Оне морају бити што приступачније онима, који хоће да штеде, и то не само у погледу места, него и у погледу свог радног времена. Треба преко дана да буду што дуже отворене, а такође и недељом и празником, да би и радном свету пружиле могућност, да се њима користи. Сем тога штедионице морају да примају и најмање улоге на штедњу, како би и најсиромашнији могао да отпочне штедети. Каматна стопа треба да буде што виша, јер изглед на већу добит од уложеног новца потпомаже штедњу. Ова стопа треба да је приближна оној, по којој сама штедионица даје новац другима. Диференција има да служи само за покриће трошкова и за образовање резервног фонда, јер овде није циљ што већа добит. Ако би ипак било вишкова, њих треба употребити на добротворне сврхе, а сам скупљени капитал ставити у службу интереса сиротнијих редова, дакле оних редова, из којих су и сами улагачи. Да би се пак број улагача ограничио искључиво на мање имућне друштвене класе, потребно је утврдити максимум улога или смањити интересну стопу за веће улоге. Најзад, штедионице морају уштеђевине на захтев одмах или у најкраћем року да врате. Као год што морају бити готове, да улоге у свако доба приме, тако исто морају у свако доба бити готове, да га и натраг врате.

Овим условима штедионице нису биле у стању да одговоре. У свима земљама показаше се велики недостаци у овом погледу.

У Енглеској штедионичке управе злоупотребљаваху штедионице у своју личну корист. Појавише се многе преваре, утаје и банкротства. Парламентарна анкета 1857. г. утврди, да енглеске штедионице имађаху дефицит од преко 100 мил.

динара.[1] У то време било је у Енглеској 630 штедионица, али 350 беху отворене само неколико часова једног дана у недељи. Само 20 у целој краљевини биле су отворене сваког дана. Двадесет и четири вароши са преко 10.000 становника и 14 грофовија (округа) беху без и једне штедионице.[2]

У Италији штедионице беху врло неједнако распоређене по земљи. У години 1872. Италија је имала 26 милиона становника, а само 142 штедионице са 140 филијала. Штедионице беху распрострте у извесним северним крајевима Италије: у Ломбардији, Тоскани и Пијемонту. Ове три провинције имађаху 1872. године 404.000 улагача са 302 мил. лира уложеног новца, док у осталих 13 провинција беше само 272.000 улагача са 144 мил. лира. Ломбардијска штедионица у Милану са својих 77 филијала имађаше 1872. г. више улагача, него све остале (141) штедионице заједно.[3] Штедња у народу уопште беше неразвијена и колика је разлика у томе погледу била између северних и јужних провинција Италије види се најбоље из ових података.[4] Године 1872. долазило је на једног становника штедионичких улога:

у северним провинцијама:			у јужним провинцијама:		
Милана	134·95	лира	Катанија	17·96	лира
Комо	62·84	„	Неапуљ	9·81	„
Кремена , ...	50·23	„	Палермо	3·14	„
Бергамо	47·91	„	Месина	1·37	„
Флоренција	43·45	„	Косенца	0.43	„
Равена	43·05	„	Рeђио у Калабрији .	0·13	„
Ливорно	36·73	„	Салермо	0·10	„
Болоња	36 48	„	Лече	0·06	„
Форли	30·88	„	Сиракуза	0 06	„
Брешчија	30·11	„	Потенца	0·05	„

Али не само у Енглеској и Италији, него и другим земљама показаше се ови и њима слични недостаци штедионица.

Ове махне приватних штедионица изазвале су мисао о оснивању државних штедионица. Тако је још 1807. год.

[1] Carl Roscher, Postsparcassen und Localsparcassen in Deutschland. Dresden, 1885. Стр. 5.

[2] The encyclopaedia britanica, (Art. „Post-Office"), IX ed., Edinburgh. 1885. Vol. XIX. Стр. 573.

[3] Carl Roscher, op. cit. Стр. 8—9.

[4] Ludiwig Elster, Postsparcassen. Jena, 1881. Стр. 19—20.

у Енглеској посланик Унтбред израдио предлог о оснивању једне велике банке, која би служила једино радничком сталежу. У банку би могли да улажу само они, који су били поглавито или искључиво упућени на своју недељну зараду. Сума улога на једну књижицу није могла да пређе 200 ф. стерл. Капитал би се пласирао у државне папире. Поште су имале да служе као места за пријем и исплату улога, за што би оне добијале 1 шилинг од 1. фун. ст. Овај предлог не нађе на жељени пријем у парламенту и би повучен, али идеја не пропаде за увек. Она се појављиваше у јавности више пута, док најзад 1859. г. не пође за руком банкару Чарлсу Унљему Сиксу (Sykes), да за такав један предлог придобије Гледстона, тадашњег министра финансија. Он упути Гледстону један натпис, чији наслов беше „Post Office Savings Bank“ (поштанска штедионица) — име, које је тада први пут употребљено. Гледстон се заузе за Сиксов предлог тако, да већ у фебруару 1861. беше поднет Доњем Дому предлог закона о поштанским штедионицама, а 17. маја и санкционисан. Закон беше публикован под насловом: „An Act to grant additional facilities for depositing small savings at interest, with the security of Government for the due repayment thereof“. Поштанске штедионице, 301 на броју, почеше рад 16. септембра исте године. У фебруару 1862. беху уведене и у Скотској и Ирској. Штедионице показаше тако сјајне резултате, да је Гледстон могао да каже: „Од закона о слободи трговине са цереалијама, није било, у Енглеској, ни једног, који је толико допринео побољшању стања мање имућних класа и увећању народног богаства, као онај закон, што је створио поштанске штедионице“.[1] Колико је Гледстон имао права, види се из ових података о енглеским поштанским штедионицама у времену од 1861.—1875. год.[2] (Види таблицу I на стр. 438).

Примеру Енглеске следовала је прво Белгија. Законом од 16. маја 1865. г. беше основана државна штедионица под именом: „Caisse générale d'épargne et de retraite sous la garantie de l'Etat“. Као филијале беху употребљене све агентуре белгијске Народне Банке, као и многе самосталне филијале. Од 1870. год. (декрет од 10. децембра 1869. год.) служе се штеди-

[1] M. Lacombe, Épargne. (Nouveau dictionnaire d'économie politique. II éd. Paris, 1900. Tome I. Стр. 925).

[2] Ludwig Elster. op. cit. Стр. 44.

Таблица I.

Године	Број поштанских штедионица	Имовина (улози и камата) свих улагача	Просечно на једног улагача		
		фунти стерлинга	ф. ст.	шпл.	п.
Од 16. IX. 61. до 31. XII. 62.	2.535	1,698.221	9	10	3
1865.	3.321	6,526.400	10	13	6
1871.	4.335	17,025.004	13	1	2·5
1875.	5.630	25,187.345	14	3	5·5

онице посредовањем поштанских станица за уплате и исплате улога. Напредак је био велики. Тако су улози код пошта износили :[1]

1880. године	1,163.000	франака
1873. „	3,236.000	„
1877. „	9,757.000	„

У Италији су поштанске штедионице установљене законом од 27. маја 1875. г., а почеле су да функционишу 1. јануара 1876. Колико су огроман успех показале италијанске поштанске штедионице само за прве три године свога рада сведоче ови бројеви :[2]

крајем године:	број књижица:	улози: лира
1876.	61.350	3,709.357
1877.	119.669	9,358.649
1878.	161.918	14.648.889

Велики успеси, које показаше енглеске, белгијске и италијанске поштанске штедионице покренуше и друге државе да их оснују. Тако Румунија (закон од 5. јануара 1880. г.), па Холандија (закон од 25. маја 1880.), Француска (закон од 9. априла 1881), Аустрија (закон од 28. маја 1882. г.), Шведска (закон од 22. јуна 1883.), Бугарска (закон од 25. јануара 1885., а штедионице почеле да функционишу 1. I. 1896.), Угарска (закон од 31. новембра 1885.), Русија (указ од 26. јула 1889.),

[1] Ibid. Стр. 18.

[2] Ibid. Стр. 21.

Турска (1905.) и Босна и Херцеговина (наредба од 12. августа 1910.). Поштанске штедионице постоје такође и у многим земљама ван Европе. Тако у Јапану (1875.), у готово свима енглеским колонијама, у Египту (1901.) у неким францускик колонијама и т. д.

II

Организација и фукције.

Поштанске штедионице могле би се дефинисати као установе, које примају мале улоге на штедњу, стоје под државном гаранцијом и служе се поштанским станицама ради пријема и исплате улога. По своме циљу, оне се не разликују од обичних штедионица. И једне и друге имају задатак, да прикупљају уштеђевине мање имућних друштвених редова и на тај начин, да јачају њихову економску самосталност и да помажу развитак штедње код једног народа.

По правилу, све су поште, како варошке, тако и сеоске, овлашћене, да примају улоге на штедњу. Ипак обично се у први мах не стављају све поште у штедионичку службу. У неким земљама поштанске штедионице су уведене прво у оним местима, где уопште није било обичних штедионица или где се бар осећала оскудица у њима. У другим земљама оне су прво увођене у варошима, па тек онда у осталим местима. Ипак се свуда тежи томе, да број поштанских штедионица буде толики, колики и број самих пошта. Над свима овим штедионицама стоји једна Централна, Главна Поштанска Штедионица.

Сходно своме циљу, поштанске штедионице примају и најмање улоге на штедњу. Као минимум у законима је обично означена јединица новчаног система дотичне државе. У Енглеској је минимум 1 шилинг, у Француској 1 франк, у Италији 1 лира и т. д. (в. Таблицу II.). Да би се међутим омогућиле уштеђевине и испод овог минимума, уведену су т. зв. уложне карте, на које улагачи могу да лепе обичне поштанске марке. Чим су марке на карти достигле законом предвиђени минимум, карта се може предати пошти као улог.

Таблица II.

ред. број	ДРЖАВА	камата %	најмањи улог	највећи улог
1	Јапан	5,4	10 сена	1.000 јена
2	Румунија . . .	4,5	1 леу	3.000 леа
3	Русија	4	25 копјеки	1.000 рубаља
4	Бугарска . . .	4	1 лев	2.000 лева
5	Шведска . . .	3,6	1 круна	2.000 круна
6	Аустрија . . .	3	1 круна	2.000 круна
7	Угарска . . .	3	1 круна	4.000 круна
8	Белгија . . .	3	1 франак	неограничено (Улози преко 2.000 фр. 2% инт.)
9	Турска	3	5 гроша	20.000 гроша
10	Италија	2,64	1 лира	2.000 лира
11	Холандија . . .	2,64	25 сантима	1.200 форинти
12	Енглеска . . .	2.5	1 шилинг	4.000 шилинга
13	Француска . .	2,5	1 франак	1.500 франака

Но поштанске штедионице би промашиле свој циљ, ако за њихове улоге не би била одређена једна максимална граница. Одређивање овог максимума треба да онемогући, да се поштанским штедионицама користе и они, ради којих се оне и не оснивају. Сем тога, постављањем максимума за улоге ублажава се у великој мери конкуренција, коју поштанске штедионице стварају обичним штедионица. Поштанске штедионице не оснивају се зато, да униште или да оштете постојеће штедионице, већ само да их допуне. Зато је готово у свима земљама, где постоје поштанске штедионице, предвиђен максимални улог (в. таблицу II.). Суме, које прелазе утврђени максимум или се одмах претварају у државне папире (аутоматска метода) или остају без камате или, најзад, са смањеном каматом. Сем утврђивања максималнога улога уопште, у неким законодавствима предвиђа се и максимум појединих уплата, као и максимум годишњих улога. Тако на пр. у Енглеској износи годишњи максимум 50 фун. стерл., а максимална сума, која уопште на једну књижицу може да буде уложена износи 200 фун. ст.

Што се тиче саме технике, по којој се врше уплате, могу се, у главном, разликовати два система. Један је старији, енглески, а други је новији, белгијски.[1]

У Енглеској сваки улог уписује поштански чиновник у уложну књижицу улагачеву и у свој дневник. Овај дневник чиновник шаље сваког дана Централи у Лондон, одакле улагач добије признаницу, на основу које он тек стиче права према штедионици. Сам упис у књижицу није довољан, Сличне одредбе постоје у Аустрији, Угарској, Холандији, Италији и т. д.

У Белгији пак чиновник забележи цифру улога са стране листа од уложне књижице, а на самом листу од књижице излепи нарочите марке у висини улога. Марке поништава својим потписом и поштанским жигом. Сем тога заведе уплату и у свој дневник и тиме је процедура завршена. Као што се види, овај је систем простији и он влада, сем Белгије, у Русији, Шведској, Бугарској и Француској.

Каматна стопа на улоге код поштанских штедионица у свима земљама релативно је врло ниска. Разлог овоме лежи у тежњи, да поштанске штедионице не штете обичне штедионице. Због тога је код поштанских штедионица каматна стопа по правилу увек мања него код обичних. Она је највећа код поштанских штедионица у Јапану = 5,4%, а најмања у Холандској Индији — 2,4%. (Како је у другим земљама види се из таблице II.).

Капитал поштанских штедионица пласира се у свима земљама поглавито у државне папире. Тај начин пласмана предвиђен је нарочито у Енглеској и Француској. У другим земљама предвиђају се још и друге хартије од вредности, које доносе стални интерес (зајмови округа, општина и т. д.), затим и менице, страни државни папири за рачун улагача. У неким државама предвиђено је да, чим улози достигну прописани максимум, вишак се има употребити на куповину папира, који се после или задржавају у депоу или се одмах шаљу улагачу. На тај начин, с једне стране, омогућавају се уштеде и преко утврђеног максимума, а с друге стране, штедионице преносе један део ризика, који је везан са колебањима у курсу дотичних папира, са себе на улагаче.

Улажући свој капитал у државне папире, поштанске ште-

[1] Fritz Heber. Die Postparkassen als Volks-und Staatsbanken. 1908. Стр. 106.

дионице чине га тиме веома ликвидним. Истина, оне на тај начин не одговарају ономе правилу, да новац, скупљен од економски слабијих друштвених редова треба да буде стављен у службу тим истим редовима, али се тај поступак може правдати са друга два аргумента. Први је тај, да поштанске штедионице морају већи део капитала имати у што ликвиднијем облику, да би сваког момента биле у стању да одговоре захтевима улагача. Државни папири, у погледу ликвидности, несумњиво заузимају једно од првих места. Други разлог лежи у томе, што држава гарантује за поштанске штедионице. Како она тиме прима на себе велику одговорност, право је да за то добије извесан еквиваленат. Колики је тај еквивалент и шта он значи, видећемо у идућем одељку.

Поштанске штедионице у многим земљама стављене су у службу државних установа за осигурање (осигурање живота, у случају неспособности и т. д.) и тако су оне могле да учине доста корисног и на социјално-политичком пољу. У томе погледу највише су успеха показале белгијске поштанске штедионице. Белгијске поштанске штедионице, сем тога, одликују се нарочито још и својим банкарским карактером. Оне свој капитал не улажу само у државне папире, него га стављају на расположење трговини, индустрији и пољопривреди куповањем облигација белгијских друштава, есконтовањем меница, давањем зајмова на варанте и т. д. У сличном правцу развијају своју делатност и холандске, румунске и др. поштанске штедионице.

Као код начина, по коме се врше уплате, тако исто и код начина, по коме се врше исплате могу се разликовати два система: енглески и белгијски.[1]

По првом систему улагач извести Централу, да хоће код извесне поште да узме свој улог. Отуда добије он упутницу за дотичну пошту, која је истовремено о томе извештена. Ова пошта изврши књижења у уложној књижици и исплати новац. Овај систем влада у Енглеској и њеним колонијама, у Француској, Италији, Аустро-Угарској и т. д.

По белгијском систему улагач откаже улог и поднесе своју књижицу пошти. Затим се у Централи изврше књижења и књижица се пошаље натраг оној пошти, коју улагач означи. После

[1] Fritr Heber, op. S. 107.

прописаног рока улагач може да прими свој новац. Овај систем, сем Белгије, постоји још у Русији, Шведској и Бугаској.

Оба ова система стоје у вези са роковима, који се траже за отказ улога. У Белгији, Шведској, Бугарској и др. државама прописани су извесни рокови, после којих је тек могућа исплата улога. Ови су рокови најдужи код белгијских поштанских штедионица. Изузетак у Белгији чине суме испод 100 франака, које се одмах исплаћују.

За	суме	од 100	—	500	фр.	рок.	је	15	дана
„	„	500	—	1000	„	„		1	месец
„	„	1000	—	3000	„	„		2	„
„	„	преко 3000	—		„	„		6	„

У другим државама, које се држе белгијског система, ови су рокови знатно краћи.

Напротив, у Енглеској и већини других држава, исплате се врше одмах. Саобрај са Централом (отказ улога и упутница за исплату) могућан је и телеграфским путем.

Поштанска штедионица у Аустрији спровела је још у почетку свога рада, крајем 1883. године, по предлогу д-ра Георга Коха, првог директора аустријских поштанских штедионица, једну значајну реформу. Тада је уведена у аустриским поштанским штедионицама радња са чековима и пребијање рачуна (чековни и клирипшки промет). По одредбама које важе, чеком се може користити сваки онај, ко уложи основни улог од 100 круна. Штедионица отвара таквоме улагачу један конто и плаћа 2% интереса на уложене суме. Улагач има права да се користи чеком у својим плаћањима и у томе случају мора да плати штедионици 4 хелера таксе за сваку званичну радњу и провизион 1/4‰ за суме до 6000 круна, а 1/8‰, ако је сума већа. (Интерес, који штедионица плаћа увек прелази суму ових трошкова). Урачунавање интереса, као и наплата таксе и провизиона врше се простим уписивањем и отписивањем у конту дотичног лица. Између свих лица, која имају конто у поштанској штедионици могућно је пребијање рачуна (клиринг). Исплата једног чека, упућеног лицу, које такође има конто у штедионици, врши се на тај начин, што штедионица дотичну суму пренесе из конта пошиљаочева у конто примаоца. Плаћања се врше дакле простим књижењем, без употребе новца.

Радња са чековима и пребијање рачуна уведени су 1889. године и у угарским поштанским штедионицама.

Најзад је потребно напоменути, да поштанске штедионице, као државне установе, уживају извесне привилегије. Кореспонденција с њима ослобођена је поштарине, улагачи не плаћају порезу на своје улоге, уложне књижице не могу се дати у залогу, нити узети у попис због дуга. С друге стране, поштанске штедионице подлеже државној контроли, оне сваке године публикују опширне извештаје, који се подносе Народном Представништву или шефу извршне власти.

Милан М. Стојадиновић.

(Наставиће се)

УНИШТЕЊЕ НАШИХ ЧЕТИНАСТИХ ШУМА

Шумарско Одељење министарства народне привреде поред осталога, мора познавати — да би могло водити озбиљну шумарску политику у земљи — просторност и величину свих шума у Србији, а нарочито државних, и мора се старати да оне врсте древета, које су најпотребније за сваковрсну грађу, ни у ком случају не уништи у садашњости на штету будућности; него на против мора на те врсте древета обратити своју највећу пажњу како у погледу сеча, тако и још више у погледу подизања и гајења њиховог. Оно међутим као да ово не чини у довољној мери.

Најпотребније врсте древета за сваку грађу, то су четинари: смрча, јела и бор. У Србији је сама природа учинила врло незгодну и по све неједнаку поделу шума, у погледу врсте древета заступљених у њима. Она је оставила целу северну, готово целу источну, готово целу западну и целу средњу Србију без икаквих четинастих шума и сву је своју милост просула за те врсте древета на један део југо-западне Србије. Ми данас четинаре имамо само у окрузима: ужичком и чачанском и нешто мало: ваљевском, крушевачком и пиротском, па и у тим окрузима имамо мало четинастих шума у главноме само у срезовима: рачанском, златиборском, студеничком и жичком.

Наше најглавније четинасте планине јесу:

1. Тара са огранцима Звездом и Црним Врхом;
2. Муртеница;
3. Црни Врх, Радуловац и Голија са огранцима;
4. Копаоник, и
5. Гоч. — Сем њих су споредније:
6. Торник, Вучјак и Лиска у ср. златиборском;

7. Маљен;

8. Каљешница, Црепуљник, Дајићска пл. и остале мање моравичке шуме;

9. Чемерно, и

10. Стара Планина, са још неким незнатнијим.

Али и на овим планинама један знатан део четинастих шума је у рукама приватних лица и појединих села и општина и неке од њих припадају или целе овима (Каљешница) или већим делом (Голија, Златиборске шуме и др.), тако да је величина државних четинастих шума, према осталима, у Србији и сувише незнатна. Тако се цени да величине свих четинастих државних шума износи око 75.000 хектара од 500.000 хектара или само 15% свих шума.

Овака незнатна заступљеност ове најпотребније врсте дрвећа треба да баци у бригу све економисте и људе који воде економну политику у нас, а највећма Шумарско Одељење министарства нар. привреде, које би због тога требало да сече у њима изводи у истини по принципу трајног шумског газдинства т. ј. да перманентно годишње излаже сечи само онолику количину четинарских дрвета, колико би се трајно, из године у годину, могла сећи. Међутим оно је место тога, поред концесија које постоје за сечу релативно велике количине четинастих дрвета на Тари и њеним огранцима и на Копаонику, у прошлој години већ продало, а у овој години намерава продати знатне количине четинастихдрвета и то:

1. На Црном Врху (срез Моравички) у износу од 4.000 четинастих дрвета;

2. На Гочу у износу од преко 10.000 таквих дрвета;

3. У Моравичким шумама 4000 таквих дрвета;

4. На Муртеници близу 27.000 таквих дрвета;

Томеваља додати, да је у претпрошлој години продата знатна количина четинастих дрвета на Старој Планини, а да се сваке године у осталим незнатнијим шумама многим лицима уступе за сечу изваљена и престарела четинаста дрвета у мањим количинама (у вредности до 2000 дин. по чл. 52. зак. о шумама), — па ће се пак онда добити права слике релативно огромне сече четинастих дрвета код нас.

Овој и оволикој сечи четинастих дрвета у нашим државним шумама мора се стати на пут, ако се мисли, да те чети-

насте шуме и у будућности бар донекле подмирују и даље нашу неопходну и сталну потребу у грађи.

Ваља утицати на то, да се и сече четинастих приватних шума у великој количини сузбију, и у културним земљама државне власти тако и раде. Код нас међутим мора се тражити одобрење за сечу у приватним забранима, ако ови подлеже државном надзору и ако се налазе у границама какве државне шуме; и чим се утврди да известан забран не подлежи државном надзору и да држава на њега не полаже право својине, сеча се одобрава, те према томе држава по нашем закону о шумама не може наредити извођење трајног шумског газдинства у приватним четинастим шумама. Са овога разлога данас се код нас изводе релативно велике сече четинастих древета и у приватним шумама. Доказ је за ово у томе што данас у Србији постоје поред повлашћених вештачких стругара: Душана Сиротановића и Прометне Банке у Београду и стругаре Боже Јеличића и Другова на Копаонику, које прерађују четинасту гору из државних шума, још и вештачке стругаре у: Лозници, Митровици, Шапцу, Обреновцу, Ваљеву, Ужицу, Ушћу и Смедереву, поред знатног броја примитивних стругара у самим шумама, које у главноме прерађују четинасту гору из приватних забрана.

Кад би у Србији било бар 50% свих шума обрасло четинастом гором, онда би нас овако брзо множење индустријских предузећа за прераду древета, могло само обрадовати јер би смо на тај начин можда за увек спречили увожење ове врсте древета са стране и новац од преко 2.000.000 динара, колико се раније — пре царинског рата са Аустро-Угарском — просечно годишње издавало за страно дрво, остао би у земљи. Овако ће ова индустријска предузећа убрзати пропаст и уништење наших четинастих шума и земља ће остати убрзо без ове најважније горе, те ће после тога из Србије излазити не 2 но можда 4 и више милијона динара за грађу четинастог древета, нарочито ако се и продаја четинасте горе из државних шума у свему буде још ове године извела онако како је пројектовано, и ако се остатак четинастих шума изложи продаји у току идућих неколико година.

Правога разлога за сечу многих државних четинастих шума можда би и било, а тај је у томе, што су многе од тих шума већ дозреле за сечу, али томе разлогу стоји на супрот онај важнији и главнији, да се и сеча таквих шума мора да изводи

врло штедљиво и опрезно, кад се таквом сечом иде за сада на уништење четинастих шума у земљи, до чијег поновног подмлађивања има да протекне дуг низ година.

Са ових разлога ми налазимо да се сеча четинастог дрвета код нас мора да умањи сад одмах, ако се мисли, да се бар неке наше четинасте шуме оставе будућности. Према томе намеће нам се питање: како се то умањивање може да изведе?

Из ранијег излагања видели смо, да се код нас у главноме данас врши огромна сеча у четинастим шумама које припадају држави. Мање се врше правилне и законите сече у шумама општинским и сеоским у корист појединих општина и села, тамо где ограничавање није још довршено; али у тим шумама се врши против закона сеча у знатној мери, то јест проста крађа горе, пошто општинске власти таквој сечи не могу да стану на пут.

Кад смо то утврдили, онда нам је лако на постављено питање одговорити, а одговор је: највећа државна власт у погледу шума, а то је Шумарско Оделење министарства нар. привреде, треба да уради ово:

1. Да што пре настане и потпуно ограничи државне четинасте шуме, које још нису ограничене, јер су од њих до сада само ограничене: Звезда и Црни Врх (огранци Таре), Муртеница и Гоч;

2. Дотле, да у неограниченим врши само назначене сече и продају: изваљених и потпуно сувих дрвета, која даље стајање не могу да издрже; а чим за коју шуму сврши ограничавање онда да:

3. Излаже продаји поред изваљених и потпуно сувих још и дефектна дрвета, али само она која не могу издржавати дуже стајање од неколико (до пет) година, иначе:

4. Да у ограниченим шумама настане да се у року од највише пет година израде привредни планови, којима ће се регулисати трајна сеча четинастих дрвета;

5. Над сечом приватних четинастих шума да заведе строжи надзор и евентуално ради тога да измени и одредбе закона о шумама, које о томе говоре, тражећи да се у већим приватним шумама (н. пр. од 10 хектара па на више) изводи трајно шумско газдинство. — То исто да уради и за општинске и сеоске шуме.

Место да се код нас до сада у овоме правцу радило, оно се нарочито у прошлој години приступило живом обележавању и продаји четинастих древета на свим важнијим планинама као да је дошао смак света, и као да би било потребно пред тај смак света скинути и продати све што се од вредности има, не обзирући се ни најмање на то шта ће после тога бити.

Ми налазимо да, н. пр., у неограниченој држ. шуми Црном Врху у срезу моравичком није било апсолутно никаквога разлога за продају сада — пре ограничења те шуме — 4000 јеловних и смрчевих древета, поред већ знатне сече на Копаонику и осталим државним шумама у томе крају, нарочито још и код огромне сече приватних шума; — али је Шумарско Одељење ову продају извршило пре неколико месеце и ту се, као и за Стару Планину, уверило је да наш ценовник за четинаста древета и сувише низак и да га треба повећати.

Исто тако нема апсолутно никаквог разлога за сечу опет 4.000 четинастих древета у Дајићској Планини опет у срезу моравичком, која још није ограничена, код знатне сече приватних шума у Кољешници и на Голији, где се такође пројектује подизање једне вештачке стругаре.

Најмање пак има разлога за продају оне огромне количине од близу 27.000 четинастих древета у Муртеници, која је ограничена и у којој се за сада могу можда изложити продаји две до три хиљаде комада древета: изваљених, сувих и дефектних, тако да се та сеча изврши од данас па за две — три године, за које би се време имао израдити привредни план за Муртеницу и даље газдинство би се по њему изводило.

Једино оправданог разлога има за продају обележене горе у Гочу, у коме се намерава сада (пошто је Гоч потпуно ограничен) да изведу сече: изваљене, суве, заражене (пошто је Гоч местимично заражен подкорњаком) и дефиктне горе и од здраве само онде, где је подмладак у толикој мери израстао, да је у интересу његовом било потребно уклонити старија древета, — па по том одмах приступити изради привредног плана и њега од данас па за пет година најдаље израдити (јер је Гоч велики преко 15.000 хектара), и даље сече изводити по томе плану. — То би била још једна и то последња сеча без израђеног привредног плана, каквих је у Гочу било више за последњих 40 година од када се у њему ради, али сеча и ако без писаног плана ипак не без плана, пошто би се

уклањањем напред наведених дрвета веома очистила шума рђавога материјала, који је легло сваке заразе, а четинастом подмлатку, кога у Гочу има у изобиљу, јако би се помогло.

На основи свега овога ми смо мишљења, да се, пошто је већ извршена продаја четинасте горе на Црном Врху (ср. моравички), од пројектованих сеча изврши још само продаја обележне горе на Гочу, а продаја обележене четинасте горе у срезу моравичком и на Муртеници да се обустави, а да се од сада у опште продаја четинасте горе бар у државним шумама, ако се то не може потпуно да изведе у приватним, врши врло штедљиво и само у оним случајевима и тамо где је неопходно потребно било што се самог материјала тиче, било због околне млађе шуме.

Надамо се да ће се за ову ствар — за стајање на пут уништењу наших четинастих шума — заинтересовати меродавни фактори и да ће ово уништење отклонити.

фебруара 1911. г.
Краљево

Д-р М. С. Васић
окр. шумар

ХРОНИКА

НЕШТО О ПОСТАНКУ МОДЕРНИХ НОВИНА

Због несумњиво великог значаја, који новинарство има за наш савремени живот, занимљиво је свакојако и вреди труда бацити један поглед на његов постанак и први развитак. Ми ћемо то учинити по расправи д-р Адолфа Коха, професора историје на университету у Хајделбергу, под натписом: „Die Entstehung der modernen Zeitung“. Ова расправа изашла је у већ познатом листу Germanisch-Romanische Monatsschrift, који уз сарадњу других стручњака издаје д-р Хенрих Шредер (Schröder) у Килу[1]. Излагање пишчево изнећемо нешто скраћено.

Чудновато је, како је порекло новина дуго време било потпуно тамно, неизвесно и сумњиво. Чак и доцније, кад је штампа већ била велика сила, није се осећала потреба, да се когод осврне на почетке новина. Еснафско научништво држало се на даљини од плебејски задахнутих дневних листова. У наставним плановима академским штампа никада није добила места.

Тек у средини четрдесетих година прошлога века један слободан књижевник учинио је први покушај, да изнесе развитак немачке штампе: Роберт Едуард Пруц издао је 1845. године први део своје књиге „Geschichte des deutschen Journalismus“, која је и остала само као одломак. Поред свих недостатака, које је морало имати ово прво дело, оно је ипак, због пуно згодних и духовитих опажања о бићу и значају журнализма и критичке оцене ранијих радова, важан прилог историји

[1] Germanisch-Romanische Monatsschrift. II година, април 1910, стр. 193—703. (Издавачка књижара Карла Винтера у Хајделбергу).

немачке књижевности. Писац је канда имао пред очима везу између писма и новина, јер вели, да су прве новине имале облик писма; али није даље улазио у ово врло важно питање за постанак модерних новина.

Тек после тридесет година, Рихард Грасхоф јасно је увидео и показао ту везу између писма и новина у својој дисертацији: „Die briefliche Zeitung des XVI. Jahrhunderts" (Лајпциг, 1877). За њим је дошао Ото Јулије Опел, који је (1879) испитао почетке немачке новинарске штампе 1649.—1650. године. Онда је Ђорђе Штајнхаузен допунио истраживања Грасхофова у својој историји немачког писма (1889 и 1891). А познати лајпцишки професор народне економије Карло Бихер у својој расправи о почецима новинарства скупио је тако добивене ресултате о новинама уједно у основаном излагању одредио место у пространој области модерне народне привреде[1].

Немачка реч „Zeitung", за коју Клуге у свом етимолошком речнику вели, да се појављује први пут 1321. године на доњој Рајни, значила је првобитно догађај, а наскоро за тим јављање, вест о том догађају, дакле сваку новост; поступно, и то већ у 15. веку, речју „Zeitung" означавана је поглавито политичка вест, па је доцније ово име дато листовима, која су ширили такве политичке вести или новости.

Наравно као прво средство за отправљање вести треба сматрати самога човека. Већ у библији се спомињу гласници, по којима су писма слата. Они представљају већ један виши ступањ, јер су првобитно вести саопштавање усмено, непосредно. „Простом гласнику одговара данас компликовани поштански апарат. Писму одговарају новине, које множину вести натискају и умножавају. Једноме примаоцу одговара велики број претплатника, публика", — вели Херм. Боде у својој, пуној садржаја, расправи о постанку модерних новина у: Studien üb. d. Zeitungswesen (изд. Мајснер, Франкфурт на М., 1907).

Привредни и политички интереси од увек и свуда су изазивали писмени саобраћај. И већ у раним временима могло је бити трговаца, који су узимали на се преношење вести. Нарочито као да су Млечани били у том посредници између истока и запада. И почеци трговачке кореспонденције падају у старо

[1] Karl Bücher, Die Entstehung der Volkswirtschaft, 6. изд. Тибинген 1908, стр. 219 и даље, и: Das Zeitungswesen у Хинебергову зборнику „Kultur der Gegenwart, I, стр. 481 и даље.

доба. И овде Млечани имају посредничку улогу. А веома јако су овај саобраћај унапредили крсташки ратови, који су цео живот испунили новим политичким, привредним и духовним идејама, створили нове животне навике и потребе, ојачали градски живот, изазвали постанак европског новчаног трга и напредовање великих редовних вашара. Тако ова редовна трговачка кореспонденција већ у 13. веку има карактер сталне установе, па чак и један италијански граматичар, Бонкомпањо, износи правила о њену језику, стилу и садржају. Ова сува пословна писма, писана народним језиком или покварено латинским, доносе не само трговачке вести већ и уопште занимљива саопштења о догађајима у свету, дакле не само оно што се тиче пошиљаоца и примаоца већ и вести општијега интереса из социјалнога, црквенског и политичког живота. У овим трговачким писмима поступно се ствара стална рубрика: „New Zeitung“, „Tidinge“, „Novissima“, „Aviso“ и други слични натписи. Овде дакле, у писму, почеци су политичким као и трговачким новинама.

Ако је ваљало саопштити много новости, онда се могло десити, да рубрика у писму не буде за то довољна, те се то морало учинити у нарочитом прилогу, „cedula“, који је додаван писму.

Ове поједине новости, које су биле без икакве међусобне везе, често су већ у 15. веку добијале заједнички натпис: „Zeitung“. Облик писма и чисто лични елеменат губили су се све више и више, садржај је бивао сасвим као у новинама, те су с тога ови извештаји могли ићи и даље од примаоца и његова најужег круга, па су у преписима могли продирати у све шире слојеве.

Знатан корак у развитку и приближавању модерним новинама врши се у времену хуманизма, реформације и ренесанса. Општи покрет у свету, као оно за време крсташких ратова, стварао је огромну множину догађаја, који су изазивали опште интересовање, и безгранично је појачао потребу, да се они дознају и упознају. Саобраћај преко писама постиже веома велики обим, због чега су и „новине“ у писму и прилозима чешће и многобројније, па сад већ чешће показају и комбиноване адресе, тј. у исти мах за више адресата, за цео круг оних који се интересују, познаника и пријатеља.

А од краја 15. века штампом је створена могућност, да се ови извештаји растурају скоро безгранично. Верски расцеп у

Немачкој држао је скоро сав народ у грозничавом узбуђењу. Сваки догађај, који се учинио важним са саопштење, набрзо је летео светом као штампан лист, засебно штампан, и њиме је предузимљиви штампар зарађивао или вође партиске надали се учинити утицај на јавно мишљење.

И ови листови били су најпре писма те често и имали натпис „писмо“ и састављени су у облику писма. Реформација је изазвала огромне масе ових „Neue Zeitungen“, „Relationen“ „Berichte“. Нарочито су Меланхтон и његов витенбершки круг радили као уредници и издавачи таквих листова.

Нису тако далеко ишле писане новине, по правилу опширније, новине у писму и прилози, и ако је и њихова распрострaност била велика. Политика и трговина, разуме се, у свима временима а нарочито у овим немирним временима, имале су највећега интереса, да што брже и што потпуније буду обавештене о догађајима у свету. Владаоци и градске власти, трговци и научници поглавито су се трудили, да прибаве што више вести. Велика господа и градови, поред и иначе велике кореспонденције, имали су своје кореспонденте у средишним тачкама политичког и трговачког саобраћаја, одакле су и велике трговачке куће преко својих агената и фактора као и преко својих пословних веза — а оне нису ретко ишле до у владарске кабинете — добијале обилна саопштења, док су научници међу собом и са својим пријатељима у државним канцеларијама измењивали вести и мишљења. Таквих централних тачака било је мноштво, као Цариград, Млеци, Ђенова, Болоња, Падова, Рим, Беч, Праг, Бреслава, Нирнберг, Либек, Антверпен, Брисел, Амстердам, Париз, Лион и др.

И у Млецима, средишту источног и западног трговачког саобраћаја, као да је најпре учињен покушај организације извештајног саобраћаја, и то већ у 15. веку од стране савета саме републике, а затим је отворен један приватан трговачки извештајни биро, који је слао нарочито трговачке извештаје али и политичке, па је и продавао преписе. Ово преписивање као да је наскоро рађено занатски.

Слично је било у средиштима саобраћаја у Немачкој, нарочито у Нирнбегу и Аугсбургу.

Како су доцније извештаји слани редовно сваке недеље, и ова су саопштења редовно обрађивана као недељне новине и слата претплатницима. И оваквих писаних недељних

новина има још много у архивима. Оне су непосредне претече модерним штампаним новинама, служиле су издавачима првих штампаних недељних новина као извор, углед и основа. На место рукописнога умножавања дошла је штампа крајем 16. или најдаље почетком 17. века.

Као прве и најстарије од ових штампаних недељних новина важи још и данас славна Strassburger Relation des Johann Carolus из 1609. године. То су најстарије новине у модерном смислу, које су до сада познате. Али није немогућно, да ће из какве архиве или библиотеке искрснути неки још старији лист. Да Каролус у предговору својим новинама не вели, да их издаје већ неколико година, већ би у питање долазила њихова част, да су најстарије модерне новине, јер у овој истој 1609. години може се доказати излажење једних новина у Аугсбургу а са основом нагађати, да су једне излазиле и у Келну. Према овом сме се постанак „најстаријих новина" у модерном смислу ставити одмах после почетка 17. века. Јер да „неколико година" (etliche Jahre) може значити и неколико десетина година, види са из тога, што Каролус у 1634. години за своје новине опет вели, да излазе „etlich Jahr", а већ од 1609. па до тога доба прошло је 25 година.

Професор Опел пронашао је у хајделбершкој университетској библиотеци 1876. године Каролусове новине за 1609. годину сачуване у свима бројевима, сем једног јединог, и издао их 1879. године. Чудновато је богаство и обиље вести у њима; поред политичких саопштења, која су многобројнија, има и трговачких извештаја.

Тридесетогодишња војна била је за ширење новина пре повољна него што им је сметала. Непрекидни ратни догађаји давали су им пребогато градиво, тако и имамо из првих десетина 17. века читав низ недељних новина, а према до сада познатима може се закључити, да им је број морао бити још и већи. Због ужаса оних времена прекинут је и развитак ове гране књижевне, а то је свакојако и узрок, што нам познато мало мишљења савременика о овим новим недељним листовима. А њих је било, и интересовање за њих свакојако није осамљено. Тако је у скупштини графовства лимбуршког, свакојако у првим десетинама 17. века, предложено и одлучено, да се поручи једна таква „Avise", у којој „von grosser Herren Praktiken, Kriegen, Frieden usw. wöchentlich Nachricht gegeben wird".

Од најстаријих новине 17. века из прве три деценије су: Пре 1609: Штрасбург; 1609: Аугсбург и можда Келн; 1610: Базел; 1615: Франкфурт на М.; 1616: Хамбург; 1617: Берлин; 1620: Нирнберг, Регенсбург, Хилдесхајм, Цирих; 1623: Беч; 1625: Росток; 1626: Магдебург; 1728: Минхен.

Даљи развитак ове периодске штампе у Немачкој не показује лепу слику. Политичка раздробљеност, сурова цензура и монополисање нису дали, да се даље развију замеци из почетка 17. века, и ови бедни и јадни листићи били су потпуно без утицаја. У њима није жуборила струја јавнога мишљења. Она је још 200 година текла старим путовима као писане новине, као поједини листови, затим у многобројним брошурама, разговорима, пасквилама, песмама, предлозима итд., док ново време није дневну штампу уздигло до најглавнијега органа јавнога мишљења.

М. Ј. П.

НАРОДНО ПОЗОРИШТЕ

„Вихор“ драма у три чина, написао Анри Бернстен.

Врло се јасно могу у овој драми опазити два правца, ма да драма претендује само на један: правац и развој драме догађаја, и правац психолошке драме. Несумњиво је, а то ћемо доле и доказати, да је Бернстен желео дати ово друго, но у том није успео, јер он је Француз у најсимпатичнијем смислу те речи и врло често жртвује психологију драмској сцени.

Већ и сама простота радње, у колико се о простоти радње може говорити у модерној француској драми, показује тенденцију Бернстенову.

Роберт од Шасероа, човек плаве крви, горд, засићен живота и као индивидуа и као последњи изданак генерацијā, које су умеле наћи сласти живота, љубазник је г-ђе Јелене од Брешевел, кћери једног племића парвенија, банкара по занимању. Тај човек, коме је коцка, у исти мах, и занимање и страст, прокоцкао је једне ноћи поред свог новца и велику количину туђег. Време је кратко, а новац треба вратити. — Граф Лебур, отац његове љубазнице, човек од послова, али не онолико црн колико Шасероа мисли (чак не ни онолико црн колико то писац хоће!), нуди му новац на зајам с извесним условима. Роберт из поноса одбија, јер налази да је доста живео и — убија се.

Несумњиво је, дакле, да је драма сукоб поноса вековног племића и новодошлог, филистарски васпитаног графа. Решење тога сукоба, према томе, треба тражити у карактеру Роберта од Шасероа и у неконгруенцији карактера оних, који су око њега. Ту, дакле има реч психологија. Свако друго решење или би било апсурдно или би се у крајњој тачци дало свести на ово решење. Кад дакле решење драме, самоубиство,

има за основу психолошки развој, онда се драма мора сматрати само као психолошка, онда се самоубиство нема сматрати као психолошки моменат у ужем смислу, т. ј, као производ спољних фактора, него се има сматрати као готово, формирано, душевно стање, чија је само видна манифестација и конзеквентност — самоубиство.

Међутим ми ћемо доказати колико је писац био далеко од психолошке драме и колико је вибрирао налазећи се у непознатим водама, и на тај начин прогласио последњи акт свога јунака за конзеквентност његове психе, а у ствари га начинио несмишљеним стицајем околности, дакле спољашњих фактора.

Разуме се да су спољашњи фактори увек покретачи душе, но само једно стоји: ти фактори су и само покретачи душе, првобитни импулс који се, што је овде врло потребно напоменути, десио пре почетка комада. Комад сам пак почиње директан развој душе, која је спољашњи импулс добила и која се развија сама, негоњена ничим. У погледу догађаја дакле, или боље рећи у погледу оних догађаја под којима је главна личност пасивна, ситуација је чиста. Кад се завеса дигне, главна личност господари, а спољашњост губи своју акцију. Да се фигуративно изразимо, драма сад губи, у шекспировском смислу, чинове излагања и заплета, она има сад само чинова расплета.

То све није празно теоретисање, то је закон логике психолошке драме (тачније би било рећи: психолошке драме у ужем смислу, пошто и најразвијенија драма догађаја има психологије.)

Међутим, Бернстен се о све то оглушава и драму доводи у безизлазан положај. Он је потрошио цео први чин, да би се дознало како је Шасероа прокоцкао новац, како је био збуњен, остављен, усамљен. Бернстену је требало да изложи љубавника, који драгани прича свој срамни пад, требало му је сликарски мајсторски израђен моменат човека који за коцкарским столом губи (причање Робертово), најзад, хтео је изнети цинизам човека насупрот емоцији жене, блазираност отменог типа насупрот сенсуалности неуглађене расе. — И на тај начин одузео је од драме читаву трећину, не казавши оно што треба.

У другом чину ствара још већу грешку. Роберта уклања са сцене. Место да он ради, овде се о њему ради. Кћи, после дугих увода, призна оцу да има љубавника, стари Лебур клоне,

али најзад, поред кћериних суза, женина саветовања, плашње од скандала — одлучује да целу ствар заглади новцем. Ова интервенција старог Лебура у овом питању, по мишљењу пишчеву, и чини драму. Ово је дакле друга тенденција драме, која, као ни она прва, није консеквентно спроведена.

Роберт, који је у оба прва чина био пасиван, тек у трећем чину прелази у акцију. Али писац је ситуацију довео у такав положај, да је његова акција сведена на минимум. Уз то писца ни овде не оставља слабост: трчање за догађајем, сценом, ефектом. Како је за комбинацију догађа̂ја и дијалога̂ већ доцкан, трећи чин постаје монотон. Спасавајући се, у колико је могуће, од монотоније — писац, место до питање реши, мрси га све више. И онда једним гестом, који је, он мисли, оправдао а чије правдање ми са запетошћу очекујемо, ако не кроз целу драму, а оно бар кроз цео чин, он, као Молијер свог Дон Жуана громом, убија свог Роберта револвером. Но да би ствар била што патетичнија, да би самоубијство бар привидно било објашњено, он га наглашава чим се завеса дигне. И сад целокупним апаратом ове драме одржава се пажња у грозничавој запетости, која већ прелази у нервозу. Темпо ка смрти расте и опада, живци се затежу и дражe. И као што вели на једном месту Ле Бон: „Дугим понављењем човек створи уверење без основног разлога“, гледалац, у први мах, добије уверење да се Шасероа мора убити. Разлог се не прима, јер наглашавање тога акта брише дугим понављањем све разлоге. Најзад дознате и како ће то самоубиство бити извршено, дознате и где ће бити извршено и сад се само још пита: кад?

Тим се Бернстен збиља спасао не дајући разлог. (Онај разлог изнет у разговору Роберта и Лебура, само су речи чија се истинитост у драми ничим не доказује.)

Детаљна анализа трећег чина показала би нам колико је од једне пуке случајности зависило да цела драма, писана тако помпезно, не постане — комедија. (Јелена — Браклен).

И збиља ова драма има у себи нечега од молијеровске комедије и грчке трагедије (Фатум Робертов је његово порекло).

Најзад још нешто. Бернстен у овој драми покушава да брани човека, који, према појмовима данашњег друштва, заслужује назив лопова. Он га не брани разлозима, но жели да га начини пријатним, говори нам да је то човек из времена феудализма, кад се живело друкчије, кад се волело друкчије

и умирало друкчије, и он га, да би га начинио пријатним, ствара — циником, која кривн све друге само не себе.

Јасно је да је Бернстен и личности и комбинације стварао по својој вољи.

Питање је сад, да ли је писац бар у области естетике успео? Одговор је позитиван.

Емотивна страна овог дела је силна, а поједини детаљи уметнички су израђени.

Индивидуалност и главних и споредних типова, карактер Јелене од Брешебела, тип старог Лебура, слика Лебурове куће, све је то углађено с виртуозношћу, елеганцијом, блеском. Но све то не може загладити несмишљеност ове драме.

„Вихор“ је драма која нити оставља утисак, нити бележи дан ма и за писца. Но она, на жалост, представља само један упропашћен проблем.

*

Шасероа је отмен, али не и љубазан; он се осећа вишим од своје околине, везан за једно отмено и сурово време које се више неће вратити. Његов аристократизам крви чини га дрским подругивачем почетника у животу. Он је чак и на самог себе мрзовољан и причајући у првом чину своју несрећу, он се готово свети својој лудости, која га доводи до понижења, гори од беса, али хоће да остане миран. И онде где би други планувао, он се резигнаторски осмехне.

Г. Штефанац, пак, не само што није био отмен, но није био ни компликован. Он је имао нечег наивно-простачког. Шта више, он је свој страшни моменат испричао тоном који подсећа и сувише на путничкога глумца.

Роберт од Шасероа има у себи јаку црту блазираности, но ипак није истина да је пресит живота као што он тврди. Он је хотимично циник, но иза тог цинизма крије се бол, раздробљена љубав, инстинкт. Он вређа све у својој околини, свако ма и најмање сажаљење мучи га, раздражује. (И писац ипак хоће да тај човек буде симпатичан. У осталом то је манир Бернстенов. Сетимо се на пример „Самсона“!)

Г. Штефанац, међутим, жели да Роберта створи симпатичним, те место цинизма узима мирноћу, што је немогуће; место отмености лиризам, романтизам. Он, шта више, Роберта ствара готово паћеником. На тај начин упропашћује цео смисао Ро-

берта. Док је Бернстенов Роберт ако не логичан, а оно бар природан, дотле је г. Штефанчев Роберт несумњиво неприродан.

Г-ђа Toборска је била романтична, место да буде истински заљубљена. На понеким местима постајала је наивна, мелодраматична сладуњава. Први чин јој је био плашљив, у другом је била овда онда конвенционална. Трећи чин је био доста добар, а нарочито је симпатично, што није претеривала у лиризму.

Г. Тодоровић је ишао за писцем из сцене у сцену, природан и увек отмено дискретан. Нарочито вреди истаћи углађеност другог чина, где је место грубих бинских ефеката целокупно уметничко извођење имало на себи јасан отисак природности. Али ипак за г. Тодоровића ова улога не значи новину. Она је једна од многих његових добрих улога.

Ма да су у комаду играли најбољи глумци, склада није било. Нарочито је ансамбл из првог чина био и нескладан и неотмен.

М. Б.

ПОЛИТИЧКА ХРОНИКА

Питање о разоружању народа, о ограничењу оружања и о обавезним међународним изборним судовима пред форумом реалних политичара.

Докле су обзири чисте хуманости рукуводили поједине мислиоце и моралисте, да раде на отклањању ратова и расправљању међународних спорова мирним путем, дотле се унапред могло рећи, да је сав тај труд безуспешан. Сама начела моралности и човечности нису главна основа ни у животу појединаца, који су пре приступачни таквим разлозима, па се са много мање вероватноће може очекивати од народа, да ће се у свом животу руководити принципима алтруизма и хуманости. Покрет у корист пацифизма имао је заступника међу филантропима, али се реални политичари нису њиме никад озбиљно бавили. У последње време изгледа да се стање изменило. Идеја о ограничењу оружања и о обавезним изборним судовима почела се од скора истицати као једино сретство против прекомерног оптерећења народне привредне снаге силним издацима, које поједине државе чине на војску и флоту. Бојазан од предстојећег финансиског краха и стварна немогућност, да се многа друга социјална питања реше, услед немања материјалних сретстава, учинили су, да се питање о ограничењу оружања и о обезбеђењу трајног мира много озбиљније почело да третира, не само од стране моралиста и филантропа, већ и од реалних политичара, који управљају судбином појединих држава и на којима првенствено лежи дужност старања о одржању мира. Да је питање о обезбеђењу трајног мира ушло у домен реалне политике, најбољи је доказ скорашњи чисто конкретан предлог председника Сједињених Држава Тафта.

Председник америчке републике изгледа да не жели ни мало да изостане иза свог претходника Рузвелта у раду на ширењу великих идеја, које би трајно приближиле поједине народе и скупиле их у једну целину у једну стварну међународну заједницу, која би с правом носила име човечанство. Труд Тафтов у том правцу огледа се најлепше у његовом предлогу енглеској влади, да се с в и, апсолутно сви спорови између Енглеске и Сједињених Држава расправљају мирним путем, путем изборних судова. За расправљање међународних спорова између те две државе имало би се увести обавезно изборно суђење. Очигледно је, да би се тиме на свагда искључила могућност рата између Енглеске и Сједињених Држава.

Предлог Тафтов, објективно посматран, чини један велики корак напред у развитку идеје о обавезним изборним судовима. Као што је познато, до сада су међународни уговори о расправљању спорова путем изборних судова редовно садржали и клаузулу, по којој су изборни судови ненадлежни у свима оним споровима, где би били у питању част, достојанство и битни услови опстанка једне државе Овако широка и неодређена формула веома је спречавала ширење обавезних изборних судова, јер је круг надлежности тих судова знатно био ограничен. Најважнија питања, која обично доводе до међународних сукоба, увек су могла бити изузета од суђења мирним путем, изјавом једне државе, да она сматра, да је у спору ангажован један од оних елемената, за које нису надлежни изборни судови. Таква изјава морала се респектовати, пошто је остављено свакој држави, да она сама суверено оцењује, који су њени интереси ангажовани у једном појављеном спору. Предлог Тафтов прелази преко тог ограничења и прима обавезно суђење преко изборних судова у с в а к о м случају, дакле и у оним случајевима, где би били у питању част и достојанство државе, или битни услови њеног опстанка.

Овакав један конкретни предлог, којим се доиста може трајно да обезбеди мир, примљен је одушевљено не само до јавног мњења у Енглеској и Америци, већ су и обостране владе готове, да у скором времену тај предлог дефинитивно и усвоје. Енглеска влада нарочито је у неколико маха покушавала досада, да нађе начина, како би се једном учинио крај такмичењу у оружању и обезбедио мир другим каквим срeством, а не римским методом, израженим у познатом правилу si vis pacem, para bellum.

Један од тих начина било би и обавезно изборно суђење међународних спорова, коме је Енглеска хтела да да̂ шире поље примене, но што је то до данас био случај. Данашње политичке прилике силом околности довеле су енглеску владу до тога, да много озбиљније размишља о средствима за одржање мира. Стално и аутоматско увећање немачке флоте, које повлачи собом можда и против воље енглеске владе непрекидно увећање енглеске флоте, да би се одржавала она размера у поморским снагама, која обезбеђује Енглеској превласт на мору, постало је једна од највећих брига енглеске владе. Енглези нису до сада могли наћи начина да спрече то нагло ширење немачке флоте, којим се ремети постојећи однос у поморским снагама. У Немачкој је грађење флоте регулисано нарочитим законом, тако да не зависи од парламента колики ће се број нових ратних лађа градити, и да ли ће се у опште сваке године градити нови бродови. У Немачкој су такве уставне прилике, да је и овакав један закон могао проћи кроз парламенат. По одредбама тог закона сваке године дају се у рад четири највећа ратна брода (дреднота) и то три оклопњаче и једна оклопна крстарица, са одговарајућим бројем мањих јединица, тако да 1916 године, докле флотни закон има важити, Немачка треба да има четрдесет осам великих ратних бродова са великим бројем мањих борбених и допунских јединица Оволика флота биће несумњиво у стању, да доведе у питање енглеску суприматију на мору и зато је Велика Британија приморана и сама, да по угледу на Немачку сваке године одобрава нове кредите за грађење ратних бродова, који стају грдне суме новаца. Ти издаци на нове бродове несумњиво се не би чинили, да Немачка не тежи да сагради онако силну флоту, какву предвиђа флотни закон према изменама од 1902. године. И зато је сасвим оправдано гледиште енглеских политичара, да је Немачка у првом реду крива за огромно увећање издатака на флоту, које се понавља сваке године.

Како се са тим увећавањем издатака не може ићи у бесконачност, а Немачкој се не може оспорити право, да се стара о својој војној и поморској сили онако, како она за сходно нађе, у Енглеској се помишља на други неки начин, којим би се учинио крај овом наглом оружању. Тај би начин био, или завођење обавезних изборних судова за све међународне спорове, чиме би и свако оружање постало излишно, или, што се да лакше остварити, добровољан споразум са Немачком, који би

се узајамно ограничило даље грађење флоте и утврдила извесна сразмера снага. Енглески министар спољних послова Греј неколико пута је изјављивао, да би радо ступио у преговоре са Немачком у овом питању, да је у правцу чинио чак и формалне изјаве преко енглеског посланика у Берлину, али да је немачка влада све те предлоге учтиво, али одлучно одбијала. Па и приликом последње буџетске дебате у парламенту изјавио је Греј, да у питању о ограничењу оружања није учињен никакав напредак, али да се енглеска влада стално бави тим питањем и да не пропушта ниједну прилику да изјави своју готовост за преговоре у том правцу.

У Немачкој међутим идеја о ограничењу оружања и о пацифизму у опште има мало поборника. Сам немачки народ није по својој природи ратоборан, али они кругови, који имају пресудну реч у унутарњој и спољној политици Немачке, посматрају међународне односе са једног свог специфичног гледишта. Као што идеја о једнакости грађана и о суверенству народа има у Немачкој мало поборника, као што се културнијем човеку са већим интелектуалним особинама фактички даје право на бољи положај у друштву, на већи утицај на средину, у којој се налази, тако се по мишљењу немачких политичара и у животу народа не може узети за основни принцип њихова једнакост и равноправност. Истина у међународном праву, у самом уводу истиче се начело, да су све државе равноправне и једнаке, без обзира на своју просторност и своју снагу, али је та једнакост тамо по форми. Стварно постоји неједнакост између држава, тако да она држава, која је материјално и културно јача, има и супрематију у међународним односима. Та супрематија није стална и једном за свагда одређена. Свакоме народу остављено је слободно поље утакмице, па који покаже више успеха на пољу материјалне и интелектуалне културе, тај самим тим задобива и истакнутији положај у међународној заједници.

Кад се ово основно гледиште примени на прилике у Немачкој, онда се констатује, да се Немачка данас налази у сталном развитку, па је разумљиво што не жели да ступи ни у какве споразуме, којима би се тај развитак могао спречити или задржати и ограничити. Предлог и жељу енглеске владе, да се споразумом утврди мера оружања, Немци не могу да приме зато, што не пристају да узму за основицу споразума оно стање, које је постојало до пре кратког времена и које и

данас у главном постоји. То стање је превласт Енглеске на мору, а ту превласт Немци нису вољни формално да признају и да тиме приме какве обавезе у погледу одржања те превласти. По схватању немачких меродавних политичара превласт је једно фактичко стање, које се не може уговорима да утврди. Развитак народа одређује и ранг појединим народима, тако да се обавезне норме у том погледу не могу утврдити. Према томе Немци желе, да у питању флоте имају одрешене руке, да могу градити онолику флоту, колику налазе да им је потребна за заштиту чисто немачких интереса. Исто то право и слободу кретања Немци признају и Енглеској и свима другим народима, остављајући свакоме, да се по свом нахођењу стара о својој војној и флотној снази.

Ово гледиште немачких политичара са свим природно искључује не само идеју о потпуном разоружању, већ и сваку помисао на ограничење оружања. Исто тако и питање о обавезним изборним судовима наилазило је и наилазиће у Немачкој увек на отпор меродавних фактора. Познато је, да је на другој хашкој конференцији мира Немачка била та, која је у напред изјавила, да неће ни да дискутује о обавезним изборним судовима. И зато је говор, који је немачки канцелар Фон Бетман Холвег, марта ове године, држао у Рајхстагу приликом дебате о буџету министарства спољних послова, и којим су говором сва питања пацифизма дефинитивно издвојена из круга питања, којима се баве реални политичари, само логичка последица целокупног држања Немачке у овом питању. Немачки канцелар је изјавио, да немачка влада сматра питање о потпуном разоружању као утопију, да је питање о ограничењу оружања такође утопија, јер се ограничење стварно не може да изврши услед немогућности контролисања. Идеја је добра, али је неизводљива и самим тим она постаје за нас беспредметном, изјавио је канцелар. И најзад, што се тиче обавезних изборних судова, и њих канцелар у начелу одбацује тврдећи, да ниједна држава не може и не сме своју егзистенцију, своју индивидуалност, своје ја да повери оцени других лица. Пристати на обавезне изборне судове значило би, по немачком канцелару, одрећи се свог права самоопредељивања, права на своју сопствену личност. Немачка Царевина нити хоће, нити може то учинити, а канцелар сумња, да ће у опште која држава на то пристати. Јасно и одлучно, као што је то постала осо-

бина немачких дипломата, изјавио је немачки први министар, да ће немачка политика и даље имати за своју основу снагу Немачке Царевине, а не споразуме са осталим државама међународне заједнице.

Са овом изјавом немачке владе може се питање о ограничењу оружања и о обавезним изборним судовима сматрати као решено у негативном смислу. Све док Немачка, као најмоћнији фактор европске политике, не пристане на споразум, од споразума у овим питањима не може ништа бити. Она нада да ће огромни издаци натерати државе, да приступе ограничењу оружања, та нада није се остварила. Немци сматрају, да могу сносити те терете и да финансиски обзири не могу спречити развијање војне снаге. Исто тако и споразум између Енглеске и Америчких Држава, ако се и оствари, неће имати утицаја на промену европске политике. Тачност овог гледишта не доводи у питање ни та околност, што је немачки рајхстаг, по предлогу Конрада Хаусмана, првака слободоумне странке, примио резолуцију, којом се канцелар моли, да нађе начине, да се постигне споразум у ограничењу оружања. Овим актом рајхстаг је стварно демантовао немачког канцелара и у земљама са парламентарним режимом пад министров био би неминован. У Немачкој су, обратно, изјаве рајстага необавезне за канцелара, који у свом раду не зависи од парламента, тако да ни поменутој резолуцији не треба придавати никакву важност.

Л.

СТОГОДИШЊИЦА ДОСИТЕЈА ОБРАДОВИЋА

Марта 26 ове године навршило се сто година од дана када је у Београду умро први српски књижевник и први министар просвете у обновљеној Србији — Доситеј Обрадовић. Српски народ, високо ценећи заслуге Доситејеве, тога дана одао му је свечани помен. Представници српске науке и просвете спремају се да овоме великану и на други начин укажу дубоко поштовање и признање за велике његове заслуге на пољу српске просвете. У току ове године изићи ће у јевтином издању целокупна његова дела, а уз то ће му се у Београду подићи споменик. Овоме општем признању, које је Доситеју одао цео српски народ, придружује се и „Дело“ засада овим својим кратким чланком, у коме ће се у најкраћим потезима обележити значај Доситејев за српску књижевност и просвету.

Доситеј Обрадовић се с пуно права сматра за оснивача нове српске књижевности. У време, кад је он живео и писао, — може се с правом рећи — и није било књижевности у православних Срба. „У очи оне године, када је Доситеј склопио очи, — вели Тих. Остојић — набројио је наш библиограф свега двадесет и две књиге, од њих само једанаест иду у лепу књижевност, остале пак у стручну. Од једанаест дела лепе књижевности четири су преводи и то осим превода Робинзона од Јоакима Вујића, све незнатне ствари. Од оригинала највише има пригодних ода, најглавнија дела су почетнички радови Видаковића, Гаврила Ковачевића и Лукијана Мушицког“ („Б. Коло“, 1910, Бр. 1). Па не само да то нису биле оригиналне, и не само да и оне оригиналне књиге ни у оно доба нису имале скоро никакве књижевне вредности, него, што је значајније, то је била књижевност без читалаца. Писци су им били већином људи са веома примитивним књижевним образовањем, те нити су умели

нађи погодан предмет за књижевну обраду, нити су умели своме делу дати поле књижевни облик. Сем тога они су писали језиком, којим не само да се тада није у народу говорило, него се никад такав није говорио. Доситеј је с правом о том језику писао: „Која нам је корист од једног језика, којега у целом народу од десет хиљада једва један како ваља разуме, и који је туђ матери мојеј и сестрам“. Најзад, и то мало књига и својом садржином биле су туђе нашем народу, те је он није могао прихватити и помоћи колико би требало. Стога је српска књижевност пре Доситеја била тако слаба. Међутим било је могућности код Срба у Угарској за јачу и бољу књижевност, само да она није била упућена погрешним путем. Доказ је за то она књижевност која се почела обрађивати наскоро после смрти Доситејеве. Одмах после Доситеја знатно се повећава број књижевника и број књига, бољих с погледом на књижевну вредност, и разноврснијих по садржини. То, најзад, доказује и релативно велики успех који је имао Милован Видаковић посрбљавајући туђе романе.

Што је српска књижевност после Доситеја почела онако брзо напредовати, заслуга је Доситејева. Он је први одлучно изишао с идејом да за српски народ треба писати језиком којим он говори. Он је први рекао и написао да има један језик који разуме цео српски народ и који се не мора нарочито учити: „Србљи се по различним краљевствам различно и називљу: по Србији Србијанци, по Босни Бошњаци, по Далмацији Далматинци, по Херцеговини Херцеговци и по Црној Гори Црногорци. Свуда једнако говоре, савршено се и ласно разумевају, разве што се мало у провинцијалном изглашенију распознају и по гдекојој речи, које су у Турској од Турака, а у Приморју од Талијана приобикнули и присвојили.“ Пошто књиге треба писати да се народ из њих поучи, да оплемени своју душу и просвети свој ум, треба му писати књиге језиком који он разуме, а да га нарочито не мора учити. Ове су Доситејеве мисли биле нешто ново и неразумљиво за ондашње књижевнике, уколико их је било. Онда се мислило да књижевност има сасвим други циљ, а не онај који јој је намењивао Доситеј. Онда се сматрало да народни језик није погодан за књижевност, и да се књиге не пишу за прост народ. Али је Доситеј по своме образовању и знању далеко надмашавао своје савременике. Он је видео код просвећених народа

у Јевропи како се проучава народни језик и како се књижевници труде да своја дела пишу чистим народним говором. Он је волео прост народ, сељане, и он је желео да га поучи и просвети. „Ја сам дуго време — пише он — са сељани живео; а и моји прародитељи са стране оца и матере сељани су били, зато су ми ови рођени, мили и драги, и желим њима, колико могу, полезним бити." Он је толико уверен у оправданост својих погледа да не може никако да разуме друкче мишљење. „Сада како би могао ко утверждавати — пита он — да један тако многочислени народ не ваља његовим природним дијалектом обучавати и просвешгавати?" За њега књиге које нису писане народним језиком, немају особите вредности. „Наш преизрјадни Терлајич — вели Доситеј — он прекрасно и преслатко славјански пише: он је у томе стилу наша пчела и наш Ксенофонг. Али нека ми његова мила љубов опрости: то није за Србље сељане, за које смо ми дужни много старати се и трудити, — зашто је у сваком народу сељака највише и преко највише."

Ову своју значајну мисао он је почео и да остварује и штампа прво своје књижевно дело „Живот и прикљученија" (1783) на простом народном језику. Од те мисли он није никако одступао, већ је ту мисао и после, у другим својим делима, често понављао, бранио од приговора и доказивао новим разлозима.

Тиме је Доситеј учинио две значајне ствари: прво, увео је у књижевност народни језик и дао могућности да се њоме користи најшира народна маса; друго, указао је непресушни извор из кога ће писци црпсти грађу за своја књижевна дела. Он је био сталан у своме уверењу да књиге треба писати за народ и о народу, јер је образованом човеку најсветија дужност да народу оплемени душу и просвети ум. Народ ће радо прихватити само ону књижевност која му даје могућности да се поучи у животу. То ће бити права народна књижевност, и она само као таква има смисла да постоји. Тиме је Доситеј утврдио програм свога књижевнога рада, и тиме је ударио темељ новој, модерној, српској књижевности. Он је на тај начин створио погодно земљиште, на коме ће доцније Вук успешно ратити. Може се, дакле, с доста права рећи да Вук за свој успех има у многоме да захвали Доситеју.

Доситеј је пропутовао велики део српских земаља. Сем

Баната, где је рођен, био је у Срему, пропутовао Славонију и Хрватску, био више година у Далмацији, ишао и у Црну Гору, па најзад дошао и у Србију. Он је добро упознао свој народ, знао је како где говори, познавао му свеколике добре и рђаве особине. Он је уочио да је српски народ по природи бистар, добродушан — али непросвећен. Нарочито му је то синуло пред очима кад је путовао по Немачкој, Француској, Енглеској и Италији. Он је у тим земљама видео како је просвета на високом ступњу, и неоцењива добра која она народима доноси. Он је видео университе и библиотеке, слушао чувене научнике, видео, једном речи, прави културни живот. Тада му је тек јасно било колико је бедан његов народ према другим срећним народима. Према Немцима, Французима и Енглезима, Срби су готово варвари. То га је до срца заболело. Тада се у њему оснажила жеља да уради штогод за свој народ, те да га избави из мрака незнања. Тада се он одлучио да буде просветитељ свога народа, и то га је нагнало да пише и штампа за народ поучне књиге.

За просветитељски посао Доситеј се био озбиљно спремио. Пре него што је почео да пише, он је путовао много, видео много земаља и народа, много слушао и гледао и прочитао врло много књига. Почео ја да пише кад је навршио тридесет и осам година. То је доба, како он каже, када крв у човека „почиње утољавати се и умиривати", и када разум постаје потпуни господар осећаја. Тек кад се наоружао дубоким знањем и свестраним искуством, он жели после себе штогод оставити чиме ће се његов народ користити. Због тога се Доситеј у својим књигама јавља као мудар човек, који уме да мисли, уме да говори и да поучава, јавља се као саветник и учитељ чији се сваки савет радо примао и свака поука радо слушали. Он не жели да ствара нешто ново, оригинално. Он се с успехом труди да из многих и разноврсних књига, на разним језицима и од различитих писаца — од Омира до његова доба — изабере оно што је од сталне, вечите, вредности, несумњиве истине које су најумнији људи у току векова пронашли и утврдили. И његове су књиге пуне таквих, сталних, истина, мудрости које су се од вајкада преносиле с колена на колено и које ће свој живот наставити и у недогледној будућности. На једном месту он вели: „Ваља се мало и усудити и почети мислити како ће људи на сто година после нас мислити". И доиста, он је пре

сто година успео да погоди како ће данас мислити они људи који се данас озбиљно старају о срећи и напретку народном. И због непобитних истина, дубоких мисли и ретке искрености Доситејева дела неће још за дуго изгубити своју вредност и неће остати без читалаца и обожавалаца. Стога је сасвим добро речено да је Доситеј „један од најмодернијих писаца наших, један од оних који се временом само подмлађују“ (Ј. Скерлић).

Доситеј је — као што је већ поменуто — добро познавао народ и знао је све добре и рђаве његове особине; знао је шта смета његову напретку и шта би требало урадити да му се помогне. Он је о подобностима српскога народа имао добро мишљење. „У остреу Хију — вели он у писму јепископу Јосифу Шакабенти — живио сам једанаест месеци с двадесет и шест Енглеза; будући свуда наоколо куга, и сви ми за Цариград намерени, нисмо се смели с места мицати, јер је сам ови остров без куге био, — и ево ме сад у Саксонији целе две године; но ово слободно могу уверавати: да српске нације карактер ни мало не различествује од енглескаго и саксонскаго, нека се само нађу у подобним обстојатељствам и нека добро воспитаније получе“. Само је тај, тако обдарени народ, био без просвете, утонуо у страшно незнање. Незнање је, по њему, мати свију зала: неморала, сујевреја, страха, понижености, сумње у себе самога. А све то опет чини да народ тоне у сваковрсне беде. Доситеј је брзо пронашао и лек томе злу. Он је био тврдо уверен да ту просвета једина може дати поуздану и стварну помоћ. Стога он врло често у својим делима говори о потреби школа, о неговању науке, о писању и распростирању по народу корисних књига. Образовани људи дужни су разбијати заблуде, којима је претрпан народни живот. Он мисли да би томе циљу, да је среће, могли корисно послужити калуђери. Али и они су исто тако прости, још горе незналице, уз то покварени људи. Они место да проповедају истиниту и чисту Христову науку, намерно шире сујеверје и заблуде ради своје користи. — „Јадни Турци чекају да што паметно чују од дервиша, а бедни и удручени хришћани од калуђера. Но шта ће им ови казати, кад нигде ништа друго под небом не знаду, него: „Дај милостињу, дај све, што год имаш, а ти умри од глади, и мрзи и проклињи све људе на свету, који твоје вере и закона нису““. Место да по народу разносе корисне поуке, они разносе којекакве ко-

сти, крстове, иконе, причају народу свакојака чуда, која су некад чинили поједини „који су се Христа ради будале чинили". Те грехе Доситеј, који је, будући био и сам калуђер, добро познавао калуђере и њихов живот, није им никако могао опростити. Он је о калуђерима и манастирима рекао много опорих, али и потпуно оправданих, речи. У овом погледу Доситеј је у Срба што је био Волтер у Француза, који се свом снагом свога великога ума и моћне речитости био такође окомио на калуђере католике. Он каже да је пишући своју аутобиографију „Живот и прикљученија" имао „два поглавитија намеренија: прво показати беспослезност манастира у општеству, а фторо, велику нужду науке, самога способнејшега средства за избавити људе од сујеверија и привести их к првом богопочитанију, к разумном благочестију и просвештеној добродетељи, чрез коју словесни човек на прави пут својега времена а вечнога благосостојанства долази". Он не устаје против вере већ против сујеверја и против свију верских предрасуда и искључивости. Стога је он први у књижевности нашој јасно и одлучно нагласио национално јединство српскога народа све три вере. Он је оштро осуђивао оне који народ цепају због вере, и такав поступак крстио именом страшне заблуде и греха. — „Нећу ни мало гледати, ко је кога закона и вере, нити се то гледа у данашњем веку просвештеном. По закону и по вери сви би људи могли добри бити. Сви су закони основати на закону јестества".

Да би разбио свакојака сујеверја и штетне заблуде, а и да би народу дао корисне поуке у животу он је саставио, из разних књига које је читао, златну књигу „Ижица или Доситејева буквица". Свака реченица и свака реч у тој књижици је драгоцена поука. Да би народу омилио читање, он је преводио басне, лаке и занимљиве приче о животињама, пуне поука, које је он опет попраћао својим објашњењима, која је он звао „нравоученија". Те су његове књиге продрле у широке народне масе и народ их је увек читао са особитим уживањем. Оне су му разнеле име и славу не само по свему српском народу, него и међу Хрвате, Бугаре па и Влахе.

Не може се у једном оваком, пригодном, чланку све рећи што би се имало и требало рећи о овоме великом и заслужном човеку. Управо никаква нарочита студија не би могла дати довољно тачну характеристичку овога оснивача српске књижев-

ности и једнога од највећих просветитеља српскога народа. Једино његова дела могу о њему говорити и најбоље и најпотпуније. Доситеј је прво философ, па онда књижевник. Његова су дела препуна идеја моралне философије. Али он те своје идеје није исказивао учено и неразумљиво, већ, напротив, тако јасно и разумљиво да их без икака нарочита тумачења може разумети сваки писмен човек. Он не само да је писао народним језиком, већ је умео тако вешто да рукује лаким и једрим народним стилом како можда ретко који српски писац. Он је своју „Буквицу" писао у Далмацији, необично вешто подражавајући далматински говор, употребљујући врло спретно итализме који се тамо врло често чују. Његово је причање пуно згодно употребљених народних изрека, пословица и згодних, понеки пут и особито духовитих, анегдота.

Све што је урадио за српски народ, Доситеј је урадио из чисте љубави према народу, према његовој срећи и напретку. Он је свој народ жарко љубио. Он је зарађивао новаца учитељујући, па је, чим уштеди поверу суму, хитао у Лајпциг да тамо штогод штампа што ће донети користи његову „сладчајшем славено-српском народу." Он се није хвалио да је дао најбоље ствари. Његова је намера била да и друге подстакне да и они штогод учине за свој народ. „Даћу повод и приклад вожљубљеној јуности српској — вели он — коју промисал неба сподоби светом ученија осијати и просветити, да на свој језик преводе, састављају и на штампу што издају. Да се постарају за матере своје и сестре, за супруге и кћери, преводећи им изабране књиге учени парода, дајући им на овај начин благопотребну забаву, украшавајући њихово срце истиним благородством добродетељи просвештенија разума." Овај добри и племенити човек, који је, учећи се сам, о своме руху и круху, доспео до таке учености и просвећености да је далеко одмакао својим савременицима, који би и дан данас заузимао угледно место међу ученим људима у српском народу, није био поносит својом ученошћу. Он у своме, необично мудром и духовитом одговору некаквом Серафиму, који му је приговарао на писању о калуђерима, сасвим искрено признаје могућност да је грешио. Он је радио једино у нади да ће га и доцнији нараштаји разумети и да ће му одати заслужено признање. „Слатка је утеха надати се — пише он своме пријатељу Хараламппју — да ћеду

наша имена живити и мила нашему роду бити за добро, које смо му учинили до они сами далеки времена, када се наше кости у прах обрате. По много хиљада година српска ће јуност нас помињати, и наша ће памет последњим родовом мила и драга бити.“ Оправдана ова нада његова, бар за ових првих сто година, испунила се, јер је он то доиста заслужио.

Његову жарку љубав према своме народу осведочава и његово одушевљење кад је чуо да су се Срби у Шумадији дигли на Турке. Тада је он по Трсту, где се у то време бавио, међу тамошњим Србима купио прилоге за устанике, давши и половину своје уштеђевине — 400 форината. Он је тај догађај поздравио песмом у којој је излио своје ватрено родољубље. Па не само то. Он је и сам дошао у Србију да помогне стварању нове српске државе. Прво чини политичке услуге Карађорђу и устаницима, па потом ради на оснивању школа. Он је био професор на Великој школи, која је у Београду основана 1808 год., а 18 јануара 1811 године постао је првим српским министром просвете. Као министар просвете умро је 26 (или 28) марта 1811 год.

Заслуге Доситеја Обрадовића на пољу српске књижевности и просвете толико су велике, да се он с правом може уврстити у ред најзнатнијих српских великана. Српски је народ, одајући му стогодишњи помен, одужио само мали, незнатан, део дуга, којим га је Доситеј задужио. Он је у својим књигама изнео многу добру и племениту мисао и многе жеље, од којих велика већина и до дан данас, ни после пуних сто година, нису још остварене. Просвећени синови нашега народа имају на себи огромне и племените обвезе да испуне, ако хоће да буду достојни питомци Доситејеви: они треба одлучно и одушевљено, као што је он радио, да наставе његов посао. Кад бисмо применили све његове идеје и испунили све његове завете, онда би то био један од највеличанственијих споменика који бисмо Доситеју подигли, а који је он потпуно заслужио.

Овај скромни помен најзгодније је да завршимо стиховима Лукијана Мушицкога Доситеју:

„Ти себи вјечни воздвиже памјатник.
К високој цјели влекуш пресилно Род.
Почивај тихо, душе чисти,
С крепкима духови храбрих отцев“.

Л—

БЕЛЕШКЕ

Друштва.

Српска Краљ. Академија Наука. — Академија друштвених наука имала је свој скуп 14 марта ове године. На овоме скупу свршени су ови послови: 1. Према реферату академика Стојана Новаковића примљена је за „Глас“ II разреда расправа д-ра Божидара Прокића „Први охридски архијепископ Јован“. — 2. Спис д-ра Ђуре Шурмина, професора загребачког универзитета, „Кнез Милош у Загребу 1848 године“ дат је на оцену Ст. Новаковићу. — 3. Спис „Српска православна црква и народ у XVII и XVIII вијеку“, од Владислава Скарића, професора из Бањалуке дат је на оцену академику Јовану Томићу. — 4. „Трећи део грађе за српску историју из руских архива и библиотека“, од проте Ст. М. Димитријевића упућен је на оцену академику Љубомиру Стојановићу.

Председништво Академије, на своме скупу од 21 марта, а према реферату д-ра Драг. М. Павловића одлучило је да се не може наградити спис „Иван Савић-Југовић“, који је био поднесен Академији на оцену а према расписаном стечају Министарства просвете од 1908 године.

Српска Књижевна Задруга. — На састанку Књижевног Одсека од 14 фебруара ове године: 1. Прочитан је одговор д-ра Јована Цвијића, проф. Универзитета, на понуду Задругину да напише књигу о Старој Србији и Маћедонији. Пошто Цвијић није примио понуду, одлучено је замолити га да дâ своје мишљење о списима о српској земљи, које Срп. Књ. Задруга мисли издати. — 2. Према реферату члана одсека, Јеремије Живановића, одлучено је да се дело „Брђанка“ не прими за издања Срп. Књ. Задруге. — 3. Одлучено је о исплати хонорара за неколике реферате поднесене Задрузи. — 4. Претресано је питање о споменици Доситеја Обрадовића у овогодишњем колу Задругином, и одлучено је да у њој буду чланци од по један и по два штампана табака, у којима ће се са разних страна разгледати живот и рад Доситеја Обрадовића.

На састанку истог одсека од 10 марта 1911 год.: 1. Примљено је знању саопштење одлуке општине београдске, која је одлучила да поднесе половину трошка око подизања споменика Доситеју Обрадовићу и да је објавила стечај за израду споменика а према нацрту Одбора за прославу Д. Обрадовића. — 2. Примљена је к знању одлука Матице Хрватске да за прештампана српска дела у свом издању плаћа 40 круна од табака, као

што је Срп. Књ. Задруга хонорисала „Мртве капитале“ од Ј. Козарца: оригиналне радове Матица ће хонорисати као и Задруга, а антологије и слична дела по уговору. — 3. За Доситејеву споменицу утврђено је засада да уђу чланци ових писаца: Ст. Новаковића, Павла Поповића, д-ра Александра Белића, д-ра Бранислава Петронијевића, д-ра Тих. Ђорђевића, д-ра Тих. Остојића и д-ра Веселина Чајкановића. — 4. Као овогодишњи „Забавник“ одлучено је да се изда роман „Вереници“ („I promessi sposi“). од Манцонија а у преводу Јована Ђаје.

Академско педагошко друштво. — Ове године ступило је ово друштво, основано иницијативом студената философско-педагошке групе нашег Универзитета уз помоћ наставника д-р Окановића, у свој пуни живот. Прва јавна друштвена седница била је 19 фебруара ове године. На овој седници је Драгослав Ђорђевић читао свој реферат „Улога философије у структури средњошколске наставе“. Изложивши укратко историју философских наука у школама средњег и новог века, обративши затим пажњу на данашњи положај философских дисциплина у Европи, а нарочито у француској школи, која је од 1903 године философији дала њен прави значај, Ђорђевић је размотрио данашњи положај философских наука у српској гимназији. Доказавши да је гимназија исто толико (ако не и више) васпитна, колико и интелектуална установа, изложивши затим потребу синтеза научног знања, као и потребу формирања метафизичке слике света, која се свесно или несвесно жели у најкритичнијим данима како по физиолошки тако и психолошки процес интелектуалаца и указавши на значај етичке подлоге у карактеру, потребне за моменте душевне кризе која се јавља при прелазу из школе у живот (т. ј. из гимназије на Универзитет), референт је закључио, да је увођење философских дисциплина у наставни план неопходна потреба и да је, према томе, избацивање њихово нелогично. На тај начин, дакле, овај је реферат додирнуо и питање о избацивању философије из српске гимназије и показао неразложност предлога по коме би се философија избацила, јер није ни мало тачно да данас у веку материјализма философија нема значаја. „На против“ рекао је референт „многи научари, не само философских наука у ширем смислу, (математичари и др.) но и правници као и медецинари, осећају се врло слабо чим у својој струци дођу на терен питања, које може само философија објаснити. Тада они као новину износе врло површно идеје и закључке, које су философи већ давно решили“.

После реферата, који је због добре аргументације и симпатичног стила примљен са задовољством, отворена је мала дискусија.

Циљ овог друштва је двојак. Први је упознавање чланова друштвених с педагошким наукама и третирање појединих питања у области педагогије. Друго је упознавање јавности с васпитним задацима појединаца и целине, а што је најпохвалније, практичко васпитање најширих друштвених слојева с националном садашњицом.

Друштвени чланови ће у најкраћем року одржати неколика јавна предавања у Београду и унутрашњости.

Књижевност.

Одабрана дела за школу. — Д-р Тих. Остојић, професор у Н. Саду, отпочео је уређивати збирку одабраних

књига за школу. Као прва књига ове збирке је „Живот Доситеја Обрадовића“ (Из његових дела саставио Тихомир Остојић. Нови Сад, 1911, у 8°, стр. 81.) — У овој су књижици врло згодно груписани одељци из Доситијеве аутобиографије („Житија и приключенија“) и других његових књига, из којих ученик може упознати живот и књижевни рад Доситејев. Остојић је те одељке згодно повезао препричавањем одељака из аутобиографије, који су иначе од мањег интереса за ученике. На крају је „Додатак“ у коме су ови чланци 1. „Стварни тумач“ где су објашњена нека тежа места у Доситејеву причању, подаци о личностима и књигама, које Доситеј спомиње. — 2. „Библиографија“ где су хронолошким редом набројана Доситејева дела. — 3. „Значај Доситеја Обрадовића“ у коме је укратко обележено место које Доситеј заузима у српској књижевности. — 4. „Језик Доситејевих књига“ у коме је објашњено зашто Доситеј, и ако је намеран да пише народним језиком, ипак употребљавао многе речи које се у народу не говоре. — 5. „Правопис Доситејев“, у коме је наглашено да се Доситеј „држи у главном руског правописа, али без потпуне доследности“. У овом чланку има једна штампарска грешка која није исправљена. Ту се каже: „Како је Доситеј писао види се из одломка на стр. 83“, а 83-ће стране нема у овој књизи. Тај се одломак налази на 55. страни.

На крају књижице налазе се „Питања за усмену обраду“ и „Задаци за писмене радње“.

Књига ова, као и остале које ће изићи у овој збирци, намењена је ученицима и наставницима историје српске књижевности. Она је за тај циљ удешена зналачки, и моћи ће се корисно употребити. — Поруџбине из Србије за ову књигу треба слати уредништву „Срп. Књ. Гласника“.

Нови подаци о Христифору Жефаровићу и Василију Петровићу, црногорском владици. — У XV-ом тому 3-ој свесци „Извѣстія отдѣленія русскаго языка и словесности Императорской Академіи Наукъ“ (год. 1910) објавио је Н. М. Петровски под насловом „Serbica“ два прилога историји српске књижевности и српске цркве. Први се тиче познатога писца „Стематографије“ Христифора Жефаровића, о чијем се животу иначе врло мало зна. Н. М. Петровски нашао је у архиви Св. Синода у Москви документа о оставштини Жефаровићевој. Из тих се докумената види се да је он 1753 год. из Беча отишао у Москву, где је стигао 5 августа и настанио се у Богојављенском манастиру, где је умро 18 септембра исте, 1753 год. Досада се није знало кад је умро Жефаровић. Сем тога из ових докумената дознајемо да је оставио и тестаменат, којим је за свога наследника одредио свога малолетног сестрића Данила Жефаровића, а за чијег је стараоца одредио некога Димитрија Алексића. Тестаменат је писан грчки у Токају 15 јуна 1754 год. Потпис је: *πρεσβύτερος χριστόφορος Ζεφὰρ.* Из тих докумената види се да је писац „Стематографије“ био и трговац црквених утвари и других књига, јер је у своме тестаменту означио и своје дужнике у Земуну, Темишвару, Колмарку, Букурешту и Јерусалиму.

Други је податак једно писмо, управо тужба, црногорског митрополита Василија Петровића против карловачкога митрополита Павла Ненадовића, коју је владика Василије послао 4 августа 1754 год. из Беча Колегији Иностраних Дела. Владика Василије баца на митрополита Павла Ненадовића тешке оптужбе — које је

поделио на 21 тачку. По тој тужби митрополит Ненадовић је потајни унијат, који допушта унијаћење Срба, оснива штампарију да у њој штампа унијатске књиге за народ, гони и куне своје владике, мрзи Русе и све оне који хвале Русију немилосрдно гони, уходи све који из Русије долазе итд. итд. Стога он моли Колегију да нипошто не верује митрополиту Ненадовићу и да му не даје ништа на име помоћи. Шта више тражи да се Ненадовић збаци. Како је баш тада Колегија имала да решава о молби митрополитовој да му се из Русије пошљу књиге за црквену и школску потребу и неколико учених људи, Колегија је одложила решење по овој молби због ове доставе владике Василија, док се преко руског посланика у Бечу не увери да ли су су владичине доставе истините. Руски посланик у Бечу одговорио је писмом од 11 (22) фебруара 1755 године да су већина навода владике Василија неистинити, а за неке дотада није још био добио поуздана обавештења.

Тако ова би нам тужба владичина била нов доказ о његову доста лабавом карактеру, који је добро оцртан у расправи Јов. Н. Томића „О историји Црне Горе црногорскога митрополита Василија Петровића“ („Годишњица“, 23, стр. 83 и д.).

Милан Вукасовић: **Басне.** — Изишла је из штампе једна доста симпатична збирка басана од Милана Вукасовића (Београд, Нова штампарија — Давидовић. У 8⁰, стр. 93. Цена 1 динар). У овој књизи има 55 басана. — У данашње доба, када ретко коме пада на ум да смишља и пише басне, ово је доста занимљива појава. Поред тога, ова збирка басана привлачи пажњу не толико због оригиналности идеја — а није ова књига ни без тога — колико због лепог и течног причања, чистоте језика и примамљивога стила. Због здраве поуке у овим баснама и због чистоте језика и лепог стила многе бих од ових басана ваљало унети и у школске читанке, јер су за то врло погодне. Читаоцима их својим најтоплије препоручујемо.

М. Арцибашев: **Смрт Ивана Ландеа.** — Живота Милојковић превео је с руског причу „Смрт Ивана Ландеа“ од познатог — ваљда пролетерског — приповедача М. Арцибашева (Београд, 1911. У 8⁰, стр. 184. Цена 2·50 дин.). — У овој је причи описан живот руских студената. То је довољно рећи па да се зна да у њој има нешто што је за други свет, који у погледима на живот и на свет има здраве логике и пречишћених појмова, прилично неразумљиво. Разуме се да је овде реч о једноме студенту који сматра да је сваки човек добар, само су прилике и друштво крив и што то по неки пут и друкче изгледа. Због тога јунак ове приче, Иван Ланде, хоће да чини само добро, прегоревајући при томе поред себе, још и љубав своје мајке. Овај добри човек извлачи батине, па своме пријатељу иде у посету да се с њим разговара, као да ништа није ни било. Он се заљубљује, али не као други људи. Он има једнога друга, који болује у далеком месту, а коме он хоће да оде, и ако нема новаца за пут. На томе путу он назебе, јер путује пешке, и сељаци га нађу у једној колеби мртва. Цела прича има неки особити смисао — управо нема никака смисла. Бар нама се тако чини. — Укратко ово је једна од оних прича код којих читалац, кад прочита почетак, углавном зна какав ће бити свршетак. И после читања она не оставља код читаоца никакав утисак, а биће доста

читалаца којима неће можда бити право што су изгубили време читајући је.

Књига се може добити у Свесловенској књижари (Београд, Македонска улица)

Демократски идеал и војна дисциплина. — Мајор Тодор Павловић, доктор Париског Универзитета и дипломирани на Великој Школи друштвених наука у Паризу штампао је своју студију „Демократски идеал и војна дисциплина“ — L'idéal démocratique et la discipline militaire, par le comm. Th. Pavlovits (Вел. 8° стр. 198, при крају опширан садржај. Посвећен Њ. В. Краљевићу Ђорђу. Париз, 1911, издање Chapelot et C. Цена 3·50).

Сви социолошки системи долазе до закључка о непрекидном прогресу у развитку индивидуалности човечије личности. Писац излаже најпре укратко ову еволуцију, па се затим пита: шта ће бити од војне дисциплине под утицајем те све веће личне слободе појединаца?

Први је одговор: војна дисциплина се мења паралелно променама друштвене солидарности. Та еволуција даје карактер све веће индивидуалности војним постројима и начину борења. Њено се дејство није ограничило само на спољне манифестације у борби. Оно се осећа и у касарни, у погледу односа унутрашњег живота трупа. Стега, која је некада потчињавала све и свакога оквирала у тесне калупе, постепено губи од своје оштрине и оставља место мање уоквиреној дисциплини, која све више и више води рачуна о индивидуалном животу чланова војске.

Ну ако се стари „војнички дух“ губи, да ли с њим ишчезава и чврстина војске у борби и јачина ауторитета уопште? Одговор је: демократија не уводи еру гомила ни у друштвени живот, а још мање у војску. Напротив, овом се еволуцијом греди једновремено и већим слободама сваког појединце и одређенијој и поузданијој централној управи и ауторитету: дисциплина се мења, али њене врлине, далеко од тога да слабе, постају снажније. Узрок томе писац налази баш у оном фактору, који на први поглед изгледа да је у супротности са дисциплином, т. ј. у све већој индивидуалној вредности појединаца.

ИСПРАВКА

Писац чланка „Потрошња“ у фебр. свесци није **Паја** већ **Благоје** Тодоровић.

ВЛАСНИК
Аца М. Станојевић
УРЕДНИЦИ
Др. Драгољуб М. Павловић и Риста Ј. Одавић
Доситије Обрадовић — Штампарија Аце М. Станојевића (Чика Љубина улица бр. 8)